Bilim ve Ütopya

Ocak 1996 Sayı: 19 Aylık bilim, kültür ve politika dergisi 75.000 TL

Kuran'a göre kölelik de cariyelik de meşru

İSLAMDA VE OSMANLIDA KÖLELİK-CARİYELİK

Prof. Dr. Neşet Çağatay Kuran'a göre, köle-cariye Müslüman da olsa maldır. Fuhuşa teşvik günah değil, sadece yapmasan iyi olur. Müslüman köleyi gayrimüslime de satarsın. Zina suç, para karşılığı yaparsan suç değil. Müslüman köle namazla, oruçla yükümlü değil.

Prof. Dr. İsmail Parlatır Eski Türklerde, İslam'da, Osmanlı'da kölelik ve cariyelik.

Yard. Doç. Dr. Işıl Baş Cariyelik: kadının cinsel köleliği

Alâeddin Şenel
Dinsel düşünüşün bilgibilimi

Muazzez İlmiye Çığ
Anadolu'daki ilk uygarlıklardan: Hititler

N. Bozcuk - E. Özsoy
İlkel insan ve konuşmanın kökeni

Hayrettin Ökçesiz
Özgür düşünmenin felsefesi

İÇİNDEKİLER

KAPAK
Kuran'a göre kölelik de cariyelik de meşru
İSLAMDA VE OSMANLIDA KÖLELİK-CARİYELİK

■ ***Prof. Dr. Neşet Çağatay ile söyleşi I***
"Kuran'a göre, köle-cariye müslüman da olsa maldır" 6
■ **Prof. Dr. İsmail Parlatır**
Eski Türklerde, İslam'da, Osmanlı'da kölelik ve cariyelik 8
■ **Yard. Doç. Dr. Işıl Baş**
Cariyelik: kadının cinsel köleliği 12

Muazzez İlmiye Çığ
Önemli bir Anadolu uygarlığı: Hititler 16
Doç. Dr. Alâeddin Şenel
Dinsel düşünüşün bilgibilimi 20
Ömer Tuncer
'Şeytan' her zaman kötü müydü? 25
Prof. Dr. Korkut Yaltkaya
Ölenle öldürenin kavuşması: Özkıyım 26
Sargun Alî Tont
Bir kış gezintisi 28
Yard. Doç. Dr. İbrahim Ortaş
Toprak ve toprak bilimi 29
Prof. Dr. Şenel Ergin
Kadın utopyalarında ufukdışı alanın önemi (2) 30
İlhan Vardar
Bilgeliğin sırları 32
Prof. Dr. A. Nihat Bozcuk-Arş. Gör. Ergi D. Özsoy
İlkel insan ve konuşmanın evrimi 34
Mustafa Topal
İnsan nasıl insan oldu? 36
Güneşin Aydemir
Bu dünyayı dikkuyruklayıp mı saklasak, dikkuyruklamayıp mı? 39
Doç. Dr. Hayrettin Ökçesiz
Özgür düşünmenin hukuk ve devlet felsefesi 40
Dr. Ümit Sayın
Türkiye'de bugün bilim yapılabilir mi? 43
İlhan Arsel
İslam şeriatı ile bilim yapılamaz 43
Prof. Dr. Ahmet İnam
Anadolu bozkırında bir bilim çiçeği:
Orta Doğu Teknik Üniversitesi 44
Hüseyin Batuhan
Fikir düşmanlığı üzerine 46
Çocuk ve Bilim 48
Dr. Rennan Pekünlü
Düşük doz "yararlı" radyasyon! 50
Prof. Dr. Ali Nesin
Matematik sohbetleri 52
Prof. Dr. Şafak Alpay
Augustin-Louis Cauchy 53
İz bırakanlar I
Türkiyenin ilk kadın felsefecilerinden
Prof. Dr. Bedia Akarsu 54
Merak Ettikleriniz 58
Yayın Dünyası 59
Bilim Gündemi 60
Bilim Sözlüğü 61
Satranç 62
Ödüllü Sözcük Bulmacası 63
Doç. Dr. Yücel Çağlar
Ya hamsisi ve bir de kızılağaçları olmasaydı? 64

Kapak resmi: Thomas Allom'un "Esir Pazarı" adlı tablosu, 1845 civarı

Hacettepe Üniversitesi'nde Bilim ve Ütopya kulübü kuruluyor

Bir çığ gibi büyüyen Bilim ve Ütopya okur kitlesi Hacettepe Üniversitesi'nde kendini gösteriyor. Okul kantinlerinde, servis araçlarında Bilim ve Ütopya okuyan pek çok öğrenciye rastlamak mümkün. Üniversitelerimizin ihtiyaçlarımıza cevap vermemesi, alternatif biçiminde şekillenecek ve gerçek anlamda bir üniversiteli genç donanımı sağlayacak faaliyet ve eğitimin gereksinimini dayatıyor. Bu gereksinimlerin özlemini duyan azımsanmayacak bir kitlenin olduğunu görmemiz, bizi, kulüp kurmak üzere harekete geçirdi. Bilim ve Ütopya dergisi bu bağlamda önümüzü açarak bizlere üniversitelerimizde olması gereken bilimsel düşüncenin buralarda ne kadar yadsındığını gösterdi. Bizlere verilen dersler tatmin edici olmadığı gibi, iyi not almak için sürekli ezberleyen öğrenciler yaratan bir eğitim sistemimiz var. Öğrenciler potansiyel suçlu olarak görülüp, sebebi ne olursa olsun bir araya gelmeleri engellenirken, kurulan birliklerin de birbirinden kopuk olması sağlanıyor. Mevcut olan kulüpler zamanla dinamizmini yitirerek işlevsizleşiyor.

Bu durumda tüm bilim kollarını kapsayacak, faaliyetleri ile bir nevi alternatif üniversite olacak ve öğrencilerin kendilerine ve birbirlerine yabancılaşmalarına karşı duracak bir kulüp çalışmasının kendini dayattığını düşündük. Amaç ve hedeflerimizi görüşmek üzere toplandığımızda; azımsanmıyacak bir öğrenci topluluğu katıldı, toplantımıza. İlginç olan, Bilim ve Ütopya dergisini hiç okumamış olmalarına karşı, salt toplantı afişlerinde gördükleri "Ütopya" kelimesinin çekiciliğine kapılan birkaç arkadaşın gelmesiydi.

İlk toplantımıza okulumuzun bazı öğretim üyelerinin katılması ve tam destek vermeleri bizleri ortak ihtiyaçlar doğrultusunda birleştirerek güçlendirdi. Onlara bu vesile ile tekrar teşekkür ederiz.

Kulübün sağlam bir temele oturması ve insanların kafalarında hiçbir muğlaklık kalmaması için tüm toplantılarda tartıştık. Tartışmanın bir önemi de, yaratılmakta çok başarılı olunan suskun birey psikolojisinden ve hazır ortamlarda yer alma eğiliminden kulüp üyelerinin sıyrılmasına olanak vermesiydi. Tartışmalar büyük ölçüde nihayetlenince kulübün yasal başvurusunu yaptık, şimdi sonucu bekliyoruz.

Türkiye'nin aydınlanma ihtiyacına cevap vermek üzere başta öğretim üyeleri ve öğrencileri böylesi çabalara destek vermeye çağırıyoruz. Tüm çatışma, kavga ve sorunların çözümünün aydınlanma yolundan geçtiği gerçeği doğrultusunda Bilim ve Ütopya dergisini güçlendirmek ve üniversitelerde Bilim ve Ütopya kulüpleri kurmak, aydınlanma mücadelesinde atılmış önemli adımlar olacaktır.

Hadiye Bölükbaşı (H.Ü. Sanat Tarihi Bölümü, 2. Sınıf öğrencisi) / Ankara

Bilim kitaplarından bölümleri dizi şeklinde yayınlayın

Dergimizin (derginiz demiyorum, çünkü ilgelenen, okuyan, araştıran herkesin kaynağı bu dergi) ilk sayısından beri abonesiyim. Ve yayın hayatı sürdüğü müddetçe abonesi kalacağım. Hiçbir yayını bu kadar değerli, çizgisi ve hedefi açık bir yayın olarak nitelemiyorum.

Hukuk Fakültesi öğrencisiyim, aynı zamanda sigortacılık mesleğimi de okul ile birlikte götürmeye çalışıyorum. Derginin her karesini hiç sekte vermeden okumaya gayret ediyorum. İlk on sayısını cilt haline getirdim. Bu şekilde devam edeceğim.

Üniversiteler ile ilgili genel kapsamlı bilgiler verin. Ünlü yazarların araştırma, siyaset, bilim kitaplarından bölümleri dizi şeklinde yayınlayın. Bu benim gibi birçok kişiyi mutlu eder. Çünkü bir kitap bile bazen biz öğrenciler için büyük mali külfet olabiliyor.

Bu güzel dergi için sizlere sonsuz teşekkür ediyor, yayın hayatınızın başarıyla, ebediyen sürmesini diliyorum.

Şenay.Gürcan / İstanbul

Dini nesnel bir biçimde incelemeniz çok güzel

Derginizle son iki sayısını okuyarak tanıştım. Tüm yazıların biliminsanlarınca yazılmış olması derginin kalitesini çok artırmış. Son sayınızda vermiş olduğunuz index ile daha önceki sayılarda neleri kaçırmış olduğumu gördüm. Özellikle 15. sayınızı elde etmeyi çok istiyorum. Dini yayınların çok öne çıkarıldığı ve yanlış aktarıldığı bir dönemde, bu yayınlara alternatif olarak dini nesnel bir biçimde inceleyen yayınlara yer vermeniz ve özellikle **Turan Dursun**'a verdiğiniz değer ve son sayınızda ailesinin eleştirisini yayınlayış tarzınızdan dolayı teşekkür ederim. **Ali Nesin**'in matematik bilmecelerini çok beğeniyorum. Bu bölümün genişletilmesi beni çok mutlu eder. Ayrıca derginizde bilgisayarlarla ilgili yazı bulmak istiyoruz.

Nedim Gülaldı

Bilim ve Ütopya

Gökyüzü Sanat Ürünleri Ltd. Şti. adına sahibi: Ferit İlsever
Yayın Yönetmeni: Ender Helvacıoğlu,
Ankara Temsilcisi: M. Serhat Özyar
Sorumlu Müdür: Metin Aktaş **Haber Araştırma:** Firdevs Gümüşoğlu
Abone: Nalan Mahsereci
İzmir Temsilcisi: Y. Savaş Emek
Avrupa Temsilcisi: Celal Aydemir Tel / Fax : (0049) 201 59 55 91
Ankara Ekibi: Çağatay Keskinok, Emel Oybak, Nejat Akfırat
Ankara Reklam: Süleyman Aytekin **Teknik Sorumlu:** Erdem Fırat

Yönetim Yeri ve Yazışma adresi : Yol Sok. Polat Celil Ağa İşhanı K.5 Mecidiyeköy / İstanbul Tel: (0212) 212 10 66 Fax: (0212) 288 48 05
E-mail adresi : <ender-sd@yunus.mam.tubitak.gov.tr>
Basıldığı Yer: Serler Matbaası
Dağıtım: Birleşik Basın Dağıtım

ABONE KOŞULLARI
6 Aylık: 400.000 TL.
1 Yıllık: 750.000 TL.
Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 60 DM.
Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 60 $
Abone olmak isteyenler, abone tutarını aşağıdaki hesap numaralarına yatırarak, yatırdıklarına dair belgeyi merkezimize postalayabilir veya fakslayabilirler.

Ender Helvacıoğlu:
Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi, Hesap No: 1071 343539.
DM Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi Hesap No: 1071 364536.
A. Coşkun:
Girokonto 6348 62-609
BLZ: 500 100 60
Postbank Frankfurt am Main

Bilim ve Ütopya'nın ışığı ODTÜ'deydi

ODTÜ'lü Bilim ve Ütopyacılar olarak geçtiğimiz ay ODTÜ'de düzenlenen iki ayrı etkinlikte üçer günlük stand açma fırsatı bulduk. İki etkinlikte eski sayılarla birlikte toplam 400 civarında Bilim ve Ütopya sattık. İlk standımızı, ODTÜ'de düzenlenen 4. Ulusal Sosyal Bilimsel Kongre'si boyunca, Kongrenin yapıldığı Mimarlık anfisinin girişinde açtık. Kongreye katılan çok sayıda öğretim üyesi ve öğrencilerle Bilim ve Ütopya'ya gösterilen ilgi o kadar fazlaydı ki, standa gelen hemen herkes derginin birkaç sayısını almadan gitmiyordu. Üç gün süren kongre boyunca hem yeni okurlar kazandık, hem de eski okurlarla dergi konusunda çok canlı ve yararlı sohbetler yaptık. Dergiye gösterilen ilgiyi bu etkinliğin "Sosyal Bilimler Kongresi" olmasına bağlamıştık. Ancak gördük ki ikinci standımıza da çok yoğun bir ilgi vardı. ODTÜ 8. Kitap Fuarında açtığımız standta da üç gün boyunca derginin eski ve yeni sayılarından çok sayıda sattık. Yeni aboneler yaptık.

Bu etkinlikler boyunca Bilim ve Ütopya'nın ODTÜ öğrencileri arasında tahmin ettiğimizden fazla okuru olduğunu gördük.

Geçtiğimiz yıl oluşturmaya çalıştığımız Bilim ve Ütopya grubu için çok sayıda aday üyemiz olduğunu farkettik. Hatta bizim dışımızda dergiyle ilişkiye geçip Bilim ve Ütopya için çalışma yapan arkadaşlara rastladık. Önümüzdeki dönem Bilim ve Ütopya grubu çalışmalarımızı daha yaygın ve geniş bir öğrenci topluluğuna dönüştürme kararı aldık. Bundan sonra Bilim ve Ütopya'nın ışığı ODTÜ'nün tümünü aydınlatma hedefiyle yoluna devam edecek.

ODTÜ'lü Bilim ve Ütopyacılar

"Bir doçentlik bilim sınavı öyküsü"nün gerçek yüzü

Derginizin Aralık 1995 sayısında "**Selahaddin Akkuş**" imzası ile "Bir doçentlik bilim sınavı öyküsü" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Bu yazıda kısaca Dr. **Baki Akkuş**'a hem bilimsel hem de özlük hakları bakımından haksızlıklar yapıldığı ifade edilerek şahsım ve üniversitemin saygınlığına gölge düşürülmek istenmektedir. Yazının tamamı okunduğunda kendi içindeki tutarsızlıklar dışında tamamen yanlış bilgilendirmeye dayandığı açıkça görülmektedir. Yazarın herhangi bir bilimsel kariyeri olmadığı gibi soyadının aynı olması muhtemelen Dr. **Akkuş**'un yakın akrabası olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

Herşeyden önce bir bilimadamının Doçentliğe yükseltilmesinin koşulları vardır. Bu koşullar 11.7.1983 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmış olan Doçentlik Yönetmeliği'nde açık bir şekilde verilmektedir. Bu yönetmeliğin 1. maddesi "Başvurma Şartları" başlığı altında "alanında araştırmalar yapmış olmak" koşulunu koymaktadır. Jüri üyeleri Doçentlik Sınav Komisyonu tarafından ad çekme usulü ile belirlenir ve üniversitelerarası kurul onaylar. Jüriler söz konusu bilim dalında beş profesörden oluşur. Nitekim Dr. **Akkuş**'un jürisi de bu koşullar altında oluşmuş ve jürinin sayın üyeleri, beş ayrı kişisel raporla **Akkuş**'un başvurduğu bilim dalı ile yayınları arasındaki tutarsızlığa işaret ederek Dr. **Akkuş**'un "Nükleer Fizik" bilim dalı yerine "Yüksek Enerji Fiziği" bilim dalına başvurmasını önermişlerdir. Bu doğrultuda hazırlanan rapor oybirliği ile Dr. **Akkuş**'un yanlış anabilim dalına başvurduğuna işaret etmektedir.

Dr. **Akkuş** da bunu bilmektedir ki 6.10.1992 tarihinde Fizik Bölümünün "Yüksek Enerji ve Plazma Fiziği" Anabilim dalında açılan Yardımcı Doçentlik kadrosuna başvurmuş tek aday olduğu halde yabancı dil sınavından başarısız olmuştur. Bu başvuru aynı yazıda iddia ettiği kadro verilmediği savını da ortadan kaldırmaktadır.

Dr. **Akkuş** 1991-1995 yılları arasında bir yıl (CERN) İsviçre'de olmak üzere dört kez yurt dışına, her istediğinde de yurt içinde toplantılara maaşlı izinli olarak katılmıştır. 4 yılda bunların toplamı bir yıl iki ay yedi gündür. Bunun dışında haftada bir gün Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi'ne (ÇNAEM) gitmesine de tarafımdan izin verilmiştir. Ancak eğitim-öğretim sırasında dört günlük Kıbrıs'a gitme izni verilmemesini kasıtlı bir engelleme varsayacak kadar kendisini tutarsız ve subjektif bir tutum içinde görmekteyiz.

Fakültemiz bölümlerinde oluşan ihtiyaçları karşılamak için zaman zaman, öğretim üyelerinin ve yardımcılarının odaları ve eğitim-öğretimin yapıldığı mekanlarda değişiklikler yapılmaktadır. Bu cümleden olmak üzere yalnız Dr. **Akkuş**'un değil diğer öğretim üyelerinin (şimdiki Fizik Bölümü Başkanı ve ben dahil) odalarında da değişiklikler yapılmıştır. Kaldı ki Dr. **Akkuş** dış ortamı görmeyen yüksek pencereli odadan, profesörler dahil öğretim üyelerinin oturduklarına benzer bir odaya verilmiştir. Bu konu ile ilgili "odadan atılmak fiili" akademik nezaket ve geleneklere uymayan bir yakıştırmadır.

Bugün ülkemizin her köşesinde üniversiteler açılmaktadır. Öğretim üyesi sıkıntısı içerisindeki bu üniversitelerde tüm öğretim elemanlarının bir yerde vatan borcu olarak zaman zaman görev yapma gereği doğmaktadır. Nitekim ben de bu bilinç içerisinde 1984 yılı yaz yarıyılında Yüzüncü Yıl Üniversitesindeki (Van) rotasyon görevine gönüllü olarak talip olmuş ve bir yarıyıl ülkemizin o zamanki en uzak ve en ihtiyaç içindeki üniversitesine katkıda bulunmaya çalışmıştım. Bu düşünce içerisinde Dr. **Akkuş**'un üniversitemizin belirli tarihte Yassıada'da yer alan "Su Ürünleri Fakültesinde" üstelik tamamen benim dışımda haftanın belirli günleri görevlendirilmesini Yassıada'ya sürülmek diye nitelendirmesini anlıyabilmek benim için olanaklı değildir. Kaldı ki bu düşünce ile o günkü koşullar altında (1993 bir yarıyıl) tüm Su Ürunleri Fakültesinin Öğretim Üyelerini sürgünde saymak gerekmektedir. Ayrıca bu konuda sözü edilen soruşturma sonuçlanmış ve kimseye bir ceza verilmemiştir.

Dr. **Akkuş** yine bu yazıda sürekli hakarete uğradığını ve baskı altında tutulduğunu iddia etmektedir. Yurt içi ve yurt dışı izinleri dışında ÇNAEM'de haftada bir gün çalışma isteği tarafımdan olumlu yanıt verilen, Bölüm içerisindeki her araştırma görevlisi kadar görevlendirilen Dr. **Akkuş**'un baskı ve hakaretten anladığının ne olduğunu en azından benim anlamam olanaklı değildir. Ayrıca dekan olarak birinci sicil amiri olan ben bile Sayın Rektörün verdiği sicilden habersiz iken kendi sicili hakkında bilgi edinmiş olması ve **Selahaddin Akkuş**'u bilgilendirmesi de ilgi çekici başka bir noktadır.

Sonuç olarak, Dr. **Akkuş**'un genç bir bilimadamı olarak bir takım düşüncelerini Akademik ortamlarda savunmak yerine Medya'yı tercih etmesini bir Akademisyen olarak yadırgadığımı ifade etmek isterim. Kendisine, üniversite ortamına yakışmayan bu tavır içerisinden kurtulmasını, subjektif yargılar yerine üniversite öğretim elemanına yakışacak şekilde dünyaya daha geniş pencerelerden bakmasını tavsiye ederim.

Prof. Dr. Çetin Bolcal / İstanbul

Özür ve düzeltme

Aralık 1995 tarihli 18. sayımızda kapak dosyamız içinde yer alan Prof. Dr. **Aykut Kence**'nin "Biyolojik zenginliğimiz, sorunlar ve öneriler" başlıklı yazısında teknik bir hata sonucu kaynaklar yayınlanmamıştır. Yazardan ve okurlarımızdan özür dileriz. Kaynakları yayınlıyoruz.

KAYNAKLAR

1) A. Kence (Koordinatör/Editör) 1987. Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri. TÇSV Yayını, Ankara.
2) Tangley, L. 1985. A new plan to save earth's biota. BioScience, 35: 541-545.
3) Dokuzoğuz, M. 1987. "Bitki gen kaynakları". Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/Editör). TÇSV Yayını, Ankara.
4) Ekim, T. 1987. "Bitkiler" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/ Editör) T.Ç.S.V. Yayını, Ankara.
5) Demirsoy, A. 1987. "Omurgasızlar" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/Editör). TÇSV Yayını, Ankara.
6) Kuru, M. 1987. "Tatlısu Faunası" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/ Editör). TÇSV Yayını, Ankara.
7) Baran, İ. 1987. "Kurbağalar ve Sürüngenler" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/Editör) TÇSV Yayını. Ankara.
8. Bilgin, C. ve R. Akçakaya, 1987. "Kuşlar" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/ Editör). TÇSV Yayını, Ankara.
9) Turan, N. 1987. "Memeliler" Türkiye'nin Biyolojik Zenginlikleri'nde. A. Kence (Koordinatör/ Editör) TÇSV yayını, Ankara.
10) Turan, N. ve M. Bik, 1989. Türkiye'nin Sulak Alanları. TÇSV Yayını, Ankara.
11) Anonim, 1985. U.S. Strategy on the Conservation of Biological Diversty. An Interagency Task Force Report to Congress.

Muazzez İ. Çığ'a tüm çiviyazıları kadar teşekkürler

Dergimiz Türkiye'de bugüne kadar yapılmayan, bilimi yobazlık karşısında savunma durumundan çıkartıp, saldırı durumuna geçirmeyi gerçekleştirdi. İnsan dergiyi okuyor, okutuyor, heyecanla tartışıyor ve sabırsızca yeni sayısını bekliyor. Bilim ve Ütopya'yla karanlığa savaş açan bütün bilimadamlarına, aydınlara en içten selamlarımı iletiyorum. Sayın **Muazzez İlmiye Çığ**'ın "Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki kökeni" adlı kitabını aldım ve bir solukta okudum. Ona tabletlerdeki bütün çiviyazıları kadar teşekkür ediyorum.

Mehmet Atal / İzmir

Destek çağrısı

Bora Tükenmez sadece sağır dilsiz öğrencilere eğitim veren, dünyada bu alanda tek olan, ABD'deki Washington-DC Gallaudet Üniversitesi'ne kabul edilen ilk sağır ve dilsiz Türk genci. Halen İngilizce hazırlık sınıfında üst seviyede İngilizce eğitimi alan **Bora**, önümüzdeki sömestride Bilgisayar konusunda yüksek öğrenimine devam edecek. **Bora** aynı zamanda yurt içindeki ve yurt dışındaki çeşitli yarışmalarda birincilikleri ve çeşitli dereceleri olan milli bir yüzücü.

Bora'nın bir yıllık eğitim masrafı 18.400 Amerikan doları tutarındadır. Ailesi olarak okula yaptığımız burs başvurusunda öğrencilere ilk yıl burs verilmediğini öğrendik. Bir yıllık eğitim masrafının ancak 6500 Amerikan dolarlık kısmını karşılayabilmekteyiz. Milli Eğitim Bakanlığı ve diğer resmi kuruluşlara yaptığımız başvurular da karşılıksız kalmıştır. Ülkemizden yüksek öğrenim görmek üzere giden ilk sağır ve dilsiz öğrenciye destek olmak isteyenler için banka hesap numarası; Halk Bankası İhlamur (Beşiktaş) Şb., Hesap No, 01109840'dır.

Desteğiniz için şimdiden teşekkürler.

Babası İsmail Tükenmez

Yeni bir bilimkurgu dergisi yayınlanıyor!

Türk bilimkurgu okurları yeni bir bilimkurgu dergisine kavuşuyor. İlk yıl ikişer aylık sürelerle yayınlanması öngörülen dergi birinci hamur kağıda 32 sayfa olarak hazırlandı. Dergi, sevilen TV dizisi Uzay Yolu'nun uzay gemisi Atılgan'ın adını taşıyor. Bu ad, aynı zamanda bilimkurguseverleri atılım yapmaya, çabalarını tek bir çatı altında toplamaya çağırıyor. Atılgan Bilimkurgu dergisinde Türkçeye ilk kez çevrilmiş öyküleriyle yabancı yazarlar, ayrıca Türk yazarların öykülerinin yanı sıra ünlü bilimkurgu yazarlarının yaşam öyküleri, bilimkurgu konusunda açıklayıcı yazılar, bilimkurgu sineması, çizgiromanda bilimkurgu tarihçesi, kitap özetleri, bilimkurgu çizgiromanlar yer alacaktır.

Dağıtım problemi nedeniyle ancak İstanbul'da ki bazı kitapçılarda satılacak olan bu dergiye ilgi duyanlar; **Bülent Akkoç**, P.K.1345, 80008, Karaköy, İstanbul adresinden temin edebilirler.

Ulusal Bilim Olimpiyatları'nda bir madalya öyküsü

*TÜBİTAK, iki yıldır uyguladığı bir yöntemle, Ulusal Bilim Olimpiyatları düzenliyor, bu seçmelerde başarılı olan gençleri bir kez daha kampa tabi tutuyor ve Uluslararası Olimpiyatlara gidecek takımlarımızı son bir elemeyle belirliyor. Bu yılki Ulusal Olimpiyatlar Aralık ayının ilk haftasında ODTÜ'de yapıldı. Sıkı bir Bilim ve Ütopya okuru olan, Ankara Atatürk Anadolu Lisesi 2. sınıf öğrencilerinden **Gül Yalçın** Biyoloji dalında katıldığı seçmelerde altın madalyayı, Ankara Fen Lisesi'nden bir arkadaşıyla paylaştı.*

Gül arkadaşımız, yaklaşık bir yılı bulan hazırlık dönemini, kamplarda ve seçmelerde yaşadıklarını özelikle bilime meraklı genç okurlarımız için kaleme aldı.

Her zamanki rutin okul günlerinden birinde hayatımın en güzel fırsatı çıktı karşıma. Sınıfa giren bir öğrenci TÜBİTAK Biyoloji Sınavına katılacak öğrencileri seçmek amacıyla yapılacak sınava girmek isteyenleri belirlemeye çalışıyordu. Heyecanla ismimi yazdırdım. Bu, bilimle ilgili yayınlardan okuduğum TÜBİTAK'ın çalışmalarına katılmak için fırsattı. Sınav ertesi gündü. Eve gider gitmez çalışmaya başladım. Küçüklüğümden beri amacım yaratıcı ve üretici olmaktı. İlkokuldan önce ressam olmak isterdim, bu konuda yeteneğim olmadığını anlayınca biliminsanı olmaya karar verdim. Dönüp dolaşıp aynı noktaya gelmek istemiyordum, her zaman ileriye dönük bir şeyler yapmalıydım. Bilimin hangi alanında çalışacağım ise ancak ortaokul yıllarında netleşti. Her an içiçe olduğumuz yaşam bilimiydi bana uygun olan. İnsanların çaresiz kaldığı durumlarda çare bulmaktı amacım. Sadece insan değil çevremdeki tüm canlılar ilgimi çekiyordu. Onlar da insanın günümüze kadar geçirdiği evrim sürecinde ortaya çıkmış varlıklardı.

Lise I öğrencilerinden bir kişi, lise II öğrencilerinden beş kişi seçilecekti. İlk başta seçilemediğimi öğrenip müthiş bir hayal kırıklığına uğradım, sonra bir kişinin çekilmesiyle bana yer açıldı okul takımında. Okul takımını hazırlama işini birkaç yıldır okulumuz öğretmenlerinden **Figen Koç** yürütüyordu. O güne kadar doğru düzgün biyoloji dersi görmediğim için ilk anda bayağı gözüm korkmuştu. Sonra madem ki ilk adımı attım, o zaman bunun devamı gelmeli diye düşündüm ve Şubat tatilimi biyoloji çalışarak geçirdim. İkinci dönemde **Figen** hocanın yönlendirmesiyle oldukça yoğun bir çalışma programı takip ettik. 30 Nisan 1995 Pazar günü, ODTÜ Fizik Bölümü'nde Ulusal Biyoloji Olimpiyatları ilk aşama sınavına girdim. Sınavdan sonra büyük bir yük kalktı omuzlarımdan ama heyecanlı bir bekleyiş başlamıştı. Bunca emek, çaba bir meyva verecek miydi? Derken yaz kampı ve ikinci aşama sınavına katılmaya hak kazandığımı öğrendim. Okuldan iki arkadaşım daha bu sınava katılmaya hak kazanmıştı.

Sınavı kazanmak biyolojiye olan ilgimi artırmıştı. Lise seviyesinin üzerindeki kitaplara yönelmeye başladım. Kendimi doruğu bulutlar arasında kaybolmuş bir dağa tırmanmaya başlıyormuş gibi hissediyordum. Tırmandıkça doruğa biraz daha yakınlaşıyor ve aşağıyı daha geniş bir açıyla görebiliyordum, yani yavaş yavaş biyolojinin ne olduğunu kavrıyordum. Her an yeni şeyler keşfediyor, hayatın mükemmel işleyişi karşısında daha da büyüleniyordum.

Yaz kampı 20 Ağustos-2 Ekim tarihleri arasında Ürgüp'te yapıldı. Orada saat 17.00 ile 19.00 arasındaki serbest zaman ve yemekler dışındaki tüm zamanımız ders yapmakla geçiyordu. Dersler öyle zevkli geçiyordu ki zamanın nasıl akıp gittiğini fark etmiyorduk. Öğretmenlerimiz çoğu Hacettepe Üniversitesi Biyoloji Bölümü'nden olmak üzere, seçkin öğretim üyeleriydi. Uzman oldukları alanlarda bizlere en fazla bilgiyi en kalıcı şekilde aktarmaya çalıştılar. Toplam 17 kişilik biyoloji sınıfından sadece üçü kızdı. Diğer dallarda bu kadar bile kız yoktu. Tüm dallarda Fatih, Yamanlar, Samanyolu gibi çıkar okullarının ağırlığı hissediliyordu. Bunlar okulu, Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Erkek Lisesi şeklinde üç parçaya bölerek, sınava üç kat fazla öğrenci sokuyorlardı. Ayrıca öğrencilerin sadece sınava girecekleri alanlarda yoğunlaşmalarını sağlamak için diğer derslerin tümünden muaf tutulmaları bile sağlanıyordu.

Kampta; yörenin tarihi değerlerini ve doğal güzelliklerini görme fırsatımız da oldu. Yöre insanını da tanıdık. Bir toprak testinin nasıl yapıldığını izledik. Biyoloji grubu olarak yakındaki bir baraja giderek böcek türlerini, yöreye özgü bitki türlerini ortamlarında inceledik. Kurulan dostluklar yaz arkadaşlığına benzemiyordu, çünkü hepimizin amacı aynıydı, biliminsanı olmak. Herkes belli bir kültür ve bilgi seviyesinin üstünde olunca, tadına doyum olmayan sohbetler, ilginç tartışmalar başlıyor ve başta üç beş kişinin oturduğu bir masa giderek kalabalıklaşıyordu.

Okulların açılmasıyla yoğun bir tempoda çalışmaya başladım. Hem okul derslerine çalışıyor, hem ÖSS-ÖYS için dersaneye gidiyor, hem de Aralık'ta yapılacak ikinci aşama sınavı için hazırlanıyordum. Lise sonda olmadığım için çoğu arkadaşımın yaşadığı ÖYS mi, olimpiyatlar mı çelişkisini yaşamadım.

7 Aralık sabahı Başkent öğretmenevinde buluşup, Feza Gürsey Bilim Merkezi'ne, daha sonra Bilkent Üniversitesi'ne gittik. Bilkent Üniversitesi hakkında genel bir bilgi aldıktan sonra Fen fakültesi ve mühendislik bölümlerini gezdik. Bilkent Senfoni Orkestra'sının bizim için verdiği mini konser hepimizi mutlu etti. Ertesi gün ilk durağımız AÜ Fen Fakültesi, ikinci durağımız ise ODTÜ'ydü. ODTÜ Biyoloji Bölümü'nü bütün laboratuvarıyla gezdikten sonra kampüs turu yaptık. İkinci günü de bir rock konseriyle noktaladık. Hepimiz heyecan içinde gelecekteki okullarımızı tanımaya çalışıyorduk. İki günde öyle çok şey öğrenmiştik ki bunları unutmaktan korkuyorduk. Sınav üçüncü gün ODTÜ'de yapıldı. 11 Aralık Pazartesi günü ödül töreninden dolayı hepimizin gözlerinden heyecan okunuyordu. Çok çalışmıştım. Gecemi gündüzüme katmış, teneffüsleri bile değerlendirmiştim. Cumhurbaşkanı **Süleyman Demirel** geçen yılki Uluslararası Bilim Olimpiyatlarında başarı kazananlara ödüllerini dağıttı. Sıra bizim madalyaların açıklanmasına gelmişti. Önce bronzlar, sonra gümüşler, en son da altın madalya açıklandı. Ben altın madalya almıştım. Dünyalar benim olmuştu. Benim dışımda Ankara Fen Lisesi'nden bir arkadaşım da altın madalya aldı. Matematik, fizik, bilgisayar ve kimya alanlarında da benzer şekilde madalya dağıtımı yapıldı ve tören sona erdi. Madalya alanlara ayrıca belirli miktar para ödülü de verildi.

Kazanamasaydım üzülürdüm, ama herşeye karşın neler kazandığımı düşündüğümde gayretlerimin boşa gitmediğini anlardım. Bir kere biyoloji bana yepyeni bir bakış açısı kazandırmış, hayat görüşümü genişletmişti. İkincisi öyle güzel dostluklar kazanmıştım ki onların hayatımda mutlaka önemli bir yeri olacaktı. Sonra Ankara'daki üniversiteleri tanımıştım. En önemlisi kendimi tanımış, biyolojiyi ne kadar sevdiğimi anlamış, meslek seçimimin mutlaka bu yönde olması gerektiğinde karar kılmıştım. Bana kazandırdıkları için TÜBİTAK'a teşekkür borçluyum.

Artık önümde yeni bir hedef var. Türkiye takımına girmek ve yurtdışında ülkemi en iyi biçimde temsil etmek. Daha önemlisi bilim için çalışmaya başlamak ve o bulutlardan görünmeyen doruğa ulaşamasam da yaklaşmak.

Gül Yalçın / Ankara

Neyin peşindesin?

Herşeye karşın sıkıca sarıldığımız yaşamda hepimiz birşeylerin peşindeyiz. Ancak, soru suçlamayı çağrıştırmıyor ve aklanmaya dönük açıklamayı gerektiriyor. Benzer bir soruya ben de muhatap oldum. 'Hayrola, bu yaştan sonra ne başarısı bu?' Gönüllü çevre çalışmalarının emeklilerle bağlantı kurularak güçlendirilmesi yolundaki düşüncemize iletişim desteği sağlamak için görüşmek üzere gittiğim İzmir TV de bir odacının sorusuydu. Görüşmeden sonra beni uğurlayan, ve ona ait kattaki bir yetkiliyi bulmamda yardımcı olmasını tenbih eden yetkilinin, bana, "Çalışmalarınızda başarılar diliyorum" demesi üzerine sordu. Emekli bir çevreci olarak neyin peşinde olduğunu açıkladım, aklı yattı.

Duyarlık gösterileriyle başlayıp etkili protesto eylemine varmış, ancak toplumda hafife alındığı görülen çevrecilik anlayışına, emeklilerin sahip çıkarak, gereken ivmeyi kazandıracak potansiyel oluşturduklarını düşünüyorum. Ülkenin kaderini belirleyen erkler arasında, devletin başedemediği türlü sorunlar karşısında emeklilerimizin beşinci kuvvet olabileceklerini düşünüyorum. Mensubu olduğum emekli kesimine bir eğitim misyonu olarak maletmeye çalıştığım bu öneri ütopya değildir. Turgutreis beldesinde beş yıllık çevre çalışmalarının günümüzdeki somut sonuçlarına dayalı düşüncelerin ürünüdür. Bu önerinin yaşama geçebilmesi ve başarısı, kitle iletişim araçlarının ve özellikle de devletin, bu tür gönüllü girişimleri ciddiye almaları ve somut destek vermeleri koşulunu da içeriyor.

Galip Baran/ Turgutreis

1996'yı karşılarken...

Ender HELVACIOĞLU

Dikkatinizi çekmiştir. Birkaç aydır dergimizin "Forum" sayfalarında çeşitli üniversitelerden öğrenci arkadaşların kurmaya çalıştıkları "Bilim ve Ütopya Kulüpleri"nin haberleri çıkıyor. Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nden sonra, bu sayıda da Hacettepe Üniversitesi ve ODTÜ'den *Bilim ve Ütopya* dostları benzer bir çalışmaya başladıklarını duyuruyorlar.

Bilim ve Ütopya'nın gelişmesinde, satışının ve abone sayısının artmasında öğrenci arkadaşlarımızın büyük emeği vardır. Destekleri sadece bununla da sınırlı değil. Genç dostlarımız, dergiyi dikkatle okuyan, eleştiri ve önerilerini sakınmadan bize ileten, böylece yolumuzu aydınlatan bir okur kesimimizi de oluşturuyor.

Üniversiteli *Bilim ve Ütopya* okurlarının bir araya gelmesi, kulüpleşmesi, çeşitli etkinlikler düzenlemesi ülkemiz bilimi açısından da sevindirici bir gelişmedir. Tüm okurlarımızı ve yazarlarımızı yeni filizlenen ve kısa sürede önemli mesafe alan bu oluşumlara destek olmaya, katılmaya çağırıyoruz.

Bilim ve Ütopya, sıradan bir dergi değil. Ülkemiz bilim ve düşün yaşamında, ideolojik mücadele arenasında bir saf tutuyor. Gerek yazarlarımızın, gerekse okurlarımızın büyük çoğunluğunun bir ortak paydası var: Aydınlanmacı ve emekten yana olmak. Bu saf tutuş, aynı dergide yazmak veya aynı dergiyi okumaktan öte bazı kurumlaşmaları da zorluyor. İşte üniversite öğrencisi okurlarımızın Bilim ve Ütopya Kulüpleri, bu kurumlaşmaların bir örneğidir.

Bilim ve Ütopya'nın yazarları ve her yaştan dostları da, benzer bir kurumlaşma içine gireceklerdir. Neden bir "Bilim ve Ütopya Vakfı"mız olmasın? İçine girdiğimiz 1996 yılı böylesi bir kurumlaşmanın tartışıldığı, olgunlaştığı ve giderek faaliyete geçtiği bir yıl olacaktır.

★★★

Dergimiz sürekli yazarlarından, "Bilim ve Ütopya dostu", Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. **A. Nihat Bozcuk**, Hacettepe Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevini üstlendi. *Bilim ve Ütopya* olarak kendisini kutluyor ve başarılar diliyoruz. Bilindiği gibi, Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü, eski rektör Prof. Dr. **Yüksel Bozer**'in 24 Aralık genel seçimlerinde DYP'den aday olması nedeniyle boşalmıştı. Kasım ayında yasa gereği yapılan seçimlerde, adaylardan Prof. Dr. **Süleyman Sağlam** diğer adaylara oranla çok yüksek bir oy almış ve rektör olarak atanmıştı. Yeni Rektör **Sağlam**, seçimler öncesi açıkladığı üniversite yönetimi anlayışı gereği, Rektör Yardımcılıkları için üniversite genelinde adayların ortaya çıkmasını sağladı ve bölümler bazında eğilim yoklamasına yarayacak seçimler yaptırdı. Sonuç olarak da kendisiyle uyumlu çalışabilecek yardımcılarını bu isimler arasından belirledi.

Prof. **Sağlam**, Hacettepe Üniversitesi'nin 12 Eylül 1980 darbesi sırasındaki rektörü aynı zamanda. Rektörlüğe 1980'den önceki seçimler sonrası gelmiş olan Prof. **Sağlam**, 12 Eylül askeri yönetimi ve onun sivil uzantısı YÖK tarafından görevden alınmış ve yerine Prof. Dr. **Yüksel Bozer** atanmıştı. Anımsanacağı gibi geçtiğimiz aylarda TBMM'de yasalaştırılan üniversite öğretim üyelerinin siyaset yapabilme (partilere üye olabilme) hakkı tanıyan yasa, eski Rektör'ün yöneticiliğindeki Hacettepe Üniversitesi Senatosu tarafından "şiddetle" eleştirilmişti. Tarihin cilvesi, koşar adım milletvekilliğine soyunan **Bozer**'in Hacettepe Üniversitesi'nde on yıldan fazla bir zamandır uyguladığı antidemokratik yönetim anlayışına, yine Prof. **Sağlam**'ın geri dönmesiyle son verildi.

Yeni oluşan yönetim, fakültelerden başlayarak anabilim dallarına ulaşacak biçimde YÖK'ün ortadan kaldırmış olduğu üniversite içi demokrasi anlayışının yeniden yapılandırılması sözünü verdi. Ayrıca başta Beytepe kampüsü olmak üzere, eski Rektör **Bozer** döneminde çökertilmiş olan bilimsel ve teknik araştırma ile eğitim etkinlikleri için gereken çağdaş altyapının oluşturulması hedefleniyor. Bu değişme ve yeniden yapılanmadan, özgürlükleri ve en temel hakları yıllardır baskı altında tutulan öğrencilerin ve personelin de olumlu yönde etkilenmesini diliyoruz.

★★★

Geçtiğimiz Aralık ayı içinde üzüntülü günlerimiz de oldu.

Yazışleri Sorumlu Müdürümüz **Metin Aktaş**'ın babası **Rüstem Aktaş**'ı ani bir kalp rahatsızlığı sonucunda kaybettik. **Rüstem Ağabey**, hayatı boyu onuruyla yaşamış emekçi bir insandı. **Metin** arkadaşa ve ailesine baş sağlığı diliyoruz.

Yine Aralık ayı içinde, dergimizdeki psikoloji ve pedagoji yazılarıyla tanıdığımız **Tanzer Yılmaz**'ın babası, Türkiye işçi hareketi liderlerinden, eski DİSK Genel Sekreteri **Kemal Sülker**'i yitirdik. **Kemal Sülker**'i burada uzun uzun anlatmaya gerek yok. Yaşamını sosyalizm davasına adamış, son nefesine dek emekçi halk için çalışmış ve üretmiş bir büyük devrimciydi. Hepimizin başı sağ olsun.

Bir diğer çok önemli kayıp da Prof. Dr. **İlhan Ketin**'in ölümüydü. **İlhan Ketin**, sadece kendi bilim dalının değil, tüm Türkiye biliminin Cumhuriyet döneminde yetişmiş simge isimlerinden birisiydi. Ülkemiz bilim camiasının başı sağ olsun.

Geçen sayımızda "İz Bırakanlar" bölümümüzde tanıttığımız Prof. Dr. **Jale İnan**'ın Aralık ayı içinde bir ameliyat geçirdiğini öğrendik. Sayın **İnan**'ın, ameliyat çıkışı ayıldığında ağzından çıkan ilk cümle "Herakles'in başını ülkeye getirmek için bir yol buldum galiba" olmuş! **Jale İnan**'ın en kısa zamanda eski enerjisini kazanmasını diliyoruz.

★★★

Bu sayıdan itibaren *Bilim ve Ütopya* 75 bin TL. Kağıt fiyatlarına ve teknik hazırlık giderlerimize gelen büyük orandaki zamlar, istemeyerek de olsa bizi bu tedbiri almaya zorladı. Dergimizin 64 sayfaya çıkması ve renkli sayfalarını artırması da bunda etkili oldu. Okurlarımızın bizi anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

★★★

Yeni bir yıla giriyoruz. 1996 yılının aydınlanma ve emek güçleri açısından zorluklarla dolu olduğunu biliyoruz. Zorluklar, bilinçli ve dirençli insanlar için, mücadeleyi daha etkin bir biçimde yürütmek, safları sıklaştırmak anlamına gelir. Her zamanki gibi gerçekçi bir iyimserlikle 1996 yılını karşılıyoruz.

Tüm okurlarımızın, yazarlarımızın, Bilim ve Ütopya dostlarının, ülkemizin tüm kafa ve kol emekçilerinin yeni yılını kutluyor; 1996'nın ülkemiz, halkımız ve Türkiye bilim ve düşün yaşamı için başarılarla dolu olmasını diliyoruz.

Gelecek ay buluşmak üzere dostlukla...

BİLİM VE ÜTOPYA'NIN 1 ve 2. CİLDİ ÇIKTI

Çoğu okurumuz *Bilim ve Ütopya* ile sonraki sayılarında tanıştığı için ilk sayılarımıza ilişkin yoğun bir talep alıyoruz. Özellikle ilk 6 sayı bizim de elimizde kalmamıştı. Bu talebi karşılayabilmek için tek çare olarak, ilk 10 sayıyı 1000'er adet yeniden basma yoluna gittik. Çok büyük bir maliyet gerektiğinden baskıyı siyah beyaz yapmak zorunda kaldık. Doğal olarak baskı ve fotoğraf kalitesi düşük oldu. İkinci cildimizi ise orijinal dergilerle yaptık. Birinci cilt ilk 10 sayıyı, ikincisi 11-18. sayılarımızı içeriyor. İsteyen okurlarımız, posta çeki veya banka hesabına her bir cilt için 750.000 TL. yatırarak ve yatırdığına dair belgeyi posta veya faksla bize ileterek (hangi cilt için yatırdığınızı özellikle belirtin) bu ciltlere sahip olabilirler. Yurtdışındaki okurlarımız için her bir cildin fiyatı 70 DM'dir. Belge elimize ulaşır ulaşmaz ciltler adreslerinize postalanacak. Ulaşabilen okurlar ciltleri dergi büromuzdan temin edebilirler.

Posta Çeki Hesabı: 673654
Banka Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 343539
Döviz Hesabı: Türkiye İş Bankası İstanbul-Kızıltoprak Şubesi
Hesap No: 1071 364536
Hesaplar **Ender Helvacıoğlu** adınadır.

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

Prof. Dr. Neşet Çağatay ile İslam'da kölelik, cariyelik ve fahişelik üzerine söyleşi

"Kuran'a göre, köle-cariye Müslüman da olsa maldır"

Söyleşi: Nejat AKFIRAT

1918 yılı Isparta doğumlu olan Prof. Dr. Neşet Çağatay, Ankara Üniversitesi DTCF Ortaçağlar Bölümü'nü bitirdi. AÜ İlahiyat Fakültesi'nde 1952'de doçent, 1960'da profesör oldu. 1978 yılına dek kaldığı bu fakültede üç kez dekan seçildi. 1962'de bir yıl da Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yaptı. 1978'de Konya Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nce Tarih Bölümünü kurmak için çağrıldı ve kısa bir süre sonra orada Rektör seçildi. 1982 yılına dek orada Rektörlük yaptı. 1982'de Cumhurbaşkanlığı kontenjanından YÖK üyesi seçilerek altı yıl bu görevde kaldı. Neşet Çağatay, 1989'dan beri Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi profesörüdür. 1991'den beri de ODTÜ ve Eskişehir Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Genel Türk Tarihi profesörüdür. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu asli üyesi, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Türkiye Felsefe Kurumu, Türkiye Kemalist Yazarlar Derneği üyesi, Türk-Hindistan Kültür Derneği ve Kültürel Gelişim Derneği Başkanıdır. 1975'ten beri Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'nin daimi başkanıdır. 30 yıldır yayınlanmakta olan "Kemalist Ülkü Dergisi"nin genel yazışleri müdürlüğünü de yapan Çağatay'ın çeşitli dillere çevrilen ikisi ortak 16 kitabı yayınlanmıştır. "İslam Mezhepleri Tarihi", "İslam Öncesi Arap Tarihi", "Ahilik Nedir?", "İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi", "Hz. Muhammed'in Hayatı", Prof. Dr. Neşet Çağatay'ın eserlerinden bazı örnekler. Sayın Çağatay'ın Mülkiyeliler Birliği Dergisi'nin 167. sayısında çıkan "En Önemli Sorunumuz Laiklik" başlıklı makalesinden yola çıkarak, kendisiyle İslam'da ve Osmanlı'da kölelik, cariyelik ve fahişelik kurumu üzerine bir söyleşi yaptık. Söyleşiyi arkadaşımız Nejat Akfırat gerçekleştirdi.

***- Bilim ve Ütopya:** Kölelik nedir? Özellikle İslam hukukuna göre? Kölelikle cariyelik arasında bir ayrım var mı?*

- Prof. Dr. Neşet Çağatay: Aynı, ikisi de aynı. Cariye, kadın köle anlamında. Çok eskiden beri kölelik ve cariyelik ayrı bir sınıf olarak vardır ve bunlar İslam hukukuna göre maldırlar. Yalnız İslam hukukunda da değil. Bütün dünya hukuklarının temel kaynağı Mezopotamya hukukudur. Yani Sümer, Elam, Akad kanunlarıdır. Roma hukukunda köle ve cariye var, ayrı sınıf olarak. Germen hukukunda, Anglosakson hukukunda da var. Yani sadece İslam hukukuna has bir şey değil bu. Bu saydığım hukukların hepsinde köle sınıfı maldır.

FUHUŞA TEŞVİK GÜNAH DEĞİL. SADECE YAPMASAN İYİ OLUR

Ne demek mal? Alınır, satılır, ırzına geçersiniz, fuhuş yaptırırsınız, para kazan getir bana dersiniz. Malda ne gibi tasarrufta bulunursan köle ve cariyelerde de o tasarruflarda bulunabilirsin. Kur'an-ı Kerim'de de var bu. Kur'an-ı Kerim'de aynen yazar. Kur'an'ı Kerim, eğer gönülleri yoksa bu işlerde kullanmayın, hatta fahişelik yaptırmayın diyor. Eğer zorla yollarsanız onlar kendi rızalarıyla gitmediği için Allah onları affeder diyor. Ama onu teşvik eden adam günahkardır demiyor. Onu demesi lazım asıl. Onu demiyor.

- Bu hüküm Nur Suresinde idi galiba, değil mi?

- Evet Nur süresinin 33. ayetinde. "... Cariyelerinizi, namuslu yaşamak istedikleri halde dünya malı için fahişelik yaptırmayın. Zorlama ile fahişelik yaptırıldıktan sonra, Tanrı onları bağışlar" diyor.

MÜSLÜMAN KÖLEYİ GAYRİMÜSLİME DE SATARSIN!

Dünyada köle alınıp satılması, tabii diğer hukuklarda da 1948'de Birleşmiş Milletler'in kuruluşuna kadar devam etti. Şimdi bazısı bunu saklıyor, gizliyor. Bu sadece İslamın bir eksiği değil. Dünya böyle kabul etti. Onlar maldır. Şimdi nasıl biliyorsun mal olduğunu? Delilleri şu: Bursa'da **Osman Çetin** diye bir genç, "Bursa'da İhtidalar (dinden dönmeler)" diye bir kitap yayınladı. O kitapta, bu cariyelerin, kölelerin yüzde 99'unun Müslüman olduğu belirtiliyor. Çoğu Müslüman. Bunlar mal olduğu için gayrımüslimlere de satılıyor. Eğer mal olmasa onlar, bir Müslümanı bir Hıristiyana verip

Kuran'da kölelik ve cariyelikle ilgili ayetlerden örnekler

"Evlenebilecek bir imkan bulamayanlar, Allah onları ikram ve iyiliğiyle zengin edinceye kadar, iffetlerini korusunlar. Kölelerinizden sizinle azadlık anlaşmasını yapanlarla anlaşın, eğer yararlılıklarını (hürce yaşayabileceklerini) bilirseniz... Allah'ın size verdiği mallardan onlara da verin. Dünya menfaatini elde etmek için, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa zorlamayın. Kim onları zorlarsa, muhakkak Allah, bu zorlamalarından sonra da (o cariyeler için) Gafur ve Rahim'dir." *(Nur Suresi, ayet: 33. "Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli" Bahaeddin Sağlam, Tebliğ yayınları)*

"Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden gizlice ve açıkça sarfeden kimseyi misal gösterir. Hiç bunlar eşit olur mu? Övülmeye layık olan Allah'tır. Fakat çoğu bilmezler. Allah iki adamı misal veriyor: Biri, hiçbir şeye gücü yetmeyen bir dilsiz -ki, efendisine yüktür, nereye gönderse bir hayır çıkmaz- bu, doğru yolda olan, adaletle emreden kimse ile bir olabilir mi?" *(Nahl Suresi, ayet: 75,76. Diyanet çevirisi)*

"Tanrı, 'rızık' alanında kiminizi kiminize üstün kılmıştır. 'Üstün kılınmış' olanlar, sağ ellerinin satın alıp sahip oldukları kölelerine rızıklarını verirlerken kendilerini rızık alanında onlarla eşit sayarak veriyor değiller. Tanrı'nın nimetini yok mu sayıyorlar?" *(Nahl Suresi, ayet: 71. Diyanet çevirisi)*

"Allah size, kendinizden bir misal vermektedir: Size verdiğimiz rızıklarda, emrinizde bulunan kölelerinizin de eşit surette hak sahibi olmalarına raz: olur ve birbirinizi saydığınız gibi bu ortaklarınızı da sayar mısınız ki, bizzat yaptığımız işlerde, bize ortaklar koşulmasına razı olasınız. Düşünen millete, ayetlerimizi böyle uzun uzadıya açıklarız." *(Rûm Suresi, ayet: 28. Diyanet çevirisi)*

"Ey inananlar! Ellerinizin altındaki köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ermemiş olanlar, sabah namazından önce, öğle sıcağında soyunduğunuzda ve yatsı namazından sonra yanınıza gireceklerinde üç defa izin istesinler. Bunlar, sizin açık bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında birbirinizin yanına girip çıkmakta, size de onlara da bir sorumluluk yoktur. Allah size ayetlerini böylece açıklar. Allah bilendir, Hâkim'dir." *(Nûr Suresi, ayet: 58. Diyanet çevirisi)*

"Bir mü'minin diğer bir mü'mini, yanlış dışında öldürmesi; asla caiz değildir. Bir mü'mini yanlışlıkla öldüremin, bir mü'min köleyi azad etmesi ve öldürülenin ailesi bağışlamadıkça, ona diyet ödemesi gerekir. Eğer o mü'min, size düşman bir topluluktansa, mü'min bir köleyi azad etmek gerekir. Şayet aranızda anlaşma olan bir millettense, ailesine diyet ödemek ve mü'min bir köleyi azad etmek gerekir. Bulamayana, Allah tarafından tevbesinin kabulü için, ardarda iki ay oruç tutmak gerekir. Allah Bilen'dir, Hâkim'dir. *(Nisâ Suresi, ayet: 92. Diyanet çevirisi)*

"Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin karılarını, Tanrı'nın sana ganimet olarak verdiği cariyeleri, seninle birlikte göç eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, dayının kızlarını, teyzelerinin kızlarını, -eğer Peygamber kendisiyle evlenmek istiyorsa- kendisini Peygamber'e armağan eden kadını, -(ey Muhammed!) inanırlardan ayrı olarak, bu yalnızca sana özgüdür- Biz sana helal kıldık. Onların (öbür inanırların) karıları ve cariyeleri konusunda kendilerine neler yazmış olduğunu biliyoruz. (Öteki inanırlardan ayrı olarak bir durumu) sana özgü kılınması, sana bir güçlük olmasın diyedir. Tanrı, bağışlayan ve acıyandır." *(Ahzap Suresi, ayet: 50. Diyanet çevirisi)*

"Sizden, hür mü'min kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı çok iyi bilir. Birbirinizdensiniz, aynı soydansınız. Onlarla zinadan kaçınmaları, iffetli olmaları ve gizli dost tutmamış olmaları halinde, velilerinin izniyle evlenin ve örfe uygun bir şekilde mehirlerini verin. Evlendiklerinde zina edecek olurlarsa, onlara, hür kadınlara edilen azabın yarısı edilir. Cariye ile evlenmedeki bu izin, günaha girme korkusu olanlaradır. Sabretmeniz sizin için daha hayırlıdır. Allah bağışlar ve merhamet eder." *(Nisâ Suresi, ayet: 25. Diyanet çevirisi)*

"(Ey Muhammed!) Bundan sonra (şimdiye dek aldıklarının dışında) hiçbir kadın sana helal olmaz. Karılarını başka karılarla değiştirmen de.. Güzellikleri seni ne denli imrendirmiş olsa bile... Sağ elinin satın aldıkları (cariyelerin) bunun dışında. Tanrı, herşeyi gözetleyip izleyendir." *(Ahzâp Suresi, ayet: 52. Diyanet çevirisi)*

"Tanrı'ya ortak koşan kadınlarla, bu kadınlar inanır oluncaya dek, evlenmeyin. Elbette ki, inanır bir cariye, Tanrı'ya ortak koşan (putatapar) kadından daha hayırlıdır. O kadın, sizi (güzelliğiyle) imrendirmiş olsa bile." *(Bakara Suresi, ayet: 221. Diyanet çevirisi)*

"Ama o (insanoğlu) 'sarp yokuş'a tırmanmayı göze alamadı. O sarp yokuşun ne olduğunu bilir misin? 'Köle azad etmek'tir o. Ya da kıtlık döneminde yemek yedirmektir. Yakınlığı olan öksüzü doyurmaktır. Ya da toprakta sürünen bir yoksulu doyurmak." *(Beled Suresi, ayet: 11-16. Diyanet çevirisi)*

ırzına geçtirir misin, yahut kötü işlerde kullanabilir misin? Olmaz. Mal olduğu için satılmış. Ama galiba 16. yüzyılda, Kanuni devri olacak sanırım; gayrı müslimler Müslüman köle ve cariye satın alamazlar diye ta kaç asır sonra kaide koyuyorlar. Ama bence dava etse köle sahibi haklı çıkar. Haklı çıkar, çünkü köle maldır.

MÜSLÜMAN KÖLE NAMAZLA, ORUÇLA YÜKÜMLÜ DEĞİL

Kur'an-ı Kerim'in Nahl suresinin 75. ayetinde belirtildiği gibi, insanlar kadın-erkek gibi cinslerden başka, hürler ve köleler diye de ikiye ayrılırlar. Kur'an'da geçen bütün buyruk, yasak ve öğütler yalnız hür kadın ve erkekler içindir. Hür olmayanların adı "memlük" yani köledir, maldır. Şimdi bu itibarla köleler, cariyeler, oruçla, namazla yükümlü değillerdir.

İşte şu elimdeki Fıkıh kitabı, beşyüz sene Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmış. Kanuni devrinden 1926'ya kadar. Medeni Kanun kabul edilinceye kadar bu yürürlükteydi. Orda diyor ki; Mesela bir adam hür kadınla evlendiği zaman iki mihr vardır; biri, bir miktar anlaşırlar peşin verir, bu mihri müecceldir. Bir de mihri muaccal vardır. Muaccal olan acele, çabuk verirsin onu. Müeccel olan da boşanma istediğiniz zaman orada kararlaştırdığınız miktarı verirsiniz. Bu fıkıh kitabında, cariyeler ve köleler, mihr olarak verilir deniyor. Para gibi, buğday gibi, mal gibi bir şey. Bunları borcunuza karşı verebilirsiniz. Köleler alınır, satılır, miras kalır. Ölür adam, elli tane kölesi vardır taksim edilir çocukları arasında, mirasçıları kimlerse. Ama bu İslamın bir kötülüğü değil. Dünyada öyle. Ama diyeceksiniz ki; İslam "bütün Müslüman erkek ve kadınlar kardeştir" diyor. Köle kardeş olur mu? Mal o.

Hz. Peygamber bu köle-cariye meselesini düzeltmeye çok çalışmış, önlemeye çalışmış. Bütün sözlerinde köle azat etmek en büyük sevap diyor. Köle sahipleri kölelerini kolay kolay azat edemiyor. Bir köle bin altın, binbeşyüz altın ediyor. Bir insan bu. Bir hayli köleleri var insanların.

FAİZİN HARAMLIĞI MESELESİ

İslam'da ribaa dediğimiz faiz haramlığı var. Kur'an da ribaa kat kat olursa haram diyor. Bugün kat kat olursa haram değil bence. Çünkü eğer enflasyon yüzde 500'se, kat kat olmayıp da yüzde yüzün altında olursa paran erir gider değil mi? Peki İslam'da niye haram oldu? Haramlığı şundan: İslam öncesi dönemde Araplarda faiz haddi kat kat. Yani bana ver diyorum ikiyüz altın, üçyüz altın, ticaret yapacağım. Zenginsiniz veriyorsunuz. Kurallara göre ertesi sene iki katını ödeyeceksiniz. Ticaret bu, kervan soyulur, bilmem ne olur. Bir sene geçince ödeyemezseniz, ertesi sene 'ödeyemedim gelecek sene ödeyeyim' diyorsunuz. Aldığınız para yine katlanıyor. Üçyüz altın, üçbin altına çıkar ve veremeyecek hale gelirse, şimdiki gibi malını alırım, hapse sokarım yok, borcunu ödeyemeyen köle oluyor. Ne demek köle olmak? Mal oluyor yani. İnsanlıktan çıkıyor. İşte bu kötü şeyi önlemek için Peygamber haram kılmış faizi. Ama artık zaman değişmiş.

BAŞÖRTÜSÜNÜN DİNLE BİR İLGİSİ YOK

- Kur'an'da cariyelik-kölelik kurumu var. Kur'an hükümlerinin hâlâ geçerli olduğu savunuluyor. Bugün ne olacak?

- Bakın bir örnek vereyim; başörtüsü meselesi de cariyelikle ilişkili. Bu arada onu da anlatayım. Mekke'den Medine'ye geliyor Müslümanlar, karılarıyla beraber. Mekke ile Medine arası 450 km., pek ilişkileri yok, tanımıyorlar birbirlerini. Medinelilerde de cariye var. Onlarda da cariye mal. Satarsın, yatağına alırsın, mal neyse onu yaparsın. Medineliler hür kadınlara sataşmaya başlıyorlar. Ömer kızıyor. Çağırıyor kim yaptı diyor, filan yaptı diyorlar. Niye yaptın? Ben, onu cariye zannettim diyor. Çünkü Mekke'de belirli bir kıyafet kuralı yok, istediği gibi giyiniyor herkes. Mekke'de herkes kim cariyedir, kim hürdür biliyor. Hürler çok muhteremdir, hürlerin ırzına tasallut eden veya sarkıntılık yapan olursa kan gövdeyi götürür. O bakımdan bu tür olaylar olmuyor hiç. Şimdi tanınmadıkları için hür kadınlara da sarkıntılık başlayınca Ömer, Hz. Peygamber'e, "Allah'a dua et, bu hürlerle cariyelerin arası bir belli olsun" diyor. Bunun üzerine Kur'an da diyor ki: Hürler baş örtülerini başlarının arkasına sarkıtsınlar. Baş örtüsünü cariyelerin giymesi yasaktır. Eğer cariye kadın hür gibi görüneyim, bir muhterem gibi görüneyim diye bir başörtüsü örterse dövülür. Çünkü bilinecek ve satışılacak mal yahu bu.

Bu hüküm Mezopotamya'dan geliyor. Sümer Kanunlarında da var. O kanunnamelerde diyor ki: Cariyeler başlarını örtmeyecekler. Hürler örtecek. Cariye başını örterse kulaklarını kesin. Yani orada da var başörtüsü, İslam'dan bin sene evvel, ikibin sene evvel.

Peki bugün cariye yok, bir sınıf mı ihdas edeceğiz. Yok olmaz. Bugün sanki cariyelik varmış gibi başını bohçalamaya gayret etmenin manası yok bence. Bunun dinle ilgisi yok. Eğer dinle ilgili olsaydı Kur'an-ı Kerim'de hür kadınlar ve cariyeler başlarını örtsün denirdi. Yok bu.

Ona bakarsan fuhuşa teşvik meselesi de var, demin konuştuk. Kur'an diyor ki; cariyeye zorla fuhuş yaptırırsan Allah onları affeder. Peki onu fuhuşa teşvik eden deyyus ceza görür diyor mu, demiyor. Diyemez, çünkü malı onun.

Evet cariye meselesi de böyle. Yani başörtüsünün dinî hiçbir tarafı yok. Elbette her cemiyet, cemiyetin götürüsüne göre giyinecektir. Afrika'da çıplak geziyor adamlar.

ZİNA SUÇ; PARA KARŞILIĞI YAPARSAN SUÇ DEĞİL!

- Evet, zorla fuhuşa sevkedilen Müslüman cariyeyi Tanrı bağışlıyor...

- Ama niye onu fuhuşa sevkedenler ceza görür diye bir hüküm yok? Yok orda. Günahkar filan olmuyor.

- Müslüman cariye gönüllü fahişelik yapabilir o zaman. Bu durumda hiçbir sorun yok...

- Tabii... Gönüllü yapıyorsa sorun yok. Gönülsüz yapıyorsa da Allah onu affediyor.

- Kur'an'da köleliğin kaldırılması için bir hüküm olmadığına göre, köleliğin kaldırılması Kur'an'a aykırı olsa gerektir.

- Tabii o bakımdan öyle de, kaldırılması da kötü bir şey değil. İyi bir şey olur. Şimdi, fıkıhta var. Orda diyor ki, insan bir kadını rima etmek için kiralarsa işte o fahişedir. Para veriyorsun, yapıyorsun. Bunu had lazım gelmez, yani ceza verilmez diyor. Yani bir kadına zina ediyorsun düpedüz. Zinanın tarifi şu; hür, akil baliğ bir kadınla münasebette bulunmak. Fahişe de hür, akil baliğ, hepsi var. Parayla yaptığı için had lazım gelmez diyor.

- Ceza verilmez yani.

- Hayır verilmez diyor.

- Fahişelik bir anlamda normal mi karşılanıyor?

-Yani onu yapın demiyor da. Böyle bir şey olmuşsa, parayla yapmışsa diyor, para almış yapmış, had lazım değil, ceza lazım değil, öyle diyor.

OSMANLILARDA KÖLELİK VE CARİYELİK

- Osmanlılarda nasıl bu uygulamalar? Kölelik, cariyelik, fahişelik...

- Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ve cariye pazarları vardı. İstanbul'da, Çarşamba'da, Unkapanı'nda avrat pazarları vardı. Kölelerin satıldığı yerler vardı. Osmanlı bunu önlememiş, hatta Bursa'daki şeriye sicillerinde var. Mal o ya, Hıristiyan da gelmiş almış. Yani gayri müslim de satın almış. Osmanlı'da ona bir mani yok. Osmanlı da köleyi, cariyeyi mal saymış. Hatta köle ve cariyeler bıkar adamın zulmünden kaçar değil mi? O bulunduğu zaman getirilir teslim edilir. Bulan adama da ikramiye verilir. Yani cariye böylesine mal sayılır. Osmanlılarda da öyle.

- Bir de sarayda cariyeler var...

- Onlar padişahın cariyeleri. Cariyenin sınırı yok biliyorsunuz. Evlilik dört kadınla, beşinci olmaz, boşarsan bir tane daha alırsın. Ama cariyenin sınırı İslam zamanında da yok. İslam öncesinde de yok. İstediğin kadar, istersen beşyüz tane cariye kullanırsın. Bir de adam cariyesiyle evlenebilir. Yalnız karısı varsa karısının üstüne evlenemez. Hür karısı varsa evlenemez. Ölmüşse karısı, cariyesiyle evlenebilir. Hür kadın ise kölesiyle kesinlikle evlenemez.

- Cariyelerin çocukları ne oluyor?

- Çocuk hür olur. Ama annesi hür olmuyor yine. Şimdi İslamda, yalnız hür ve köle değil, üçüncü bir sınıf daha var. Ona da nevali diyoruz. Azatlı köleler. Azatlı adam hür olmaz. Nasıl azat edilir insan? Ben köleyim mesela. Birinin kölesiyim. Bir işim var, kabiliyetim var. Sahibime diyorum ki; bana fiyat biç. Ben fiyatımı ödeyeceğim. Bırak beni, ben çalışacağım piyasada. Buna mecbur değil kabul etmeye ama genellikle ediyorlar. Diyor ki; senin ücretin 1000 altın. Peki, diyor. Bunu ben iki senede üç senede kazanır veririm. Piyasada marangoz yahut bilmem ne işi varsa yapıyor. Taksit taksit ödüyor. Bitince bu adam hür olmuyor, Nevali oluyor. Ve yine hür kadınla evlenemez bu. Ve bunlar bir ara Nevali diye başkaldırmışlar.

Cariyeler sahibinin izni olmadan evlenemez. Mal sahibi olamaz hiçbir zaman. Ama nevali evlenir, mal sahibi olur. Sahibinin evinde oturmaz, kendi müstakildir.

- Ama yine de tam hür değildir.

- Hayır değil. Tam hür olmasını sağlayan şey, sahibinin onu azat etmesidir. Azat ederse tam hür olur.

Kuran'a ve İslam şeriatına göre:

* Kölelik ve cariyelik kurumu meşrudur.
* Köle maldır, alınıp satılabilir, ırzına geçilebilir, hiçbir hakkı yoktur. Mülk edinemez.
* Köle, sahibi tarafından öldürülebilir. Bu durumda "kısas" uygulanmaz, "keffaret" de ödenmez.
* Köle ile özgür insanı bir tutmak, Allah ile putları bir tutmak gibidir.
* Cariye ile cinsel birleşimde bulunmak için ona sahip olmak yeterlidir. Nikah gerekmez.
* Cariye, erkeğin "helal olmayan yol"a sapmamasında önemli bir rol oynar.
* Cariye fuhuşa zorlanmasa iyi olur. Ama zorlayan "günahkar" olmaz. Zorla fahişelik yapanı Allah affeder.
* Cariye gönüllü olarak fahişelik yapabilir. Bu günah değildir.
* Müslüman köle, gayrimüslimlere de satılabilir.
* Köleler, Müslüman da olsalar, oruçla, namazla, İslamın şartlarıyla yükümlü değillerdir.
* Köle, miras yoluyla babadan oğula geçer.
* Müslüman cariye başını örtemez, örterse cezalandırılır.
* Kadın zina ederse cezalandırılır. Para karşılığı yaparsa suç değildir.

NOT-1: Yapılan araştırmalara göre, Müslümanların köle ve cariyelerinin yüzde 99'u Müslümandı.

NOT-2: Kuran'da köleliğin kaldırılmasına ilişkin hüküm olmadığına göre, köleliğin kaldırılması Kuran'a aykırıdır!

Prof. Dr. Neşet Çağatay çalışma odasında.

Eski Türklerde, İslam'da, Osmanlı'da kölelik ve cariyelik

Prof. Dr. İsmail PARLATIR

Okuyacağınız yazı, Prof. Dr. İsmail Parlatır'ın "Tanzimat Edebiyatında Kölelik" (TTK Basımevi, Ankara 1992) adlı kitabının "Giriş" bölümünden alınmıştır. Prof. Dr. İsmail Parlatır Ankara Üniversitesi DTCF'de öğretim üyesidir.

Eski Türklerde köleliğin varlığını, Çin kaynaklarından öğreniyoruz. O dönemde Çin'de oldukça gelişmiş olan bu kurum, Türk kavimlerine de geçmiş, özellikle karşılıklı akınlar sonucu alınan esirler, köleliğin yerleşmesinde büyük etken olmuştur.

MÖ 3000'lerde Çin'de Ch'in yönetimi sırasında dağınık bir durumda bulunan Hunların devşirilerek Şan-tung'da satılması, Çin tarihinde ilk köle isyanlarına yol açmıştı. Bu olaylar sonucu, özgürlüklerini kazanan Hunlar, Chao sülalesini kurmuşlardı. (1)

Hunlardan başlayarak eski Türklerde köle kullanılması kaynaklarda sözkonusu edilmektedir. Han döneminde bunlar, ev köleleri daha doğrusu büyük evlerde uşak olarak kullanılan hizmetçilerdi. Tobalarda ise kölelerin bir kesimi üretim alanlarında, bir kesimi ise çoban olarak büyük otlaklarda çalışıyordu. (2) MÖ 206 ile MS 220 arası Kora kavimlerinde de kölelerin varlığından söz edilmektedir. (3)

Eski Türklerde köle kullanımı konusunda en sağlam kaynak kuşkusuz yazılı belgelerdir. Bunlar arasında eskilik açısından ilk sırayı Orhun yazıtları almaktadır. Nitekim yazıtlarda yer yer "kul", "câriye" sözlerine rastlamaktayız. (4) Ancak bunların verdiği kavram geniş olduğu kadar bu kişilerin sosyal durumu konusunda da yeterli ve doyurucu bilgi ile karşılaşamıyoruz.

Uygurlar döneminde ise yeni bulunan "köle satış belgeleri"nden bu kurumun varlığını daha açık ve kesin olarak değerlendirebiliyoruz. Bu belgelerden anlaşıldığına göre kadın ve çocuklar, borçlanmadan dolayı köle durumuna düşebildikleri gibi para ve mal karşılığında da satılabilmektedir. Bu konu ile ilgili 14 Uygurca metin bulunmaktadır. Bu belgelerden üçü, önceden köle olmayan kimselerin sonradan köle olarak satılması; sekizi köle olan kişilerin bir başkasına satılması; biri, kölenin âzâd edilmesi; bir başkası, bir köle ile bir câriyenin evlendirilmesine izin verilmesi; biri de Orta Asya şehirlerinden köle ve câriye satın alınması konusundadır. Ayrıca bir vasiyetnamede de bir ağabey, öteki malları ile birlikte iki kölesini de erkek kardeşine bırakmaktadır. (5)

Köleliğin eski Türklerdeki varlığı, bir de bu konuda kullanılan söz ve kavramlarla ortaya çıkmaktadır. Kök Türkçe ve Uygurcada genel anlamda "kul", "başka birine tâbi kimse, hizmetçi" karşılığında geçmektedir. Câriye için de "kün"ün kullanıldığını görüyoruz. (6) "Kün" sözü, "dişi kul" olarak değerlendirilmiş, "kul" gibi genel bir anlam kazanmamıştır; doğrudan doğruya "câriye kadın köle" anlamına gelmektedir; "karabaş" da aynı anlamdadır. Ayrıca, Uygur metinlerinde bir de "küngüz" sözü var; bu da câriye karşılığında kullanılmış. (7) Öte yandan "kulsız" sözünün de "köleye yakışır" diye bir anlam taşıdığı söz konusudur. (8)

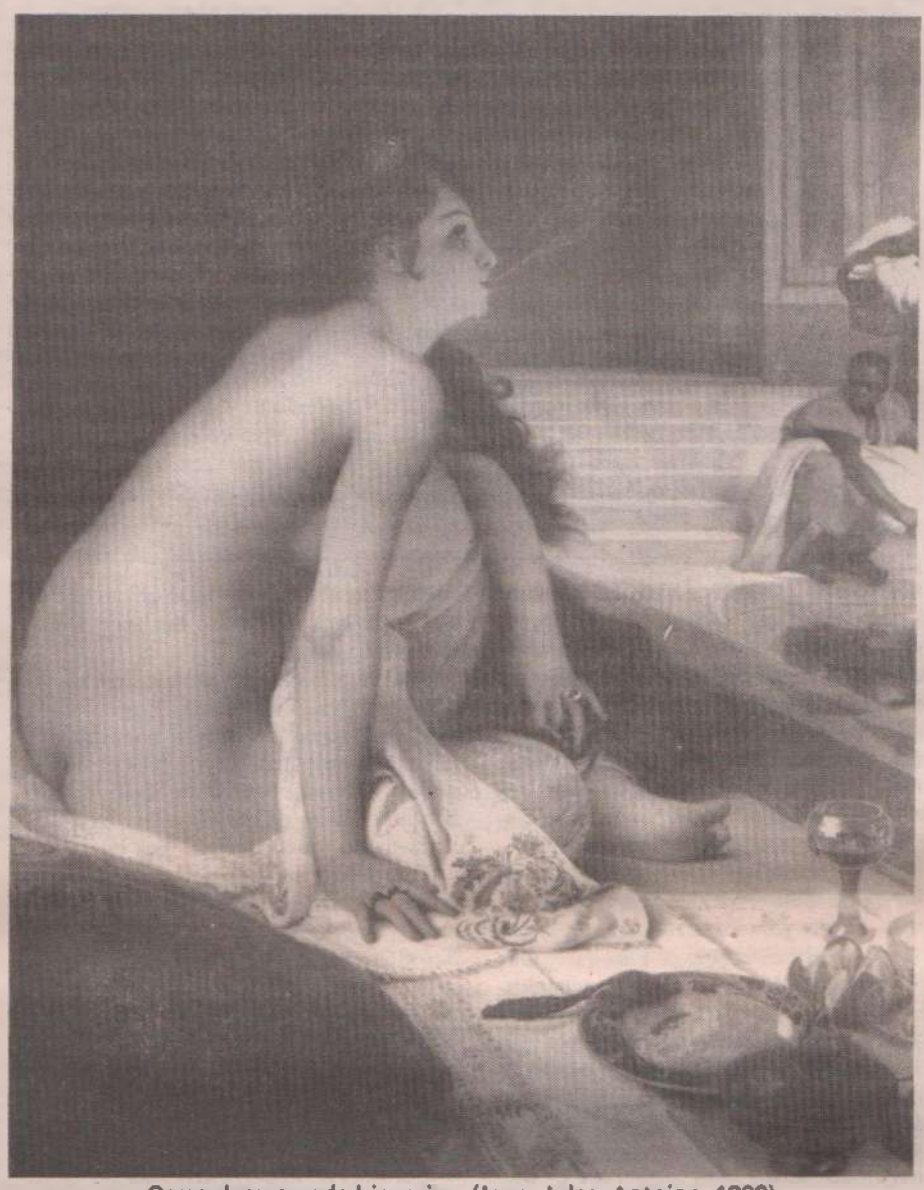

Osmanlı sarayında bir cariye. (Jean- Jules- Antoine, 1888)

Uygurlardan sonra Karahanlılar, Harzemşahlar ve özellikle Selçuklular dönemlerinde eskiden beri süregelen kölelik, artık yavaş yavaş yerleşik hayata geçen Türklerde kesin çizgilerle belirmeye başlar. Nitekim, Harzemşahların kurucusu **Anuş Tigin**, Selçuklu Emirlerinden **Bilgi Tigin** tarafından Gürcistan'da satın alınarak sarayda yetiştirilmiş ve sonra Harezm valiliğine gönderilmiş **Garca** adlı bir Türk kölesidir. Ayrıca, 10. yüzyılda en güzel ve en beğenilen kölelerin Türk illerinden satın alınanlar olduğunu, Horasan'da Türk köle ve câriye değerlerinin 3000 dinara kadar çıktığını, o yüzyıl coğrafyacılarından **İbni Havkal**, *Kitabü Sûreti'l-arz* adlı eserinde söylüyor. (9)

İşte bu dönem sosyal hayatında daha da artan köleliğin varlığını, Türk kültür tarihinin en eski ve önemli belgelerinden olan *Divanü Lûgati't Türk*'te bulabiliyoruz. Türklerin İslâmiyete geçişlerinin ilk yüzyılında yazılmış olmasına karşın Türk yaşayışının gerek kendi döneminde gerek geçmişine özgü çok zengin malzemeyi içine alan bu önemli kaynakta, köle için genel olarak "kul" denilmektedir. (10) Ayrıca, "tigin" sözünün de kul, köle için kullanıldığı görülür. (11) **Kaşgarlı**, rengi gümüş gibi olan köleye "gümüş tigin", güçlü kuvvetli köleye "güç tigin", doğan (çağrı) kuşu gibi yırtıcı köleye de "çağrı tigin" denildiğini belirtiyor. (12) Ayrıca, erkek ve dişi ayırımı gözetilmeden kölelere "karabaş" adının verildiği de sözkonusudur.

Öte yandan köleliğin 11. yüzyıl topluluklarında geniş yer tutan bir kurum olduğunu, *Divan*'da gerek onlara verilen adlardan gerek kölelerin sosyal hayattaki durumunu yansıtan sözlerden anlamaktayız. (13)

10. yüzyıldan başlayarak Türk illerine yavaş yavaş giren Müslümanlık, öteden beri süregelen kölelik kurumuna yeni değer yargıları da katmıştır. Üstelik, İslam dininin yerleşip yayılması, bu değer yargılarını da birlikte getirmiş ve kölelik bir de "şeriat" hükümlerine göre yön kazanmıştır. Durum böyle olunca, İslam dininin bu kuruma bakış tarzını da gözden uzak tutmamak gerekiyor.

İSLAMDA KÖLELİK

İslâm dini köleliği değerlendirirken bu kurumun Arap dünyasındaki yapısını göz önüne alıyor. Çünkü, İslâmiyetten önce özellikle "Cahilliye" döneminde kölelik, önemli bir sosyal kurum durumundaydı. Köleler, sert ve acımasız davranışlarla karşı karşıya kalıyordu. (14)

İslâmiyetten sonra da bu kurumun sürdürüldüğü görülüyor. Bunda, "İslâm fütuhatı"nın rolü büyüktür. Çünkü, Hz. Peygamber'in Arap kabileleri ile yaptığı savaşlarda, kadın ve çocuklar da olmak üzere, ele geçirilen savaş esirlerinin, eski Arap geleneklerine göre "fidye-i necat" (kurtuluş akçası) ödemeleri gerekiyordu. Bunu ödeyememe durumunda ise "esâret"e düşülüyordu. Bunun sonucu olarak da hoşgörü ile karşılanıyordu.

Burada, üzerinde önemle durulması gereken nokta, İslâmiyetin kölelik kurumuna, eskiye göre, daha toleranslı bir bakış tarzı getirmesidir. Şöyle ki Kur'ân-ı Kerîm'de "Köle ve câriyelere iyilik ve güzellikle muamele edilmesi, onlara karşı cabbarlıktan kaçınılması" (15) önerilmektedir. Ayrıca, "Kölelerin korunması, rızklarının tam ve eksiksiz verilmesi, çünkü o rızkın da Allah'tan geldiği" (16) öğütlenmektedir.

Öte yanda, kölelere iyi davranılması ve onların korunması konusunda da Hz. Muhammed'in bir çok hadisleri ile karşılaşıyoruz. Söz gelişi: "... yine sizin biriniz (memlûküne) kulum, câriyem! diye hitap etmesin (Çünkü hepiniz Allah'ın kulusunuz) ve lâkin yiğidim, kızım, oğlum! diye seslensin.." (17) ya da "Herhangi bir kişi müslim bir rakabe âzâdlarsa Allah, onun her uzvunu (cehennem) ateşinden halâs eder" (18) veya "Sizden biriniz hâdimini döğdüğünde yüzüne vurmaktan ictinab etsin" (19) gibi hadisler köleliği koruyucu niteliktedir.

Bir de "şeriat" açısından konuya bakılırsa, esirlerin hukukî durumlarının değişik hükümlere bağlandığı görülür. Öncelikle köleler, efendinin malı olarak kabul edilmiştir. Onlara herhangi bir kanunî yetki tanınmamıştır. Köleler, ne "vâsi" ne de "nâzır" olabilirler: Bütün kazançları efendileri içindir. Gene bu hükümlere göre, kadın köleler, efendilerin malı olduğu için onların "istifrâş"ı (odalık) olabilirler, aralarında nikâha gerek yoktur. Erkek köle ise efendilerinin izni ile iki kere nikâh edebilir; ancak evleneceği kadının efendisine vermek zorunda olduğu "mehir"i çalışarak ödemek durumunda kalır. Eğer bir köle karısını boşamışsa, "iddet" (bekleme) süresi içinde o kadını yeniden alabilir; fakat, ikinci kez boşamışsa "talâk" kesinleşir. (20)

Öte yandan başka biri ile evli olan câriyenin çocukları, köle olarak efendinin malı sayılır; çocuk, câriyenin sahibinden olmuşsa hürdür. Bu hüküm, eski Araplardaki, "Çocuk batna çeker, yani çocuk annesinin medenî haline uyar. Bunun için çocuk her durumda köle olarak doğar" anlayışını kaldırmış oluyordu. Bundan dolayı bir kişi, satın alma yoluyla veya başka bir câriye edinmişse, câriyenin gebe olup olmadığını anlamak için bir süre beklemesi gerekir. Buna "istibrâ" (beklemek ya da câriyenin rahminin boş olup olmadığını araştırmak) denir. (21)

İslâmda köleliğin bir başka önemli noktası da "âzâdlık" kurumudur. Bu yolla bir köle, özgürlüğüne kavuşabilir. "Azâdlık"ı, islâm dininin desteklediği ve salık verdiği bir gerçek. Çünkü Hz. Muhammed'in bu konudaki sözleri gözden uzak tutulmamalıdır.

"Azâdlık" genel olarak üç yolla gerçekleşebiliyor. Birincisi, efendinin kölesine

Turan Dursun'un Kuran'da kölelik ve cariyelik kurumuna ilişkin açıklamaları

"Köle" de "cariye" de İslamî meşru alan içinde

- Köle: Özgür (hürr, hürre) olmayan, mülk sayılan, alınıp satılabilen dişi (cariye) ve erkek insan.

- Kuran'da erkek köle şu sure ve ayetlerde geçer: Bakara 177, 178, 221; Nahl 75; Nûr 31, 32, 33, 58; Nisâ 92; Mâide 89; Mücadele 3; Beled 13; Tevbe 60; Rûm 28; Ahzâb 55.

- Eğer köleyi öldüren, kölenin sahibiyse, o kişiye "kısas" uygulanmaz. Yani öldüren kişi, bağışlanmamış bile olsa öldürülmez. Çünkü köle onun malıdır. Bu kişinin "keffaret" ödemesi de söz konusu değildir. Çocuğunu, ya da torununu öldüren, baba, dede de bu "hüküm" kapsamında görülmekte.

- Köle, köleci toplumlarda, Tevrat'ta ve Kuran'da ve bunların yorumlarında da belirtildiği gibi "mal" sayılmaktaydı. Hem de önemli, değerli bir maldı. İşte bir "suç" için verilen "ceza" söz konusu olduğunda "köle azadı"nın, kimi durumlarda gerekli görülmesini değerlendirirken; bunu, yani kölenin "mal" oluşunu unutmamak gerekir. Yani değil mi ki kölenin "mal"lığı benimsenmiştir, köle değil mi ki "mülk" kapsamına giriyor; öyleyse "mali ceza" olarak ele alınmalıdır. "Köle azad etmek"; şu kadar "mal", şu kadar "para", şu kadar "mülk" vermek demektir.

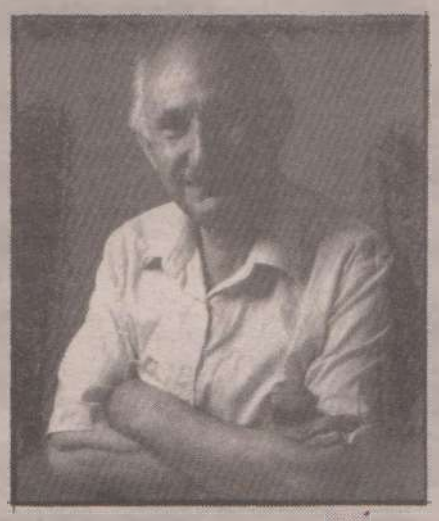

- Nahl Suresi 71, 75 ve 76. ayetler şöyle yorumlanıyor: Bir yanda bir köle var; öbür yanda özgür insan. Kölenin hiçbir şeye gücü yetmez, malı yoktur, kendisi bir başkasının malıdır. Özgür insanınsa malı vardır; dilediğinde de harcayabilmekte. Bunun ikisi eşit olabilir mi? Burada bir benzetme de var: Hiçbir şeye gücü yetmeyen ve bir başkasının malı olan köleyle anlatılmak istenen "put"lardır. Öbürüyle anlatılmak istenen de "Tanrı". Öyleyse "put"lar, "Tanrı"yla nasıl bir tutulabilir?

- Cariye: Dişi köle; özgürlüğünden yoksun, efendisinin malı olan, alınıp satılabilen insanların dişi olanı.

- Kuran'da cariye şu sure ve ayetlerde geçer: Ahzâb 50, 52, 55; Nisâ 3, 24, 25, 36; Nûr 31, 32, 33, 58; Rûm 28; Nahl 71; Mü'minûn 6; Meâric 30; Bakara 221.

- İslam fıkhında belirtilen odur ki, bir cariyeye sahip olan erkek, cariyenin "döl yatağı'nın, "başkasına ait olan"dan "temizlenmesinden" "istibrâ"dan sonra bu cariyeyle cinsel birleşimde bulunabilir. Kısaca şu bilinmeli ki, cariyeyle cinsel birleşimde bulunmak için, eğer bir engel yoksa, ona sahip olmak yeterlidir, "nikah" söz konusu değildir.

- Ayetlerden anlaşılan odur ki, "erkek köle" gibi, dişi köle demek olan "cariye" de "dinsel meşru alan içinde" yerini almaktadır. "Cariye"nin önemli bir gereksinimi karşıladığı, erkeğin "helal olmayan yol"a sapmamasında önemli rol oynadığı yansıtılıyor.

NOT: Bu bilgiler Turan Dursun'un "Kuran Ansiklopedisi" adlı eserinin "Köle" ve "Cariye" maddelerinden alınmıştır.

"ben öldüğümde hürsün" demesiyle olabiliyor; buna "tedbîr" adı veriliyor. İkincisi, efendinin sağlığında "Bundan böyle hürsün" demesi ile gerçekleşiyor. Efendi bunu yaparken o kölenin üzerinde başkasının hissesi varsa onları da ödemek zorunda kalıyor; ödemiyorsa o köle, yarı hür kabul ediliyor ki buna "muba'az" deniliyor. Üçüncüsü ve en çok geçerli olanı, kölenin çalışarak bedelini ödemesi ile ortaya çıkıyor. Bu tür "âzâdlık"a da "mükateb" adı veriliyor. (22)

Ana çizgileri ile verdiğimiz bu hükümler ve öteki incelikleri iyiden iyiye gözden geçirilecek olursa, İslâm dininin kölelik kurumunu katı kalıplardan kurtardığı, onu yumuşatarak dana insanca davranışlara bağlamaya çalıştığı söylenebilir.

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE KÖLELİK

İslâmiyetin kabulünden sonra Türk sosyal hayatında kölelik yeni değerler ve kullanım alanları kazanmaya başlar.

Selçuklular döneminde sultanların hizmetinde özel olarak yetiştirilmiş köleler bulunmaktaydı. Bu kölelerin en önde gelen görevleri "hâciblik"ti. (23)

Öte yandan Selçuklular, devlet hizmetinde ve orduda kullanmak üzere Türkmenlere büyük değer ve önem veriyorlardı. Her ne kadar Türkmenler, devlete büyük sıkıntı ve güçlükler yaratmışlarsa da onların arasında seçilen binlerce genç, "gulam" (kölelik) sistemine göre yetiştirilmiş; bu yetişen gençler, sultanların hizmetlerinde bulunmuşlar, devlete gönülden bağlanmışlardır. (24) Orduda ise bu satın alınan çocuklar, özellikle Samanoğulları döneminde belirli yöntemler doğrultusunda eğitilmişler ve "hassa kıtaları"nda görev almışlardır. (25) Özel olarak devşirilen ve yetiştirilen bu kölelerin savaşlardaki başarıları da gözden uzak tutulmamalıdır. Söz gelişi, Malazgirt Savaşı'nda Bizans İmparatoru'nu esir alan bir köledir. Nitekim bu köleyi Alp Arslan el üstünde tutmuştur. (26)

Bu dönemde cariyelere verilen değeri ise onların saraydaki varlıklarından anlıyoruz. Üstelik, sultanlar tarafından birçok cariyenin başkalarına armağan olarak verildiği de görülmektedir. (27)

Selçukluların Türk köleleri kullanmada daha değişik bir yöntem uyguladıkları dikkati çekiyor. Onlar, bu köleleri genellikle eğitmek ve yetiştirmek eğilimindedirler. Başka kölelerin yaptıkları ev süpürmek, hayvanlara bakmak vb. işlerde onları kullanmazlar, devlet hizmeti için yetiştirirlerdi. Nitekim birçok Türk köle devlet görevinde ve orduda önemli yerlere kadar yükselmişlerdi. (28)

Selçuklulardan sonra Osmanlı devletinin kurulması ve imparatorluğa geçmesi ile kölelik kurumu daha da gelişmiş, din ve devletin sağladığı hoşgörü ile sosyal hayatta önemli bir yer etmiştir.

OSMANLILAR VE KÖLELİK

Osmanlıların kuruluşundan sonra devlet, genişleme politikası gereği hem Anadolu'ya hem de Rumeli'ye akınlar düzenlemeye başlar. Bu akınlar sonucu elde edilen başarılar, birçok savaş ganimetleri yanında sayısız esirlerin de ele geçmesini sağlıyordu. Bu esirler, genellikle devlet ve saray hizmetinde kullanılırken cariyelerin sayısı da gün geçtikçe artıyordu. Osmanoğullarının ilk başşehri Bursa'da, ikinci başşehri Edirne'de savaş sonrası elde edilen esirlerin satıldığı "esir pazarları" vardı. (29)

Osmanlı devletinde kölelerin saray hizmetinde kullanılması ve özellikle cariyelerin saraya girmesi, **Orhan Bey** zamanından başlayarak gittikçe arttı. **Fatih** döneminde kurulan "harem", "cariyelik" kurumunun oluşmasında, gelişmesinde ve revaç bulmasında büyük etken olmuştur. (30) Üstelik, **I. Bayezit** döneminde "Hadım Ağalığı"nın varlığı söz konusu olduğuna göre "Harem" hayatının başlangıcı daha da geriye götürülebilir. (31)

"Harem"in sarayda yerleşmesi ve cariyelerle bezenmesi, yeni uygulamaları birlikte getirdi. O zamana değin padişahların Türk kızları ile evlenmeleri geleneği bir kenara itildi. Cariyeler ile evlenme ya da onlarla düşüp kalkma alışkanlıkları baş gösterdi. Bu yolu açan da **Kanunî** oldu. O dönemde saray, çok sayıda esir ve cariyelerle dolmuştu. Nitekim bu cariyelerden olan **Ukraynalı Rokzalan (Hürrem Sultan)** ile evlenen **Sultan Süleyman**, sarayda kadın çekişmelerine yol açmış oluyordu. (32)

16. yüzyılda iyiden iyiye yerleşen bu saray geleneği, **II. Osman** ile ilk tepkiyi görür. Bu padişah, saray geleneklerini değiştirmek, "Harem-i hümayun"u kaldırmak, sultanların Türk âilelerinden kız almasına yeniden yol açmak emelini gütmeye başladı. Bunun sonucu olarak önce Şeyhülislâm **Esat Efendi**'nin daha sonra **Pertev Paşa**'nın kızı ile evlendi. (33) Ancak onun bu yolda attığı adım, kendisinden sonra gelenlerce sürdürülemedi.

Silah karşılığı cariye satışı. (John Faed, 1858)

Sarayda böylesine yerleşen kölelik kurumu, bir başka açıdan devlet ve ordu adına da işletiliyordu. Selçuklularda görülen "Gulam" sistemi, Osmanlılarda 1362'de benimsenen "Pençik Kanunu" gereğince "Acemi oğlan" olarak karşımıza çıkıyor. Osmanlıların "Rumeli fetihleri" ile elde edilen esirlerden bir bölüğü "Acemi teşkilâtı"na alınır, bir bölüğü de saraya ayrılırdı. Acemi teşkilâtına alınanlar, ordu için yetiştirilir; saraya ayrılanlar ise Edirne sarayı, Galatasarayı ve Atmeydanı'ndaki İbrahim Paşa sarayında eğitilirlerdi. Acemi oğlanlar içinde Bosnalı müslümanlar ise doğrudan doğruya saray hizmetine alınıyorlardı. (34) Bu da kölelik kurumunun bir başka görünümünü sergiliyordu.

ESİR KAYNAKLARI VE ESİR PAZARLARI

Varlığını sürdürdüğü yüzyıllar boyunca bu kurumun sosyal hayattaki görünümü de dikkat çekicidir. "Esir kaynakları", "esir pazarları", "esir alım satımındaki tutum ve resmî işlemler", "esirlerin satıldıkları yerler", "esirlere yapılan davranışlar", "gördükleri eğitim ve kullanıldıkları yerler", "efendilerinin onlar üzerindeki hak ve yetkileri" gibi konular, kölelik kurumunun önde gelen unsurları olarak karşımıza çıkar.

"Esir kaynakları", öncelikle savaşlar, insan avcılığı, hediye verme yolu ve ticaret olarak dört ana grupta toplanabilir.

Esir elde edilmesinde ilk sırayı savaşlar alırlar. Osmanlı kanunlarına göre savaşta elde edilen esirlerin beşte biri padişaha düşmekte idi; kalanları ise öteki devlet büyükleri paylaşırdı. Nitekim, imparatorluğun yükselme döneminde, özellikle **Koca Sinan Paşa**'nın serdarlığı sırasında esir sayısı öylesine çoğalmıştı ki bunların yaşlıları, kendilerinden fidye dahi istemeden serbest bırakılmıştı. (35)

Savaşlar sırasında sınır boyundaki akıncı güçlerin küçük çaptaki ileri harekatı, esir elde edilmesinde bir başka yol olarak karşımıza çıkıyor. Akıncılar, güz aylarında devletin gösterdiği hedeflere karşı akınlar yaparlardı. Bu akınlarda birçok ganimet yanında elde edilen binlerce genç ve güzel kızlarla oğlanlar, İstanbul esir pazarlarına gönderiliyordu.

Bir de bu işi geçim vasıtası olarak kullanan yeniçeriler de vardı. İnsan avcılığı biçiminde Azak, Kılburun, Özi, Çehrin,

☞

Hötin, Kamaniçe, Bosna, Kilis, Acu, Tiflis, vb. kalelerde nöbetçi olan yeniçeriler, Kazak, Kalmuk, Nogay, Çerkes beyleri ve Tatar Hanları ile işbirliği yaparak esir toparlardı. 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul antlaşmaları ile bu yol yasaklanmıştır. (36) Bunların yanı sıra insan avcılarının da küçük çapta esir elde ettikleri söz konusudur. Kafkasya'nın güzel kızları, kırlara veya dere kenarlarına gezmeye çıktıklarında bu kişilerce kaçırılır ya da evlenme sözü ile kandırılarak İstanbul'a getirildi. (37) Öte yandan korsan avcılığını da buraya eklemek gerekir. (38) Hediye verme yolu da köle elde edilmesinin bir başka yönü olarak karşımıza çıkıyor. Devletler arasında köle ve câriyeler sunulması yaygın bir gelenekti. Bu, daha çok güçsüz devletlerin güçlü padişahları onurlandırmak ya da onlara yaranmak için seçtikleri bir yoldu. Osmanlı "Harem"i bu yoldan birçok köle ve özellikle câriye kazanmıştır. (39)

Esir kaynaklarının en önemlisi ve klasik olanı, "satın alma" yoludur. Eskiçağ'dan beri süregelen bu ticarî gelenek, Osmanlı İmparatorluğu boyunca sürmüş, üstelik büyük bir kazanç yolu olmuştur. Esir ticareti de iki ayrı kolda seyir gösteriyordu. Birincisi, bu iş ile uğraşanların esirleri elde ettikleri bölgelerdir. Nitekim Osmanlı devletinde esir ticaretini besleyen dört ana bölge söz konusudur. Birincisi Kafkas bölgesidir ki Çerkes, Abaza, Gürcü köleler bu bölgeden geliyordu. Fatih döneminden sonra Arap ve Zenci köleleri toplama merkezleri, Afrika'da "Musavvâ", Arabistan'da "Cidde" idi. Kuzey Afrika'da ise Libya, Tunus, Cezayir ve Senegal ayrı bir bölge olarak karşımıza çıkıyor. Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan yanında daha kuzeyde Lehistan, Macaristan, Ukrayna, Polonya ve Rusya, Balkan bölgesini oluşturuyordu.

Kölelerin elde edilmesinde bir başka önemli yer "esir pazarları" idi. Yukarıdan beri saydığımız değişik esir kaynaklarından toplanarak "esir pazarları"na getirilen köleler, mal gibi alınıp satılmışlardı. İstanbul'a gelen kölelerin birçoğu ise bu güzel şehirde yaşama arzusu ile satılmayı kendileri istiyordu; "Bir diyar-ı islâmda öleyim" dileği, daha çok Çerkezler arasında yaygındı. (40)

Esir ticaretine dinin hoşgörü ile bakması bir yana onun devlete kazandırdığı gelirler de bu ticaretin devletçe destek görmesini sağlamıştır. Başbakanlık Arşivi'nin 78 numaralı Mühimme Defteri'nde 26 cemaziyelevvel 1018 (1609) tarihli İstanbul kadısına çıkarılan bir buyruk ile padişah, bir "esir hanı" yapılmasını istemektedir. Bunun üzerine Bedesten'in soluna sonradan "Tavuk Pazarı" da denilen yere altlı üstlü 300 odalı büyük bir han yaptırıldı. İmparatorluğun başından beri düzensiz ve dağınık yerlerde sürdürülen köle alım satımı, daha önce III. Murad döneminde eski ve yeni Bedestenlerde merkezîleştirilmişti; arkasından I. Ahmed'in bu buyruğu ile esir ticareti bir pazarda toplanmış oldu. Nitekim bu han, esir ticaretinin yasaklandığı tarihe kadar varlığını sürdürmüştür. Daha sonraki yıllarda Fatih ve Üsküdar'da "esir pazarı"nın kurulduğu görülmektedir. Üstelik, Çerkes ve Gürcü kölelerin "Avret Pazarı"nda, zencilerin de "Tiryaki çarşısı"nda pazarlandıkları söz konusudur. (41)

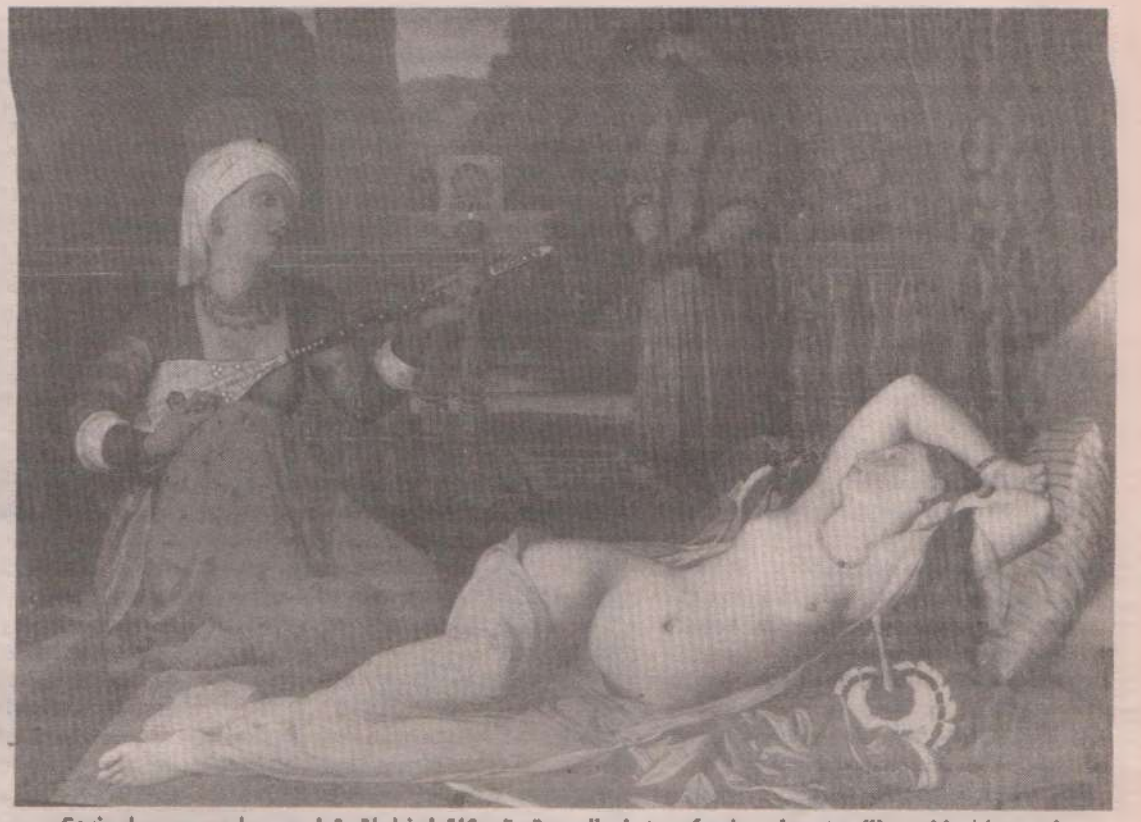

Cariyeler zamanlarının büyük bir bölümünü padişah tarafından davet edilmeyi bekleyerek geçirirlerdi. (Jean- Auguste Dominique Induez, 1842)

CARİYELİK KURUMU VE HAREM

*Öte yandan satılmaları sırasında köle*ler, hiçbir söz hakkına sahip değillerdi. Efendileri ya da satıcıları neye karar verirlerse ona uyarladı. Köleyi satın alacak kişi, onu en ince hatlarına kadar gözden geçirir, erkeklerin güçlü kuvvetli olanları seçilirdi. Eğer satın alınacak câriye, "odalık" ise satın alacak kişi, kızın göğsünü, kollarını, bacaklarını bir iyi kontrol ederdi, buna karşı çıkanların cezası büyük olurdu. Ayrıca, özellikle kadın kölelerin zaman zaman uygunsuz satışlar ile karşı karşıya kaldıkları da söz konusudur. Bunların başında "Fuhuşa teşvik" geliyor. Bu yol İstanbul'daki azınlıkların veya yabancıların zenginlerine, beğendikleri kızları sözde denemek üzere geçici bir süre bırakmakla gerçekleştiriliyordu. Yer yer aynı yolu esircilerin, uçarı gençlere de tanıdıkları oluyordu. Bunun farkına varan padişah, İstanbul kadılığına gönderdiği H. 967/M. 1559, H.983/M.1575, H.991/M.1583 tarihli buyruklar ile bu uygunsuz şartların durdurulmasını, özellikle müslüman olmayan azınlıklara câriye satılmasını yasaklamıştı. (42) Buna karşın sözü edilen ahlâk dışı ticaretin el altından yer yer sürdürüldüğü de anlaşılıyor.

Hürrem Sultan Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi, II. Sultan Selim'in annesi. Asıl adı Roxalena'dır, kimi tarihçilere göre Rus kimilerine göre ise Ukran kavminden bir rahibin kızıdır. Kırım Türkleri tarafından esir edilerek, saraya getirilmiştir.

Esir pazarlarından ya da öteki kaynaklardan elde edilen köle câriyelerin kullanıldıkları yerler ile onların yaptıkları hizmetler de değişiklik gösteriyor. Kullanıldıkları yerleri de saray ve konak çevresi olarak iki ana grupta toplayabiliriz.

"Saray" denilince akla öncelikle "Harem" gelir. Bu bölüm, sarayın kapalı olduğu kadar en ilgi çekici ve bilinmeyen yerlerinden biridir. *"Harem"* konusunda bugüne değin gerek yerli gerek yabancı gözlemci ve araştırmacılarca birçok yazı yazılmış, değişik söylentiler ortaya atılmıştır. Ancak bunların doğruluğu kesin değildir. (43) Bununla birlikte Ayşe Sultan, Leylâ Saz, Prenses Cavidan gibi o hayatın içinden çıkmış, o ortamı yaşamış olanların anıları bize gerçek "Harem"i bir parça olsun gerçek yönleri ile verebilmektir.

"Harem"in önde gelen unsuru, "Câriyelik kurumu"dur. Saray'a yeni gelen câriyelerin belli kurallar çerçevesinde oraya uyumu öncelikle sağlanırdı. Arkasından "Harem kanunları" işlemeye başlardı. (44) Saray'da câriyelerin varlığı öteki hizmetlileri de birlikte getiriyordu.

"Saray"dan sonra konak ve çevresi içinde kölelerin kullanılması ise, kaynaklandığı Saray'a göre, daha değişik bir görünüm içindedir. Buralarda köle sayısı daha az olduğu için onlarla tek tek ve yakından ilgilenme geleneği yaygındı. Efendiler, kölelere çoğunluk ana-baba gibi davranırlar, onların yetişmeleri için ellerinden geleni esirgemezlerdi. Üstelik, kadın köleleri yaşlanmadan "âzâd" ederek kendilerine uygun bir kocaya verirlerdi. Öte yandan iyiliksever vezirler ya da varlıklı kimseler, zeki ve uyanık kölelerini eğitme ve yetiştirme yoluna gitmişler; üstelik onların devlet katında önemli yerlere gelmesinde yardımcı olmuşlardır. Nitekim bu yolla vezirliklere kadar yükselen köleler ile karşılaşıyoruz. (45)

Osmanlı sosyal hayatında, özellikle konak, köşk ve varlıklı ailelerin evlerinde kadın kölelerin önemli bir yeri vardı. Değişik yollardan elde edilen câriyeler, çoğunlukla "odalık" olarak alınırdı. Ancak, bu odalıklar yüzünden birçok ailelerde kıskançlıklar sonucu büyük geçimsizlikler baş göstermiş, üstelik bu ortamdan en çok etkilenenler de câriyeler olmuştur.

Erkek köleler ise daha çok ayak işlerinde kullanılıyordu. Yetenekli olanlarına ya da iş bilenlerine konak yönetiminin bile verildiği oluyordu. Ancak, şurası bir gerçek ki câriyelere göre erkek kölelere yapılan davranışlar daha soğuktu. (46)

Köleler arasında en çok güçlük çekenler, *kuşkusuz Türkçe bilmeyenler ve özel*likle Arap ve Zenci olanları idi. Bunlar çoğunlukla mutfağa sokulur, çamaşıra verilir, "âzâd" edilecekleri güne kadar günleri ocak başında geçerdi. Gene de durumlarından yakınmazlardı.

Saray, konak, köşk ve çevresinde yoğunlaşan kölelik, alt kesime doğru indikçe pek rağbet görmez, zaman zaman orta halli ailelerin köle kullandıkları söz konusudur. Ancak bu durum, konak ve köşk çevresindeki kadar değildir. Üstelik konak çevresinin köle kullanması biraz da gösterişten ileri geliyordu. Nitekim bir paşanın ağırlığı, biraz da kullandığı köle ve câriye sayısına göre de değerlendirilebiliyordu. (47)

Kölelerin böylesine değişik sosyal çevrede yerini alması, onların değişik davranışlar ile yüz yüze gelmelerini ortaya çıkaracaktı. Öncelikle onların üzerinde efendilerinin hak ve yetkileri, gerek hukukî açıdan gerek gelenek açısından olsun tam bir sınırsızlık içinde idi. Hiçbir zaman, hiçbir yerde onlar, söz hakkına sahip değiller, üstelik her emre uymak zorundaydılar. "Mahkeme sicilleri"nden (Şerriye sicilleri) anlaşıldığına göre ağır koşullar altında bulunan köleler ile efendileri arasında sık sık anlaşmazlıklar çıkıyordu. (48) Üstelik içinde bulunduğu ağır durumlara dayanamayan ve bu yüzden kaçan birçok köle de vardır. Gene de bunlar, efendilerinin mahkemeye baş vurması üzerine er geç yakalanır ve ister istemez eski yaşayışlarına dönerlerdi.

Bunların dışında Türk sosyal hayatında çoğunlukla iyi davranışlarla karşılaşan köleler, zamanla özgürlüklerini kazanarak halk arasına katılabilirlerdi. Yukarıda "İslâmiyette kölelik"i değerlendirirken belirttiğimiz gibi, eğer efendisi köleyi "âzâd" etmişse, bu kişi, kanun önünde kendi varlığından da köleye birtakım hak bırakabili-

yordu. Üstelik birçok efendi, çocukları ile birlikte "âzâd" edilmiş kölelerine de yüklü bağışlarda bulunmuşlardı. Öte yandan câriyesini "âzâd" ederek onunla resmen evlenen ya da kölesinin çeyizini düzerek onu bir başkası ile evlendiren efendilere de rastlanmıştır. (49)

Kölelik kurumunda bir başka nokta da "kölelik süresi"dir. Gerek sarayda gerek sosyal çevrede bu süre, bazı köleler için dokuz, siyahîler için yedi yıl olarak belirlenmiş. Bu sürenin sonunda kendilerine "âzâdlık kâğıdı" verilirdi. Onlar, isterlerse efendilerinin yanlarında kalabilirler, isterlerse bütün mal varlığı verilerek "çırağ" edilirlerdi. (50)

DİPNOTLAR

1) İslâm Ansiklopedisi, "Türkler", Cüz:128, İstanbul 1976, s.224.
2) Prof. W. Eberhard, Tobalarda Köle Usulü, "Belleten", C.10, S.37, s.255.
3) Prof. W. Eberhard, Çin'in Şimâl Komşuları, TTK Basımevi, Ankara 1944, s.15.
4) Söz gelişi, Kül-Tegin anıtının doğu yüzündeki 7. satırda: "tabgâç budunka beglik urı oglın kul bolu, eşilik kız oglın kün bolu" (Türk halkı-bey olacak erkek evlâdı ile-çin halkına-kul oldu, hanımefendi olacak kız evlât ile -Çin halkına- câriye oldu) denmektedir. Buna yakın bir ifade de 24. satırda var. Ayrıca 20. satırda: "budını kün kul bolu" (Halkı kul ve câriye oldu) (Prof. Saadet Çağatay, Türk Lehçeleri Örnekleri, Ankara 1963, s.7-9). Bilge Kagan anıtının doğu yüzündeki 36. satırda: "Bu yerde bana kul bolu" (Bu yerde bana kul oldu) (Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları 1, İstanbul 1936, s.66) sözü ve başka örnekler, Kök Türklerde köle ve câriye kullanılmasını ifâde ediyorsa da bunların kullanıldıkları yerleri ve du-
5) Bu konuda şu iki makalede oldukça geniş bilgi var: N. Yamada, Uighur Documents of Slaves and Adopted Sons, "Memoirs of the Faculty of Letters Osaka University", vol. XVI, March 1972, s. 165-268. P. Zieme, Drei neue Uiqurische Sklavendokumente, "Altorientakishe Forschungen V, Berlin 1977, s.145-170.
6) Bu konuda baş vurduğumuz belli başlı sözlükler şunlar: W. Radloff, Wörterbuches der Türk-Dialecte II.2, Petesburg 1988, s, 1428. Ahmet Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü TDK yayını: 260, İstanbul 1968.s.122-185. Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteeth-Century Türkisch, Oxford 1972, s. 615-727. Maytısimit, yay: Dr. Şinasi Tekin, Atütürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları: 54, Ankara 1976, s. 75/53, 16/6.
7) W. Bang und A.von Gabain, Türkisch Turfan-Texte IV, Berlin 1930, s.10.
8) Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig 1951, s.330.
9) Reşat Genç, Divanü lûgati't-Türk'e göre 11. yüzyılda Türk İllerinin Siyasi, Etnik, Sosyal ve Kültürel Durumu, Basılmamış Doktora tezi, DTCF Kütüphanesi. s.76.
10) Divanü Lûgati't-Türk Dizini, yay. Besim Atalay, Ankara 1943, s.375.
11) A.g.e., s. 593.
12) Divanü lûgati't-Türk Tercümesi, yay. Besim Atalay, C.1, Ankara 1939, s.513-414.
13) A.g.e., C.1 s.477, C.2. s.277. Cariyelere verilen adlar için bk: A.g.e. C.1 s. 80, 134, 326, 473. C.2 s.186, 248, 285. C.3, s.30, 385, 380, 385.
14) Neşet Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, AÜ İlâhiyat Fakültesi Yayını: 41, Ankara 1963, s.122-123 .
15) Kur-ân-ı Kerîm "Nisâ sûresi, 36. âyet.
16) Kur'an-ı Kerîm, "Nahl" sûresi, 71 âyet.
17) Sahîh-i Buharî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercümesi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 123/4, Ankara 1970, C.7, s.463, 1119. hadis.
18) A.g.e. C.7. s.442, 1111. hadis.
19) A.g.e. C.7 s.465, 1121. hadis.
20) Juynbol, "Şeriate göre esirlerin hukukî vaziyeti", İslâm Ansiklopedisi Cüz: 2, İstanbul 1970, s.111.
21) Sabri Şakir Ansay, Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku, Ankara 1958, s.68-69.
22) A.g.e. s.70-71.
23) M. Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu TTK Basımevi, Ankara 1954, s.45.
24) M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1963, s. 164.
25) A.g.e. s.15.
26) A.g.e. s.274
27) İ. Hakkı Uzunçarşılı, 12-13. Asırlarda Anadoludaki Fikir Hareketleri ile İçtimai Müesse-

Harem ağası. (Jean-Leon Gerome, 1829)

selere Bakış, III.Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu IX seri no: 3, Ankara 1948, s.293.
28) M. Altay Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri 4, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s,117.
29) Halil Sahillioğlu, 15. Yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında Bursa'da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri, "ODTÜ Gelişme Dergisi", 1979-1980 s.67. İ. Hakkı Konyalı, Cariyeler ve Esir Pazarı, "Tarih Dünyası", yıl:1 S.2,1 Mayıs 1950.
30) Ziya Ergins, Osmanlı Haremi Ne Zaman Kuruldu, "Tarih Dünyası", yıl 1, S.8-9, 15 Ağustos 1950.
31) M.Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazlar, Evkaf Matbaası, İstanbul 1932, s.210.
32) Çağatay Ulaçay, Harem, TTK Basımevi, Ankara 1971, s.11.
33) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara 1945, s.146-147. Faruk Sümer, Osmanlı Sarayında Kadın Resimli Tarih Mecmuası VI/68, İstanbul 1955.
34) Aydın Taneri, Osmanlı Devletinin Kurtuluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilâtı; Ankara 1978, s. 67.
35) Halil Sahillioğlu, 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki yeri, ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-80 özel sayısı, s.69.
36) Türk Ansiklopedisi, "Esir" maddesi C.XV, s.402.
37) Leyla Saz, Harem'in İçyüzü, yay: Sadi Borak, Milliyet yayınları, Sıralar Matbaası. İstanbul 1974, s. 42.
38) Hammer, Devlet-i Osmaniye Tarihi, müt. Mehmet Ata, C.7, İstanbul 1332, s.13.

Öte yanda korsan avcılığı konusunda ünlü Fransız gezgincisi Ubıcını şunları söylüyor: "...Fatih'in annesi Fransız imiş, daha sonra önce Bizans imparatoru Ioannis Paleologos'la nişanlanmış; prensesi getiren gemi, Kaptan-ı derya Sarıca Paşa tarafından zaptedilmiş, o devirde tahta gelen II. Murat kızın dırahomasını teşkil eden gemi hamulesini kaptan-ı deryaya bırakmış, fakat kızı haremine almış. Zekasını ve zerafetini begenerek bir süre sonra onunla evlenmiş. II. Mehmet bu evlilikten doğmuş" (1885'te Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.103) Ancak burada hemen şunu belirtelim ki Fatih'in annesi, Ubıcını'nın dediği gibi Fransız değil İsfendiyaroğlu Damat II. İbrahim Bey'in kızı Hümâ Hatun'dur. (bak.Türk Ansiklopedisi, "Hümâ Hatun" maddesi, C.XIX, s. 405).
Gene Ubıcını, bir başka yorumunda II. Mahmud'un annesi için de Fransız diyor (A.g.e. s.104). Oysa II Mahmud'un annesi Nakş-ı Dil Vâlide Sultan'dır ve Gürcü Asıllıdır (Bak.Türk ansiklobedisi, "Nakş-ı Dil Valide Sultan" maddesi, c.XXV, s.88). Bu yanlışlık Vâlide Sultan'ın Frenk esirleri arasında Saray'a getirilmesinden kaynaklanıyor olsa gerek. Bunlar bize yabancıların bu konularda verdiği bilgilerin iyice değerlendirilmesi ve araştırılması gerektiğini gösteriyor.
39) Adnan Giz, Gülniş Sultan, "Tarih Dünyası", yıl:1, 15 Nisan 1950.
40) Mehmet Fetgeri, Osmanlı Alem-i İçtimâîsinde Çerkes Kadınları, Zerafet Matbaası, İstanbul 1330, s.43.
41) Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Bir Zamanlar İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser: II, İstanbul 1978, s. 60. İ. Hakkı Konyalı, Cariyeler ve Esir Pazarı, "Tarih Dünyası", yıl 1. S.2, 1 Mayıs 1950.
42) R. Ekrem Koçu, Esirler ve Esirciler, "Hayat Tarihi" Mecmuası, C.1. s.5.
43) Nitekim Türkiye'ye gelen yabancıların birçoğu, bu gerçeği açıklıkla dile getirmişlerdir. Söz gelişi, B. D. Fontmagne, "Söylentiye göre (Abdülmecid)in yedi nikâhlı karısı, ondört hususi câriyesi varmış. Aslında Harem'inde hiç görmediği sekiz yüze yakın kadını varmış" (Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, çev. Gülçiçek Soytürk, Tercüman 1001 Temel Eser: 110, İstanbul 1977, s.232) derken bu gerçeği dile getirmiş oluyor. Daha doğrusu bütünüyle anlatılanlar süreklice "-mış"larla karşımıza çıkıyor.
44) "Harem" geleneklerine göre buraya ilk gelen câriye sıkı kontrolden geçiriliyor ve eğer müslüman değilse, "kelime-i şehâdet" getiriliyor, müslüman ediliyor ve onun eğitimine geçiliyor (Leylâ Saz, Harem'in İçyüzü, yay: Sadi Borak, Milliyet yayınları, İstanbul 1974, s.46) Bunun için sarayda özel hocalar görev yapıyordu. Söz gelişi, Çögürcü Osman, Neyzen Mehmet Çelebi, Kemânî Ahmet Çelebi, Hânende Recep Çelebi ile Kuklacı Usturacı Mehmet bu görevler ile saraya girip çıkıyorlardı. (İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, TTK Basımevi, Ankara 1945, s.150). Bunların içinde de en ünlüsü, Türk musikisinin en büyük bestekârlarından Hacı Arif Bey idi. Bu yolda eğitilen kızlar, zamanla câriye, şagird, usta ve gedikli derecelerine yükseliyorlardı. Bu derecelerden geçerek padişahın hizmetine geçenlere "kadın" ünvanı verildi. Padişahın birden fazla kadını varsa, 1. Kadın, 2. Kadın 3. Kadın... diye anılırlardı. Çocuk doğuranlara ise "Haseki" denirdi. (A.g.e. s.147). "Harem" içindeki bir gelenek de cariyelere fettanlıkları, güzellikleri, karakterleri ya da görünüşleri dikkate alınarak yeni adlar verilmesi idi. "Hoş-nevâ, Hande-rû, Mâh-cemal, Mihri cân, Neş'e-dil, Nakş-ı nigâr, Nev-res, Sâye-perver, Sanavber, Şevk-efzâ, Şive-kâr, Tûbâ, Tal'at, Zîşân vb." (Çağatay Uluçay, Harem 11, TTK Basımevi, Ankara 1978, s.18: Eski Câriye isimleri, Vesikâ, "Hayat-Tarihi Mecmuası" C.1. S.6)
45) Bunlardan birkaçı: 16 yüzyılda İskender Çelebi, 19. yüzyılda Koca Hüsrev Paşa (Türk Ansiklopedisi, "Kölelik" maddesi). Anadolu beyler beyi ve valilerden İshak Paşa, devşirmeden olup Saruhanlı'nın kölesi idi; Gedik Ahmet Paşa, devşirmelerdendi; Hasan Paşa (Cezayirli), Anadolu Valisi Ömer Paşa'nın eşâretindendir. Şahin Ali Paşa, Çelik Mehmet Paşa'nın kölesidir; Hüsrev Paşa, Çavuşbaşı Said Efendi'nin kölesidir (İ. H. Uzuncarşılı, Kütahya Şehri, İstanbul 1932, s.158, 169, 173). Son devir devlet adamlarından Asaf Damat Mahmud Celâleddin Paşa, Hüsrev Paşa'nın kölesi ve II. Mahmud'un kızlarından Saliha Sultan'ın kocasıdır. (I. M. Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, cüz 1. s.41). Ayrıca bu konuda pek çok ünlü kişinin adlarına Sicill-i Osmani'de rastlamak mümkündür.
46) Türkiye'deki kölelerin ev içi hizmetleri konusunda M. A. Ubıcını, şunları söylüyor: "Kölelerin vazifeleri tamamiyle ev içi çalışmalar ve hizmetçiliktir ya kendi şahsî hizmetine veya hanımlarının hizmetine bağlı bulunan bu köleler, normal olarak selamlıkta veya haremde kalırlar ve patronlarının ev arkadaşı olur ve onların boş zamanlarını birlikte geçirirler" (Türkiye 1850, Tercüman 1001 Temel Eser: 64, İstanbul (tarihsiz) s. 461). Buna göre kölelerin iyi bir dost ve arkadaş olduğu da söz konusu oluyor. Ahmet Refik, Kadınlar Saltanatı, İstanbul 1332, s. 47.
47) Çelik Gülersoy, 70 Odasıyla Serasker Kıza Paşa Konağı, "Yıllarboyu", s. 3, Haziran 1978.
48) Bu konuda Ankara'nın Şer'iyye Sicilleri'nde pek çok kayıt var. Bunların bir kısmını Halit Ongun yayınladı (Ankara'nın 1 numaralı Şer'iyye Sicili, 21 Rebi-ûtahir 991 -Evâhir-i Muharrem 992, Ankara 1958). Ayrıca, Başbakanlık Arşivi'nde bulduğum bir belge ise yine bu konu ile ilgilidir: Biri, kölesinin elini ve bazı uzuvlarını keser. Kölenin şikâyeti üzerine Meclis-i Vâlâ bu cezayı ağır bulur; efendim "te'dibi"ne karar verir (Başbakanlık Arşivi Vesikaları, İrade-i Dâhiliye, No: 17071, sene 1269/1852). Kölelere yapılan ağır muamele konusunda Fontmagne, Abdülaâziz'in doktoru Zagforos'tan duyduğu bir olayı şöyle anlatıyor; "Zengin bir müslüman karısı, kocası tarafından hamile bırakılan bir câriyeyi karnına tekmeyle vurarak öldürmüş. Karısının câriyeleri üzerinde hiçbir hakkı olmayan efendi ise olayı sadece seyretmiş" (Kırım Harbi sonlarında İstanbul, İstanbul 1977, s. 340). Öte yandan M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussûd Efendi'nin fetvalarını yayınlarken (İstanbul 1972), köleler ile ilgili kararları ayrı bölümlerde toplamış. Bu fetvalarda da kölelere yapılan birçok davranışlara rastlamaktayız.
49) Ö. Lütfi Barkan, Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defteri (1545-1659) "Belgeler" TTK Basımevi, Ankara 1966. C.3 S.5-6.
(50) Leyla Saz, Harem'in İçyüzü yay: Sadi Borak, Milliyet yayınları, İstanbul 1974 . s.52.

Cariyelik: kadının cinsel köleliği

Yard. Doç. Dr. Işıl BAŞ (*)

Ataerkil ideolojilerin egemen olduğu geleneksel toplumlarda, kadın salt bedeni ve cinsel varlığı ile değerlendirilir. Oysa ki tarih öncesi uygarlıklara baktığımızda kadına yalnızca insansoyunun devamlılığını sağlayan biyolojik ana olması özelliği ile değil, aynı zamanda da yaşamın gereklerinin üretilmesinde ve korunmasında oynadığı toplumsal rol nedeni ile de büyük önem verildiğini görürüz. Örneğin hayatta kalabilmenin en önemli uğraş olduğu bu dönemlerde kadınlar yiyecek sağlıyor, bitkisel ilaçlar yapıyor, ateşi denetliyor, çanak, çömlek yapıyor ve barınakları inşa ediyorlardı. Yani bir anlamda kadınlar, içinde yaşadıkları toplumların mimarları, mühendisleri, doktorları ve sanatçılarıydılar. Tüm bu önemli görevleri üstlenen kadınlara doğal olarak erkeklerinkine eşit toplumsal ve hukuksal haklar tanınıyor ve hatta, kimi araştırmacıların da öne sürdüğü gibi, bazı uygarlıklarda erkeklerden üstün tutulup, toplumsal ve dinsel liderler gözüyle bakılarak "Tanrıça"laştırılıyorlardı.

SINIFLILIKLA BİRLİKTE KADIN İKİNCİ CİNS

Göçebelikten yerleşik düzene, ortak üretim ve mülkiyetten özel mülkiyet ve sınıf ayrımına, çoktanrılı dinlerden tektanrılı dinlere geçişle birlikte ise kadınlar toplum içindeki rollerini gitgide kaybetmekle kalmıyor, cinslerarası biyolojik farklılıkları tek geçerli ölçüt olarak kabul eden ayrımcı bir yaklaşımla da zayıflık, edilgenlik, fiziksel ve düşünsel yetersizlikle eş tutularak tüm bu özelliklerin karşıtı ve olumlusunu temsil ettiğine inanılan erkeklerden aşağı görülmeye başlanıyorlardı. Kadınların eksik yaratıldıklarına dair söylemlere bir de dünyevi isteklerle bağdaştırılarak erkekleri baştan çıkaran şeytani yaratıklar oldukları inancı da eklenince, özellikle dinsel öğretilerin ağır bastığı dönemlerde kadınlar aklı, tanrısal iradeyi ve düzeni muzaffer kılmak amacıyla, iyiden iyiye toplumdan tecrit ediliyor ve tüm yaşamları ve tabi cinsellikleri erkeklerin kontrolüne bırakılıyordu. Baba soy çizgisinin güven altına alınabilmesi ve mirasın kocanın çocuklarına devredilebilmesini sağlamak amacıyla, erkeğin yapısı gereği çokeşliliğe, kadının ise tekeşliliğe yatkın oldukları gibi hiçbir bilimsel veriye dayanmayan bir inancın yaygınlaştırılması sonucunda da erkeklerin mümkün olduğunca çok kadını cinsel tekelleri altına almaları gitgide daha fazla toplumda hoşgörü ile karşılanmaya ve hatta desteklenmeye başlanıyordu.

İşte cariyelik ve çokkarılılık kurumları geleneksel ataerkil toplumlarda hem doğacak çocuk sayısını, dolayısıyla da savaş ve kıtlıkların yolaçtığı yüksek ölüm oranına karşılık nüfusu ve işgücünü arttırmak amacıyla hem de erkeğin cinsel ihtiyacını meşru ve güvenli bir şekilde doyurarak soyçizgisini sürdürmek ihtiyacından ortaya çıkıyordu.

TEKTANRILI DİNLERDE CİNSELLİK VE CARİYELİK

Özellikle cariyelik; tarih boyunca bir çok toplumda varolmuş, kadının kimliğini, kişiliğini, geçmişini ve insanlığını yok sayarak, alıp satılabilen, devredilebilen, işlevini tamamladığında yenisiyle değiştirilebilen bir mal ve erkeğin cinsel isteklerinin başlıca nesnesi olmaya indirgeyen bir kurumdur. **Neval El Saadavi** *"Havva'nın Örtülü Yüzü"* adlı kitabında cariyeliğin çok eski çağlardan beri yaygın olduğunu, özde köleci sistemin haksızlıklarına başkaldıran dinsel öğretilerin bile kadınların köleliğine duyarsız kaldıklarını anlatır. **Saadavi**'ye göre; örneğin haksızlıklara, ahlaksızlıklara karşı durma ve toplumun temelini değiştirme amacıyla ortaya çıkan Yahudilikte erkek dilediği kadar eş ve cariye almakta hatta kızlarıyla cinsel ilişki kurmakta özgür bırakılmıştı. Örneğin **Lut**'un iki kızından çocukları olmuş, **Rehoboam** 18 kadınla evlenmiş, 60 cariyeye sahip olmuş, **Süleyman** ise 700 kadınla evlenmiş ve 500 cariye ile birlikte olmuştu. (s.147)

Hıristiyanlık ise, özellikle ilk ortaya çıktığı dönemlerde, yalnızca çokkarılık ve cariyeliği değil her türlü dünyevi zevki reddeden bir dinsel öğretiydi. İsa, kölelik sisteminin yol açtığı haksızlık ya da baskılara, ve bu sistemi kullanan Romalı efendilerin ve zengin Yahudilerin yoksul erkek ve kadınları alet ettiği şiddet ve zinacı uygulamalara karşı dinsel ve ahlakı saflığı öne çıkarıyordu. İsa'nın öğretilerinden yola çıkan diğer Hıristiyan düşünürleri de bedenin ve dünyevi zevklerin insanları tanrıdan uzaklaştırıp, hayvansallaştırdığını ileri sürerek kadın erkek tüm Hıristiyanların İsa'yı ve bakireliği özellikle vurgulanan annesini örnek alarak cinsel özgürlüklerini sınırlamaları gerektiğini söylüyorlardı. Daha sonraki dönemlerde kimi düşünürler ise işi iyice ileri götürerek insanların günahlarından tamamen arınabilmeleri için bedenlerinden nefret etmeleri, ve hatta onu aşağılayıp işkence etmeleri gerektiğini öğretir olmuşlardı.

Bu düşünürlerinden **Aziz Ambrose, Thomas Aquainas** ve **Aziz Augustine** gibileri ise özellikle İncil'de Havva'nın Adem'i baştan çıkarma olayına göndermeler yaparak Hıristiyanların bedene karşı verdikleri savaşta kadınların en büyük engeli oluşturduğunu, kadınların cinsel doyumsuzluklarının erkekleri Şeytan'a yakınlaştıracağını, dolayısıyla kadınlardan uzak durmak ve onları mümkün olduğunca toplumdan tecrit etmek gerektiğini vurgulamışlardı. Hıristiyanlığın cinselliğe getirdiği tüm kısıtlamalara karşın, özellikle Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında feodal düzene geçişle birlikte cariyelik kurumu tekrar ortaya çıktı. Yoğunlaşan savaş ve kıtlıklar sonucu azalan insan neslinin sürdürülmesi, ve işgücünün arttırılması gibi sosyal ve ekonomik nedenlerle ve erkeklerin uzun süredir bastırılmış cinsel açlıklarının doyurulması gibi üstükapalı nedenlerle, Tanrı'nın "üreyin ve çoğalın" emrine uyularak Hıristiyan toplumlarda da kadının cinsel köleliği bir kez daha tescil edilmiş oldu. (**Saadavi** s.152)

Üç büyük dinin sonuncusu olan İslamiyette ise Hıristiyanlığın aksine cinsellik hiçbir zaman kötülenmemiş ve günah olarak kabul edilmemişti. Aksine cinsel haz inanana hem bu dünyada hem de ahirette bahşedilen en büyük lütuflardan biri olarak görülüyordu. Faslı sosyolog **Fatima Mernissi**, cinselliğin Müslümanların yaşamında olumlu ve hayatın bir rolü olduğunu yazar. **Mernissi**'ye göre cinsel ihtiyaçların gereğince karşılanması bir yandan müminlerin soylarının devamını sağlarken, bir yandan da Hıristiyan öğretilerinin tam tersine, inananların akıl ve yüreklerini tam olarak Allah'a tapınmaya verebilmeleri için şarttır. Ayrıca **Mernissi** cinsel doyumun insanların "cennete garanti altına alınan mutlulukların tadını almalarını" ve böylece onların cennete ulaşmak için çaba göstererek Allah'ın bu dünyadaki hükümlerine uymalarını sağladığını yazar. Yani İslam dinine göre bu dünyada yaşanan cinsel hazlar ahirette yaşanacakların bir müjdecisidir. Ancak sözkonusu olan cinsel doyum yine erkeklere özgüdür, yaşanan ve yaşanacak cinsellik yine erkek denetiminde olan bir cinselliktir. Çünkü tıpkı Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslamiyette de kadına cinsel açıdan kontrol edilmediğinde erkeği baştan çıkarıp, çeşitli felaketlere sürükleyebilen tehlikeli bir yaratık olarak bakılır. Dolayısıyla islam bir yandan erkeğe sonsuz cinsel hazlar müjdelerken bir yandan da onu "tehlikeli" kadın cinselliğinin denetleyicisi ve efendisi yapar. Böylece tıpkı daha önceki toplumlarda olduğu gibi Müslüman erkeğe de mümkün olduğunca fazla sayıda kadını cinsel tekeli altına alması öğütlenir. Kimi din araştırmacıları "Cahiliye" diye anılan İslam öncesi devirde çokeşliliğin çok yaygın olduğunu, İslamiyetin bu uygulamayı denetim altına alarak kadın haklarını göreceli olarak koruduğunu yazarlar. Gerçekten de Kuran'da çokeşliliğe 4 sayısı ile sınır getirilmiştir, ancak kadın savaş tutsakları ve kölelerine sahip olma şartlarında bir değişiklik yapılmamış ve Müslüman erkeklere hiçbir evlenme yükümlülüğü olmaksızın -tıpkı ahirette vaadedilen huriler gibi- sonsuz

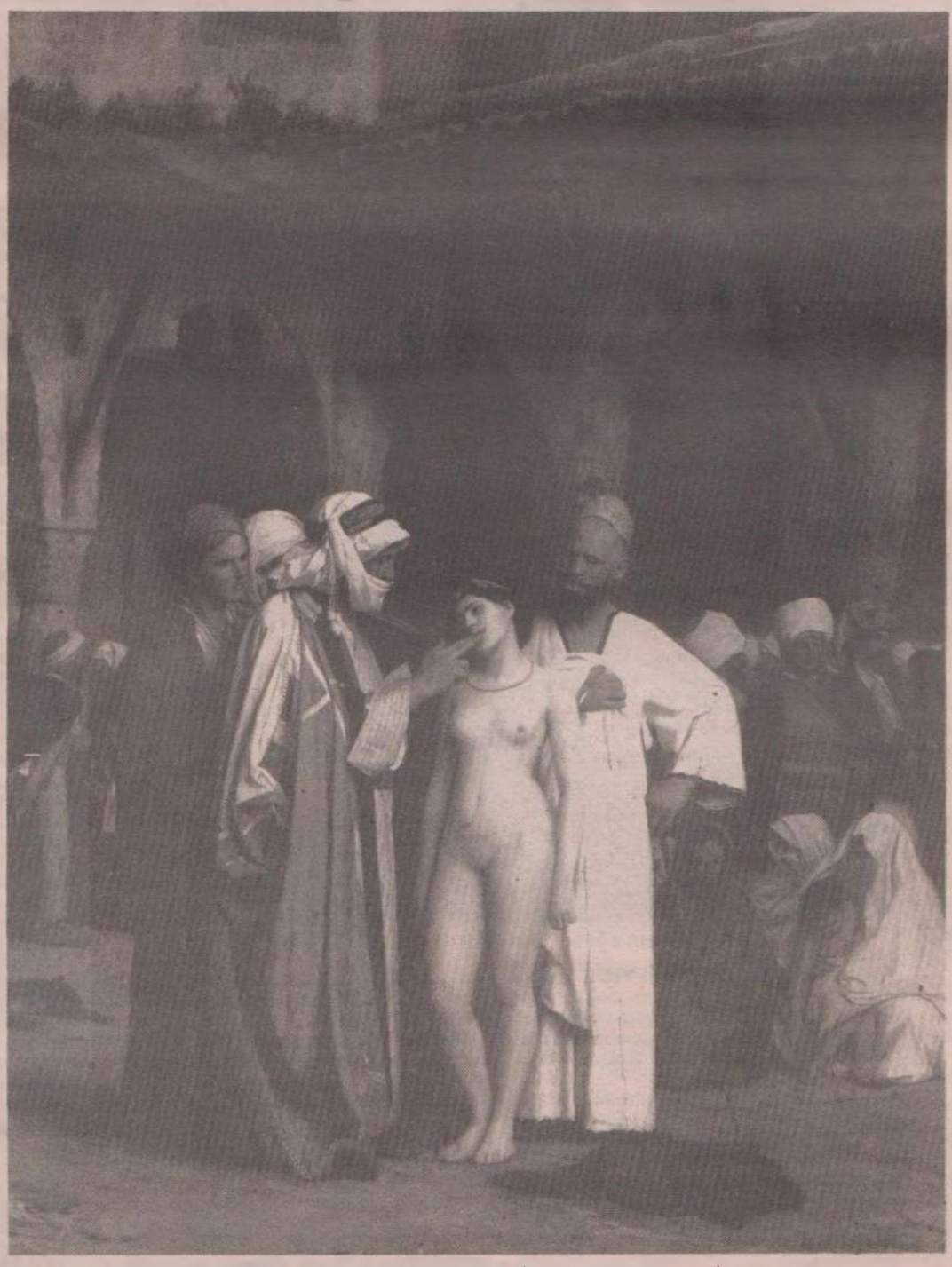

Köle pazarında cariye seçimi. (Jean- Leon Gerome)

sayıda cariye alma hakkı tanınmıştır.

OSMANLI CARİYESİ SADECE ÇIPLAK BİR BEDENDİR

Geleneksel ataerkil yaşam tarzının ve Şeriat kurallarının geçerli olduğu Osmanlı toplumunun da çokeşlilik ve cariyelik kurumlarını yalnızca benimsemekle kalmadığı, aynı zamanda kadının cinsel köleliğini daha da ağırlaştıran uygulamalar getirdiği görülmektedir. Tarih araştırmacılarının; maddi durumları köle edinmeye uygun Osmanlı beylerinin, vezirlerinin, paşalarının konaklarını ve padişah saraylarının haremlerini anlatan yazılarının satır araları okunduğunda, gerçek yaşamdan tecrit edilerek efendilerine her türlü hizmeti vermek ve onu mutlu edebilmek için bekleşen cariyelerin hayat öykülerinin de içinde yaşamaya zorlandıkları ortam kadar basık, karanlık, sağlıksız ve tekdüze olduğu ortaya çıkar.

Ortak bir yazgıyı paylaşmak için köle pazarlarında kendilerini beğenecek ve satın alacak birini bekleyen bu kadınların herbiri farklı kültürlerden, farklı geçmişlerden ve farklı hayallerden gelmektedirler. Kimi binbir nazla büyütülmüş Avrupalı bir prenses, kimi manastıra kapanıp ruhunu ve bedenini Tanrı'ya adamak üzereyken kaçırılmış bir rahibe adayı, kimi ailesinin bir gün gelir sultanın gözdesi olur umuduyla ya da bir kese altın için getirip bıraktığı bir Çerkez ya da Gürcü kızıdır. Tüm farklılıklar esir pazarının karanlık, soğuk, ve pis kokulu odalarında "aynı"ya dönüştürülür, orada her kadın artık çıplak bir bedendir.

CARİYELER NASIL SATILIYOR?

Kapatılacakları haremin bir beyin konağı mı yoksa Sultanın sarayı mı olacağını belirleyecek tek ölçüt efendilerinin cinsel duygularını uyandıracak ve doyuracak kadar güzel olmalarıdır. İçlerinde en güzel ve en genç olanları oldukça yüksek fiyatlarla ya doğrudan saraya satılır ya da yine padişaha veya yüksek devlet memurlarına hediye edilmek üzere alınırlardı. Yaşları 5-7 arasında olup, büyüdükçe güzelleşeceklerine inanılanlar ise "bir erkeği avlamak için (gerekli) naz ve işve usülleri(nin) en ince ayrıntıları" öğretildikten sonra tekrar satışa çıkarılmak üzere (ve tabi böylece kârlı bir yatırım yapmak amacıyla) seçilirlerdi. (**Uluçay** s.14) **Meral Altındal**'ın da *Osmanlı'da Kadın* başlıklı kitabında belirttiği gibi satışa sundukları "mallarının" beğenilmesi için esir tacirleri bir takım hileler uygularlardı. Osmanlı erkeklerinin kadın bedeni ile ilgili ölçütlerine uyabilmek için "kirli benizlilerin kumral", "leylek bacaklıların fıstık gibi tombul kalçalı", "şiş karınlıların endamlı olarak" gösterilip, düz saçların dalgalandırılması, kısa saçların takma saçlarla uzatılması, sivilcelerin örtülmesi, beden ve ağız kokularının ise çeşitli parfümlerle ya da baharatlarla giderilmesi oldukça sık rastlanan hileler arasındaydı. (**Altındal** s.32) Buna karşılık **Çağatay Uluçay** *Harem* adlı kitabında satın alınması düşünülen cariyelerin paraları ödenmeden bir gün bir gece önce müşterinin evinde kalarak bedensel bir mükemmeliyet denemesinden geçirildiğini, kusurlu veya sağlıksız olanların, uykusu ağır olan ya da horlayanların elendiğini veya değerlerinden düşürüldüğünü anlatır. (s.14) Bu arada köle pazarına cariye seçmeye gidenlere de öncelikle şehvetlerini yatıştırıp daha sonra köle kadınlara alıcı gözle bakmaları tavsiye edilirdi ki cinsel açlıkları gözlerini kör etmesin. **Keykavus**, *Kabusname*'sinde şöyle öğüt verir: "Birkaç kez cima edip şehvet arzusunu defetmeyince kul satın alma ki, şehvet galebeliğinden ol demek çirkin dahi güzel görünür." (alıntı: **Altındal** *Osmanlı'da Harem* s.60)

Cariyenin hazırlanması. (Jean- Leon Gerome, 1880-85)

PADİŞAHIN ODALIK SEÇİMİ

Padişah haremine adım atan cariyelerin öncelikle kimliklerinin ve geçmişlerinin silinip, efendilerinin onları tanımladığı özellikleriyle yani "fettanlıkları, renkleri, güzellikleri, karakterleri veya görünüşleri" ile bağdaşan adlar almaları gelenektir. (**Uluçay** s.18) Böylece Katerina'lar, Marya'lar, Roxalana'lar bir anda Hoşneva'lara, Demihoş'lara, Hürrem'lere, Rengimelek'lere, Safdil'lere dönüşür: "Bu isimlerin herkes tarafından bellenmesi ve unutulmaması için ilk zamanlarda bir kağıda yazılı olarak iğne ile göğsüne iliştirilirdi. Bir gün **Sultan Abdulhamit**'in huzuruna birkaç tane cariye getirmişler, içlerinden birinin gözü çok küçük imiş, padişah kendisine: 'Adın Çeşmirah olsun' buyurmuş..." (**Uluçay** s.18) Adların değişmesiyle başlayan yeni kimlik verme uygulaması cariyelerin eğitilmek üzere Kalfa'nın eline teslim edilmeleri ile devam eder. Cariyenin efendisini tatmin edecek tam bir cinsel ve eğlenti objesine dönüşümüne kadar bu eğitim sürer gider. Saray adetleri ve İslam dini konusunda yetişmenin yanı sıra ağırlıklı olarak işve, ihtiras, cinsellik, müzik ve raks dersleri alınır. Tüm bu konularda hünerli olduğunu ispat eden cariyeler artık köle pazarındakinden sonra gelen elemeye hazırdırlar. Bundan sonra önemli olan, haremi ziyareti sırasında padişahın dikkatini çekmek ya da Haznedar Usta veya Valide Sultan'a kendini beğendirip ikram edilmeyi beklemektir.

Uluçay, padişahın odalıklarını nasıl seçtiklerini şöyle anlatır:

"Padişahların ilk olarak odalıklarını nasıl seçtiklerini Venedik elçisi **O. Bon** ele almış, onun bütün açıklamalarını ondan sonraki bütün Avrupalı yazarlar -**Madam Montegu** hariç -olduğu gibi kopye etmişlerdir. **Bon**, genellikle odalık seçimini şöyle anlatmaktadır: Padişah cariyelerden birisinin oyununu seyretmek, müziğini dinlemek ve eğlenmek isterse onun adını Başkadın'a söyler. Başkadın cariyeleri hükümdarın yanına gönderir. Padişah, cariyelerin önünden birkaç defa geçer, hoşuna gidene mendilini verir, kendisiyle geceyi geçireceğini bildirir. İşte haremden ve kadından söz eden bütün yazarlar, hep bu tema'yı almışlardı. **Rico, Flachat** da aynı şeyleri yazar. Bu seçme, halvet sırasında da olur. Padişahın hoşlandığı cariyeyi Kahya Kadın takdim eder, padişah mendilini önüne atar, ondan memnun kaldığını ve geceyi beraber geçireceğini ilan eder. Bir başka yolu da Haznedar Usta'nın özel olarak yetiştirdiği güzel cariyeyi Kahveci Usta yanına yerleştirmesidir. Padişah, Valide Sultan'ı ziyarete geldiği zaman güzel cariye hünkara kahve takdim eder. Hünkar bu takdim sırasında cariyeyi beğenirse onu has odalığa alır." (s.27)

Padişahla bir gece geçirmek için seçilen cariyeyi yine uzun bir bedensel hazırlanma işlemi bekler. Haremdeki bütün ustalar ve kalfalar yardıma çağrılır, Külhancı Usta cariyeyi yıkar, masaj yapar, güzel kokular sürer. **Uluçay** batılı yazarların Osmanlı haremini anlatan eserlerine göndermeler yaparak padişahla geçirilecek ilk gecenin başlangıcı ile ilgili şunları yazar: "Padişah soyunup yatağa girmeden önce hiçbir kadının içeri girmesine izin verilmez. Hünkar'ın yatak odasına giren yeni odalık yerlere kapanır, sürüne sürüne padişahın yatağına kadar ilerler, örtüyü hafifçe kaldırır, yavaş yavaş kalkar, padişahın hizasına gelince yatağa girer." (s.28) Bu ilk gecenin sabahında padişah eğer yeterince memnun edilmişse yeni odalığına memnuniyet derecesine göre para, mücevher ve elbiseler yollar. Bu aşamadan sonra cariyeyi efendisinin tekrar onu kabulüne kadar geçecek uzun ve tekdüze günler beklemektedir.

HAREM'DE REKABET

Harem'de yaşayan kadınların statüsünü ve diğerleri üzerindeki yetkilerini belirleyen tek ölçüt yine cinseldir. Padişaha soyunun devamını sağlayacak çocuğu veren, hele ilk erkek çocuğu doğuran kadın artık harem hiyerarşisinin en üstündedir. O artık köle değildir, bir çeşit yarım-efendilik statüsü kazanmıştır, çünkü padişaha en yüksek cinsel doyumu yaşatmış, onun cinselliğini bir çocukla taçlandırmıştır. **Fatih Sultan Mehmet** ile başlayarak hanedanın yıkılmasına kadar padişahlar kendilerine çocuk veren cariyeleri nikahlamaya ve böylece çocuklarını meşrulaştırmaya başlamışlardır. Genel olarak padişaha ilk erkek çocuğu veren ve en sevilen Başkadın, diğerleri ise Kadın Efendi olur, kendilerine özel daire, hizmetlerine de çok sayıda cariyeler ve kalfalar verilirdi. Sayıları 4 ile 8 arasında değişen kadın efendilerin arasında boşanan ya da ölen olursa bir sonraki onun yerine geçerdi. Çok az sayıda kadına verilen bu ayrıcalıklı duruma erişebilmek, en sevilen, en beğenilen ve en aranan olabilmek için cariyeler arasında kıyasıya bir mücadele olur, neredeyse haremdeki tüm günlük yaşam kadınlar arasında zorla yaratılan bu amansız rekabetle şekillenirdi. Hele

bıkılıp gözden düşmemek için tüm odalıklar özel çareler ararlardı. Çünkü gözden düşenler harem hiyerarşisinin en altlarına itilir, sefil bir hayat sürmeye mahkum edilirlerdi.

Leyla Saz bu kadınların durumlarını şöyle anlatır:

"Gözde veya evlat sahibi odalıkların birer ikişer odaları olur; bıkılıp gözden düşmüş olanlar, bu meyus hayatlarını, ikisi üçü bir arada geçirirler. Bu bedbahtların mevkileri halayıktan da düşkündür, çünkü halayıklar çekinmeyerek efendinin huzuruna çıkar, hizmet ederler. Halbuki biçareler o insafsız adama tesadüften çekinir, kıskançlık azabını hatırına getirmeyerek zevcini gaspetmeye çalıştığı hanıma yaltaklanır, geçinirler." (s.134)

Padişahın dikkatini çekmek, gözde olmak ve imtiyazlı yerini koruyabilmek, yani bir anlamda cinsellik üzerine kurulu bu dünyada varolabilmek amacıyla harem kadınları tüm zamanlarını daha güzelleşmek, daha arzulanır hale gelebilmek için çaba göstermenin yanısıra, çeşitli entrikalar çevirerek rakiplerini altetmeye çalışarak da geçirirlerdi. Ağız kavgaları ve saç saça, baş başa mücadelelerin yanı sıra **Avcı Mehmet**'in başkadını **Gulnüş Sultanı**'nın padişahın gözdesi durumuna gelen **Cariye Gülbeyaz'ı** öldürmesi gibi kıskançlık cinayetleri, birbirlerinin çocuklarını düşürtmeye hatta öldürtmeye kalkmaları bu nedenle haremde oldukça sık rastlanır olaylar haline gelmişti.

CARİYENİN TECRİT HAYATI

Haremde yaşayan cariyelerin dış dünya ile ilişkileri tamamen kesilmişti. Onlar yalnızca efendilerinin canları istedikçe zevklerini tatmin edebilmeleri için hazırlanmış, doğallıktan uzak, efendileri için bir rüya kendileri için bir kabus ortamında ömürlerini tüketirlerdi. İçlerinden yalnızca Sultan kadınlar, o da sadece bindikleri atın başı gözükecek şekilde çadır biçiminde örtülmüş atlar üstünde hiç kimseye gösterilmeden gezdirilir, diğer cariyeler Eski Saray'a kapatılmak için yapılan yolculuğun dışında dış dünyayı hiç göremezlerdi. Bedenleri bir tek erkeğin tekelinde olduğu için çevrelerinde görebildikleri erkekler yalnızca harem ağalarıydı.. Onlar da yalnızca cinsel ölçütlerin geçerli olduğu bu yapma dünyanın kurallarına uymaları, efendi ile köle arasındaki tek yönlü çıkar ilişkisini zedelememeleri amacıyla cinsiyetsizleştirilmişlerdi. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen hadım ağalarla cariyeler arasında bazı ilişkiler yaşandığı, bu olayın ortaya çıkması durumunda ise hem ağanın hem de cariyenin şiddetle cezalandırıldığı yine tarihi belgelerde açıkça yazılmaktadır.

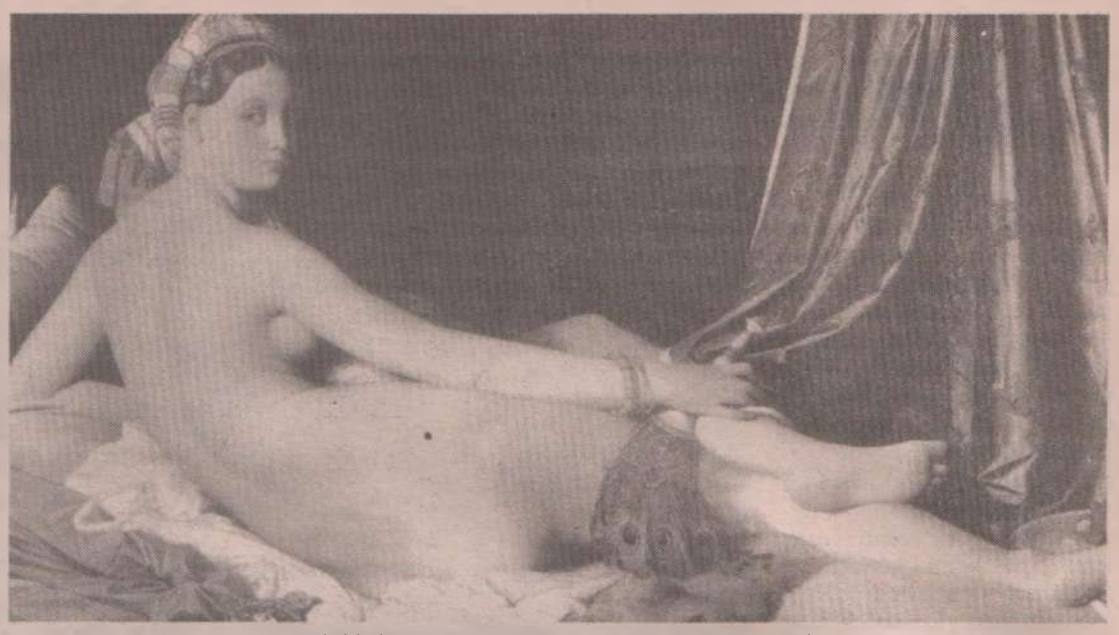

Odalık (Jean-Auguste Dominique Ingres, 1814)

CARİYENİN HAZİN SONU

Padişahın zamanla soğuduğu ya da ona çocuk veremeyen odalıkların bazıları, çeyizleri saray tarafından karşılanmak üzere efendilerinin uygun gördüğü kişilerle evlendirilirlerdi. Sarayda 9 yılını doldurmuş kimi hizmet cariyelerinin de nadiren de olsa azat edildikleri bilinir. Ancak yine de haremde tam bir tutsak hayatı yaşayan cariyeleri bekleyen son, eğer ecelleri ile ölmezlerse efendilerinin ölümü ve yeni padişahın tahta çıkması ile ya öldürülmek ya da Eski Saray'a sürülmekti. Örneğin babası **III. Murat**'ın ölümünü takip eden günlerde tahta geçen **III. Mehmet**'in harem kadınlarına yaptıklarını **Meral Altındal** şöyle anlatır:

"**III. Mehmet** babasının ölümüyle 29 yaşında padişah oldu. Şenlik günleri geçmişte kalmıştı. Kendisini bekleyen devlet işlerinin yanında, babasından kalan 38 çocuğun ve gebe cariyelerin durumu çözüme kavuşmalıydı. Fatih kanunnamesine (**Fatih Sultan Mehmet** zamanında çıkarılan, karındaşların kamu düzeni için katlini uygun gören kanun) uyarak 18 erkek kardeşini öldürten **III. Mehmet** böylece çok çocuklu babanın, en çok kardeş katleden oğlu olacaktı. Babasından gebe kalan cariyeleri denize attırıp boğdurmuş, diğerlerini de Eski Saray'a göndermişti." (s.36)

FUHUŞ

Yukarıda Osmanlı saray hareminden örnekler verip genel çizgileriyle açıklamaya çalıştığımız cariyelik, daha önce de belirttiğimiz gibi kadının tüm yaşamını ve kimliğini erkek tarafından kontrol edilen ve tamamıyla erkeği mutlu edecek şekilde programlanmış bir cinsel nesne olmaya indirgeyen bir kurumdur. Cariyeliğin Osmanlı toplumundaki diğer örneklerini de incelediğimizde, erkeklere cariyeleri üzerinde sonsuz hak veren dinsel hükümlerin, yalnızca kadınlara cinsel yönden yaklaşılıp aşağılanmalarına değil aynı zamanda da bu hakkı kötüye kullanan bir çok erkeğin malları saydıkları kadınları ikram uğruna veya çıkar karşılığı başka erkeklere kiralamaları ya da satmalarına, dolayısıyla da meşru gözüken fuhuş uygulamalarına yol açtığını görürüz. Örneğin **Ahmet Refik**'in *Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı* adlı eserinin esir pazarında cariyelere dair suistimallerin yasaklanması ile ilgili bölümü kimi Osmanlı erkeklerinin cariyelerini ve hatta nikahlı eşlerini dahi nasıl kiraladıklarını açıkca anlatır:

"İstanbul Kadısı'na hüküm ki, mektup gönderip mahrûse-i İstanbul'da olan Bezzâzistan halk ve esircileri ve dellâllar ve sâir ehl-i vukufdan cemâat-i kesîre meclis-i şer'e gelip, hâlen âdet'i kâdıme muhâlif ve muğâyir şehirlü tâifesinden bir tâife ba'zı karı ve ba'zı genç esirci nâmına ba'zı müselmânların cârîyelerini bey' ediverelim deyû pazara götürüp müşteri nâmına ba'zı levendat ile zâhir bey' ve şirâ' eyleyip bir kaç akça bey'lerin alıp görmek içün odasına alıp gidip bir nice gün kendülerin ve cârîyelerin tasarruf edip gerü sahiblerine reddeylemek ve cârîyelerine muhâlif-âdet edinip ba'zı dellâllar dahi vardır ki, müşteri nâmına kendü avretin pazara getirip ba'zı müselmanların cârîyelerin mezad ederken bir bahâne ile ayağa urup hâricden gelen hâtun tâlibedir deyû değer bahâsından aşağı akça ile kendi avretine alıverip, kefilsiz ba'zı dellâllar dahi vardır ki, esirci avretlerden ba'zı cârîyeleri bile eskisi nâmına levend odalarına alıp gidip nice mefsedete bâ'is olup bu makûle kabâhat ve şenâ'ete sebep ve bâdi esirci nâmına cevap alup satan fevâhiş ile kefilsiz dellâllardır ve min-ba'd avretler esircilikten men' olunup ve ehl-i ırz olmayıp kefilsiz dellâllar dahi ref' olunup âmme-i alemin zararı ref' olduğundan gayri esirci tâifesinin dahi ahvallerin muntazam olur. Bu makule mefsede def'a ahvâlimizi arz eyleriz dediklerin arz eylemişsin. Buyurdum ki, vardıkda bu bâbda gereği gibi mukayyed olup, min-ba'd o makûle avretlere esircilik etdirmeyip men' edip ve kefilsiz olan dellâllar dahi ref' etdirip bir vech ile tenbih ve tedârik eyleyesin ki vech-i meşruh üzere fesâd ve şenâat olmak ihtimali olmaya." (s.64)

Bu örnekten de anlaşılacağı gibi ne kadar önlemeye çalışılırsa çalışılsın özünde kadını aşağılayan tüm kurum ve ideolojiler eninde sonunda toplum çıkarlarına ters gelecek ve özlenen toplumsal huzuru bozacak şekilde kullanılmaya açıktırlar. Bu açıdan bakıldığında kötü ve ahlaksızca olan, kapatılması ve tecrit edilmesi gereken kadın bedeni değil onu insanlık dışı uygulamaların esiri yapan erkek egemen anlayıştır.

Harem'den bir görünüş (John Frederick Lewis, 1873)

(*) Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesi.

KAYNAKÇA

1) Altındal, Aytunç; Türkiye'de Kadın. Anahtar Kitaplar, İstanbul 1991.
2) Altındal, Meral; Osmanlı'da Kadın. Altın Kitaplar, İstanbul 1994.
3) Altındal, Meral; Osmanlı'da Harem. Altın Kitaplar, İstanbul 1993.
4) Croutier, Alev Lytle; Harem: The World Behind the Veil. Abbevile Press, New York, 1989.
5) Demircan, Ali Rıza; İslam'a Göre Cinsel Hayat. Eymen Yayınları, İstanbul, 1988.
6) El Saadavi, Neval; Havva'nın Örtülü Yüzü. Anahtar Kitaplar, İstanbul 1991.
7) Mernissi, Fatima; Beyond The Veil: Male-Female Dynamics in Modern Muslim Society. Indiana University Press, Londra, 1987.
8) Rasim, Ahmet; Fuhş-i Atik. Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
9) Reed, Evelyn; Kadının Evrimi. Payel Yayınevi, İstanbul, 1982.
10) Tavernier, J. B.; Topkapı Sarayında Yaşam. Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1984.
11) Uluçay, Çağatay; Harem. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

Aydınlık

HAFTALIK HABER VE YORUM DERGİSİ

- Doğu Perinçek başyazılarıyla Aydınlık'ta
- Gerçek gündem: Türkiye tarihinde görülmemiş ölçüde bir işçi-memur hareketi
- Emekçiler sahnede... Aydın hareketi istim alıyor.
- Faşist ve şeriatçı tırmanışa karşı sol ne yapacak?
- Bu gündemi en doğru ve en erken Aydınlık'tan izleyebilirsiniz.

HER CUMARTESİ BAYİLERDE

öğretmen dünyası

AYLIK MESLEK DERGİSİ

Sayı 193, Ocak 1996. Çıktı!

Öğretmen Dünyası: Yeni hükümeti uyarıyoruz
Refik Saydam: Kâra Dayalı Eğitimin Kapıları Halka Kapalıdır
Savaş Yalçın: Eğitimde Özelleştirme
Bilal Dilber: Okullarda Toplanan Paralar
Sabahattin Altıntaş: Paralı Eğitim ve Özelleştirme
Talip Apaydın: Okullara Temiz Yönetici Aranıyor
Cavit Binbaşıoğlu: Yalancılık ve Çocuk Yalanları
Abdürrahim Köylü: İlkokullarda Sanat Dersleri
Prof. Dr. Mehmet Alıç: Özel Eğitimin Yönetim ve Denetiminde Gözlenen Bazı Sorunlar ve Çözüm Yolları
Yusuf Solmaz: Işıklarla Oynamayın
Mine Özbıçakçı: Özel Okullarda Çalışan Öğretmenlerin Temel Sorunları ve Eğitime Yansıması
Doç. Dr. Ali Demir: Belçika'da Eğitim
İsmail Başbuğ: Boykotun 25. Yılında
Dursun Kut: Bölge Köy Dernekleri ve Önemi
Osman Bolulu: Öğretmenlik, Müfradatın Dışındadır
Şükrü Erbaş: Olmazsa Gidip O Çocuklarla...
(Panel): Zorunlu Din Dersini Sömürücüler İstiyor
Prof. Dr. M. Tahir Hatipoğlu: Bosna'nın Gizlenen Yüzü
Şevket Yücel: Bir Ağacın Ölümü (Öykü)
O. Nuri Poyrazoğlu: Öğretmenin Kitaplığı
Öğrencilerimizden
Ayın eğitim olayları, öğretmenlerden haberler,
Bulmaca, Okuyucu görüşleri, şiirler...

Yıllığı 700.000, altı aylığı 400.000TL.
Posta Çeki No. 524189 (Zeki Sarıhan)
Adres: Selanik Cad., SSK İşhanı, A Blok, 8. Kat, No. 511, Kızılay-Ankara
Tlf. (0312) 433 12 83, 433 34 52 Faks: 433 12 83

GÜNDOĞAN EDEBİYAT'ın 16. sayısı çıktı

NEREDE OLURSANIZ OLUN

KİTAP - DERGİ - BROŞÜR
(Dizgi - Tasarım - Baskı)
TÜM BASIM HİZMETLERİNİ
EN UYGUN KOŞULLARLA
BİZ YAPARIZ
YAYIN BİZİM İŞİMİZ

GÜNDOĞAN GRAFİK SANAT ÜRÜNLERİ
Adakale Sok. 25/37 Kızılay/ ANKARA
Tel. : (312) 433 97 95 (4 hat) Faks : 432 32 50

okumak asıl şimdi, her zamankinden daha önemli...

KİTAP İHTİYACINIZ İÇİN BROŞÜR İSTEYİNİZ

(adam-afa-alan-altıkırkbeş- altın- akyüz- anahtar -arkadaş-ayrıntı-başak-bilgi-can-cem-çağdaş-çınar- doruk-düzlem-e-eren-ekin-eti-evrensel-gündoğan- iletişim-imge-inkılap-insancıl-kaynak-metis-öteki- papirus-remzi-rota-sam-sarmal-sistem-sosyal-tekin- tüm zamanlar-ümit-varlık-yaprak-yol-yön)

GÜNDOĞAN YAYIN PAZARLAMA
Adakale Sok. 25/37 Kızılay/ ANKARA
Tel. : (312) 433 97 97 (2 hat) Faks : 432 32 50

Önemli bir Anadolu uygarlığı: Hititler

Muazzez İlmiye ÇIĞ

Anadolumuz, Avrupa ile Asya arasında bir köprü görevi yapması dolayısıyla doğudan batıya, batıdan doğuya göçen, akın eden kavimlerin sürekli geçit yolu olmuştur. İşte bu yüzden, yüzyıllar boyunca büyük uygarlıklar görmüş, en kanlı savaşlara sahne, en güzel efsanele-

Alacahöyük. Kanatlı güneş kursunu taşıyan adamlar, kült plaketi. Bronz. Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi

re kaynak olmuştur. Ne yazık ki, binlerce yıl toprak altında kalan uygarlıklar bir yana, büyük abideleriyle toprağın üstünde olanlar bile gözlerimize çarpmamıştır. Ülkemizi tarihsel bakımdan değerlendirmemiz ancak ölümsüz Atamızla başlamıştır diyebiliriz. Çünkü O, ülkemizin ve milletimizin bilinmeyen tarihini araştırmamız için, daha cumhuriyet kurulmadan önce, topraklarımızın altında ve üstünde bulunan tarihe kaynak olacak bütün belgelerin bulunması, toplanması, korunmasını ve bunları değerlendirecek uzmanlarımızın yetişmesini düşünerek her kapıyı açtı bize. (1) Yalnız bize değil bütün dünyaya. Bugün yerli ve yabancı bilim kurulları bu uygarlıkları meydana çıkarmak için bütün güçleriyle çalışmaktadır.

HİTİT UYGARLIĞI NASIL ORTAYA ÇIKARILDI?

Bu uygarlıkların en önemlisi, Anadolu'nun ortasında, Kızılırmak dolaylarında İÖ 1700 yıllarında kurulmuş olup İÖ 800'lere kadar izlerine rastlanan büyük Hitit devletidir. Yüzlerce yıl insanların hafızasından silinmiş olan bu büyük uygarlık, bugün bütün görkemliliği ile karşımızda bulunmaktadır.

Geçmişin karanlıkları içinde kalan bu uygarlık nasıl ortaya çıkarıldı?

Hititler hakkında ilk yazılı bilgi veren kaynak Tevrat'tı. Tevrat'ta "Het oğulları" diye çok kısa olarak söz edilmektedir. Mısır hiyeroglif yazıları çözüldükten sonra, Mısır kitabelerinde 18. sülaleye ait kralların Heta adlı bir toplumla ilişkide olduklarına dair bilgi elde edildi. Bu kaynaklarda Mısır Kralı II. Ramses zamanında Mısırlıların Heta halkı ile Orontos nehri yakınındaki Kadeş mevkiinde bir savaş yaptığı ve bu savaşın bütün ayrıntıları anlatılıyordu. Bu savaşın sonunda yapılmış olan antlaşmanın kopyası Mısır'daki Karnak tapınağının duvarlarında yazılı olarak bulunmuştu. Bu antlaşmadan sonra ise Hitit kralının kızının Mısır kralına evlenmek üzere gönderildiği anlatılıyordu. Sözü geçen bu toplum neydi, nerede yaşamıştı soruları ilgilileri düşündürmeye başlatmıştı. Çiviyazıları sökülüp Asur kitabeleri okunduğunda İÖ 1100'lerde yaşayan Asur kralı **Tiglat Plezer** zamanında Kargamış'ı da içine alan Güney Anadolu'nun Hatti memleketi olarak isimlendirildiği anlaşıldı. Fakat bu bilgi de yeterli değildi, daha kanıtlayıcı belgeler gerekliydi bu toplumun kimliğini öğrenmek için.

1812 yılında Suriye'nin Hamat şehrine giden bir gezginci, bir evin duvarında örülmüş ve üzerinde Mısır hiyeroglif yazısına benzer bir yazı bulunan büyük bir taş görmüştü. Bunun Mısır yazısı olmadığını bir raporla bildirdiği halde batıda kimse üzerinde durmamıştı. Ancak 1870 yılında Hamat'a gelen iki Amerikalı bu taşı ve buna benzer dört taşı daha bularak kopya edip yayınladılar. Böylece bu taşlara karşı bir ilgi uyandı. O dönemde Suriye valisi olan **Suphi Paşa** da ilgisini, İngiliz misyoneri **William Wright**'a bu taşları çıkarması için izin vermesi ve yardımda bulunmasıyla gösterdi. Yerliler bu taşın romatizmaya iyi geldiğine inandıklarından vermek istememişler ve bunların alınmasının bir felakete neden olacağını ileri sürmüşlerdi. Buna rağmen **William Wright** bunları, resmi makamların yardımıyla çıkarmayı başardı. (2) 1871'de de Halep'te bir cami duvarının taşları arasında bunlara benzer diğer bir taş görüldü. Yerliler bu taşın da göz ağrısına iyi geldiğine inandıkları için taşın üzerine gözlerini sürerek üstünü kısmen aşındırmışdı.

Bu Suriye taşlarının görülmesinden önce bazı Batılı araştırıcılar Anadolu'ya gelmiş, gördüklerini ve bulduklarını raporlar halinde Batı dünyasına bildirmişlerdi. Bunlardan biri Çorum'un Sungurlu ilçesi yakınındaki Boğazköy ve Alacahöyük denilen yerlere gitmiş ve orada kale duvarlarını, insan kabartmalarını ve kapı görüntülü yerlerdeki sfenksleri görmüştü. Boğazköy'de gördüklerinden biri de etrafı kayalarla çevrilmiş üstü açık bir yerdi ki, bunu çevreleyen kayaların iç yüzü, çoğunluğu insan figürü olan kabartmalarla süslenmişti. Bu kabartmalar arasında hiyeroglif yazısına benzeyen bazı işaretler bulunuyordu. Yerliler buraya "yazılıkaya" adını koymuşlardı. Diğer bir araştırıcı Toros dağı üzerinde İvriz denilen yerde üzerinde hiyeroglife benzer işaretler bulunan insan şeklinde büyük bir kaya kabartması görmüştü. Bir başkası Güney Anadolu'da Kargamış civarında bir höyük bulunmuştu. Onun üzerinde de birçok figürleri kapsayan kabartmalı taşlar ve yazıya benzer işaretler vardı. Bu işaretlere benzer yazıların bulunduğu daha başka kaya kabartmaları da görüldü. (3) Her yeni bulunan hemen Batı'da yayınlanıyordu.

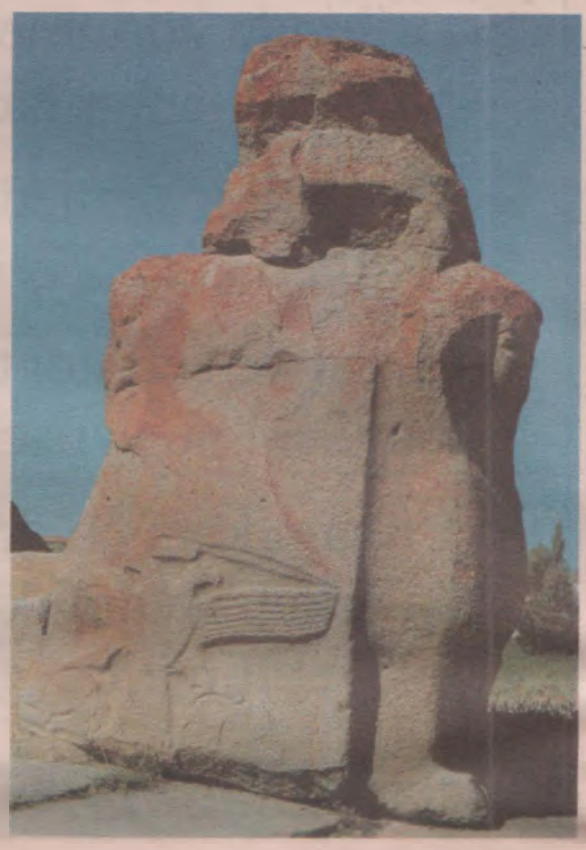

Alacahöyük Sfenksli Kapı. İç yöndeki tanrıça rölyefinden kalıntı ve altta tavşan tutan çift başlı kartal.

Bütün bu buluntular karşılaştırılınca hepsinin aynı kökenden geldiği ve Anadolu'nun en batısından Suriye topraklarına kadar uzanan bir halka ait oldukları kuşku götürmezdi. Sonunda bir İngiliz olan **H. Says** 1879'da o zamana kadar bulunmuş bu tür kabartma ve kitabelere ait raporları toplayarak hepsini bir kitap halinde yayınladı ve bunların Tevrat'ta, Mısır ve Asur kaynaklarında adı geçen Hititlere ait olduğunu açıkladı.

Boğazköy. Güney şehir surlarının batı yönünde Aslanlı Kapı.

1887 yılında Mısır'da Tel El Amarna denilen yerde birçok çiviyazılı tabletler bulundu. Bunlar İÖ 1400 yıllarında Ortadoğu'nun diplomatik dili olan Akatça olarak yazılmışlardı. Çoğunluğu Mısır devleti ile komşu devletler arasında gönderilen mektuplardı. Bu mektuplarda da sık sık Hatti kralından ve onun askerlerinden söz ediliyordu. Bunlardan birisi Hatti kralı **Şuppiliuma** tarafından Mısır firavunu **Eknaton**'un tahta çıkışını kutlamak amacıyla yazılmıştı. Bu mektuplar arasında en çok ilgi çeken Arzava kralına çiviyazısı ile fakat o zamana kadar bilinmeyen bir dilde yazılmış olan mektuptu.

1893 yılında Fransız **Chantre** Boğazköy'e gitmiş ve orada Amarna'da bulunan mektubun dili ile aynı gibi görünen birkaç çiviyazısıyla yazılmış tablet parçası bulmuştu. Burada surlar, şehir kapıları ve çeşitli kabartmalar ve yazılı belgelerin bulunması, oranın vaktiyle önemli bir yer olduğunu gösteriyordu. (4) Bu nedenle Boğazköy'de bir kazının yapılması gerektiğini herkes kabul etmeye başlamıştı. İlk adımı Alman Şark Cemiyeti atarak bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri (Asar-ı Atika Müzesi)'nin denetimi altında 1906 yılında kazıya başladı. 1912 yılına kadar aralıklarla kazılar yapıldı. Bu kazılarda onbinden fazla çiviyazısıyla yazılmış tabletlerle dolu saray arşivi ve kütüphanesi meydana çıkarıldı. (5) Böylesi bir arşivin bulunması buranın bir başkent olduğuna kuşku bırakmıyordu. Çünkü belgeler arasında, o çağın uluslararası dili olan Akatça ile Hitit kralarına yazılmış mektuplar, Hitit kralları tarafından başka krallara gönderilmiş mektupların kopyaları, çeşitli ülkelerle yapılmış antlaşmalar bulunuyordu. Fakat bu

belgelerin büyük bir kısmının Mısır'da bulunan Arzava mektupları ile aynı dilde olduğu görüldü.

HİTİT DİLİ ÇÖZÜLÜYOR

Şimdi bu bilinmeyen dilin çözülmesi gerekiyordu. Çünkü bu binlerce belgede büyük tarihsel olayların yazılmış olduğu belli idi. Bunun için bütün dilciler kolları sıvayıp olanca güçleriyle çalışmaya başladılar. Bu dilin çözülmesi Babil çiviyazılarının çözülmesine oranla daha kolay olacaktı. O zaman ne yazı, ne de dil biliniyordu. Halbuki burada yazı bilinmekteydi. Hititliler çiviyazısını alırken, idogram denilen kelime işaretlerini olduğu gibi almışlardı. Tanrı anlamına gelen işaret Hititcede de tanrı anlamına geliyordu, fakat onlar kendi dillerinde okuyorlardı. Bugün rakamların aynı yazılıp da her dilde ayrı okundukları gibi. Babilliler yazıda kelimeleri ayırmadıkları halde, onlar her kelimeyi ayrı ayrı yazmışlardı. Bu özelliklerin dilin çözülmesinde büyük yardımı olmuştur. İlk olarak bu dilin İndo-Germen dil grubundan olduğu tespit edildi. 1915 yılında Çek bilgini olan **B. Hrozny**, evvelce bilinen işaretlerin yardımı ve İndo-Germen dil gurubuna ait kelimelerin karşılaştırılması ile bu dili çözmeyi başardı. İlk çözülen cümle şöyle idi:

"nu NİNDA-an ezzateni Watar-ma ekkuteni"

Bu cümlede NİNDA kelimesi Sumerce "ekmek" anlamına geliyordu. **Hrozny**, Watar'ı Almanca "Wasser", İngilizce "Water" kelimeleri ile karşılaştırarak "su" olabileceğini düşündü. Ekmekten sonra gelen kelime eski Almancada "ezzan=yemek" anlamına gelen kelimeye karşılık olabilirdi. Suyun arkasından gelen "ekkuteni" kelimesi de Latincedeki "akua" kelimesine benziyordu. Her iki fiil kökünün sonlarındaki -teni ekleri ise o fiillerin hangi zamana ve şahsa ait olduğunu gösteren ek olmalıydı. **Hrozny**, bunu da İndo-Germen dillerindeki eklerle karşılaştırarak cümleyi "ekmeği yiyorsunuz, suyu içiyorsunuz" şeklinde okudu. Bu suretle kısa zamanda belgelerin okunması ve anlaşılması mümkün oldu. Fakat bazı metinlerde değişik dillerin de bulunduğu görüldü. Bunların ikisi bilinen Sumerce ve Akadca idi. Diğerleri o zaman Anadolu'da konuşulan birbirinden ayrı dillerdi. Bunlar proto-Hattice, Hurrice, Luvice, Palaca ve çok az geçen Mitanni krallarının kullandığı Arice olmak üzere tam 9 dildi.

Yazılıkaya. Batı Kaya yüzeyindeki 12 tanrı kabartması.

Bütün yayınlarda Hitit olarak geçen bu halka, yaşadıkları çağda Hititler denmiyordu. Bu adı **Luter** İncil'i çevirirken vermişti. Ona dayanarak bu ad sürdürülüyor. Hititlerin oturdukları bölgenin adı, kendilerinden evvel yaşamış olan Hattiler tarafından verilmişti. Metinler okundukça Hattice olarak belirtilen dilin de onlara ait olduğu ve Hititçeden tamamiyle başka bir dil grubuna girdiği anlaşıldı. Bunun için bu dile Hititçeden ayrılması için proto-Hattice (Hititçeden önce) dendi. Son araştırmalarda da Hititlerin kendi dillerine Neşaca dedikleri kanıtlandı. Neşa, Hititlerden önce var olan Kaniş şehrinin adıydı.

Geç Hitit çağına ait bir kabartma.

Yukarıda belirtildiği gibi; Boğazköy kazılarından çok önce, Suriye'den başlayarak Anadolu'nun en batı noktasına kadar Hitit adlı bir halkın yayılmış olduğu, üzerinde resim yazısı bulunan taş kitabelere dayanarak söylenmişti. Halbuki kazılarda yeni bir yazı ile karşılaşılmıştı. O halde bu resim yazısını kullanan halk kimdi ve ne zaman yaşamıştı? Bu sorunun yanıtını yine kazılardan çıkan belgeler vermişti. Üzerinde çiviyazısı ile birlikte resim yazısı da bulunan mühürler ve mühür baskıları her iki yazının aynı zamanda ve aynı topluluk tarafından kullanıldığını göstermiştir. Akat resim yazısı daha çok kayalar ve taşlar üzerine yazılmıştı. Bunların çiviyazısıyla karşılıkları yanlarında bulunmadığından anlaşılması olanaksızdı. Uzun yıllar çalışıldıktan ve özellikle Adana'ya yakın Karatepe'de bu yazının yanında Finike yazısı ve dilinde kitabelerin bulunması ile çalışmalar hızlanmış ve sonucunda resim yazısının Luvice yazıldığı anlaşılmıştır.

Araştırmacılar bir taraftan hiyeroglif yazılarını çözmekle uğraşırken, diğer taraftan 1912'de bırakılan kazılara Almanlar tarafından 1931'de başlandı. **Atatürk** bu kazılara çok önem vermişti (6), vermekte de çok haklı olduğu Boğazköy'den başka İnandık, Maşathöyük, Ortaköy, Kuşaklı gibi yerlerden yeni yeni Hitit tabletlerini kapsayan arşivlerin bulunması ile kanıtlandı. Böylece ilk kazılarda bulunan 10 bin tablete bir o kadarı eklendi. Bu arada ülkemizde bu belgeleri okuyup değerlendirecek çok iyi uzmanlarımızın yetişmiş olması da kıvanç vericidir.

Bu belgelerde neler yazılıydı? Bugün Hititler hakkındaki bilgilerimiz nelerdir? Onların tarihleri, ekonomik, siyasal ve sosyal durumları nasıldı? Neye inanmış, hayal güçleriyle neleri yaratmışlardı? Bugün bunlara bol bol cevap verebiliyoruz. Bu konuların herbiri birer kitap yazacak kadar uzundur. Biz burada okuyucuya genel bir bilgi için bazı örnekler vermekle yetineceğiz.

HİTİT DEVLETİNİN SİYASAL TARİHİ

Önce Hitit tarihi ile ilgili belgelere bir göz atalım: Hitit krallarının Ortadoğu toplumlarında rastlanmayan bir gelenekleri vardı. Onlar saltanat sürdükleri yıllar içinde ülkelerindeki siyasal durumu her sene yıllık şeklinde yazdırıyorlardı. Bunlardan başka, bazı krallar da babalarının zamanındaki olayları yazdırmışlardır. Bunlar tarihsel yönden çok önemlidirler. Çünkü bu belgeler doğrudan doğruya kendi ağızlarından yaşadıkları zamanı anlatıyordu. Hititlere özgü ikinci bir gelenek de komşu prenslikler ve devletlerle siyasal antlaşmalar yapmaları ve mektuplaşmalarıydı. Bu antlaşmalar, gönderilen mektupların kopyaları, gelen karşılıkları bu bölgelerle olan ilişkilerini ve onlara ait bilgileri kapsamaktadır.

İlginçtir ki, Hitit başkenti Hattuşa'nın tarihi bir lanetle başlıyor. İÖ 1800'lerde Kuşşara kralı **Anitta**'ya ait bir metinde "Hattuşa kenti açlıktan kırılınca tanrım Şiu, onu tahıl tanrıçası Halmaşuit'e teslim etti. Ben oraya fırtına gibi saldırdım ve bir gecede onu aldım ve toprağına yabani otlar diktim. Bundan sonra kim Hattuşa'yı yeniden canlandırırsa göğün fırtına tanrısı onu yok etsin, lanetlesin." denmektedir. Buna rağmen Hattuşa yeniden canlanarak yüzyıllar boyu görkemli bir başkent halinde varlığını sürdürmüştür. Hitit kralları da kendilerini Kuşşara kralının soyundan geldiklerini söyleyerek öğünmüşlerdir.

Hitit krallığının ne şekilde başladığı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Çiviyazılı Belgeler Arşivi'nde bulunan bir metinde şöyle anlatılmaktadır:

"Kral tanrılara ibadet ettiği zaman rahip böyle dua eder: Gök, yer ve ülkenin halkı fırtına tanrısınındır. Böylece o kral Labarna'yı kendisinin vekili yaptı. Ona bütün Hattuşa ülkesini verdi. Ve Labarna'nın eline bütün memleketin yönetimini bıraktı. Labarna'nın kendisine veya ülkesine her kim saldırırsa, fırtına tanrısı onu yoketsin."

Bu metne göre krallık hava tanrısı tarafından ilk Labarna'ya verilmiştir. Daha başka metinler de bunu kanıtlamaktadır. Daha sonra Labarna adı, diğer krallar tarafından da unvan olarak sürdürülmüştür. Bu kral ilk olarak Hattuşa'yı onarıp başkent yapmış ve bu nedenle Hattuşalı anlamına gelen "Hattuşili" adını almıştır.

Hititlerin siyasal yaşamdaki kesin rolle-

Boğazköy. Şuppiluliuma II'nin kabartma steli.

Karatepe. Kabartmalı ortostat: Çocuğunu emziren anne, solda palmiye. (Geç Hitit Krallık çağı)

ri İÖ 1650'lerde kral **Hattuşili** ile başlamış ve İÖ 1200 yıllarına kadar sürmüştür. Bu süre içinde bir taraftan savaşlar, zaferler birbirini kovalarken, diğer taraftan aralarında kadınların da rol aldığı saltanat kavgaları da bitip tükenmemiştir. İlk saltanat kavgasını içeren bir metni kral **Hattuşili** yazdırmıştır. Bu metne göre, kral Halep'e kadar uzanan bir savaşa gidiyor. Yerine de kızkardeşinin oğlunu bırakıyor. Kral hastalanıp geri dönünce, yeğeninin kendisine ihanet ettiğini görüyor. Bunun üzerine bir tür siyasal vasiyetname yazdırıyor ki, şimdiye kadar bu türde bulunan ilk tarihsel belgedir. Bunun hem Akatça, Hem Hititçe olmak üzere iki dilde yazılmış olması da ayrı bir önem taşıyor:

"Büyük kral meclise ve soylulara şöyle söyler: İşte ben hasta oldum. Size çocuk Labarna'yı çocuğum diye tanıttım. Onu kucakladım, onu şımarttım (savaşa giderken yerine koymuş), veliaht yaptım. Fakat şimdi hastalığımda bir damla gözyaşı dökmedi. Hiç acımadı, soğuk ve kalpsizdi. Onu yanıma getirttim. Şimdi ne oldu? Kimse bu durumda yeğenini oğlu yerine koyar mı? Kralın sözlerini dinlemedi, yılan annesinin sözlerini dinledi. Onları duydum. Haydi şimdi kavgaya! Fakat bitsin bu! O benim artık oğlum değildir. Annesi bir boğa gibi şöyle gürledi: 'Ben canlı ineğin kalçası koparıldı, o mahfoldu, sen onu öldüreceksin.' Fakat ben kral ona fena birşey yaptım mı? Onu rahip yapmadım mı? Ona karşı daima iyi idim. Fakat o kralın sözlerine kulak asmadı ve istediği gibi davrandı. Eğer o kendi isteğine göre davranırsa nasıl Hattuşa'yı sevecek?"

Böylece ölmekte olan kral torunu **Murşil**'in tahta çıkmasını, yeni gelene karşı nasıl davranılması gerektiğini, kralın da ülkesini yönetebilmesi için neler yapacağını yazdırmıştır. Metnin sonunda kral karısına "cesedimi geleneklere göre yıka, beni kollarına al ve kollarında toprağa ver!" diye vasiyet etmektedir.

Bu kraldan sonra yine karışıklıklar olduğu, **Telepinu** isimli bir kralın yaptığı bir hanedan talimatnamesinden öğreniyoruz. Kral burada kendinden önceki tarihsel olayları anlatıyor. İlk zamanlarda sarayın ve prenslerin birbiriyle dost olduklarını, bu nedenle ülkenin çok genişlediğini, Halep ve Babil'e kadar olan yerlerin alındığını söylüyor. Daha sonra ise saraylılar birbirlerine düşman oluyor. Kral **Murşil**'in kızkardeşinin kocası, kralı öldürüyor. Cinayetler sarayda birbirini izliyor. Kraliçeler, prensler birbiri ardından öldürülüyor. Bu yüzden siyasal alanda gerileme başlıyor. Birçok alınmış yerler geri veriliyor. Nihayet İÖ 1500'lerde **Telepinu** kral oluyor. Onu da öldürmek istiyorlar ama başaramıyorlar. O da onu öldürmek isteyenlere karşı iyilik yapıyor. Sonra da şöyle söylüyor:

"İşte Hattuşa'da cinayetler oldu. Ben Telepinu meclisi topladım. O zamandan beri Hattuşa'da soylu bir ailenin çocuğuna kimse fenalık yapmadı ve onu hiç kimse hançerlemedi."

Ondan sonra ne şekilde kral seçileceğini yazıyor:

"Birinci kadının çocuğu kral olacaktır. Eğer onun oğlu yoksa ikinci kadının oğlu kral olur. Fakat kralın oğlu yoksa ilk karısından olan kızının kocası kral olur. Bundan sonra kim kral olursa erkek ve kız kardeşine fenalık yapmak isterse siz Pankuş (meclis) olarak ona doğruyu söyleyiniz. Bu kan meselesidir. Tablete bak! Hattuşa'da kan işleri çoğalınca tanrılar büyük kanı aldılar. Hangi kral kardeşleri, kızkardeşleri arasında fenalık yaparsa meclisi çağırınız. Eğer kabahatli ise başı ile öder. Onları gizlice öldürmesinler. Onun evine, karısına, çocuklarına fenalık yapmasınlar. Eğer prensler günah işlerlerse başlarıyla ödesinler. Onların evine çocuklarına fenalık yapmasınlar. Tarlalarına, bağlarına, kölelerine, sığır ve koyunlarına dokunmasınlar!"

Metin bu yolda verilen önerilerle sona eriyor.

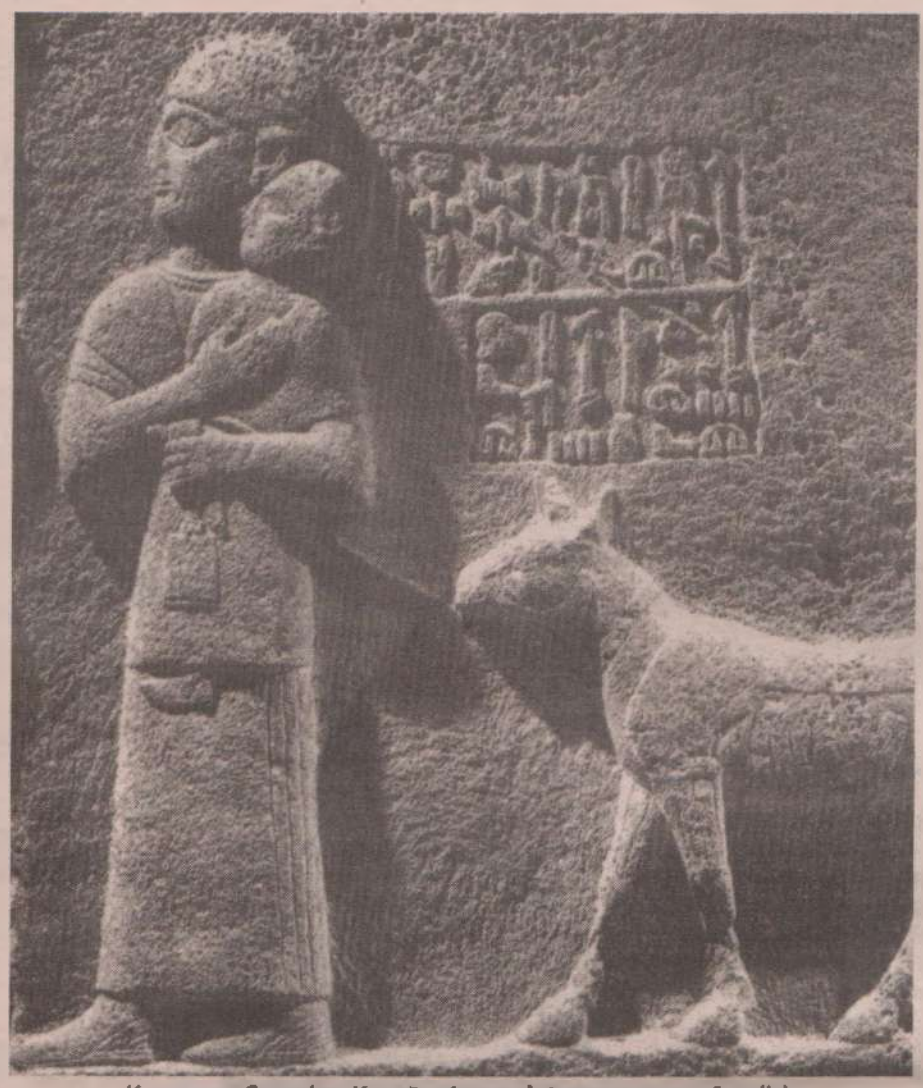

Kargamış- Ceraplus. Kucağında çocuk taşıyan saray görevlisi.

TARİHİN BİLİNEN İLK SİYASAL ANTLAŞMASI: KADEŞ

Bundan sonra Hitit tarihi büyük yükselme devrine giriyor. Krallar göze çarpar bir diplomasi ile Anadolu'daki küçük büyük prensliklerle evlenme ve antlaşmalar yaparak onları kendilerine bağlıyorlar. Bu suretle sınırları Suriye'de Mısır sınırına kadar uzayarak Mısırlıları büyük bir korkuya düşürüyorlar. Öyle ki, o arada ölen Mısır firavunu **Tutankamon**'un dul karısı Hititlilerden korkarak kral **Şuppililiuma**'ya şöyle bir mektup yazıyor:

"Kocam öldü, bir oğlum yok. Söylendiğine göre sende oğul çokmuş. Onlardan birini bana gönderirsen benim kocam olacak, uyruğumdan hiçbirini seçmeyeceğim. Korkuyorum."

Buna Hitit kralı pek inanmıyor. Bir haberci göndererek haberin doğru olup olmadığını araştırıyor. Buna karşılık kraliçe tekrar cevap veriyor:

"Niçin beni aldatıyorlar diyorsun? Eğer bir oğlum olsaydı, bir yabancı ülkeye yazmam kendim ve ülkem için büyük bir utanç olmaz mıydı? Kocam öldü, oğlum yok. Asla uyruğumdan birini koca olarak almayacağım. Başka bir ülkeye de bu hususta yazmadım, yalnız sana yazdım. Oğullarının çok olduğunu söylüyorlar. Onlardan birini bana ver, o bana koca, Mısır'a da kral olacak."

Bu mektuptan sonra kral bir oğul gönderdi mi bilinmiyor. Göndermiş olsa bile Mısır'ın soyluları onu öldürmüş olabilirler. Çünkü Mısır tarihinde kral olmuş bir Hitit prensi görülmüyor. Fakat Hititliler yine de Mısırlılarla Suriye sınırında bulunan Kadeş mevkiinde bir savaşa giriyorlar. Bu savaşta yıllarca kan döküldükten sonra, Karnak tapınağının duvarlarında bir kopyası yazılıp yıllarca bilginleri düşündüren antlaşmayı yapıyorlar (İÖ 1269). Bu antlaşmanın çiviyazısıyla ve Akat dilinde yazılmış bir kopyası da tek olarak Boğazköy arşivinde bulunmuş olup bugün İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki bir vitrinde ziyaretçilere gösterilmektedir. Metinde bunun bir de gümüş tablet üzerine yazıldığı bildiriliyorsa da ne yazık ki, şimdiye kadar ele geçmemiştir. Bu antlaşma tarihte ilk uluslararası antlaşmadır. Bunun büyük bir bakır levha üzerine yeni yaptırılan bir kopyası da Birleşmiş Milletler binasının bir duvarında asılı durmaktadır. Bu antlaşmaya göre her iki devlet barış ve kardeşlik içinde yaşayacaklar. Saldıran düşmanlara karşı birbirlerine yardım edecekler. Birinden diğerine kaçan siyasal mahkumlar geri verilecek, fakat bunların eş ve çocuklarına dokunulmayacaktır. Bu antlaşmanın arkasından Hitit kraliçesi Mısır kraliçesine antlaşmalarını kutlayıp, daima barış içinde olmaları temennisini içeren mektuplar göndermiştir. Bu antlaşmanın sonucu olarak yetmiş yıl gibi uzun bir süre bu topraklarda savaş olmadı. Fakat sonra Hitit imparatorluğu yeniden saltanat kavgaları içinde bocalarken batıdan gelen akınların baskısı altında çöktü. Bundan sonra Güneydoğu Anadolu'da kendilerini Hatti devleti olarak niteleyen küçük prenslikler oluştu. Onlar da birkaç yüzyıl varlıklarını koruduktan sonra Asur krallarının saldırısı ile yok oldu ve böylece Hitit ismi tarihten silindi.

HİTİT KANUNLARI

Tarihi hakkında çok kısa olarak bilgi verdiğimiz Hititlerin ekonomisi, hukuku ve sosyal yaşamı hakkındaki bilgileri daha çok kanunlardan öğrenebiliyoruz. Çünkü özel şahıslara ait belge bulunamamıştır şimdiye kadar. Buna karşın iki tablet halinde yazılmış 200 maddeyi kapsayan kanunları kazılarda ele geçmiştir. Bu kanunun Mezopotamya kanunlarından farkı, ekonomide kontrat senet yapma konusu veya zorunluğu olmaması, evlatlık alma ve verasetle ilgili maddelerin bulunmamasıdır. Kanunda hayvan, yiyecek, giyecek, arazi, bağ, bahçenin fiyatları tespit edilmiştir. Bu, o zaman için son derece önemliydi. Yiyecekler arasında et, yağ, peynir, bal, şarap, bira, arpa, buğday gibi nesneler vardı. Giyecek olarak da ince elbise, mavi yün elbise, uzun keten elbise, başbağı gibi giyecekler sayılmaktadır. Bu da gösteriyor ki, daha o çağda konfeksiyonculuk varmış Anadolu'da. Ölçüler Mezopotamya'da kullanılan ölçülerdi. Para olarak tartılı gümüş kullanılıyordu. Kanunda tarım, vergi, aile hukuku, insan kaçırma, cinayet, sihir ile ilgili maddeler bulunuyor. Bu maddelerin bazılarında eskiden verilen cezalarla yenileri belirtilmektedir. 91. maddede olduğu gibi. Bunda: "eğer bir kimse bal arısını karanlıkta çalarsa evvelce 1 mana gümüş verilirdi. Şimdi ise 5 zu veriliyor." denilmektedir.

MAL BEYANI DA YAPIYORLAR

Devlet arşivinde çıkan bazı kimselere ait mal listeleri de çok ilginçtir. Memleketimizde hâlâ doğru dürüst uygulanmayan mal beyanı, o zamanlar uygulanmış gibi görünüyor. Böyle bir metinde şunlar yazılıdır:

"Tivataparas'ın malları: Bir adam Tivataparas, Harivanduliş adlı bir çocuk, bir kadın, iki kız hepsi 5 kişi. İki öküz, 22 koyun, altı yük öküzü, 18 davar, iki dişi kuzulu koyun, iki erkek kuzulu koyun, 18 keçi, 4 oğlak, 1 erkek oğlaklı keçi, 36 küçük kuzulu koyun, 18 keçi, 4 oğlak, 1 erkek oğlaklı keçi, 36 küçük sığır, bir ev, sığırların ottağı olarak Parkalla kasabasında yaklaşık dörtbuçuk dönümlük arazi, içinde 40 elma ağacı bulunan 13 dönümlük bir bağ, 42 armut ağacı, Hunzura kasabasındaki Antappaş'ın mallarına ait."

Bu metinlere göre halk tarım ve hayvancılıkla geçiniyordu. Onların tarlaları, bağları, bahçeleri vardı. Zeytini de biliyorlar ve kullanıyorlardı. Tanrılara verilenler arasında en önemlileri tahıl, şarap ve zeytinyağıdır. Tarım yanı sıra madencilik de vardı. Bronz, bakır, gümüş en önemlisi demir madeni işleniyor ve komşu ülkelere satılıyordu. Demirden kılıç, tanrı heykeli, hayvan heykelleri yapıldığı gibi üzerine yazı yazmak için demir levha da kullanılmış. İşçiliği zor olması yüzünden demir çok pahalı idi. Demirden yapılan eşyanın büyük bir kısmı tapınağa vakfedilmek içindi. Demir hakkında kral **Hattuşili**'nin bilinmeyen bir devletin kralına belki de Asur kralına yazdığı bir mektupta: "Bana yazmış olduğunuz iyi demire gelince: Kizzuvatna'daki mühür evinde bulunanı kullanışlı değil, iyi demiri elde etmek için uzun zaman gerekli. Onlar iyi demiri yapacaklar ama hemen bitiremeyecekler. Bitirdikleri zaman gönderirim. Bugün ancak bir demir hançer ağzı gönderebiliyorum." denmektedir.

TOPLUMSAL YAŞAM

Hitit kanunlarına göre halk özgür ve köle olmak üzere ayrılmaktadır. Feodal bir yönetim vardı. Halk sınıfları kesin olarak ayrılmamıştı. Kölelere pekçok hak tanınmıştı. Sosyal yaşamda ülkeyi oluşturan çeşitli toplulukların gelenek ve görenekleri oldukça önemli bir rol oynuyordu. Değişik özellikleri olan bu halkları birarada tutmak

kolay değildi. Bunun için bu prenslikleri bir taraftan antlaşmalarla ve hanedan evlenmeleriyle devlete bağlarken, diğer taraftan onların örf ve adetlerine, özellikle dinlerine saygı gösterilmişti. Hititlerin bin tanrısı olduğu yazılmaktadır. Tanrıların adları arasında kendilerine bağlı veya komşu ülkelere ait tanrıların isimleri vardır. Dinsel metinler de Hititçe, Hurrice, Luvice, Palaca olmak üzere 4 dilde yazılıyordu. Dinsel prensiplerdeki tolerans, manevi birliği oluşturmak siyaseti idi.

Hititlerde aile yaşamı ataerkildi. Evlenmeler nişan ile başlıyor, nişanlanacak erkek kıza bir nişan hediyesi veriyordu. Kız da evlenirken bir drahoma getiriyordu, buna karşılık evlenen adam kıza bir başlık parası vermek zorunluğunda idi. Bundan ve Mezopotamya'daki metinlere göre daha o zamanlar drahoma ve başlık parası geleneği vardı. Drahoma'nın Akatçası tirhatum'dır. Aynı kelime ile bu gelenek sürmektedir. Kadın öldüğü zaman drahoma kocasına kalıyordu. Bir erkek kızı, annesi, kızkardeşi, karısının kızı, kızkardeşi ve annesiyle, hayatta olan erkek kardeşinin eşiyle cinsel ilişkide bulunamazdı, kanuna göre yasaktı. Buna karşılık Anadolu'da bazı prensliklerde kızkardeşle evlenme geleneği vardır. Kral **Şuppililiuma**'nın Hayaşa kralına yazdığı bir mektupta: "Kızkardeşle evlenme Hattuşa'da yok. Kim böyle birşey yaparsa Hattuşa'da hayatta kalamaz, öldürülür." denmektedir.

KRALİÇE VE KRALLARIN GÖREVLERİ

Hititlerde kraliçenin özel bir yeri vardı. İlk kral **Labarna**'nın eşinin adı olan **Tavannanaş**, kraliçe için özel bir ünvan şeklinde kullanılmıştır. Ana kraliçe hayatta ise oğlunun karısı bu ünvanı alamazdı, ona yalnız "kralın karısı" denilirdi. Törenlere, özellikle dinsel törenlere kraliçe, kral ile birlikte gidiyordu. Kraliçeler arasında şahsiyet sahibi, hatta acımasız olanlar da vardı. Kral **II. Murşil**'in annesi oğluna bir hayli eziyet etmiş ve kral da onu saraydan uzaklaştırmak zorunda kalmıştı. Kraliçe ise bu olay üzerine üzüntüden ölmüştü. Bu kraliçeden yarım yüzyıl sonra yaşayan kral **III. Hattuşil**'in karısı **Putuhepa** ise çok önemli bir şahsiyet olarak kocası ile birlikte bütün devlete ait siyasal ve dinsel belgelerde adı geçmektedir. Hatta Mısır kraliçesi ile başlıbaşına mektuplaşmış, Mısır ile yapılan antlaşmada onun da mührü basılmıştır.

Hititlerde kralın durumuna gelince: Yukarıda yazılan metinde belirtildiği gibi Hititlerin inancına göre ilk krallık krala fırtına tanrısı tarafından verilmişti. Bu yüzden kral tanrının vekili olarak yüksek rahip görevini de yapmaktaydı. Bundan başka kral doğal olarak komutandı. Yaz aylarında ordusunun başında bulunur, kış aylarında da çeşitli dinsel törenleri yönetirdi. Aynı zamanda bütün yabancı devletlerle olan diplomatik ilişkilerden de sorumlu idi. Diğer bir görevi de yargıçlıktı. Vereceği yargı hakkında kanunun 173. maddesinde şöyle yazılmaktadır: "Eğer herhangi biri kralın yargısını reddederse onun evi katliam yerine dönecek. Eğer biri bir büyük adamın yargısına karşı gelirse onun başı kesilecek." Kral ile birlikte ülkenin yaşlıları da yargılayabiliyordu. Kanunun 71. maddesinde: "Bir adam başıboş bir sığır bulursa onu kralın kapısına götürecek. Fakat onu kırda bulursa, yaşlılar meclisi onun kendisine ait olduğunu kabul etmezse o hırsız sayılır." Burada bir ilkel demokrasi örneğini görüyoruz. Kralın yalnız kendi ülkesindeki problemleri çözmekle görevli olmadığını, aynı zamanda kendisine bağlı komşu prensliklere ait problemleri de çözme için bir tür yargıçlık yaptığını şu metinden anlıyoruz:

"Hatti kralı büyük kral ben haşmatmeabın önünde: Ugarit kralı Amiştamru, Amurru kralının kızı Pentişina'yı, kız olduğu zaman sahip olup kocasının evine getirdikleri geri verilecek ve Amiştamru'nun evinden ayrılacak. Hangi nesneyi Amiştamru inkar ederse (kıza ait olmadığını söylerse), Amurrular onun hakkında yemin edecek, o da onu geri verecek. Utrişarumma (oğulları) Ugarit'te veliahttır. Eğer o annemle gideceğim derse, elbiselerini taht üzerine bırakıp gidecek ve Amiştamru başka bir oğlunu veliaht yapacak. Eğer Amiştamru ölürse o zaman oğlu annesini kraliçe olarak getirtmeye kalkarsa, tahtı bırakmak zorundadır. Nereye isterse gidebilir. O zaman ben Hitit kralı olarak, Amiştamru'nun oğullarından birini kral yapacağım. Pentişina, kızları, damatları ve oğulları üzerinde asla bir hak ileri süremeyecektir. Onlar Ugarit kralı Amiştamru'ya aittir. Eğer Pentişina herhangi bir hak ileri sürerse bu tablet ona karşı kullanılacak."

AT EĞİTİMİ VE SİHİR YÖNETMELİKLERİ

Hitit metinleri arasında ilginç olanlardan biri de at bakımına ve eğitimine ait yönetmeliktir. Bu da tarihte bu tür metinlerin ilk örneğidir. Yalnız bu yönetmelik Mitanni ülkesinden **Kikkuli** adlı Hurri kavmine ait bir kimse tarafından yazılmıştır. Bu da at kültürünün onlar yoluyla geldiğini göstermektedir. Yapılan araştırmalarda ise at kültürü başlangıcı Orta Asya Türk boylarına dayandığı ve onlar yoluyla Anadolu'ya geldiği birçok yönden kanıtlanmıştır. Bu yönetmelikte atlara verilecek yemler, yemleme zamanları, atlara neler ve nasıl öğretileceği ayrıntılarıyla belirtilmiştir. At bakıcılığı öğrenmeleri nedeniyle Hititler arabaları da geliştirerek mükemmel bir süvari kıtası oluşturmuşlardır. Hititlerde yönetmelik geleneği oldukça yaygındır. Bunlarda devletin çeşitli organlarının yapacakları işleri ve onların sorumlulukları belirtilmektedir.

Hititlerde sihir, fal ve dinsel törenlere çok önem veriliyordu. Bu dinsel törenlerin pek çoğuna kral ve kraliçe katılıyordu. Dinsel törenlerin, bayramların, ölü gömme törenlerinin, sihir ve falların nasıl yapıldığını, kaç gün sürdüğünü, her gün yapılan törenin ayrıntılarını bildiren pek çok metin bulunuyor. Fena amaçla, birinin kötülüğü veya ölümü için sihir yapmak kanunen yasaktı. Yapana ölüm vardı. Sihir ancak kavga edenleri barıştırmak, hastaları iyi etmek, fena ruhları evden kovmak, bağ ve bahçelerdeki verimsizliği gidermek, askerler arasındaki bozgunluğu önlemek, doğumu kolaylaştırmak, kadın veya erkeğin cinsel iktidarsızlığını gidermek için yapılırdı. Sihir yapanlar genellikle kadınlardı. Böyle bir metin şu şekilde başlar:

"Yaşlı kadın Tunnavi şöyle söyler: Eğer insan, ister erkek, ister kadın olsun herhangi bir pisliğe (manevi anlamda) girer veya başka birini pisliğe sokarsa veya kadının çocukları bir düziye ölürse, yahut çocuğu doğmadan düşerse, ya erkek veya kadının fenalık sonucu cinsel organları bozulursa onlar kurban yapar. İçki kurbanı yapar. Ona nehrin kurbanı denir. Bu kurban bir tanedir. Eğer erkek ise siyah bir koç, kadın ise siyah dişi koyun, bir küçük domuz alır."

Bundan sonra birçok gereç, giyecek ve yiyecek ile sahile gidip sahil tanrısına sunular yapılıyor. Bu sahil kuşkusuz Kızılırmak sahilidir. "İşte sahilin tanrısı sana geldim. Hangi sahilde bir çamur alınmışsa onu eline al, kurban sahibinin organlarından kirliliği böylece uzaklaştır." şeklinde daha birkaç gün süren birçok işlemler yazılmaktadır.

Çocuk olması için yapılan bir sihir de şöyle: "(Yaşlı kadın) çok doğuran bir ineğin boynuzunu alarak 'Ey güneş tanrısı, nasıl bu inek çok doğuruyorsa, bu kadın da bereketli olsun. Onun evi oğul, kız, torun ve torun çocukları ile dolsun!"

HİTİT KÜTÜPHANELERİ

Bunlardan başka Hititlerin tıp kitapları, destan, efsane, öykü, şiir gibi edebi eserleri de vardır. Kafiyeli olarak bir tek şiir şöyle çevrilmiştir:

"Neşa giysileri, Neşa giysileri
Gel bana, gel
Götür beni anama!
Gel bana, gel, götür
Götür beni 'uvama',
Gel bana, gel!"

Edebi eserlerden bazıları Mezopotamya'dan saray kütüphanesi için yazılmış olarak getirtilmiştir. Kütüphanenin katalogları bulunmuştur. Katalogun birinde kütüphanenin bir denetimden geçtiği ve bazı eserlerin bulunmadığı yazılmıştır. Bu katalogda: "Kral, kraliçe ve prensler yerin güneş tanrısına yedi heykelciği verirse, tamam, fakat buna ait olan ikinci tablet bulunamadı" denmektedir. Ayrıca kütüphaneye ait etiketler de bulunmuştur. Bu etiketlerde kütüphanenin rafına veya herhangi bir sepet veya sandığa konmuş eserlerin isimleri yazılıdır.

Çok küçük bir kısmından söz ettiğimiz bu devlet ve arşiv kütüphanesi, bize kendileri hakkında bitmez tükenmez bilgi vermiş ve vermektedir. (7) Şimdi bütün umudumuz bireylere ait belgelerin bulunmasıdır. Bunlar bulunursa, halka saray gözüyle değil, kendi gözümüzle bakmış olacağız. Ne yazık ki, metinlerin bildirdiği gibi, bunların tahta tabletler üzerine yazılmış olmaları, bu yüzden zamanımıza ulaşamamaları olası. Tahta tabletler, üzerine bir tabaka balmumu sürülerek yazılıyordu. Bunlara ait örnek Irak'ta bir kuyuda yapılan araştırmada bulunmuştur. Fakat orada bulunan fildişi üzerine balmumu sürülerek yazılmış. (8) Boğazköy'de çamurun Mezopotamya'daki kadar bol ve güzel olmaması belki tahta tabletlerin kullanılmasına neden olmuştur.

Bu yazımızla, Anadolumuzun ortasında binlerce yıl önce devlet kurup yüzyıllarca varlığını koruyan Hititler hakkında kısaca bir bilgi vermiş olduk. Ülkemizde yaşayan bu eski kültürün yazılarını okuyabilecek ve kazılarda onları çıkarabilecek bilimadamlarımızın yetişmesine yol açan ölümsüz Ata'mızı şükranla anıyorum.

Karatepe'den bir kabartma. Kralın şölenine ait sofracılar ve çalgıcılar.

DİPNOTLAR

1) Muazzez İlmiye Çığ, Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji, Bilim ve Ütopya, Kasım 1995, s.36-37. Muazzez İlmiye Çığ, Mustafa Kemal Atatürk und die Archaologie in der Türkei, Istanbuler Mitteilungen Band 43 1993, s.517.
2) 5 taş blok çıkartılarak İstanbul Arkeoloji Müzelerine gönderildi.
3) 1879'da İngilizler Kargamış'da, 1888-1892'de Almanlar Zincirli'de kazı yaptılar.
4) 1900 yılında L. Messerschmidt 96 kaya kitabesini ve birçok mühür baskılarını bir kitap içinde yayınladı.
5) Kazıdan çıkarılan bu tabletler konserveleri yapılmak ve yayınlanmak üzere, Osmanlı hükümetinin onayı ile Almanya'ya gönderildi. Bunlardan 3000'e yakını 1945 yılına kadar parti parti gönderildi. 1945'den sonra Berlin Müzesi'nin Doğu Almanya'da kalması dolayısıyla yapılan başvuruların sonucu ancak yakın zamanda alınarak bütün tabletler Ankara Anadolu Uygarlıkları Müzesi'ne getirildi. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunup yayınlanmamış tabletler 2 cilt halinde Muazzez Çığ ve Hatice Kızılyay ve hocaları Hans G. Güterbock, 1 cilt M. Çığ, H. Kızılyay, 1 cilt Mustafa Eren, H. Hoffner tarafından yayınlandı.
6) Atatürk Hititlere olan ilgisini, 1931'de Fransa'da yayınlanmaya başlanan Revue Hittit et Assianiqu mecmuasına parasal katkıda bulunması ve Ankara'da Anadolu Uygarlıkları Müzesini ilk Hitit Müzesi olarak açtırması ile göstermiştir.
7) Hitit tarihi ve kültürü hakkında daha geniş toplu bilgi almak için:
Doç. Dr. Ali Dinçol, Hititler: Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, Görsel Yayınları. O. R. Gurney, The Hittites, England 1990.
8) Muazzez Çığ, İÖ 8. asırda ilk cilt örneği, İstanbul Matbaacılar Derneği Dergisi, 6. Cilt Sanatı Haftası 18-23 Ocak 1988.

Dinsel düşünüşün bilgibilimi(*)

Doç. Dr. Alâeddin ŞENEL

"Dinsel düşünüş" diye bir düşün biçimi var mıdır ki onun bilgibilimi olsun? Bence vardır. Öteden beri düşünüşün, insanlığın yaşam biçimlerine, geçim biçimlerine koşut olarak üç evreden geçtiği görüşünü savunuyorum: Üretim öncesinde, ilkel (komünal) toplulukta, avcılık ve toplayıcılık döneminde, "sihirsel düşünüş" görülmüştür. Sınıflı (uygar) toplumun, tarımın egemen olduğu evrelerinde "dinsel düşünüş" gelişmiştir. Sınıflı toplumun endüstrinin ağır bastığı evrelerinde ise, "bilimsel düşünüş" koşulları oluşmuştur. Dinsel düşünüşün, sihirsel düşünüşten ve bilimsel düşünüşten farklarını görmek için, düşün biçimlerine bir göz atmakta yarar var.

Sihirsel düşünüş döneminde, insan "benzetmeci" bir mantık kullanmıştır. Örneğin bir şeyin heykelini şişleyerek o şeyi öldürebileceğini sanmıştır.

SİHİRSEL DÜŞÜNÜŞ: RASTLANTISAL, BENZETMECİ

Üretim öncesinde, insanın doğayla ilişkisi, emeğine, iradesine bağlı değildir. Daha çok doğa güçlerine bağlıdır. Dolayısıyla "rastlantısal"dır. Rastlantısallık, olayların neden-sonuç ilişkilerini kavrama olanağı vermez. İnsan, doğayı ve olayları kavrayabilmek için keyfi (öznel) bağıntılar kurar. Bu düşünsel eylemin tek nesnel yanı, "benzer" şeyleri (kafasında) biraraya toplayarak "sınıflandırma" işlemidir. Bir başka deyişle, insan bu dönemde, daha çok, "benzetmeci" (analojik) bir mantık kullanmıştır. Bir noktada benzer olanlara bile, her noktada benzer işlemi çekmiştir. Bir şeyin benzerini (örneğin resmini, heykelciğini) etkileyerek (şişleyerek) o şeyin kendisini etkileyeceğini (öldüreceğini) sanmıştır. Görüldüğü gibi bu bir sihir işlemidir. İnsanı bu eyleme götüren düşünüşe "sihirsel düşünüş" denmesinin nedeni budur.

Avcılık ve toplayıcılık dönemi, ilkel komünal dönemdir. Toplumsal farklılaşma gelişmemiştir, sınıflar oluşmamıştır. İnsan-insan ilişkileri eşitlikçidir. İnsan doğa ile de eşitlikçi ilişkiler kurmuştur. Doğanın karşısında (dinsel düşünüş döneminde görüleceği gibi) ezilip büzülmez. Yalvarıp yakarmaz. Ondan dilediğini ister. Hatta, yinelenen sihirli sözlerden anlaşılacağı gibi, ona buyurur. Doğada bulunduğunu düşündüğü güç de, topluluğundaki erk gibi belli noktalarda odaklaşmamıştır. Her yere yayılmıştır. İnsan, bu güçleri (onlara tapınmadan) etkilemeye çalışır.

DİNSEL DÜŞÜNÜŞ: TÜMDENGELİMCİ, EREKSELLİKÇİ

Neolitikle, yani bitkisel ve hayvansal besin üreticiliğinin başlamasıyla, insanın ilgisinin odağı, hayvanlardan kendisini ve sürülerini besleyen bitkilere kayar. Bu (ilkel topluluktan uygar topluma) geçiş evresinde de toplumsal yapı eşitlikçidir. Düşünüş de eşitlikçiliğini sürdürmektedir. Ancak yoktan var olurcasına yerden biten bitkiler, kafaları "yoktan var etme" kavramına hazırlamaktadır. Meyvelerini, tohumlarını verdikten sonra bitkilerin sararmaları ise, bir ölümdür. Ama hayvanlarda olduğu gibi sonul ölüm değildir. Bitki, tohum biçimini almış olarak, toprağın altında sürdüreceği farklı bir yaşama geçmektedir. Zamanı gelince bu dünya yaşamına dönecektir. Ve toprak insanlara, yalnız bitkileri değil, hayvanları ve insanları da doğurup besleyen bir ana gibi görünür: Toprak Ana. Bu ise, eşitsizlikçi, sınıflı, uygar toplumda gelişecek olan "ana Tanrıça" kavramına hazırlıktır. Toprak anaya daha tapınılmadığı için bu düşünceleri din sayamayız. İnsan, sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş evresindedir.

Sınıflı toplumun gelişmesi ile, insan-insan ilişkileri eşitsizlikçi bir yapı kazanır. Bu yapı düşünceye yansır. İnsan doğayla ilişkilerini de (doğa güçlerini tanrılaştırarak) eşitsizlikçi görmeye başlar. Aslında "üretim" (doğayla etkin etkileşim) insana neden-sonuç ilişkilerini yakalama olanağı hazırlamıştır. Güneş, yağmur, emek (çapalama) ile ürünün gelişmesi arasındaki nedensellik ilişkilerini yakalayabilir. Ancak insan, ilkel teknolojisi nedeniyle, daha doğaya egemen olabilmiş değildir. İradesine ve harcadığı emeğe karşın, ürünün geleceği (ürünün yazgısı, dolayısıyla kendi yazgısı) kendi elinde değildir. Bir kuraklık bir taşkın, bir salgın, ürünü yok edip, emeğini, iradesini boşa çıkarabilir. İnsan böyle bir sonucu, doğada kendisi gibi "irade sahibi", ama iradesi kendisininkinden çok güçlü varlıkların bulunmasıyla açıklayacaktır.

Bu konuda eşitsizlikçi toplumsal yapı, kendine yardımcı olacaktır. Toplum, çalışan-çalıştıran (efendi-köle) yöneten-yönetilen farklılaşmasına uğramıştır. Buna koşut olarak, insan-doğa ilişkisinde, doğa güçleri insanın üzerine çıkarılıp tanrılaştırılırken, onlara çalıştıran efendi, yöneten rolleri yüklenir. Daha doğrusu, sınıflı toplumun ilk biçiminde insan-insan ilişkileri, insan-doğa ilişkilerine uzatılmıştır. Efendi-köle ilişkileri modeli, doğa ilişkilerine uyarlanarak, tanrı-kul kavramlarına ulaşılmıştır. Ve ondan sonra artık tanrı-kul ilişkisi insan-doğa ilişkileri kadar insan-insan ilişkilerinin her alanında bir "model" (paradigma) hizmeti görmeye başlar.

Bunun en güzel örneklerinden biri, *Kitabı Mukaddes* (Yeni Ahit bölümü) "Pavlus'un Romalılara Mektubu" 13. bab'daki kölelere "bedene göre olan efendilerinize (ruhunuzun efendisi) Mesih'e (İsa'ya) hizmet eder gibi (candan)... korku ve titremeyle hizmet edin" öğüdüdür. Ötekisi *Kur'ân-ı Kerim* (Ve Türkçe Anlamı-Meâl) (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1987 baskısı) Nisa suresi 80. ayetindeki "Peygamber'e itaat eden Allah'a itaat etmiş olur" sözleridir. Bu sözler ileride, "Halifeye (yöneticiye) başkaldıran Allaha başkaldırmış sayılır" yorumunun dayanağını oluşturacaktır. "Kul" kavramından anlaşılacağı gibi, tanrı-kul (efendi-köle) ilişkisi paradigması, varlığını günümüze dek sürdüregelmiştir.

Burada bir noktaya daha ilginizi çekmeliyim. Ekonomik alanda başlayan farklılaşma, gelişerek siyasal farklılaşmaya (yöneten-yönetilen farklılaşmasına) vardıktan sonra durmaz. İlksel besin üretimiyle uğraşmayıp, toplumsal artıyla beslenen din adamlarının doğuşuyla "düşünsel farklılaşma" noktasına ulaşır. Bu noktada, taraflardan biri düşünce üretecek konuma yükselmişken, ötekisi bu düşünceleri seçerek benimseyebilecek konumda (örneğin okur-yazar) bile değildir. Dolayısıyla, din adamlarınca üretilen düşüncelere "teslim" olup, onlara "inanmak" iman etmek dışında bir seçeneği yoktur. Özetle, dinsel düşünüş, bir yaratıcıya imandan hareketle, tanrı-kul ilişkisi paradigmasına göre yapılan "tümdengelimci" çıkarsamalarla işler. Tanrının yarattığı nesneler, canlılar, insanlararası ilişkilerde, yaratıcının iradesi (amacı) araştırıldığı için, dinsel düşünüşün aynı zamanda "ereksellikçi" bir bilgibilim anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

BİLİMSEL DÜŞÜNÜŞ: TÜMEVARIMCI, NEDENSELLİKÇİ

Sınıflı, uygar toplumun ikinci evresinde, endüstrinin ağır basmasıyla, bilimsel düşünüşün koşullarının oluşacağını söylemiştim. Nasıl oluştu? Bir kez üretim, işliklerin (atölyelerin) duvarlarıyla ve çatılarıyla doğanın kaprislerinden kurtarıldı. İnsan ileri bilgi birikimi ve ileri teknolojisiyle, iradesinin hedeflerine daha büyük oranlarda ulaşmaya başladı. Emeğinin ürünlerini (kuraklık, taşkın, yersarsıntısı gibi) olumsuz doğa olaylarının etkilerinden korumayı öğrendi. Neleri, hangi oranlarda karıştırırsa (işe güneş ışığı, yağmur vb. karışmadan) hangi nitelikte, ne elde edeceğini önceden bilebilecek duruma geldi. Böylece neden-sonuç ilişkilerini daha sağlıklı bir konumdan gözlemleme fırsatını yakalamış oldu. Tarımda olduğu gibi yılda bir değil, günde bir hatta saatte bir yinelenen üretim işlemlerinde, varsayımsal nedenleri ayıklama yöntemleriyle, hangi nedenlerin hangi sonuçlardan sorumlu olduğunu saptayabildi. Bilimsel düşünüşün ölçütü olan "nedensellikçi" bakış açısı yerleşti.

Ayrıca burjuvazi, bilimle, salt meraktan öte amaçlarla ilgilendi. Bilimden üretimde ve teknolojide yararlanmak için onu geliştirdi. Bir bilimsel varsayımın, kuramın, teknolojiye (pratiğe) aktarılmasıyla olumlu sonuç verince onaylanması, nedensellik bağlantılarından bilimsel yasalara ulaşılması olanağını yarattı. Çok sayıda bilginin, böyle pratiğin sınavlarından geçirilmesi, "tümevarımcı" bir mantıkla bilimsel soyutlamalarda ve bilimsel genellemelerde bulunma yollarını sağladı.

Bilimsel düşünüşte, benzetme (analoji) ve tümdengelim de kullanıldı. Tümdengelim, tümevarımla ulaşılmış genel yasaların, tekil olgulara uyarlanmasında, onların iç tutarlılıklarının araştırılmasında işe yaradı. Analojiden yüzeysel benzerliklerden hareketle varsayımlar, kuramlar kurmada yararlanıldı. Yüzeysel benzerliklerin altında yapısal benzerliklerin (ortak neden-sonuç ilişkilerinin) bulunup bulunmadığı öteki bilimsel yöntemlerle araştırıldı.

BİLGİBİLİM

Bilindiği gibi, felsefenin ontoloji, epistemoloji, etik, estetik gibi anadalları vardır. Ontoloji Türkçe'de, "varlıkbilim" sözcüğü ile karşılanmaktadır. Epistemoloji, düne dek, "bilgi kuramı" terimiyle karşılanmaktaydı. Bugün terimi oluşturan Yunanca sözcüklerin birebir çevirisiyle, "bilgibilim" sözcüğüyle karşılanmakta. Bilgibilim karşılığı, varlıkbilim ile koşutluk oluşturması bakımından da uygun görünüyor.

Bilgibilim, bilgi edinme ve bilgi üretme süreçlerinin düşünsel sorunlarıyla uğraşan felsefe dalıdır. Nesnel bir gerçekliğin bulunduğunu yadsımayan varlıkbilimsel bir tutumu izleyenlerin karşılaşacağı şu türden sorunlarla ilgilenir: İnsan aklı nesnel gerçekliği bilebilir mi? Ne ölçüde bilebilir? Bilgi edinmede en önemli aracımız duyularımız mıdır, aklımız mıdır, sezgilerimiz midir? Bilgi edinme süreci nasıl işler? Bu sürecin yapısının özellikleri nedir? vb.

Bilen özne-bilinen nesne ayrımı: Bu soruların yanıtları, "bilen özne-bilinen nesne" ilişkisi modeli üzerine oturtularak

Neolitik dönemle başlayan tarım ile insanlarda "yoktan varetme" kavramı oluşmaya başlar.

araştırılır. Örneğin özne-nesne ayrımı yapamayan bir canlının bilgi edinmesinden söz edilemez. O canlı yalnızca yaşar ve (sinir sistemi o evrim aşamasına ulaşmışsa) duyar. Bilmeden duyar, bilmeden yaşar. Özne-nesne ayrımı yapmayan bir felsefi yaklaşım (örneğin panteizm) için de bilgi sorunu söz konusu değildir.

Bilgibilimin tarihöncesi: İlkel insan bilmeden yaşamış, bilmeden düşünmüş, bilmeden davranmıştır. Buradaki "bilmek eylemi" kuşkusuz felsefi anlamda bilmedir. Nesneyi "tanıma" eylemi değildir. Nesneler arası ilişkileri ya da özne-nesne arası ilişkiyi kavrama anlamında bilme eylemidir. İlkel insan, bilen özne-bilinen nesne ayrımı yapmadığı için bilmeden düşündüğü gibi, doğanın da düşündüğünü, hatta bildiğini sanmıştır. Bu gelenek dinsel düşünüşte, gerçeği bilemeyen insanın yanında "herşeyi bilen bir tanrı" anlayışında doruğuna ulaşacaktır.

Eşitlikçi ilkel topluluktan, farklılaşmış, sınıflı, uygar topluma (Sümer'de) geçilince, bilerek düşünme olanakları doğmuştur. Farklılaşma, "düşünsel farklılaşma" düzeyine ulaşınca, ortaya "bilen özne" konumunda bir din adamları kesimi çıkmıştır. Din adamları nesnel gerçekliği nasıl biliyor, nasıl yansıtıyorlardı? Bunu, "dinsel bilgibilim" altbaşlığı altında ele alacağız. Burada, düşünen-düşündürülen farklılaşmasında düşündürülenlere, düşünmekten çok başkalarınca üretilen hazır düşüncelere "inanmak" kalacağını anımsamakla yetinelim.

Mezopotamya'nın tapınak sistemlerine bağlı (kapıkulu?) din adamları, klerikal (kolektif) düşünüşleriyle, evreni ve toplumu açıklama yolunda geliştirdikleri sistemi tamamlayıp onu olduğu gibi yeniden üretmeye başladılar. O zaman dinsel düşünüş bilgi üreten bir düşünüş olmaktan çıkıp, din adamlarını da inakları (doğmaları) tüketen, onlara "iman eden" kimseler durumuna düşüren bir karakter kazanmıştır. Böylece Sümer'de açılan bilgi üretmenin önünün, Mezopotamya'da (Enuma Eliş Destanı ile Babil'de) tıkandığı söylenebilir.

Bilgi üretmenin önü, Eski Yunan'da "serbest düşün emekçileri" olarak nitelediğim sofistlerle açılmıştır. Yunan'da ticaretin artan önemine koşut olarak, yeni toplumsal ve düşünsel gelişmeler görülmüştür. Mezopotamya'da toprak rantıyla geçinen tek bir egemen tabaka (zümre) ve tek bir düşünürler kesimi (din adamları) vardı. Bu durumda egemen kesimler arası çıkar farklarından beslenen, birbiriyle çatışan farklı dünya görüşlerinin doğması beklenemez. Buna koşut olarak klerikal düşünürler arasında da, düşünüş farkları görülmeyecektir. Yunan'da ise, toprak ve köle sahibi aristokratlar yanı sıra, denizaşırı ticaretle uğraşan tacirler belirip "sınıf" konumuna yükseldiler. Aristokratların dünya görüşü ile dünyanın bu erken kentsoylularının dünya görüşleri farklılaştı. Pazar ekonomisi koşulları içinde, paralı derslerinde, bu farklılaşmayı hem dile getiren hem geliştirip formülleştiren sofistler belirdi.

Bilgibilimin tarihi: İnsanlık tarihinde işte o zaman ve ilk olarak "bilgibilim" sorunlarına eğinildi. Ortada tek bir egemen sınıf tek bir egemen düşünce varsa, ne o sınıfın üstünlüğünden, ne o düşünüşün doğruluğundan kuşkulanılır. Ama egemenliğe aday iki sınıf, onların farklı dünya görüşleri varsa ne olur? Aynı konuda, farklı çıkarlardan ve farklı dünya görüşlerinden iki düşünce varsa sonuç değişir. Egemenlik konumundaki sınıfın egemenliği, dolayısıyla, düşünüşü sorgulanmaya başlanır.

Ortada aynı konuda iki farklı açıklama varsa, ikisi birden doğru sayılamaz. "Hangisi doğru?" sorusuyla, iman yitirilmiş, düşünmeye, akıl yürütmeye, düşünce üretmeye çağrı çıkarılmış demektir. İki farklı düşünceden biri doğru olabileceği gibi, ikisinin de yanlış olabileceği olasılığı akla takılacaktır. O zaman insan, ister istemez, "ikisi de yanlışsa doğrusunu bilebilir miyiz?", "nasıl bilebiliriz?", "ne ölçüde bilebiliriz?" gibi "bilgibilim" sorunlarına eğilecektir. Din duracak felsefe yürüyüşe geçecektir.

Gerçekten, Eski Yunan'da, bu yolda oldukça büyük bir yol alındığını görüyoruz. Öyle ki sofist **Gorgias** (İ.Ö. 483-375 dolayları) "Var olmayan ya da Doğa Üstüne" adlı yapıtından bize kalan fragmentlerde, söz konusu yolda:

"Hiçbir şey yoktur."

"Varsa bile kavrayamayız."

"Kavrasak bile başkalarına anlatamayız."

formülünü kurabilecek denli yüksek bilgibilim anlayışına yükselebilmişti.

BELLİ BAŞLI BİLGİBİLİM TUTUMLARI

Bilgibilimin böylece doğmasından sonra, bu alanda benimsenen belli başlı tutumların yalnızca sözünü etmekle yetinmek durumundayız. Ancak ondan sonra dinsel bilgibilimin bunlar arasındaki yerini ve konumunu saptamaya geçebiliriz. Bilgibilim alanında başrolü formülün "bilinen nesne" yanına verenlerin "realist", buna karşılık "bilen özne" yanına verenlerin "idealist" bir bilgibilim anlayışına sahip oldukları söylenir. (Her iki kategori içindeki farklılıkları yansıtan alt kategoriler de bulunacaktır.)

İdealizm: Doğru bilginin ("episteme" dediği şeyin) kaynağını akılda bulunan düşünürlerden biri **Platon**'dur. (İ.Ö. 427-347). Bilgi edinmeyi, akıldaki bilgileri "anımsama" olayı olarak gören **Platon** "idealist" ve "değişmeyen idealar" kavramından dolayı "dogmatik" (inakçı) bir bilgibilim anlayışına sahipti.

Aristoteles ise (İ.Ö. 384-327) denebilir ki, "idealist-materyalist" karışımı bir bilgibilim anlayışından yana oldu. Masa üreten bir doğramacının yaptığı işte, tahtanın niteliğinin "maddi neden", masa kavramının "formel neden", doğramacının masa yapma iradesinin "etken neden", tahtanın masaya dönüştürülmesi amacının "ereksel neden" dediği şeyleri oluşturduklarını söyleyerek, dört nedenli bir bilgibilim anlayışını formülleştirdi. Nedenler arasında en önemlisi "ereksel neden" kategorisinde görmesine bakılarak epistemolojisi "idealist" bulunabilir. Ama nedenler arasında, materyalist yaklaşımın kategorisi olan "maddi neden"in de bulunduğu unutulmamalıdır.

Kuşkuculuk: Eski Yunan'da, duyularımızın gerçekliği yanlış, çarpık yansıttığını söyleyen düşünürler de yetişebilmişti. Örneğin, duyularımızın doğru bilgiyi sağlayan araçlar olması şöyle dursun, doğru bilgi edinmemizi engelledikleri, hatta olanaksız kıldıkları görüşünü savunan Pyron gibi septik (kuşkucu) filozoflar da vardı.

Bilgibilimsizlik: Tektanrılı inançların ortaçağ sonlarına doğru ağır basmasıyla, felsefe ve onun bir dalı olan bilgibilimin gelişmesi durdu. "Dinsel bilgibilim" alt başlığı altında ayrıntısına inildiğinde görüleceği gibi, herşeyi, mutlak gerçeği bilen tek özne (aşkın özne) Allah olunca, insan da bilgibilim sorunlarından kurtulmuş oluyordu. Kendisine, yalnızca Allah'ın kutsal kitaplara yansıyan bilgisine "inanmak" kalıyordu.

Realizm-Nominalizm tartışması: Ortaçağın sonlarına doğru (12. yüzyılda) monolitik dinsel düşünüşte ilk çatlak görüldü. Hıristiyan teolojisinin dayandırıldığı "monist idealist" Platoncu felsefe anlayışı, çağın toplumsal tarihsel gelişmelerini açıklamada yetersiz kaldı. **Aristoteles**'in materyalist bakış açısını da dışlamayan, dolayısıyla "düalist idealist" diyebileceğimiz sistemi benimsendi.

Ancak **Aristoteles**'in, **İbn Rüşd** kanalıyla giren bilgibilim yaklaşımı, Hıristiyan dogmatizmini çatlattı. Bilgibilim alanında kimi Hıristiyan düşünürleri "adalet", "melek" gibi genel kavramların, reel karşılıkları bulunmayan "adlar" (nomina) oldukları görüşünü ileri sürdüler (bu nedenle "nominalistler" olarak adlandırılırlar). Bu anlayışla, örneğin, maddeye sıkı sıkı bağlı (onun bir türevi) olarak görülen ruh, bedenin ölümünden sonra varlığını sürdüremeyeceğinden, öte dünya, cennet cehennem gibi şeylerin bulunmadığı sonucuna varılabiliyordu.

Bu "tehlikeli" yaklaşıma karşı sözkonusu genel kavramların reel karşılıklarının bulunduğu görüşünü savunanlar, felsefe tarihinde "realist" olarak bilinirler. (Özel anlamı nominalist-realist ikilisinde netleşen bu kavram, kuşkusuz "bilinen nesne"ye başrolü veren genel "realist" yaklaşımın tam zıddı bir tutumu dile getiriyordu.) Realist-nominalist tartışması, bilgibilimin canlanmasının işareti oldu.

Ampirizm: Asıl canlanma, yeniçağda, yeni bir sınıfın (burjuvazinin) tarih sahnesine çıkmasıyla görüldü. Yeniçağda doğrudan bilgibilim sorunlarına eğilen düşünürler çıktı. Adlarını saymaktan öte gidemeyeceğiz. **Francis Bacon**, (1561-1626) bilgilerimizin kaynağını deneyimlerimizde görerek "ampirist" bilgibilim geleneğini başlattı.

Descartes, daha önce edinilmiş, doğru bilinen tüm düşüncelerimizin bir kıyıya bırakılarak düşünmeye başlanmasını isteyerek "kuşkucu" bir tutum takınmış göründü. Ama, *cogito ergo sum* (düşünüyorum öyleyse varım) sözünden anlaşılacağı gibi, varlığın bilgisini, deneyimden değil kafadan çıkarmaya çalışarak rasyonalizme (ama dinsel olmayan bir rasyonalizme) dönüş yapmıştı.

Locke, (1632-1704) ve **Hume** (1711-1776) bilgilerimizin kaynağını duyularımızda buldular. Bilgilerimizin söz konusu belleketeki kayıtlarının "çağrıştırılması" ve işlenmesiyle oluştuğunu ileri sürerek "ampirist" bilgibilim anlayışını yerleştirdiler.

Solipsizm: Materyalist ampirist bilgibilim anlayışına tepki idealist filozoflardan geldi. Bu tepkinin en uç biçimini **Berkeley** (1685-1753) dile getirdi. **Berkeley**'in Solipsizm olarak adlandırılan felsefesine göre, görüngülerin (fenomenlerin) ardındaki ilişkileri bilemeyiz. Dolayısıyla bildiğimizi sandığımız dünya, dış dünya, bilgilerimiz onun kafamızdaki bire bir yansısı değildir. Tümüyle kafamızda kurduğumuz bir dünyadır. Gerçeklik kafamızın içindedir.

Rasyonalizm: **Hegel** (1770-1831) bilindiği gibi, aklın madde dünyasını yarattığı yolundaki idealist varlıkbilim anlayışına uygun olarak "rasyonalist" bir bilgibilim anlayışını savundu. "Rasyonel olan gerçek, gerçek olan rasyoneldir" önermesi onun bu anlayışını dile getirmektedir.

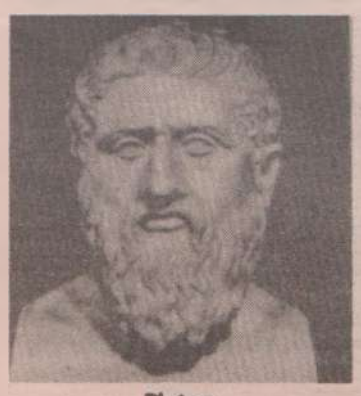

Platon

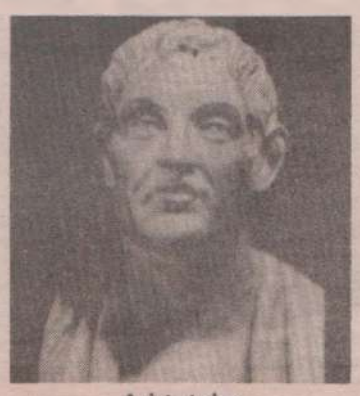

Aristoteles

Descartes

Hume

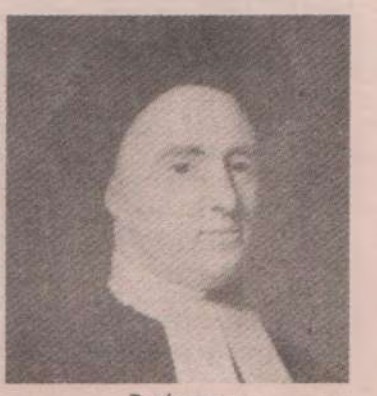

Berkeley

☞

Hegel

Comte

Marx

Bergson

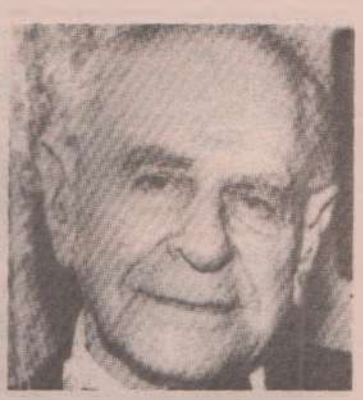
Popper

Pozitivizm: Ampirist bilgibilim geleneğini **Auguste Comte** (1798-1857) sistemleştirdi. Pozitivizm olarak bilinen bu sisteme göre, insanın bilgi edinme süreci ve biçimi evrim geçirmişti. Dinsel düşünüşten başlamış, metafizik evreyi aşmış, pozitivist (bilimsel) evreye ulaşmıştı. Olguculuk olarak çevrilen pozitivizme göre doğru bilgi, olgulardan çıkarılan bilimsel bilgidir.

Diyalektik Materyalizm: **Marx** (1818-1883) ve **Engels** (1820-1895) bilgibilim alanında özel bir ampirist tutum geliştirdiler. Maddenin bilinçten bağımsız nesnel varlığını kabul ettiler. Onun bilinç tarafından bilinebileceği görüşünü savundular. Ama bu bilme eylemi **Locke**'un duyu organlarımızdan gelen izlerin *tabula rasa* (boş tahta) beyinde izler bırakmaları açıklamasındaki gibi, edilgen bir tutumda gerçekleşmiyordu. İnsanı maddeyle dış dünyayla etkileşime sokan etkin (aktif) bir tutumla gerçekleşiyordu. Nesnel gerçeklik, insanın onu daha iyi tanımasını sağlayan praksis (eylem) yoluyla bilinebilmekteydi. Bu onlara, gerçekliğin yalnızca kavranmasının değil, aynı zamanda dönüştürülmesinin (devrimin) önemini uygulama olanağı veren bir bilgibilim anlayışıydı.

Entivizyonizm: **Henri Bergson** (1859-1941) aklın, mantığın, oluş içindeki gerçekliği durdurarak kavramaya çalıştıkları için, bizi onun doğru bilgisine götüremeyecekleri eleştirisini getirdi. Gerçekliğin doğru bilgisine bizi ancak, oluş süreci içine katılabildiğimizde içimizde doğan sezgilerimiz götürebilirdi. Dinsel bilgibilim en çok bu felsefi yaklaşıma yakın bir anlayıştır.

Mantıksal Pozitivizm ve sonrası: Viyana Çevresi olarak bilinen içlerinde **Carnap** (doğumu 1891) ve **Reichenbach** gibi ünlü düşünürlerin bulunduğu grup, 1920'lerde bilgibilim alanında özel bir pozitivist tutum geliştirdi. Bir önermenin anlamlılığının ancak gözlemle ve deneyle temellendirilebileceği (onaylanabileceği) görüşünü savundular. Bu onları, böyle bir temellendirmenin etik, metafizik, din ve estetik gibi alanlarda doğru, bilimsel bilgilere ulaşılamayacağı sonucuna götürdü.

Viyana çevresi materyalist, ampirist bilgibilim anlayışının son (şimdilik son) parıltılarından birini oluşturdu. Ondan sonra bilgibilim anlayışında, günümüze dek uzanan anti-pozitivist bir karamsarlık gelişti. **Reichenbach**'ın "olasılık" kuramı, gerçekliğin bilgisinin de olasılıktan öte bir değer taşımadığı şeklinde yorumlandı. Dolayısıyla, hiçbir bilginin mutlak doğru, gerçekliği yansıtmada ayrıcalıklı konumda olmadığı görüşü savunuldu. Çeşitli bilgi edinme sistemlerinin hepsinin olası, bu yüzden aynı derecede geçerli sayılmaları gerektiği sonucuna gidildi. **Einstein**'ın (1897-1955) "görelilik" kuramı, benzer biçimde, gerçeklik göreliyse onun bilgisinin hiçbir zaman "yasa" değerine ulaşamayacağı biçiminde yorumlandı. Gerçekliği eksiksiz yansıtan doğru bilgiye hiçbir zaman ulaşılamayacağı görüşü savunuldu.

Karl Popper, gerçeğe, sanıldığı gibi daha çok doğrunun saptanmasıyla değil, doğru bilinen şeylerin "yanlışlığının" ortaya konarak ayıklanmasıyla yaklaşılabileceğini ileri sürdü. **Feyerabend**, bilgi edinmede herhangi bir yöntemin ötekilerden üstün sayılamayacağını söyledi. Hatta bilgi edinmede herhangi bir yöntemin izlenmesinin yarardan çok zarar vereceği görüşünü savundu. Postmodernist düşünürler, bu gelişmelerin (nasıl gelişmelerse?) üstüne tüy dikercesine evrimci bilgibilim anlayışlarına karşı çıktılar. Modernizm ile dinsel bilgilere karşı bilimsel bilgilerin yeğlenmesinin, bir inancın ve yetkenin (otoritenin) yerine başka bir yetkenin konmasından başka bir şey olmadığını söylediler. Böylece bütün bilgi edinme biçimlerini, aynı düzeye indirip "eşdeğer" gördüler. Öyle ki, sihirsel bilgiler, astrolojik bilgiler bilimsel bilgilerle aynı düzeyde sayıldı. İpin ucu kaçtı.

Bu gelişmelerin tarihi, sosyolojik, sınıfsal nedenlerine girmeyeceğim. Gene de böyle bir anlayışın, satabilecek biçimde metalaştırılıp, her türlü bilgiyi üreten, bunların sindirilmeden tüketilmesini sağlayarak sürümden kazanma yolunu tutan çağdaş medyalı burjuvazinin hoşuna gidecek bir tutum olduğunu söylemeden duramayacağım. Bu ortamda, ve dinsel yeniden canlanma akımlarıyla, ortalıkta dinsel bilgibilim anlayışlarının da cirit atmaya başlamasına şaşmamalı. Nedir dinsel bilgibilim anlayışı?

DİNSEL BİLGİBİLİM

Bu alt başlık altında, dinsel düşünüş biçimlerini değil, daha çok "yaradancı" ve "tektanrıcı" dinsel düşünüş geleneğinin bilgibilim anlayışını ortaya çıkarmaya çalışacağım. Yani Museviliğin, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın bilgibilimini inceleyeceğim.

Bilgibilim (epistemoloji) sorununun, "bilen özne-bilinen nesne" ilişkisi modeline oturtulabileceğini söylemiştim. Hem felsefi hem bilimsel düşünüşte, bilen özne-bilinen nesne ayrımı yapılır. Örneğin **Hegel**'in idealizminde, bilinen nesne, öznenin yaratığıdır. Dolayısıyla, yaratan yarattığını bilir. **Marx**'ın materyalizminde, düşünce maddenin en karmaşık görünümüdür. Dolayısıyla, düşünce maddeyi kavrayabilir. Çünkü aralarında varlıkbilimsel (ontolojik) fark yoktur. Dinsel düşünüşün bir biçiminde (panteizmde olduğu gibi) bilen özne-bilinen nesne ayrımı kabul edilmez. Bilme eylemi gereksizdir. Çünkü her şey başından beri biliniyordur.

Dinsel düşünüşün daha genel, daha yaygın görünümlerinde ise, bilen özne, ya yadsınır, yerini tanrı alır; ya bilme yetisi kısıtlanır; ya da bilen özne-bilinen nesne arasına, bir "aşkın özne" sokuşturulur. Bu, çoğu durumda tanrıdır. (Örneğin, *Kur'ân*, Bakara, 29 "...O her şeyi bilir"). Her üç durumda da, gerçekliğin doğru, çarpıtılmamış bilgisini edinmek, olanaksızlaşmasa da olasızlaşır. Ayrıca dinsel bilgibilim, örneğin, *Kur'ân* Burûc, 21. ayette geçen "Levh-i Mahfûz" deyişinde örneklendiği gibi, değişeni değişmeyenle açıklamak gibi bilgibilimsel bir özürle sakattır.

İYİLİĞİ VE KÖTÜLÜĞÜ BİLME AĞACI

Gerçekten, Musevilerin *Tevrat* kitabında (*Kitabı Mukaddes*'in Hıristiyanların da kabul ettiği "Eski Ahit" bölümünde) dinsel bilgibilim anlayışını yansıtan bir öykü yazılır. Bildik "cennetten kovulma" öyküsü (bak. "Tekvin", Bab 2-3). Rab Allah, yerin toprağından adamı yapıp onu, *baksın ve korusun* diye (içinden akan dört ırmaktan biri Fırat biri Dicle olan) Aden bahçesine yerleştirir. Bahçede, "yaşam ağacı" ve "iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı" bitirir: "Ve Rab Allah adına emredip dedi: Bahçenin her ağacından istediğini ye; fakat iyiliği ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğinde mutlaka ölürsün." Allah'ın yaptığı bütün kır hayvanlarının en hilekarı olan yılan kadına dedi: Katiyyen ölmezsiniz; Çünkü Allah bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak ve iyiyi kötüyü bilerek Allah gibi olacaksınız. Yerler. Allah yalan söylemiştir. Yılanın söylediği gibi, ikisinin de gözleri açılır. Çıplak olduklarını bilerek örtünürler. "Ve Allah Rab dedi: adam iyiyi ve kötüyü bilmekte bizden biri gibi oldu; ve şimdi elini uzatmasın ve hayat ağacından almasın ve yemesin ve ebediyyen yaşamasın diye" adamı Aden bahçesinden kovar.

Buradaki "baksın ve korusun" deyişi, Mezopotamya dinsel düşünüşünde insanın "yaradılış amacını" anımsatıyor. *Enuma Eliş* adlı Babilonya yaradılış destanına göre, yaşlı tanrılar kuşağı ile genç (yeni) tanrılar kuşağı arasındaki savaşı genç kuşak kazanır. Yaşlı kuşağı savaş tutsağı alırlar. Onların öldürülmeleri, yeni yeni yerleşmeye başlayan tanrıların ölümsüzlüğü kavramına ters düşecektir. Köle kılınmaları ise, çalışmayan (bayağı işlerle uğraşmayan) efendi tanrı anlayışıyla uyuşmayacaktır. Çözüm, onlar yerine tanrıların ayak işleriyle uğraşacak insanın yaratılmasıyla bulunur. Yani insanın yaradılış ereği tanrılara hizmet etmektir. *Kur'ân* Zariyat, 56'daki "Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır" sözleri de şaşılacak derecede *Enuma Eliş*'deki insanın yaradılış koşullarını anımsatmaktadır.

Rembrandt'dan bir karakalem çalışma: Adem ve Havva.

Öykünün tarihsel kaynağı olasılıkla, Sümer din adamlarının erklerinin kaynağı olan bilgi üzerinde tekel kurma ve sürdürme çabasıyla ilgilidir. Hıristiyanlığın benimsediği yorumunu ise, **St. Augustinus** (354-340) yapmıştır. Buna göre, Allah'ın buyruğunu dinlemeyerek ağacın meyvesinden yiyen Adem ile Havva, iradeleri cinsel tutkularına egemen olamamış kimselerdir. Böylece günah işlemiş ve lanetlenmişlerdir. Bu "ilk günah" insan soyunun kuşaktan kuşağa geçecek yazgısıdır. Demek ki insan, kendi çıkarını bilebilecek, kendini yönetebilecek "özgür irade" sahibi değildir. Öyleyse yaradanın buyruğuna boyun eğmelidir. Onun her sözünü yerine getirmeye çalışmalıdır.

Kısacası insan, kendisi için iyi olanı bilemez; onun için neyin iyi olacağını tanrı bilir. Benzer bir anlayış *Kur'ân* 'da (Bakara 216'da) da dile getirilmiştir: "Savaş hoşunuza gitmediği halde size farz kılındı. İhtimal ki hoşlanmadığınız şey sizin iyiliğinizedir ve ihtimal ki *seçeceğiniz* bir şey sizin kötülüğünüzedir. *Siz bilemezsiniz*, Allah bilir" (vurgular benim). Ayrıca, Bakara 225'de, "Allah onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şeyi kavrayamazlar." (Kur'an'dan alıntılar, tersi belirtilmedikçe, *Kur'ân-ı Kerim ve türkçe Anlamı (Meal)*, Ankara, 1987, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını'ndan yapılmıştır. **Nebioğlu** çevirisinde "kulları ise ilminden, onun (Allah'ın) dilediğinden başka bir şey kavrayamazlar" denmektedir.)

Bu anlayışın önemli bir uzantısı "insan, gerçeği, doğruyu bilemeyeceği için, kendisi için iyi olanı da bilemez, dolayısıyla kendini yönetemez" türünden çıkarsamalara açık olmasıdır. Örneğin Avrupa'da yayımlanan *Tebliğ*'de (Köln, 1992, İslami Cemiyetler Birliği Yayını) "Hakimiyet kayıtsız şartsız (Halkın değil) Allahındır" sloganı bulunmaktadır. "Tevhid Akidesi" başlıklı yazıda ise, "Allah, Rabb (efendi) insan kuldur (köledir)... kanun koyma yetkisi Rabb'a, icra görevi kula mahsustur" denmektedir.

"CÜZ-İ İRADE" KURAMININ AMACI

Dinsel düşünüşte insanın bilme yetisinin kısıtlandırıldığı anlayışı ise, kendisini "külli irade-cüz'i irade" kavramıyla yansıtır. "Kader ve kaza" kavramları ise aynı anlayışın bir başka açıdan dile getirilişidir. Böyle bir anlayışın amacı, insanın özgürlüğünü, onunla ilişkili olarak bilme yetisini tanımak değildir. Amaç, insanın tanrı tarafından yaratıldığının söylenmesine karşın, tanrının kulu, kuklası olduğunun kabul edilmesine karşın, onu sorumlu tutabilmektir, cezalandırabilmektir. Çünkü tüm irade yaradana yüklenirse, yaradılan sorumlu tutulamaz. Yaradılanın hiçbir bilme yetisine sahip olmadığı söylenirse, "bilerek" yapmadığı seçimlerden, davranışlardan dolayı cezalandırılamaz.

Ne var ki "külli irade-cüz'i irade" kaçamağı da, dinsel mantığı tutarsızlıktan kurtaramamaktadır. Bunu kavramak için, yalnız yontuyu değil, yonttuğu taşa dek herşeyini kendisi yaratan ve yetkin bir yaratıcının, yontusunun burnu eğri diye onu yargılamaya, cezalandırmaya, fırına atıp yakmaya kalkması modeli üzerinde düşünmek yeter (bak. *Kur'ân*, Tahrim, 6 "Ey inananlar! kendinizi ve çoluk çocuğunuzu cehennem ateşinden koruyun; onun yakıtı insanlar ve taşlardır...")

Dinsel bilgibilimin yapısı en iyi, bilen özne ile bilinen nesne (bilgi konusu) arasına "aşkın özne" sokulduğu saptanarak açıklanabilir. Bu modele göre, bilen özne ile bilinen nesne arasına giren aşkın öznenin (tanrının, vahyin, kitabın) kuşkusuz, nesnel gerçekliği (çıplak gözle obje arasına konan mercek gibi) daha doğru yansıtması yolunda bir kuramsal olasılık bulunmaktadır. Ama onun (prizma gibi) gerçekliği "kırılmaya uğratarak" yansıtması olasılığı daha fazladır. Çünkü, kırma işlemi, özellikle doğa bilimleri, bir ölçüde toplum bilimleri ile ilgili olaylar arasındaki "nedensellik" ilişkisi yerine "erekssellik" ilişkisinin konmasıyla gerçekleştirilmektedir.

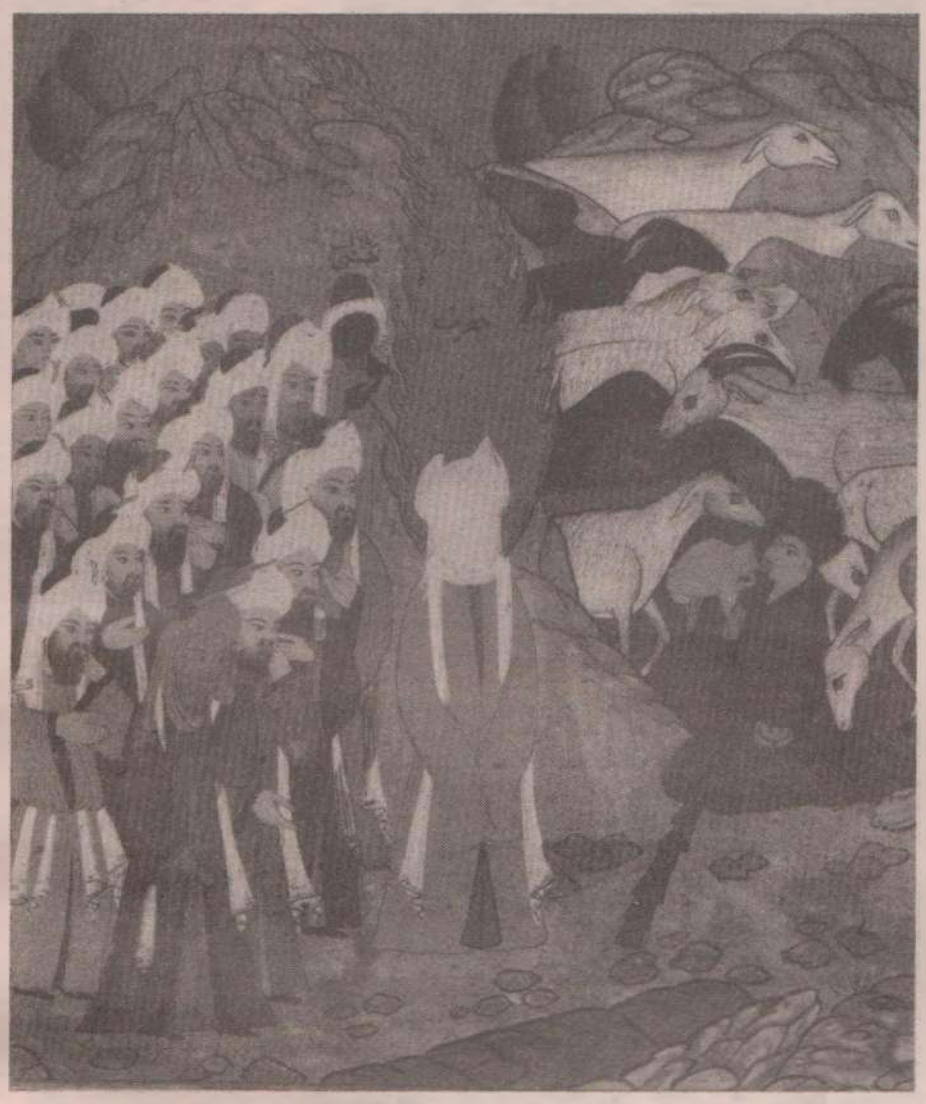

Hz. Muhammed'in mucizesiyle, çoban Amr b. Zeyd'in boş testisi suyla doluyor. (Siyer-i Nebi)

TANRI ROLÜ OYNAMA

Sorunun püf noktası, bilen özne ile bilinen nesne arasına sokuşturulan tanrının, ortalıklarda görünmemesidir. Ortalıkta hep tanrı adına konuştuğunu söyleyen "insan özneler" dolaşmaktadır. Ya da tanrının söylediklerinin ve yaptıklarının kaydı olduğu söylenen "kitap"ların bulunmasıdır. Gerçekliğin, belli tarihsel, toplumsal konumlara sahip öznelerin yorumundan geçirilmesi ne derecede sağlıklıdır? Onların, yüzyıllarca önce kitaba geçirilen sözlerinden, çağın sorunlarına ne derecede yanıt bulunabilir? Ya da bu sözlerin çağdaş öznelerce yapılmış yorumlardan geçirilmesi de kırılmalara yol açmayacak mı?

Hele inananlarla tanrı arasına giren, hemen her soruya yanıt bulabilen, her konuda tanrının iradesini "bilebilen" din adamlarının oynadıkları rol nedir? Bu rolü canlıyla oynayan biyoteknolojiyle oynayanların, "tanrı rolü" oynamaya kalktıklarını söyleyen **Jeramy Rifkin** ve benzerlerinin lanetledikleri "tanrı rolü"nü asıl kendilerinin oynamaları anlamına gelmez mi?

DİNSEL BİLGİBİLİMİN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Dinsel bilgibilimin karakteristik özellikleri: yaradancılık, imancılık, erekselcilik, kitapçılık, iradecilik, yazgıcılık, meselcilik, sezgicilik olarak sayılabilir. Bu özelliklerin hepsinin, her dinsel düşünüşte bulunmasının gerekmediği açıktır.

Yaradancılık: Çok tanrıcılıkta tanrılar, evreni yoktan var etmekten çok kaosa düzen getiren varlıklar olarak sunulurlar. Bundan farklı olarak tektanrıcılıkta, tanrının evreni ve insanları (bazen yoktan, bazan biçimsiz bir varlıktan, bazen de cansız varlıklardan) "yarattıklarına" inanılır. Yaradancılık, dinsel düşünüşün, dinsel bilgibilimde bir çok uzantısıyla karşılaşacağımız karakteristik bir özelliğidir.

İmancılık: "İnandım iman getirdim haktır ve gerçektir." Bu tür deyişlerden de anlaşılacağı gibi, tanrının evreni ve insanı yarattığı savının gerçekliğe uygun olup olmadığı kanıtlanamaz. Buna inanma ve inanmama dışında insanın elinde bir seçenek yoktur. Yaratmadığının kanıtlanamayacağı savı ise gücünü, olmayan şeyin olmadığının kanıtlanmasındaki güçlük gibi yalın bir gerçekten alıyor olabilir.

İnanan koşulsuz iman etmek durumundadır. (*Kur'ân*, Bakara, 2: "Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen... Kitap'tır.") *Kur'ân*'da, inanç konusunda da çok ilginç bir ayet vardır. Enam, 8'de "'Muhammed'e bir melek indirilmeli değil miydi?' dediler. Bir melek indirmiş olsaydık, iş bitmiş olurdu da onlara bile göz açtırılmazdı." (**Nebioğlu** çevrisinde "onlara da mühlet verilmezdi") Buradaki düşünce, müminlerden kanıt, mucize istenmeden koşulsuz inanmalarının istenmesidir. Sınav, kuşkusuz, koşulsuz imanla verilecektir. Kanıt, mucize beklemek iman sınavını yitirmek demektir. Mühlet, yani araştırma, düşünme, kanıt geliştirme için süre verilmemiştir. Kuşku başlar başlamaz sınav süresi bitmektedir.

İnanıp inanmama konusunda insan "özgür" bırakılmış değildir. Seçimini inanmak yolunda yapması için nebi bile olsa, tehdit, korkutma silahları sırtına dayanmıştır (bak. Haşr, 21: "Ey Muhammed! Eğer biz Kur'ân'ı, bir dağa indirmiş olsaydık, sen, onun, Allah korkusuyla baş eğerek paramparça olduğunu görürdün").

Erekselcilik: Yaratma, önce kafada biçimlendirilen bir imgenin, kafanın dışında somutlaştırılıp gerçekleştirilmesi işlemidir. Gerçekten *Gılgamış Destanı* adını taşıyan Mezopotamya metninde tanrılar, zorba Gılgamış'a karşı çıkması için Enkidu adlı kahramanı yaratma kararı alırlar. Görev tanrıça Aruru'ya verilir. Aruru önce kafasında gök tanrı Anu'nun imgesini yaratır. Sonra Enkidu'yu ona göre biçimlendirir. *Kitabı Mukaddes*, Tekvin, 11. 26-27'de "ve Allah insanı kendi suretinde yarattı" denmektedir. *Kur'ân*, Secde, 8'de insanı "çamurdan yaratan ... sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır" denmekte.

Görüldüğü gibi yaratmada, kafada bir "erek", bu ereğe ulaşma yolunda bir eylemler dizisi söz konusudur. Eylemlerin ereğe ulaşma yolunda hangi noktada bulundukları ereğe bakılarak anlaşılabilir. Yoldan sapıp sapmadıkları ereğe göre saptanır. Dinsel düşünüş, bu bakımdan olguları, olayları nedenlerle açıklayan bilimsel düşünüşten temelden farklıdır. Nedenselliçi değil erekselliçi bir bilgibilim anlayışına sahiptir. Nedenleri değil erekleri araştırıp ortaya çıkarıp bilmeye çalışır.

Erekselcilik, insan, toplum, tarih olgularını açıklayıp yorumlamada dinsel bilgibiliminin güçlü yanını oluşturur. Çünkü bu bilgi alanlarının objesi insan, yalnız nedensel etkilere açık bir varlık değildir. Beyne, beynin türevi olan amaçlara, erekler sahip olduğu anımsanırsa, erekselci açıklamalara başvurulmaksızın yapılacak açıklamaların eksik kalacağı anlaşılacaktır. Ancak, cansız doğa olaylarına yaklaşımında erekselcilik, bu kez dinsel bilgibilimin en zayıf yanını oluşturur. Gerçekten, doğaya bir can, bir irade yüklemek, dinsel düşünüşün sihirsel düşünüşten kalıttığı ilkel yanıdır. Örneğin *Kur'ân*, Azhap, 72'de "Doğrusu biz sorumluluğu (Nebioğlu çevirisi'nde emaneti) göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zalim ve çok cahil olan insan onu yüklenmiştir." sözleri, bu zayıflığını olanca açıklığıyla gözler önüne sermektedir. (ayrıca bak. Fussilet, 9.)

Doğaya ereksellik yükleme dinin çağdaş bilime ve teknolojiye en çok ters düşen yanıdır. Örneğin Türkiye'de batının büyük kentlerinde "açık seçik" giyinme modasının yaygınlaştığı bir yılda görülen yer sarsıntısını dindarlar, "tanrının bir cezası" olarak yorumlayacaktır. Cezanın doğunun köylerinin kat kat giyinen köylülerine kesilmiş olması erekselci açıklaması (benzeri bir açıklama için bak. Araf, 78), yalnız gerçekliğe değil, adalet duygusuna da ters düşecektir.

Ve hiçbir yatırımcı "şort modası önümüzdeki on yıl içinde dönüp dolaşıp yeniden gelirse Allah bizi yer sarsıntısıyla cezalandırır." diye erekselci bir yaklaşımı benimsemeyecektir. Fakat otelinin katlarını fay hattına uzaklık durumuna göre (nedensellikçi bir yaklaşımla) saptamaya çalışacaktır. Ve hiçbir teseddür, yersarsıntısına dayanıksız evlerde oturanları korumaya yetmeyecektir. İnsanlarımızı, hafif bir yer sarsıntısında böcekler gibi ezilmekten, nedensellikçi bilgi birikimine dayanılarak yapılmış yer sarsıntısına dayanıklı evler kurtaracaktır.

Kitapçılık: Dinsel bilgibilimin bir başka zayıf noktası "kitapçılık" olarak nitele-

nebilecek tutumdur. Bir kitapta "gökte ve yerde (görünenlerden geçtik) görünmeyen herşey Kitab-ı mübindedir" (mübin, iyiyi kötüyü ayırdeden anlamına gelmektedir) denmişse (**Nebioğlu** çevirisindeki biçimiyle, Neml, 75'te "yerde ve gökte hiçbir gaip yoktur ki hepsi apaçık kitapta bulunmasın" deniyorsa) ardı gelecektir. **Said-i Nursi** gibi bir yirminci yüzyıl düşünürü, gerçeği ve doğruyu onda arayabilecektir: "Elde *Kur'ân* gibi hep kalacak bir mucize varken, başka bürhan (kanıt) aramak aklıma zait görünür" diyebilecektir. "Demek ki *Kur'ân* öyle bir kelamdır ki bütün zamanları ve içindeki eşyayı bir anda görüyor" savında bulunabilecektir. Evreni kitapta arayıp araştırmaya kalkabilecektir. Kitapta her yazılana inanmaktan öte, kerametine mutlak inandığı **Muhammed** hakkında, bir orduyu on parmağından su akıtarak sulayabildiği söylentisine de inanabilecektir (bak. *Bediüzzaman cevap veriyor*, İstanbul, 1960).

Aynı yolda imanı bütün bir bilimadamı olan Dr. **Haluk Nurbaki**, (*Kur'ân-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler* kitabında) Ala suresinin "O (Rabbiniz ki) merayı çıkardı. Sonra da onu siyah bir Gussaya (sel suyuna) çevirdi" biçiminde çevirdiği (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1987) çevirisinde "O yeşillikler bitirmiştir. Sonra da onları siyah çerçöpe çevirmiştir." biçimindeki ayetten, petrolü, alanda değil *Kur'ân*'da keşfedebilmiştir. Bunu, **Edwin L. Drake**'nin Amerika'da 23 metreye inerek (1859'da) gerçekleştirdiği ilk sondajdan yüz yıl sonra başarmış olması değerini düşürür mü?

İradecilik: İradecilik ve yazgıcılık kavramlarının dinsel bilgibilimde önemli yerleri vardır. İradecilik doğa güçlerini, antroposantrik bir bakışın ürünü olarak, insan gibi (ama daha üstün) iradeli bir varlığın eylemleri olarak algılama yanılgısından kaynaklanmıştır. En çıplak biçimini, nedense hep geçmişte gerçekleştiği söylenen zamanımızda hiç görülmeyen mucizelere inanmakta kendini ortaya koyar. İsa'nın Lazarus'u diriltmesi, **Muhammed**'in ayı bölmesi gibi, doğa yasalarına aykırı eylemlerdir mucizeler. İsa kendisinden el almış olmalarına karşın, kötürümleri ayağa kaldıramayan havarilerini şöyle azarlayarak bu konuda rekorun nasıl kırılabileceğini göstermişti: "Sizde bir hardal tanesi kadar imkan olursa, siz bu dağa: Buradan şuraya göç, dersiniz, ve o göçer ve size hiçbir şey imkansız olmaz". ("Mattaya Göre İncil", Bab: 17:20)

Yazgıcılık: Sümer tarımcı toplumunda, mevsimlerin mutlak bir sıra ile gelişlerinin gözlemlenmesinden gidilerek ulaşılmış bir kavramdır. Hangi tanrının eline geçip beline kuşanırsa onu baştanrılığa yükselten "yazgı tabletleri" öykülerinden anlaşıldığına göre, "yazı"nın bulunmasından da etkilenerek türetilmiş bir inanç türüdür. Tanrı, yasalarını tablete yazan ve bunların üzerindeki buyrukları kesinkes yerine getirilen bir yöneticiye benzetilmiştir.

Böyle bir kavram, herşeyin yaratıcısı tek tanrı inancıyla yetkinlikle eklemlendirilebilmiştir. Ancak işin ilginç yanı, iradecilik (mucize) ile yazgı kavramlarının birbirlerinin taban tabana zıddı anlayışlar olmalarıdır. Gene de iman edenlerin, yazdığı yazgıların değişmez olduğuna inandıkları yaradanlarından her an bir mucize (doğaya, yazgıya keyfi, iradi bir karışma) bekleyerek dua etmekten vazgeçmemiş olmalarıdır. Ve bu birbirine zıt iki inancı, kafalarında yüzyıllarca yanyana taşımaktan rahatsız olmamalarıdır.

Meselcilik: Meselcilik, dinsel bilgibilimin bir başka bilgi edinme yöntemi olarak

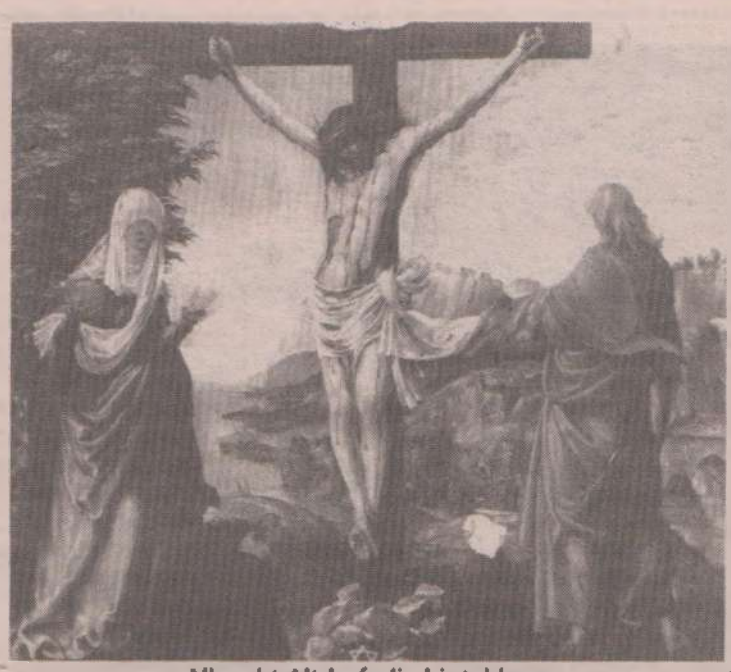

Albrecht Altdorfer'in bir tablosu.

karşımıza çıkmaktadır. Mesel, soyut düşünceleri anlama yeteneğine sahip olmayan kitlelere düşünceleri somut örnek olay öyküleriyle anlatmanın yoludur. İsa'ya, **Muhammed**'e ve havarilere, halifelere ilişkin pek çok mesel vardır dinsel düşünüşte. Hazreti Ömer'in halifeliği sırasında kendisiyle görüşmeye gelenler kamu işi görüşeceklerse devlet mumunu, özel iş görüşeceklerse, onu söndürüp kendi mumunu yaktığı meseli bunlardan biri. Meselin gerçek bir olayı anlatması gerekmez. Ancak din ile ilgili her söze, her öyküye inandırılmaya koşullandırılmış kitlelerin her meselin "tarihsel bir olay" olduğuna inanabildikleri görülür. Böyle bir bilgibilim anlayışının biçimlendirdiği böyle bir kafa yapısı, inananların, dört halifeden ikisinin öldürüldüğü bir dönemi "barış" ve "asrı saadet" olarak görebilmeleri örneğindeki gibi, kafalarında düşsel bir tarih, düşsel bir gerçeklik yaratma gibi bilgibilimsel özürleri doğacaktır.

Sezgicilik: En zayıf bilgibilim anlayışı sezgiciliktir. Çünkü sezginin hiçbir ölçütü, ortamı, koşulu yoktur. Dolayısıyla herkes, her zaman, herşeyi sezebilir. Bu bakımdan, sezgiyle elde edilmiş bilgilerin hiçbir toplumsal değeri yoktur. Bunun tek kuraldışı örneği, sezginin dinsel "vahiy" biçimidir. Vahiy aslında dinsel sezgiden başka bir şey değildir. Ama vahiy, bir peygamberlik geleneği içinde dile getirilir, bir de yazıya (kitaba) dökülürse, tinsel güce dönüşür. Hatta Althusserci bakışa göre ideolojik (maddi) bir güç durumuna gelir.

Gene de, bilgibilim açısından, sezginin değerli bir yöntem (iyi bir bilgi edinme yolu) olduğu söylenemez. Bu yüzden olmalı, sezgi felsefe tarihinde **Bergson** ile başlamış **Bergson** ile bitmiştir. Ama dinsel sezgi, tarih boyunca kendini sürdürebilmiştir.

SONUÇ

Tanrı-kul ilişkisinden iman-akıl ilişkisine: Özetle, dinsel bilgibilim, köleci toplumun efendi-köle ilişkisi gerçekliğinin tersine çevrilmiş yansısı yoluyla ulaşılan bir kavram olan "tanrı-kul" ilişkisi paradigmasından (modelinden, örneğinden) beslenerek doğmuştur. Üreten, yaratan köle emeğinin ürününe el koyan efendi, yaratılan değerlere "sahip" çıkmıştır. Onun çıkarlarını savunan (ya da doğrudan doğruya efendi konumunda bulunan) din adamları, insan-insan, insan-doğa ilişkisine efendi-köle ilişkisi perspektifinden bakarak tanrı-kul ilişkisi paradigmasını yaratmışlardır.

Söz konusu paradigmada, tanrı yaratandır, iradedir, amaçtır. Kul ise, yönetilen, yaratılan, beden ve araçtır. Görevi tanrıya (efendiye) hizmet (kulluk) etmektir. Evreni ve evrende olup biteni, insanın evrendeki, toplumdaki konumunu, eğer tanrının iradesinin "ereğini" bilirsek bilebiliriz. Onun iradesini kendisinin yetkinliğinden ve yarattığı evren ve toplum düzeninin yetkinliğinden kuşkulanmadan iman edersek doğru kavrayabiliriz.

Bunun için "iman" edilen inançlardan "tümdengelim" yoluyla çıkarsamalarda bulunmamız gerekir. Ancak her çıkarsamamız, tanrının gücünü, yetkinliğini, iyiliğini, doğruluğunu, adaletini, güzelliğini onaylayan yönde olmalıdır. Bu niteliklere uymayan bir takım görüntüler, bilgi edinme yetimizin sınırlılığının ürünü yanılgılarımızdır. Onların altında yatan "hizmetleri" göremediğimiz için bize öyle görünmüşlerdir.

Kısacası, dinsel bilgibilimde bilme, akıl yürütme eylemi de, efendi-köle olgusuna, tanrı-kul ilişkisi paradigmasına uygundur. Akıl, imanın kölesi gibi çalıştırılmalıdır. İmandan kuşku, efendiye isyan anlamına gelir, ezilmesi gerekir.

Varı yok, yoku var gösterme sanatı: Böyle bir bilgibilimle, dinsel düşünüşün yaptığı şudur: Varlığın (maddenin) renk, sayı vb. ayrılmaz nitelikleri ile sevgi, nefret gibi, karmaşık maddenin (canlının) duygu, ilişki biçimindeki görünümleri, düşünce düzeyinde soyutlanarak varlıktan koparılırlar. Bunlara nesnel ve özerk "varlık"lar yüklenir. Maddenin karşısına geçirilir. Kendilerine maddenin üstünde bir önem ve öncelik verilir. Bu yolda, "tinsel" olanın "maddi" olanı belirlediği, yarattığı söylenir. İdealist felsefi düşünüşün bu klasik taktiği, (idealist felsefeden önce bile) dinsel düşünüşte, tinsel dünyayı (kavramlar dünyasını, simgeler dünyasını) "gerçek", maddi dünyayı "düş" olarak görüp gösterme noktasına dek taşınır.

Bu noktada yoku (örneğin tanrı) var, varı (örneğin bu dünya yaşamı) düş (yok) gösterme başarısına ulaşılmıştır. Varı yok, yoku var gösterebildikten sonra, böyle bir ideoloji her türlü gerçekdışılığı gerçeğe, yanlışlığı doğruya, haksızlığı haklıya vb. tersine çevirerek savunmakta güçlük çekmeyecektir.

(*) Bu makale, Alâeddin Şenel'in Toplumsal Araştırmalar Kültür ve Sanat İçin Vakıf Ankara Şubesi'nde, 28 Mayıs 1994'de yaptığı konuşmanın gözden geçirilmiş metnidir.

Yeni Kitaplarımız

ABİT DURSUN
Babam
Turan Dursun

Görüşmeyi yapan: Soner Yalçın

"Turan Dursun kimdi? Bilim adamı, Aydınlanmacı kimliğinin dışında nasıl biriydi? Nasıl bir eş... Nasıl bir arkadaş... Nasıl bir baba..."

Turan Dursun'un kendi kaleminden yaşamöyküsünü, yazılarını, şiirlerini ve mektuplarını; ölümünden sonraki günlerde hakkında yazılanları ve Turan Dursun'un fotoğraflarını da bulacaksınız bu kitapta.

ADNAN AKFIRAT
Çiller'in ABD Vatandaşlığı

ABD Göçmen Ofisi kayıtlarına göre Çiller'in özellikleri:

"Dinleyen ve ketum. Her türlü güç kaynağı ile diyalog kurar. Hodbin. ABD devletini her türlü şartta savunur ve menfaatlerini korur."

Belgeler ve tanıklarla...

FEYZA PERİNÇEK-NURSEL DURUEL
Cemal Süreya

"Şairin hayatı şiire dahil"

"...kitap, Cemal Süreya ile okurunu başka bir bağlamda yeniden buluşturuyor. Hayatıyla şiiri arasındaki sımsıkı örgünün ilmeklerini sökmeye çalıştıkça, onu tanıdıkça şiirlerini daha mı çok seviyor insan?"

KAYNAK YAYINLARI

İstiklal Cad. 184/4 Beyoğlu-İST. Tel ve Faks: (0212) 252 21 56 - 252 21 99

'Şeytan' her zaman 'kötü' müydü?

Ömer TUNCER

Bütün ekin dizgeleri (kültür sistemleri) insanın yaşama biçiminden kaynaklanır ve insanı yaşamayı istediği yöne doğru yönlendirir. Kimi ekin dizgelerinin oluşumunda insan daha etkendir, yönlendiricidir. Kimilerinde ise bütünüyle edilgendir, "korku" gibi bir zayıflığına tutsak düşmüştür ve oturur başına gelecekleri bekler.

Din bir ekin dizgesidir. Sözgelimi eski Mısır, ölümden sonra yaşanacak olan dünyayı kendisi oluşturmuş, özlemlerin gerçekleşeceği bir dünya olarak tasarlamıştır:

"Ölüm gözlerimde bugün
Bir peçe kalkarmış gibi yeryüzünden,
Kişi o bildiği amaca ererrmiş gibi,
Ölüm gözlerimde bugün;
İnsanın göreceği gelmiş gibi yuvasını,
Yıllarca süren bir tutsaklıktan sonra."
(Eski bir Mısır Şiirinden)

Oysa Antik Ege için öte dünya, "korkular ülkesi"dir. Bu ekin dizgesinin kuruluşunda insanın etkinliğini değil, yalnızca "korku"sunu gözleyebiliyoruz:

Homeros'a göre öte dünya, yani "Hades", "tanrıların bile tiksindiği çirkef ülke"dir. Kapısında gireni tekrar dışarı salmayan Kerberos adlı canavar bir köpek bulunan, içerdeki ruhları kan içen, bataklıklarla dolu bir ülkedir.

Mısırlı'nın ölümden sonra gideceği yer, kendi özlemleriyle, Egeli'ninki korkularıyla oluşmuştur. İşte tek tanrılı dinler bu iki "öte dünya" betimlemesini birleştirir. "Cennet" ve "Cehennem" böylece oluşur.

İnsanoğlu tanrılarını da böyle yaratmıştır. Kimi zaman gereksinimlerini karşılayacak tanrılar oluşturur, bir tanrıdan istediklerini ona verir, kimi zaman da yalnızca korkar ve onun gücü karşısında pısar.

Çok tanrılı Mezopotamya, Anadolu, Ege, Yunanistan ve Roma dinleri -ki hepsi birbirini sürdürmüş olan aynı inanç dizgesi sayılabilir- daha sonra yazında **Dostoyevski**'de görülecek bir şeyi inanç dizgelerinde yaptılar: İnsanların içsel özelliklerini birer tanrıya yükleyip kişileştirdiler ve aralarında insanca ilişkiler kurdular. Bu dinler, iyisiyle kötüsüyle, öyle insanca değerler taşıyan tanrılarla bezenmiştir ki, bunlara bugünkü anlamda tanrı demek pek de olanaklı değildir.

Söz gelimi genel doğayı ve doğanın korkutuculuğunu yıldırım Salıcı Zeus; usu ve ışığı, sonradan bu özelliklerini tek tanrılı dinlerin Allah'ına verecek olan Apollon; çoşkuyu ve akıl dışılığı, dolayısıyla içkiyi ve sanatı, sonradan bunları Şeytan'a verecek olan Dionysos; gerçek seviyi kanatlı bir bebek olarak simgelenen Eros; alabildiğine cinsel ilişkiyi çok güzel bir kadın olarak tasarlanan ve Eros'un anası olan Aphrodite; Analığı Hera; kadınsal usu Athena; kızkardeşliği, hem bakire hem ana özelliğini sonradan Meryem Ana'ya verecek olan Artemis; el sanatlarını topal Hephaistos simgeler. Bunlar ilk elde usa geliverenler. Hepsi duruma göre iyilik de kötülük de yaparlar

Dünyada en yaygın durumda olan tek tanrılı dinlerin hepsi, yoğunlukla bu dizgeden etkilenmiştir. Tek tanrılı dinlerde bulunan kutsal ruhların tümünü "tanrı" olarak adlandırırsak ortaya çıkacak olan dizge, bu çok tanrılı dinden başkası olmayacaktır. Aradaki ayırım, yalnızca bir "adlandırma" sorunudur.

İlk ortaya çıkan tanrı, Ana-Tanrıça. "Analık" bir yanıyla doğa olayı, ama aynı zamanda insanın bir özelliğidir. Hem sosyolojik, hem psikolojik anlamda...

M.Ö. 15.000'de Ana-Tanrıça'nın var olduğunu mağara duvar resimlerinden biliyoruz. Hem de ülkemizde, Van'da, Yedisalkım köyündeki "Kızlar Mağarası"nda... Sonra M.Ö. 7000'de Diyarbakır, Konya ve Burdur'da pişmiş toprak yontucuklarını buluyoruz. O zamanlardan, başka bir din bilmiyoruz.

ANADOLU KÜLTÜRÜNDE ŞEYTAN

"Şeytan" sorununda bir doğa olayı ve "insan" olayı söz konusudur. Hititlerde Tarhuzza, Lidyalılarda Bakkhos, Ege ve Yunanlılarda Dionysos, sonra yine Romalılarda Bakkhos adıyla anılan tanrı, usa karşı coşkuyu, sanatı simgeliyor. Daha çok kadınların egemen olduğu bir tarikatın, "Bakkhalar"ın tanrısıdır.

Bu tarikat, tek tanrılı dinlerle Ortaçağ Avrupa'sına "cadılık" olarak aktarılır ve Bakkha kadınlar, içine şeytan girmiş suçlamasıyla diri diri yakılır. Çok daha hoşgörülü bir ekinsel yapıya sahip olan Anadolu'da ise Bizansın içinden başına bir iş gelmeden geçer ve İslamiyet içinde, **Aşık Paşazade**'nin anlattığı "Bacîyan-ı Rûm", yani

Anadolu Bacıları adlı kadın örgütü olarak 13. yüzyılda karşımıza çıkar.

13. yüzyıl tam tasavvufun kurulup geliştiği yüzyıldır. Baciyan-ı Rûm'un başkanı olan **Ahî Evren**'in karısı "Kadıncık Ana" ya da "Fatma Bacı", yaşlılığında Hacı Bektaş'taki tekkede çok sözü geçer bir kadındır... Bektaşilik ve Alevilik Hacı Bektaş tekkesinden yola çıkıp gelişirken bu kadın örgütünden, dolayısıyla Bakkhalar'dan, yani Dionysos'dan etkilenmiş olmalıdır.

"Anadolu'da birçok yüzyıllar egemen olduğundan kuşku duyulmayan Dionysos dininden ve ayinlerinden elbette birçok izler kalmış olacaktır. İslamiyetten sonra Anadolu'da özellikle köylüler arasında yaşamaya devam eden adetler, gelenekler arasında Dionysos dinine bağlanacak hurafeler olsa gerekir. (...) 1943 yılı, İzmir'de Müze Müdürü Selahattin'in çabasıyla ortaya çıkarılan bir Yunan Agorasını gezmeye gitmiştim. (...) Bay Selahattin bana Yunan Agorasında heykeller ve abideler arasında bulduğu Türklere ait çok eski mezar taşları gösterdi, bunların ilk Bektaşi kadınlara ait olduğunu ve bu kadınların Agoraya rastlantıyla gömülmüş olmadıklarını söyledi. Biraz kararsızlıktan sonra bir de giz verdi: Bektaşiliğin Dionysos diniyle yakın akrabalığını kanıtlayabilecek durumdayım; türlü türlü belgeler biriktirdim, ama bunlar ancak ölümünden sonra ortaya çıkacak"... (Sabahattin Eyüboğlu/Bakkhalar önsözü)

Anadolu'da Dionysos'un, yani şeytanın etkisi yalnızca bu kadar değildir. Zeybek olunurken okunan bir tekerlemede Efe, zeybeklerine sorar: "Şeytana inanır mısın?" hep bir ağızdan yanıt verirler,"Yardımcımızdır, inanırız."

Dido Sotiriyu'nun "Benden Selam Söyle Anadolu'ya" adlı romanında İzmir'li Rum tüccarın soyadı "Şeytanoğlu" olarak verilir.

Anadolu'da halâ adı "Şeytan" olan bir meleğe inanan Yezîdîler yaşamaktadır.

Özetle Anadolu'da "Şeytan" her zaman bir kötülük simgesi değildir. Sunnî inanç dizgeleri, Avrupa Ortaçağından aldıkları etkiyle us tanrı Apollon adına Şeytan'ı, yani Dionysos'u, yani insanın duyarlılığını, coşkusunu, sanatını yok etme çabasına girerler. Us ve duyarlık yani beyin ve yürek, hangisi eksik olsa insan insanlığından önemli şeyler yitirir. Müslüman, Hıristiyan ya da Musevi olsun, Sunnî inanç dizgelerinin tarih boyunca işte insanın bu yanını yok etme savaşımı verdiğini görüyoruz.

İNSANIN İÇ DÜNYASINDA ALLAH-ŞEYTAN ÇATIŞMASI

Tek tanrılı dinlerin Allah'ı, var olmasının öncesinden bu yana Şeytan'a karşı savaşım vermiştir. Ancak nedense, bütün güneksik olacaktı... Her şeyden önce "sanat" denen şey insan tarafından bilinmeyecekti. Türkülerimiz, oyunlarımız, bayramlarımız, aşkımız, cinseliğimiz, sevincimiz, coşkumuz... Yani insanlığımız, yani kişiliğimiz olmayacaktı. Geriye "us" dan başka birşey kalmayacak, kafasında çok "mantıklı" bir bilgisayar taşıyan robota benzeyecektik.

Buna "Allah bile" razı olamazdı.

Orta Anadolulu tuttuğunu altın eden Kral Midas'ın yiyeceğini, içeceğini ve sonunda öz kızını tutarak altına çevirmesi öyküsünü anımsatmıyor mu? Bu öyküde Midas'ı altın hırsından arındırıp normal insana dönmesini sağlayan tanrı Yine Bakkhos, yani şeytan'dır.

Oysa insanların en inançlıları bile kendilerine, "en yetkin ütopya" olarak durağan, değişmez bir "Cennet" sunabilen Allah'ın bu sunusunu ellerinin tersiyle itip, yerine bir "sevgi", yani "yürek coşkusu", yani "Bakkhos", yani "Şeytan" istemiyor mu?

YUNUS'UN EVRENİ

13. yüzyılda **Yunus Emre**'nin her türlü yoruma açık dizelerinde bu sevgi anlatılmaktadır, anlayana:

"Ne varlığa sevinirim, ne yokluğa yerinirim
Aşkın ile avunurum, bana seni gerek seni"

"Varlık" ve "yokluk" kavramları, en dar anlamda "varsıllık" ve "yoksulluk" olarak anlaşılabileceği gibi, geniş anlamda "Allah'ın varlığı" ve "Allah'ın yokluğu" olarak da anlaşılır. Yani **Yunus**'un düşüncesinde Allah'ın varlığı ile yokluğunun bir sorun olarak algılanmadığı söylenebilir.

Tasavvufta ve dolayısıyla **Yunus Emre**'de "düşünce", "sorun", "algılama" vb. ussal kavramlara yer yoktur. **Yunus** ussal bir evrende değildir... Tasavvufun evreni "coşku", "sevgi", "sevi" gibi yürek kavramlarının evrenidir.

İkinci dizedeki "avunma" kavramına da dikkat etmek gerekir. Burada kavram, kendi duyduğu "aşk"a "ussal" bir bakışı simgelemektedir. Ussal bir bakışla "varlığı ile yokluğu sorun olmayan bir şeye duyulan aşk, ancak bir avuntudur". Burada da kendi yaptığının bir avuntu olduğunu söylemekle **Yunus Emre**, "ussal evren"den yapılan bu bakışı yok saymaktadır. Bunun bir avuntu olması da onu ilgilendirmemektedir.

Yani **Yunus Emre**'de bu bakışla "aşk" kavramı soyut ve neye yönelik olduğu çok da önemli olmayan bir sevgidir. Temel duygu, budur. "Allah" "sevilebilecek en yüce şey" olarak bu sevinin objesini oluşturmaktadır. Bu nedenle de gerçeklik evreninde "var"olup olmamasının hiç önemi yoktur.

"Cennet, Cennet dedikleri, birkaç köşkle birkaç huri,
İsteyene ver sen onu, bana seni gerek seni..."

Belki insanoğlu, durağan bir yapının yetkin olamayacağını kavradığında bu durağanlık ve gerçeklik evrenindeki Allah'ın varlığı ile yokluğu gibi Cennet'i de **Yunus Emre** gibi küçümsemeyi öğrenecek, yani kendi usu ile günümüz Allah'ının usundan çok daha yetkin noktalara ulaşabilecektir. Ama "coşku"yu, "sevgi"yi, "heyecan"ı, "yanıklık"ı, "yücelik"i, yani insanlığını yitirmediği, "Hoca Nasrettin gibi ağlayabildiği ve Bayburtlu Zihni gibi gülebildiği" sürece kendi yüreğindeki Bakkhos'unu kullanarak etkin bir ekin dizgesi içinde yaşamını insanca sürdürebilecektir.

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

Ölenle öldürenin kavuşması: özkıyım

Prof. Dr. Korkut YALTKAYA(*)

Canına kıyanların en ünlülerinden Sokrates, öğrencilerinin önünde baldıran zehiri ile yaşamına son verdi.

Bir devir, Avrupa'da özkıyım (intihar) girişiminde bulunanlar cezalandırılır, özkıyımı başaranların (!) cesetlerine farklı davranılırdı. Örneğin Fransa'da ceset ayaklarından asılır ve yakılıp çöplüğe atılırdı. Almanya'nın bazı kesimlerinde ceset kapıdan çıkarılmaz, pencereden dışarı çıkarılır ve sonradan pencere çerçeveleri yakılırdı. Halen, İslam ülkelerinde canına kıyan kişinin cenaze namazının kılınmaması kuralı yürürlüktedir.

Söylencelere geçen ilk özkıyımlardan biri; oğlu Thesesus'un, Girit adasındaki yarı boğa-yarı insan yaratığa yenik düşüp öldüğünü sanan Kral Ege'nin (Aigea) kendini denize atarak öldürmesidir. O günden bu güne bu denize Ege denizi adı verilmiştir.

ÇEŞİTLİ KÜLTÜR VE İNANÇ SİSTEMLERİNDE ÖZKIYIM

Eski Yunanda ise özkıyım nedenleri usa uygunsa senatoca onaylanır ve gereken baldıran şurubu hakimlerce sağlanırdı. Roma'da da böyleydi. O çağda yaşamış hekim **Genç Pliny**, soylulardan birisi ile ilgili mektubunda şöyle yazıyordu:

"Titius Aristo'nun ağrıya karşı savaşması, susuzluğa direnci, hareket etmeden veya üstündeki örtüleri atmadan hastalığının inanılmaz ateşine direncini görebilseydiniz, içiniz beğeni ve saygı ile dolardı. Bir kaç gün önce bana ve diğer yakın arkadaşlarına; doktorlardan hastalığının sonucunu sormamız konusunda haber gönderdi. Böylece, hastalığı öldürücüyse yaşantısına son verecek, eğer sadece ağrılı ve uzun hastalıksa dayanmaya gayret edecek ve savaşacaktı. Bu sonuncu kararını karısının dualarına ve kızının göz yaşlarına ve bize borçluydu. Canına kıyarak ümitlerimizi kırmak ve bunca ümidin boşa gitmesine neden olmak istemiyordu. Bence bu karar özellikle çok zor ve en yüksek övgülere yaraşıktır. Birçok insanda ölümünü engelleme dürtü ve isteği vardır. Ancak, eleştirisel olarak ölmek ya da yaşamakla ilgili olasılıkları, nedenleri inceleyip yaşayıp yaşamamak kararına varabilmek gerçekten üstün bir aklın işidir."

Böylece kendi canına kıyanlar listesi ustalıyla ünlü kişilerin adlarıyla dolup taşmaya başladı: **Sokrates, Cato, Zeno, Seneca, Demosthenes, Lucretius, Brutus, Hannibal, Antonius** ve diğerleri. Pontos kralı ünlü **Mithridates** de bu listeye katılmak isteyince yazgısı ona acı bir oyun oynadı: Zehirlenmekten korktuğu için o zamana dek küçük dozlarda zehir alarak kendini zehirlere alıştırmıştı. Ölmek için ne kadar zehir içtiyse de yararı olmadı.

O çağda özkıyım için en usa uygun neden, **Seneca**'nın dediği gibi "Yaşam o denli değersiz ve önemsiz ki...Köleler de hayvanlar da yaşar..." Öyleyse yaşama karşı eylemde bulunmak sıradan (bayağı) ortalamadan ayrılmanın bir yolu olmalıdır.

Katolik ve müslümanlarda özkıyım, yahudi ve protestanlara oranla daha azdır. Bunun nedeni gerek müslümanlarda gerekse katoliklerde özkıyımın; tanrının, yaşam ve ölüm üzerindeki gücüne karışma, bu gücü onun elinden alma şeklinde yorumlanması ve yasaklanmasıdır. Aynı düşünce biçiminin insan yaşam süresine etkili olan hekimlik uğraşını, idamları ve hatta savaşları kapsamıyor olması ilginçtir. İnançlar özkıyıma eğilimi artırabilir de: Örneğin Japonların Hara-Kiri yapmaları, Fuji-Yama kraterine atlamaları, Kami-Kaze pilotlarının özkıyım uçuşları, Budistlerin veya bazı tarikat inanırlarının kendilerini yakmaları ya da zehirleyerek öldürmeleri, bağnaz düşünceleri olanların (**Hitler** gibi) uygulama açmazında canlarına kıymaları gibi... Ayrıca ölümsüzlük inancı özkıyımı besleyen önemli nedenlerden biridir. **Camus** "Yabancı"da "...insanlar, kendilerini öldürmeyip yaşayabilmek için Tanrılar icat etmişlerdir..." der.

ÖZKIYIM KUŞAĞI

ABD'de her yıl 30 bin kişi canına kıymaktadır. Böylece özkıyım, ölüm nedenleri arasında sekizinci sırayı almaktadır. Ancak bu sayı özkıyımı başarı (!) ile gerçekleştirenler için geçerlidir. Özkıyım girişiminde bulunanların sayısı ise bunun 8-10 katı kadardır. Türkiye için ise kesin bir sayı vermek olanaksızdır. 1984 ve 1985 yıllarında özkıyım gerçekleştirenlerin sayısının 1200-1300 olduğu bildirilmiştir. Oysa, gerçekten özkıyım kuşağında olmayan Türkiye'de; özkıyımın, İspanya ya da Mısır'da görüldüğü gibi düşük oranda gerçekleştiği varsayılsa bile bu sayının 5-6 bin civarında olması beklenirdi. En yüksek özkıyım oranı Orta Avrupa ülkelerinde olup Macaristan birinci, Avusturya üçüncü ve Çekoslavakya dördüncü sırayı alıyor (ikinci Finliler). İsveç ve Danimarka da ilk ona girmeyi başarak böylece İskandinavya dan Doğu Avrupa sonuna dek uzanan özkıyım kuşağını oluşturuyor. Bu ülkelerin; bireysel, ekinsel, düşünsel, siyasal ve coğrafi yabancılaşma durumuna, kısaca **Durkheim**'ın anomik dediği koşullara oldukça uyduğu görülmektedir. Özkıyımın, Almanya'nın diğer kesimlerine göre bölgesel olarak Berlin'de yüksek olması da bu görüşü desteklemektedir.

RESMİ RAKAMLAR YANILTICI

Resmi istatistiklerin gerçeğin küçük bir parçasını yansıttığı açıktır. Gizil (latent) özkıyımlar sanıldığından çok daha fazladır: Trafik kazalarının bir kısmı, süregen esriklik (alkol ya da uyuşturucuya bağlı), tıbbi bakımı savsaklamak (şeker hastasının besi düzenine dikkat etmemesi, kalp hastasının koşu yapması, genellikle hastaların ilaçlarını düzensiz kullanması, bile bile gerekli operasyondan kaçınması gibi). Ayrıca çok açık özkıyımların bir kısmı dinsel, ailesel ve bazen de resmi nedenlerle örtbas edilir; otopsi raporları gerçekten uzaklaştırılır, mahkemeler durumu görmezliğe gelir. Özkıyım; çoğunlukla geride kalanları suçlayan bir davranıştır. Geride kalan, özellikle aile çevresi suçluluk duygusu bunalımından kurtulmak için özkıyım olayını yadsırlar ve zamanla bu yadsınmaya içtenlikle inanırlar da.

Japonlara özgü geleneksel özkıyım şekli: Harakiri

ÇEŞİTLİ KESİMLERDE ÖZKIYIM ORANLARI

Özkıyım oranı gelir düzeyi yüksek endüstri ülkelerinde çok yüksek, belli bir konfor düzeyine erişmiş orta sınıflarda da yoksullardan daha yüksektir. Nazi toplama kamplarında ise şaşılacak derecede düşüktür. Ayrıca; nörotik ve psikotik yakınmaları olan bir çok insan, toplama kamplarında bariz bir şekilde düzelmektedir. Bunun nedeni toplama kamplarındaki gerçekçi kaygının (her an ölümle yüzyüze olmak) nörotik kaygıyla yer değiştirmesidir. Bu yer değiştirme günlük yaşamda da söz konusudur: Zor durumlar günlük sıkıntıları unutturur, hatta nörotik düzeydeki depresif belirtileri sağaltır, düzeltir.

Özkıyım, erkeklerde kadınlara oranla daha fazladır (3 erkek/1 kadın), ölümle sonuçlanmayan özkıyım girişiminde ise bu oran tersine dönmektedir. Erkeklerde özkıyımın daha fazla olmasının bir nedeni erkeklerin kullandıkları canına kıyma yöntemlerine bağlı olabilir. Erkekler kendilerini öldürme yöntemi olarak ateşli silah kullanmayı, yüksekten atlamayı ve kendini asmayı; kadınlar ise güçlü dozlarda sinir ilaçları veya zehir almayı yeğlerler. Ancak son zamanlarda kadınların da özkıyım için ateşli silahlar kullandıkları görülmektedir. Türkiye'de kendini asma en çok kullanılan yöntemdir. Bunu ilaç veya diğer kimyasal madde kullanımı, yüksekten yere veya suya atlama, en son olarak da ateşli silah kullanımı izlemektedir.

Uğraş grupları içinde açık özkıyıma en çok hekimler arasında rastlanır. Başta psikiyatrlar olmak üzere hekimlerdeki özkıyım oranı, diğer uğraşlardaki insanlara göre iki ya da üç kez daha fazladır. Ölüm çekincesinin yüksek olduğu mesleklerde ise gizil özkıyımların oranı yüksek olabilir. Ancak genellikle uğraşı olan insanlarda, işsizlere oranla özkıyım girişimlerine daha az rastlanmaktadır.

Özkıyım oranı yaşla birlikte artar. Özkıyım oranı, erkeklerde 45 kadınlarda ise 55 yaşlarında tepe noktasına ulaşır. Gençlere göre yaşlılardaki özkıyım girişimleri, amacına daha çok ulaşır. 70'li ve 80'li yıllarda gençlerdeki özkıyım sayısında belirli bir artma görülmüştür ve artış sürmektedir. 15-24 yaş arasındaki gençlerde özkıyım ölüm nedeni olarak kaza ve cinayetlerden sonra üçüncü sıraya yerleşmiştir.

Bekarlar evlilere oranla daha çok canlarına kıyarlar. Boşanmış olanlar ise özkıyıma bekarlardan çok daha fazla yatkındırlar. Erkek dulun canına kıyma eğilimi ise kadın dulun eğilimini kat kat aşarak (yüzbinde 69'a karşın 18) rekor kırar. Bu bulgu; erkeğin ana bağımlılığını eşiyle sürdürdüğünü, ikinci bir ayrılığa gücünün yetmediğini gösterebileceği gibi, toplumsal yalıtımın ya da değişen çevrenin erkeğin direnmesini kadına göre daha fazla örselediğini de düşündürebilir.

Bedensel hastalıklar özkıyımı artırır. Özellikle yaşlı olup da canına kıyanların önemli bir kısmının otopsilerinde (yüzde 50'sinden fazlasında) önemli bedensel has-

talıkları olduğu saptanmıştır. Bakımı için başkalarına gereksinim duyma, acı çekme ya da yaklaşan ölümü evre evre algılama korku ve kaygısı, insanları, bekleyip tüm bu sıkıntıları yaşamaktansa işi bir an önce bitirivermeye itmektedir.

Psikiyatrik belirti ve hastalıklar ise özkıyım olasılığını ileri derecede yükseltirler. Başta depresif hastalıklar, şizofreni ve ilaç alışkanlıkları olmak üzere akıl sağlığı bozukluğuna işaret eden nedenler özkıyımda yüzde 95'e çıkan oranlarda etkili olmaktadır. Ancak burada sözü edilen depresyonun olaylara bağlı tepkisel bir tinsel çöküntü olmadığını, düşünme yeteneğini bozacak düzeyde bir yozlaşma yoğunluğunda olduğunu belirtelim. Tepkisel tinsel çöküntülerde, özkıyım çoğunlukla girişim düzeyinde kalır. Genç, erkek, evlenmemiş ve çevresinden yalıtılmış şizofrenler arasında özkıyıma daha sık rastlanmaktadır. Alkol bağımlılarında ise özkıyım oranı şizofreniklere oranla daha da yüksek olup yüzde15 civarındadır. Son bir yıl içinde çevresiyle ilişkileri kopmuş, giderek yalnızlığa itilmiş ya da bozulan ve artık düzeltemediği ilişkileri dolayısıyla yalnız kalmış alkolikler en olası özkıyım adaylarıdır. Bunların davranışlarında kırıcı, saldırgan ve suça eğilimli oldukları da gözlenir.

80'li yıllarda gençler arasında özkıyım, ölüm nedeni olarak kaza ve cinayetlerden sonra üçüncü sıraya yerleşti.

ÖZKIYIMDA KALITSAL ETMEN VAR MI?

Özkıyımda kalıtsal bir etmen olduğu ileri sürülür. Özkıyımın soy izlediği görülmektedir. Özkıyım girişiminde bulunan kişilerin ailelerinde, toplumun diğer kesimine kıyasla daha yüksek oranda özkıyım öyküsü vardır. Güvenilir bir çalışmanın sonuçlarına göre psikiyatrik hastaların birinci derecedeki akrabaları arasında özkıyım oranı, topluma oranla sekiz kat daha fazla bulunmuştur. Kalıtsal eğilimin yanı sıra aile içinde canına kıymış biri varsa, özellikle yeni yetme çağındaki delikanlı bu kişiyi örnek olabilir ve dayanılmaz bulduğu tinsel-ağrılarla karşılaşınca kaçış yolu olarak bu davranışı seçebilir. Aynı yumurta ikizlerinden biri canına kıymışsa, diğerinin de canına kıyma olasılığı, ayrı yumurta ikizlerine göre çok yüksektir. Bazı psikiyatrik hastalıkların da kalıtsal olduğunu anımsarsak, tinsel çöküntülerle yakın ilişkisi olan özkıyımın kısmen soy sürmesinin nedeni daha iyi anlaşılır.

ÖZKIYIM MODASI!

Özkıyımın moda olduğu devirler de olmuştur: 19. yüzyıl romantizmi sırasında özkıyımın toplumsal bir histeri ya da sözde bir kibarlık belirtisi gibi gözde bir davranış haline geldiği görülmüştür. O çağın okumuş yazmış gençliğinin çoğunun amacı büyük şair olmak ve ölmekti. Anlatıldığına göre **Alfred de Musset** yirmi yaşındayken çok güzel bir doğa görüntüsü karşısında "Ah! Kendimi öldürmek için ne güzel bir yer!" diye beğenisini belli etmiştir. Genç romantikler, 1830'lu yıllarda Fransa'da salgın haline gelen özkıyımı "sporların en inceliklisi" ve "esinlerin kaynağı" olarak görüyorlardı. **Goethe**'nin "Genç Werther"i yayınlandıktan sonra herkes Werther gibi kuyruklu mavi ceketler, sarı yelekler giymeye ve yine Werther gibi canına kıymaya başladı (bu arada bir hanıma aşık olmak koşuluyla). Dadaism akımı sırasında yaşamı küçümsemenin bir anlatımı olan özkıyıma sık sık baş vurulmuştur. Öyle ki Dadaism bir özkıyımla başlamış bir başka özkıyımla sonlanmıştır. Bu hafife alış o derece ileri gitmiştir ki, sürrealizmi kuran **Vache**, tek başına ölmeyi sıkıcı bulup canına kıymak için içtiği aşırı dozdaki afyonu, o sırada rastlantıyla kendisini ziyarete gelen iki arkadaşına da vererek onları da öldürmüştür.

ÖZKIYIMIN SOSYOLOJİK NEDENLERİ

Özkıyımın nedenlerini sosyolojik ve psikolojik olarak ayırabiliriz. Bunlardan sosyolojik varsayım eski olmakla birlikte (1897) geçerliliğini korur. **Emil Durkheim**'ın bu varsayımına göre, birey üzerindeki toplumsal kontrol ya da bireyle toplumun karşılıklı alışverişi, özkıyımı etkileyen en önemli nedendir. Toplumla bireyin ilişkileri azaldıkça o kişinin özkıyıma eğilimi artar. Sınıfsal bağlarını yitiren, ekinsel yozlaşmaya ya da farklılaşmaya uğrayarak kendi sınıfından kopan aydınlarda da özkıyım düşüncesi ya da eylemi sık sık egemen olur.

Ayrıca, **Durkheim**; özkıyımın, o güne dek kabul edilegeldiği gibi, bireysel bir suç olmadığını, doğurganlık veya üretkenlik gibi toplumsal bir gerçeklik olduğunu da belirtmiş ve büyük yankılar toplamıştır. **Durkheim** her toplumda kolektif bir özkıyım eğilimi bulunduğunu ve toplumsal değişikliklerin olmadığı sürece özkıyım oranın değişmediğini, ancak toplumsal yapıdaki değişikliklerin bu oranı artırdığını söyler. Örneğin toplumdaki değer yargılarının değişmesi, toplumun bütünlüğüne ve devamına olan güvenin azalması, ekonomik zorluk ve bunalımlar ya da egemen güçlerdeki oynamalar bireyin toplumla bütünleşmesini azaltarak özkıyım oranını artırır.

Çevre özkıyıma etkili olduğu gibi özkıyım da çevreye etkilidir. Özkıyım olayı daima çevrenin ilgisini çeker, korkutur, suçluluk duyguları uyandırır. Özellikle suçluluk duygusu yakın çevreyi savunma arayışları içine iter. Suçlu aranmaya başlanır ve çoğu kez ikinci kurban bulunur ve böylece günah keçisi dışındaki herkes erince kavuşmuş olur.

ÖZKIYIMDA PSİKOLOJİK FAKTÖR ÜZERİNE KURAMLAR

Ancak çok etmenli bir olay olan özkıyıma yol açan tüm nedenlerin toplumsal olamayacağı açıktır. Psikolojik faktörler özkıyıma götüren nedenlerin başında gelir. Bu konudaki varsayımların başlangıcı **Freud**'un kurduğu Viyana psikanaliz okulunun 1914 yılında özkıyım ile ilgili bir sempozyum düzenlemesi ile başladı. Bu sempozyumda konuşan **Adler**; özkıyım ile aşağılanmışlık, öç alma duygusu ve anti sosyal saldırganlık arasında ilişki kurdu. **Adler** gibi bir süre sonra **Freud**'dan ayrılan **Stekel** ise olayı masturbasyona ve bunun sonucu oluşan suçluluk duygusuna bağladı. **Stekel**'e göre; "Bir başkasını öldürmek istemeyen ya da en azından ölmüş olmasını dilemeyen hiç kimse kendini öldürmez"di.

Bu sempozyum boyunca düşüncelerini belirtmekten kaçınan **Freud**, 1917 yılında yayınladığı "Yas ve Melankoli" isimli denemesinde özkıyım konusundaki varsayımını açıkladı. **Freud**, kişiliğin ilkel dürtü ve kaba isteklerini içeren kısmına "id" dedi ve bu kişilik katmanı erkinin yapıcılık ve sevmeyi içeren eros ile öldürme ve yıkıcılığı oluşturan destrudothanatos'dan oluştuğunu ileri sürdü. Destrudo'nun dışa dönük şeklini bir kısım spor karşılaşmalarında (özellikle ayaktopu karşılaşmalarında ve sonrasında), yılgı (terör) eylemlerinde, savaşlarda ve cinayetlerde görüyoruz. Cinayet dışında genellikle toplumsal onay alan bu davranışlar yıkıcı "altben-id" gücünün bencil bir biçimde dışarı akmasını sağlar, tersine destrudo'nun kişinin kendisine yönelmesi ise özkıyıma yol açar. **Freud**; bir insanın canına kıyabilmesi için, o bireyde; kişilik gelişiminin erken çağlarında bastırılmış öldürme isteğinin olması gerektiğini söyler. Bu öldürülmesi istenmiş ve bir yandan da çok sevilen kişi çoğunlukla çocuğun ana-babasından biridir ve çocuğun ana-babasına karşı beslediği sevgide baştan beri ikilem olmuştur. İkilem zamanla destrudo'nun kişinin kendisine dönmesine yol açar.

Freud; bir insanın canına kıyabilmesi için, o bireyde; kişilik gelişiminin erken çağlarında bastırılmış öldürme isteğinin olması gerektiğini söyler.

Freud'un varsayımlarını sürdüren **Meninger**, özkıyımı; geriye dönmüş, kişinin kendisine yöneltilmiş cinayet olarak tanımlar. Böylece, özkıyımda, öldüren ile öldürülen tek kişide birleşmiş olur.

ÇAĞDAŞ ÇÖZÜMLEMELER

Çağdaş özkıyım bilimcileri, canına kıyma olayının özgül psikolojik ya da kişilik yapılarıyla açıklanamayacağı kanısındadır. Canına kıyma girişiminde bulunan ve kıyan kişilerin düşleri, kurguları konuya ışık tutar. Bu fantazilerin başlıcaları: öfke, öç alma, güçlü olma, insanları yönetebilme, cezalandırma veya bağışlatma, kurban etme, üzüntü ve kırgınlıkları belli etme, son anda kendini kabul ettirme, kaçıp kurtulma, uyuyup yok olma, yeniden doğma, yeni bir yaşama kavuşma, ölümde birleşme gibi imgelerdir. Bu fantazilerden de anlaşılacağı gibi özkıyım eyleminin değişmez amacının ölüm olduğu kanısı kuşkuludur.

Davranışların gençlik ve çocukluktaki duygusal gelişime dönmesi şeklinde tanımlanabilecek gerileme (regression) olayının özkıyımın temelini oluşturduğu ileri sürülmektedir. Karşılaştığı engellerden ağır kaygı duyan ve bu engelleri aşamayan kişi, taşıyamadığı bu kaygılardan kurtulmak için bir çeşit tinsel savunma olan gerileme düzenine sığınabilir. Gerileme, kişiyi bilinç altına çeker ve bu katmanda bulunan korkular, gerçekdışı düşünceler açığa çıkar. Böylece kişi tinsel bir bozukluğa sığınıp kendisini savunur. Canına kıyan kişilerde gerileme olayının çok hızlı geliştiği ve çok derinlere indiği bildirilmektedir. Gerileme gerçeği değerlendirme bozukluklarına yol açar. Böylece ölüm karşısında gerçekte duyulması beklenen korku azalır ya da kalkar, öfkeye dönüşür. Böylece panik ve kaygı kalkar yerini kararlı bir durgunluk alır. Gerileme düzeneğini işleten en önemli nedenin, itici, cezalandırıcı, egemen bir anne imgesinin, yetersiz, güçsüz bir kişilik ile birleşmesi olduğu ileri sürülmektedir.

Özkıyımın kendine özgü bir tinsel bozukluk olduğu düşünülebilir. Belki özel bir geni bile vardır. Yine bu düşünceyi destekleyecek şekilde özkıyım girişiminde bulunan tinsel çöküntülü hastaların seretonin metabolizmalarında azalma saptanmıştır. Seretonin sinir hücreleri arasındaki bilgi geçişini (elektriksel gerilimi) denetleyen bir kimyasaldır. Yüksekten atlayarak ya da silahla canına kıyanlarda, özkıyım için daha yumuşak yöntemleri (örneğin yüksek doz uyuşturucu alma) kullananlara oranla seretonin miktarının daha düşük olduğu görülmüştür. Seretonin, salt özkıyımsal değil diğer saldırgan davranışlarla da ters ilişki gösterir.

(*) Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Nöroloji Ana Bilim Dalı

KAYNAKLAR

1) Alvarez, A., İntihar, Kan dökücü tanrı, çev.: Z. Ç. Sankaya, Öteki Yayınevi, Ankara, 1992.
2) Çifter, İ., Psikiyatri, Klinik Psikiyatri, 1990.
3) Dinçmen, K., Deskriptiv ve Dinamik Psikiyatri, Ar yayın dağıtım, İstanbul, 1981.
4) Kaplan, B. J., Comprehensive Textbook of Psychiatry, Psychiatric Emergencies, 803-811, 1989.
5) Jackson, R., Doctors and Diseases in Roman Empire, British Museum Press, 1988.
6) Odağ C., Özkıyım: Bir tanımlama denemesi, Türk Psikiyatri Dergisi 5: 265-271, 1994.
7) Roy A., Suicide, Comrehensive Textbook of Psychiatry, ed 5, H. I. Kaplan, B. J. Sadock

Bir kış gezintisi...

Sargun Ali TONT (•)

Düldül'ü yeni vatanını tanıtmak için ilk kez dolaşmaya çıkarmam mahallede epeyce şaşkınlık yarattı. Validenin "Acaba bu adamı gerçekten ben mi doğurdum?" kabilinden takındığı ifade, karşı pencerede başını sarkaç gibi sallayan bayanın faltaşı gibi açılmış gözleri, kızgın bir kartopu savaşını yarıda kesip bizi seyretmeye başlayan yumurcaklar; tüm bu gördüklerimiz kar yağarken bisiklete binmenin buralarda geçer bir akçe olmadığını gösteriyordu. Yazık; yarattığı bütün güçlüklere rağmen Kış'ın mevsimler arasında nasıl özel bir yeri varsa, karda bisiklete binmenin de kendine özgü bir zevki vardır.

Ama, diyeceksiniz, bizim yollarımızda yazın bile bisiklete binmek çok tehlikeli, bir de kışın... Haklısınız. Zaten dağ bisikletlerine, isminden de anlaşılacağına göre, yaz olsun kış olsun trafikten arınmış orman patikaları, stabilize olmuş veya olmamış dağ yollarında binilmelidir. Özellikle geçen yıl Düldül ile geçirdiğimiz bir kazadan sonra biz de artık ODTÜ'nün arkasındaki tepelerde biniyoruz. Geçenlerde kar yağar yağmaz gene öyle yaptık. Güzel bir geziydi doğrusu... Gelin gördüklerimizi, aklımıza gelenleri birlikte paylaşalım.

Kışın bisiklete binmenin teknik yönlerini öğrenmek kolaydır, fakat birçok usta bisikletçinin bile öğrenmekte çok güçlük çektiği şey işin psikolojik yönüdür. Selenize oturur oturmaz ilk yapacağınız şey, siz masa başında ter dökerken karşıdaki masada vaktini tırnaklarını törpülemekle geçiren umum müdürün yeğenini, ay başında kapınıza dayanan manav ve kasabı, Fenerbahçe'deki antrenör sorununu ve "Ama ben bunu senin iyiliğin için söylüyorum" gibi günde kırk defa duyduğunuz, baş ağrıtan sözleri; bunların hepsini geride bırakmanızdır. Musluk suyu ile doldurulmuş bir bardaktan şarap içmek için önce o bardağı boşaltmanız gerekir; aynı kural beyninizi dolduran o gereksiz düşünceler için de geçerlidir.

Çevre mühendisliği binasını geçer geçmez kendimizi sanki başka bir zamanda, başka bir ülkede bulduk. Lapa lapa yağan karın sesini dinlemek ne güzel bir şey. Hangi ses mi? Zen Budist hocalarının yeni müridlerine sordukları ses: "İki elin alkışlamasının çıkardığı sesi biliriz. Peki, tek el alkışlarken çıkan ses nedir?" Yine de anlamakta zorlanıyorsanız **Yahya Kemal**'in "Kış Musikileri" adlı şiirine kulak verin: "Bin yıldan uzun bir gecenin bestesidir bu / Bin yıl sürecek zannedilen kar sesidir bu". Okuduklarımıza göre üstad bisikletle değil, faytonla dolaşmayı, mukavemet kayağı yerine sobanın yanında oturup **Tanburi Cemil Bey**'i dinlemeyi tercih edermiş. Yine de şükürler olsun. **Kaşgarlı Mahmut**'un "Lugat-it Türk" kitabındaki o isimsiz ozanın şu mısraları ile **Yahya Kemal**'inkiler arasında neredeyse bin yıl geçmiş:

"Kar buz kamuğ erişti (Kar buz, hepsi eridi)
Tağlar sıvı akıştı (Dağların suyu aktı)
Kökşün bulıt örişdi (Mavi bulut belirdi)
Kayguk bolup eğrişir (Kayık olup sallanır)"

Peki aradaki zamanda ne yapmışız? Neler yapmamışız ki... Kimimiz, arslanlar pençemiz altında inlerken 'bir gözleri ahuya' esir olmuş, kimimiz Göksu'ya gidip 'bir alemi ab eylemiş', fakat çoğunluğumuz 'ağla ey dil ağla durma halime' kabilinden ağlayıp durmuşuz. Hâlâ da ağlıyoruz. Bir de MS 7. yüzyılda yaşayan Japon İmparatoru **Temmu** ile yavuklusu Bayan **Fujivar** arasındaki diyalogu dinleyelim:

"İmparator: Benim köyüme tonlarca kar yağdı / Ama senin köhne köyüne / eğer yağsa bile / çok sonra yağacak.

Bayan Fujiwara: Tepedeki tanrıya kar yağdırmasını söyledim / Yanlışlıkla senin köyüne yağdı herhalde."

Japonlar ancak son yıllarda 'köşeyi dönme' hastalığına yakalandılar; daha evvelki zamanlarda doğayla en uyumlu yaşayan toplumlardan biri idiler; çevre tahribatı da ona göre yok denecek kadar azdı tabi.

Epey uzun sürdü ama, kışın kıymeti bizde de bilinmeye başladı. **Ahmet Muhip Dranas**:

"Ne sabahtır bu mavilik, ne akşam! / Uyandırmayın beni uyanamam. / Kaybolmuş sevdiklerimiz aşkına, / Allah aşkına, gök, deniz aşkına / Yağsın kar üstümüze buram buram..."

Necati Cumalı kendisini, sevgilisini ve yağan karı bir üçgenin üç köşesi gibi görür:

"Sen sıcaktın yataklar sıcak / Pencerende aydınlık kar / Ateşim kömürüm esmerim benim / O günlerin tadı başka nerede var / Gençtik aşıktık deliydik / Seviştikçe ağardı karanlıklar / Bunca dağın karlarını erittik."

Pes doğrusu, karları eritecek düzeyde sevişmek Zeus ve Hera'ya bile nasip olmamıştı. Böyle bir sevişmenin kaç kalori ürettiğini kestirmek güç; fakat laboratuvarda yapılan ölçümlere göre (evet **Master ve Johnson** gibi araştırmacılarla bilim artık oraya da el attı) normal bir çiftleşmede harcanan enerji, yanılmıyorsam, 340 kalori civarında imiş. Bu rakam **Cumalı**'nın iddiasına biraz gölge düşürüyor, tabi. Birçok hayvan ise **Cumalı** ve sevgilisinin aksine kışı çok pasif bir şekilde geçirir.

Aynı kızağa çekilen gemiler gibi, birçok canlı da kış gelince derin bir uykuya yatar. Yılanların ve diğer bazı sürüngenlerin yattığı aslında uyku değil "hibernation"dır (Aradaki fark, "hibernation"a giren bir hayvanı uyandırdığınız zaman o hayvanın istediği gibi hareket edememesidir, çünkü adaleleri bütün koordinasyonunu kaybetmiştir). Ayılar ise "prolonged sleep" denilen derin ve bir mevsim sürecek uykuya yatarlar, fakat doğum yapacak kadar koordinasyonlarına sahiptirler. (Dağcılarımızın, mağaralara girerken dikkatli olmalarını öneririz.) Birçok böcek türü de her türlü aktivitenin durduğu "diapause" denilen bir çeşit uykuya yatarlar. Bazı göl böcekleri ise donmayı tercih ederler ve havalar ısınmaya başlar başlamaz tekrar yaşama dönerler. Bazı hayvan ve böcek türlerinin kanlarında ise aynı otomobilinizin deposuna koyduğunuz antifriz tipi maddeler vardır. Havalar çok soğuyunca bu maddelerin konsantrasyonu otomatikman yükselerek kanın donmasını önler.

Ben ise kanımın donmasını eve döndükten sonra, ne olur ne olmaz kabilinden, bir kadeh konyak içerek önlemeye çalışırım. Büyük üstad **Thoreau** ne güzel söylemiş: *"Ne güzel bir kış akşamı. Şimdi güzel bir ateş, eski bir şiir yaprağı veya felsefe."* Ben de tam öyle yapmaya hazırlanırken içeriden bir ses: "**Sargun**, gel. 'Bizimkiler' başlıyor!" Ben de 'yumuşak' 'yumuşak' oturma odasının yolunu tutuyorum.

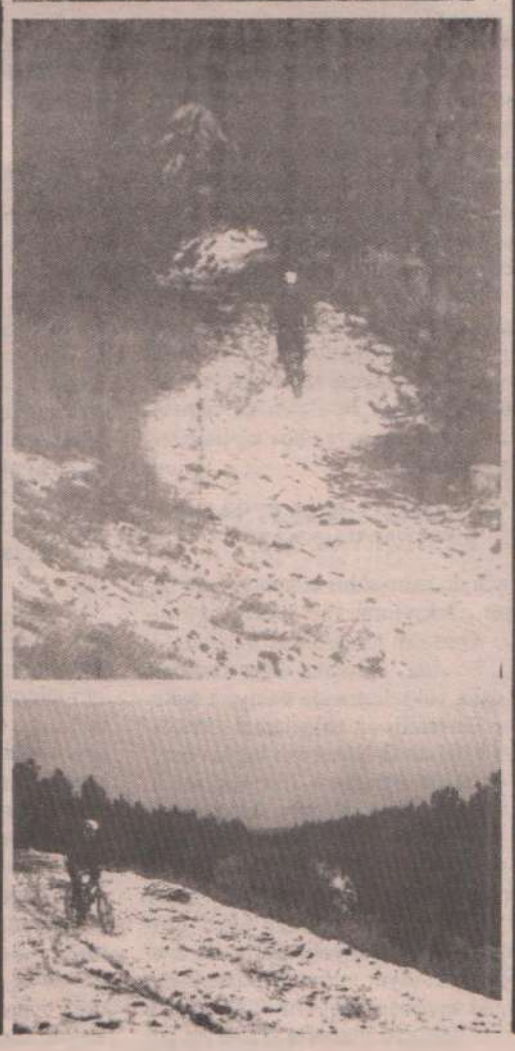

(•) ODTÜ Biyoloji Bölümü öğretim üyesi

Fotoğraflar: Gülümser İççelebi

Toprak ve toprak bilimi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim ORTAŞ (*)

Yer kabuğu, su, kayaçlar ve toprak materyallerinin değişik kombinasyonlarından oluşmuştur. Toprak; litosfer, atmosfer, hidrosfer ve biyosferi oluşturan sistemin en önemli öğesi olup canlı ve dinamiktir. Başka bir görüşe göre toprak yaşamsal enerjidir. Fiziksel anlamda toprak üç boyutlu ve tanımlanabilir sınırları olan bir kütledir. Yatay ve dikey boyutta yer düzeyindeki kayaçların, biyolojik aktivite ve kimyasal-fiziksel çözünmesi sonucu farklılık gösteren bir oluşumdur. Kalınlığı, kendisini oluşturan faktörlerin girdi ve çıktı bütçesine bağlı olarak bir kaç cm'den bir kaç metreye kadar değişebilir. Yer kabuğundaki topraklar birbirleri ile katı, sıvı ve gaz taşınması nedeniyle sürekli ilişki halindedirler. Bu ilişkilerin kombinasyonları birbirlerini değişik şekillerde etkilediğinden toprak oluşumu da farklı olmaktadır. Bu farklılık atmosfer ile yer kabuğunun canlı dinamiğinin bütünleşmesiyle yepyeni bir ekosistem oluşturmaktadır.

Toprak, doğada eşsiz bir görev üstlenerek bütün artıkların atıldığı, suyun temizlendiği, besin elementleri zincirinin biyokimyasal döngüsünün sağlandığı ortamdır. Toprak yalnızca bitkilerin kök salarak dik durduğu bir ortam değildir. Aynı zamanda besin elementlerinin, suyun ve oksijenin sağlandığı bir ortamdır. Toprak sayısız mikro-organizmanın beslenme ve korunma merkezidir. Bu organizmalar doğal yaşamın döngüsünü belirlemektedirler ve doğal parçalayıcılar olduklarından varlıkları son derece önemlidir. Halen bir çok organizmanın topraktaki varlığı ve işlevleri tam olarak belirlenebilmiş değildir. Belki bunlardan bazıları insan yaşamına halen bilinmeyen bazı mekanizmaları ile yön vermektedirler. Örneğin hastalık tedavisinde kullanılan antibiyotik, bir toprak mikroorganizmasının ürünüdür. Toprağın bu faaliyetleri bir bütünlük içerisinde ve doğal dengeye uygun olarak oluşmaktadır. Bu dengenin etkin işlemesi, bitkinin toprak derinliklerine kök salması, su, hava ve besin elementlerinden yararlanması ile mümkündür.

Çevre kirliliği (toprak, su ve hava kirliliği) tamamen toprak kullanımı ve yönetimine bağlı olarak oluşmaktadır. Hava ve su kirliliği tamamen doğal kaynakların yanlış kullanımından kaynaklanmaktadır. Yani kirlilik bir insan faaliyetidir. Bu bağlamda çevre-insan ilişkisinden anlaşılan esasen bir insan-toprak ilişkisidir. Çünkü bütün topraklar, kendilerini oluşturan organik ve inorganik maddelerce beslenir, sulanır ve havalandırılırsa çevreyi kirleten unsurlara karşı bir tampon görevi yaparlar. Sahip oldukları kil mineralleri, humus maddeleri ve mikroorganizmalar sayesinde zararlı elementlerin etkilerini azaltabilirler. Yağışların daha etkin bir şekilde toprağa nüfuz etmesini sağlayarak toprak ve su erozyonunu önlerler. Söz konusu ortam iyi sağlandığı zaman toprak organizmaları, kendi ellerimizle ortama bıraktığımız artıkları parçalar, ve bu parçalanan bileşikler yeniden uygun kimyasal formlar halinde doğaya kazandırılır.

TOPRAĞIN YANLIŞ YÖNETİMİ VE SONUÇLARI

Toprak biliminin çok uzun bir geçmişi olup, ilk zamanlardan beri geniş yüzey alanı ile doğal hayata sağladığı canlılık ve çevre ile olan ilişkisinden dolayı insanların ilgisini çekmiştir. Toprak organik ve inorganik katı madde içermesinden dolayı kimya bilimini, su ve hava hareketleri ile olan ilgisinden dolayı fizik bilimini, organizmaları içermesinden dolayı biyoloji bilimini içermektedir. Görüldüğü gibi toprak bilimi değişik disiplinlerin kesiştiği bir bileşkedir.

Geçmişte toprak ile ilgili araştırmalar daha çok, nasıl bir toprağı nasıl daha iyi yönetirim veya o topraktan nasıl daha iyi yararlanabilirim konularına yönelikti. Fakat günümüzde soru; "toprağı nasıl kullanırım"ın yanı sıra, "nasıl daha az kirleterek uzun vadede kullanabilirliğini artırabilirim"dir. İnsan gereksinimini karşılamaya yönelik yoğun üretim teknikleri, bir taraftan doğal kaynakları tüketmekte, bir taraftan da bu tüketimin artıkları ve atıkları değişik yollardan, fakat usulüne uygun olmayan bir biçimde geri yer yüzeyine döndürülmektedir. Yer kabuğu altındaki mineraller ve diğer doğal ürünler yoğun olarak çıkarılıp işlendikten sonra, gübre, tarım ilacı ve hormon şeklinde toprağa geri gelirler. Bu maddeler çevre kirletici olarak anılmaktadırlar.

Fabrikalarda kullanılan enerji kaynakları atmosfere atık gazlar olarak salınmakta, bu gazların oluşturduğu kimyasal bileşikler, değişik atmosferik olaylar ve yerçekimi aracılığı ile toprağa geri dönmektedir. Çevre kirleticilerin bir kısmı, toprağın kil, organik kompleksleri ve mikroorganizma dinamikleri tarafından tamponlanmakta veya bozunuma (degradation) uğramaktadırlar. Ayrıca toprakların yanlış yönetilmesi sonucu hava kirletici veya ozon delici olarak anılan azotlu, sülfürlü bileşikler ve teknolojik üretimde kullanılan enerji kaynaklarınca atmosfere salınan gazlar da havaya pompalanmaktadır. İnsanlar yer yüzündeki florayı yok etmekte, bunun sonucu olarak organik madde oranı azalmakta, böylece doğadaki oksijen-karbondioksit dengesi bozulmaktadır. Yağmur ormanlarının yok edilmesi, ormanların veya anızların yakılması ve bölgesel savaşlar sonucu oluşan karbondioksit global iklim değişikliğine neden olmakta bu da doğrudan toprak oluşumunu etkilemektedir. İnsanlar bulundukları doğal ortamı bina ve benzeri yapılarla işgal ederek sağlıklı olmayan yeni alanlar yaratmaktadırlar. Tarımsal alanların bilinçsizce ve uygun olmayan düzeylerde sulanması sonucu bir çok alan tuzlulaşmakta veya çoraklaşmaktadır. Bazı yerlerde yanlış sulama yöntemleri nedeniyle yüzbinlerce ton toprak erozyonla uzaklaşmakta ve doğal flora, toprak verimliliğinin azalması sonucu bozulmaktadır.

TOPRAK BİLİMİ VE İNSANLIĞA KATKILARI

Toprak bilimi gerek teorik ve gerekse uygulamalı bir disiplin olarak geçmişte birçok doğal ve tarımsal problemin çözümünde aktif rol oynamıştır: 1) Toprak ve su kaynaklarının korunması. 2) Toprak, su ve atmosfer kirlenmesinin en aza indirilmesi. 3) Sulama ve dıranaj işlemleri, suyun etkin ve ekonomik olarak kullanılması. 4) Bitkisel üretimde besin ve su kullanım etkinliğinin arttırılması. 5) Bozulmuş toprakların fiziksel ve kimyasal yapılarının yeniden düzeltilmesi. 6) Tarım dışı amaçlarla kullanılmış ve peyzajları bozulmuş alanların yeniden oluşturulması. 7) Kullanıcılara teknoloji transferi olanağı yaratılması.

Bugün toprak bilimcilerine geçmişten daha ağır görevler düşmektedir. Toprak bilimcisi, hızla artan dünya nüfusunun baskısı ile oluşacak yeterli besin sağlama sorunları ile ilgilidir. Toprakların verimliliğinin devamı için toprak kullanımı ve yönetimi toprak bilimcisinin ilgi odağıdır. Birim alandan ekonomik anlamda maksimum düzeyde yararlanmak, verimi arttırmak, ortama uygun bitki tür veya genotiplerinin seçilmesi, bu türlerin besin elementlerinden yararlanma olanaklarının belirlenmesi toprak bilimcisinin asli görevlerindendir. Tuzlu-çorak ve besin elementleri noksanlığı bulunan alanların tespit edilmesi ve tuz stresine ve besin elementi noksanlığına dayanıklı tür ve genotiplerin belirlenmesi ve bunların sözkonusu alanlara adaptasyonunun sağlanması toprak bilimcilerinin aktif olarak ilgilendiği alanlardır.

Su sıkıntısı çekilen alanlarda, bitki topluluklarının su ihtiyaçlarının karşılanması için tarla topraklarında suyun randımanlı kullanımı ve daha az su gereksinimi olan bitki türlerinin seçimi, toprakta suyun muhafaza edilmesi gibi konularda toprak bilimcisi birinci derecede görev almak zorundadır. Tarımda süreklilik, toprak verimliliğinin de sürekliliğini dikkate alan çevre korumalı toprak-bitki yönetimi ve beslenmesine bağlıdır. Toprağın iyi beslenmesi bitkinin iyi beslenmesini sağlayacağından, bitki yiyen hayvanlar buna bağlı olarak daha sağlıklı beslenmiş olurlar. Böylece, besin zincirinin son halkası olan insanlar da daha iyi beslenmiş olacaktır. Bitki ve hayvanların beslenme bozuklukları, direkt insan sağlığını ve insan fizyolojisini etkilemektedir. Bitki besleme ve toprak verimliliği bilgisi kullanılarak beslenmeden kaynaklanan bölgesel tıbbi hastalık ve zararlılara karşı daha etkin korunma sağlanabilir. Şehir artıkları uygun tekniklerle işlenerek gübre kullanımına dönüştürülebilir ve tekrar doğal kullanıma kazandırılabilinir. Toprak bilimcisi; toprak biyoteknolojisi bilgisini kullanarak, besin elementleri döngüsünü sağlayan toprak mikroorganizmalarını, azot fiksasyonu sağlayan veya fosfor alımında etkin rol alan mikoriza mantarlarını üreterek, daha az gübre kullanımı yanında daha temiz bir çevre sağlayabilir.

Toprak bilimcisi; fizik, kimya ve biyoloji bilgisini matematik bilgisiyle bütünleştirerek topraktaki farklılıkları ve bu farklılıkların boyutlarını, buna etki eden faktörlerin dağılımını ve bunların topraktaki davranışlarını modelleyebilir. Toprak bilimcisi ayrıca, inşaat, otoyol, baraj, hava alanı gibi mühendislik çalışmalarının yapıldığı alanlarda toprak bilgisini kullanarak söz konusu yapıda toprakların şişme ve büzülmesine neden olan faktörlerin belirlenmesi ve ileride oluşacak yapısal bozukluklara meydan vermeyecek tedbirlerin alınmasında aktif rol almak zorundadır. Toprak teknolojisi bilgisi kullanılarak seramik ve tuğla yapımında daha sağlıklı ve ekonomik üretimin sağlanmasında etkin rol oynar. Toprak bilimcisi "neden-niçin" ilişkisini kullanarak temel toprak özelliklerini ve geçmişini de araştırır. Toprak bilimi antropoloji ve arkeoloji alanında çokça başvurulacak bir bilim dalı olup geçmiş uygarlıkların yaşam biçimleri hakkında bilgi edinilmesinde de kullanılmaktadır.

Kısacası toprak bilimi, toprakların oluşum, gelişim, dağılım ve insan tarafından korunması ile ilgilidir. Bu bağlamda toprak, insanın günlük hayatta en çok karşılaştığı sorunların odağında olup en değerli ve en çok korunması gereken bir varlıktır. Herkesin takdir edeceği gibi doğal varlıklar içerisinde çoğaltılamayan ve başka hiçbir ülkeden satın alanamayan tek doğal varlık topraktır. İnsanlığın geleceği bu değerli varlığın korunması ve geliştirilmesine bağlıdır.

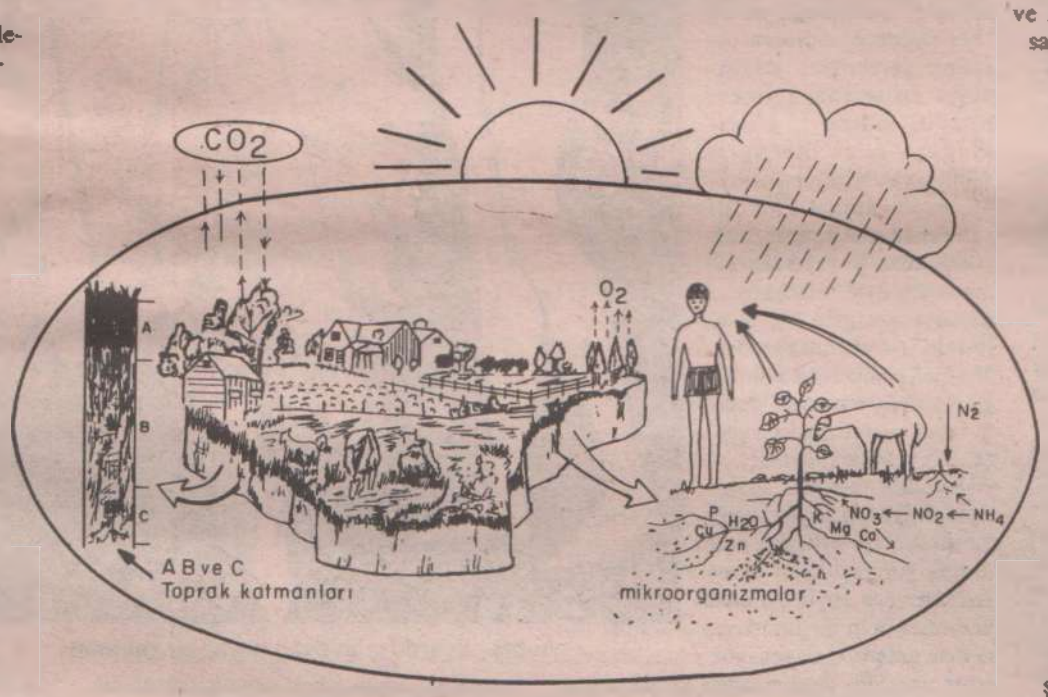

Canlı-Toprak-Atmosfer İlişkileri

(*) Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak Bölümü.

Kadın utopyalarında ufukdışı alanın önemi-2

Prof. Dr. Şenel ERGİN

Ursula K. LeGuin *Karanlığın Sol Eli*'ne (*Ayrıntı* 1995), burada ve şimdiye ait bir fenomen ya da eğilimin alınıp, bunun dramatik etkiler yaratmak amacıyla arıtılıp, yoğunlaştırılarak geleceğe doğru genişletildiği varsayımına karşı çıkarak başlamaktadır.

"Bilim-kurgu önbilici değil, betimleyicidir". Kehanet'e temellenen bilim-kurgu "fazla rasyonalist"tir, basittir; bu nedenle unsurlardan biri olsa bile, oyuna adını veren şey olamaz. **LeGuin**'e göre, bilim-kurgu bir "düşünce deneyi"dir; "düşünce ve sezgi, sadece deneyin koşulları tarafından belirlenen sınırlar içinde (ki bu sınırlar çok geniş olabilir) özgürce hareket edebilir." Ve bu "düşünce deneyi"nin amacı gelecek hakkında öngörülerde bulunmak değildir, çünkü "gelecek öngörülemez", sadece "gerçekliği, mevcut dünyayı betimlemektir." (s.10)

"'Dünyaya karşı gerçek!' Evet. Tamamen. Kurmaca yazarları en azından daha cesur olabildikleri anlarda, gerçeği arzularlar: Onu bilmeyi, söylemeyi, ona hizmet etmeyi. Ama bunu acayip ve sapkın tarzda yapmaya girişirler; hiçbir zaman var olmamış ve hiçbir zaman var olmayacak kişiler, yazarlar ve olaylar uydurur, bu kurduklarını ayrıntılarıyla, uzun uzun ve bayağı da heyecanlanarak anlatır ve bütün bu yalan çıkınını yazmayı bitirdikten sonra da, işte derler, gerçek bu işte!" (s.11)

LeGuin'in anlayabildiği ya da ifade edebildiği tek gerçek, mantık açısından tanımlanacak olursa bir "yalan", psikoloji açısından bir "simge", estetik açıdan ise bir "metafor"dur. **LeGuin** bize edebiyatın ve bilim-kurgunun metafor olduğunu söylemektedir. "Onu diğer, daha eski kurmaca biçimlerinden ayıran şey, çağdaş hayatımızın baskın öğelerinden, bilimden, bütün bilimlerden ve teknolojiden ve bu arada göreceliksel ve tarihsel bir perspektiften çıkarılan yeni metaforları kullanmasıdır. Uzay yolculuğu bu metaforlardan biridir sözgelimi, alternatif bir toplum, alternatif bir biyoloji de öyle; gelecek de bir başka metafordur. Kurmaca yapıtlarda gelecek bir metafordur." (s.14)

Kısaca özetlenirse, bilim-kurgu yazarı olarak **LeGuin**, bugünün dünyasına, gelecek metaforunu kullanarak şimdi'yi ve şimdi'nin geleceğini anlatmayı amaçlamaktadır.

Peki.. **LeGuin**'e göre şimdi'nin gerçekliği nedir.. Nasıl tanımlanır.. **LeGuin** bunu metaforlara başvurmadan söyleyemez. "Gerçekliğin hayal gücüyle ilgili bir mesele olduğunu" (s.14) sezinler, düşünür ve bilim-kurgu romanlarını yazar.

LEGUIN'DE CİNSİYETİN YOK EDİLMESİ SORUNU

Işık Soner'in (1) yazdığına göre, **LeGuin**, *Kış Gezegeni*'nde geriye ne kaldığını görmek için cinsiyeti yok etmiştir. "Geriye kalan, kadın ile erkeğin eşit olarak paylaştıkları bir alandır."

Karanlığın Sol Eli'nde insanlar androjendir; yani zamanın beşte dördünde cinsel yalıtılmışlık durumunu yaşayan, potansiyel ya da entegral ikicinsiyetlilerdir. (Bu arada kitaptaki "adamkadın" (s.88) tanımlamasına itiraz ediyorum. Orijinal dilde bu anlama gelen bir sözcük kullanılıp kullanılmadığını bilmiyorum; ancak Türkçe'de "adam" sözcüğü cinsiyete gönderme yapmayan bir sözcüktür. Bilim-kurgunun iç mantığı gereği, "erkek-kadın" biçiminde çevirmek gerekiyordu. Eğer "erkek-kadın" sözcüğünün günlük dildeki sevimsiz anlam yükünden kaçınmak istenmişse, başka bir sözcük bulunmalıydı. Kaldı ki, s.182'de "Ne kadın, ne erkek, ne de ikisi birden, çevrimsel, aya göre değişken, bir anda başkalaşan, insanlığın bu değişkenleri...." gibi bir tanımlama da bulunmaktadır.) Ama bu **LeGuin**'in ne "bu bin yıl içinde hepimizin androjen olacağı kehanetinde" bulunduğu ne de "her nedense androjen olmamız gerektiğini" düşündüğü anlamına gelmez. Kendisi sadece ".. bilim-kurguya özgü o acayip, sapkın ve düşünce-deneysel tarzda; günün belli, biraz tuhaf saatlerinde bize (kendimize Ş. E.) bakarsanız zaten öyle olduğumuzu görürsünüz gibi bir gözlemde" bulunmaktadır. (s.13) Kehanetler savurduğu, "bu böyle olacak" dediği falan yoktur. Sadece gerçekliği betimlemektedir.

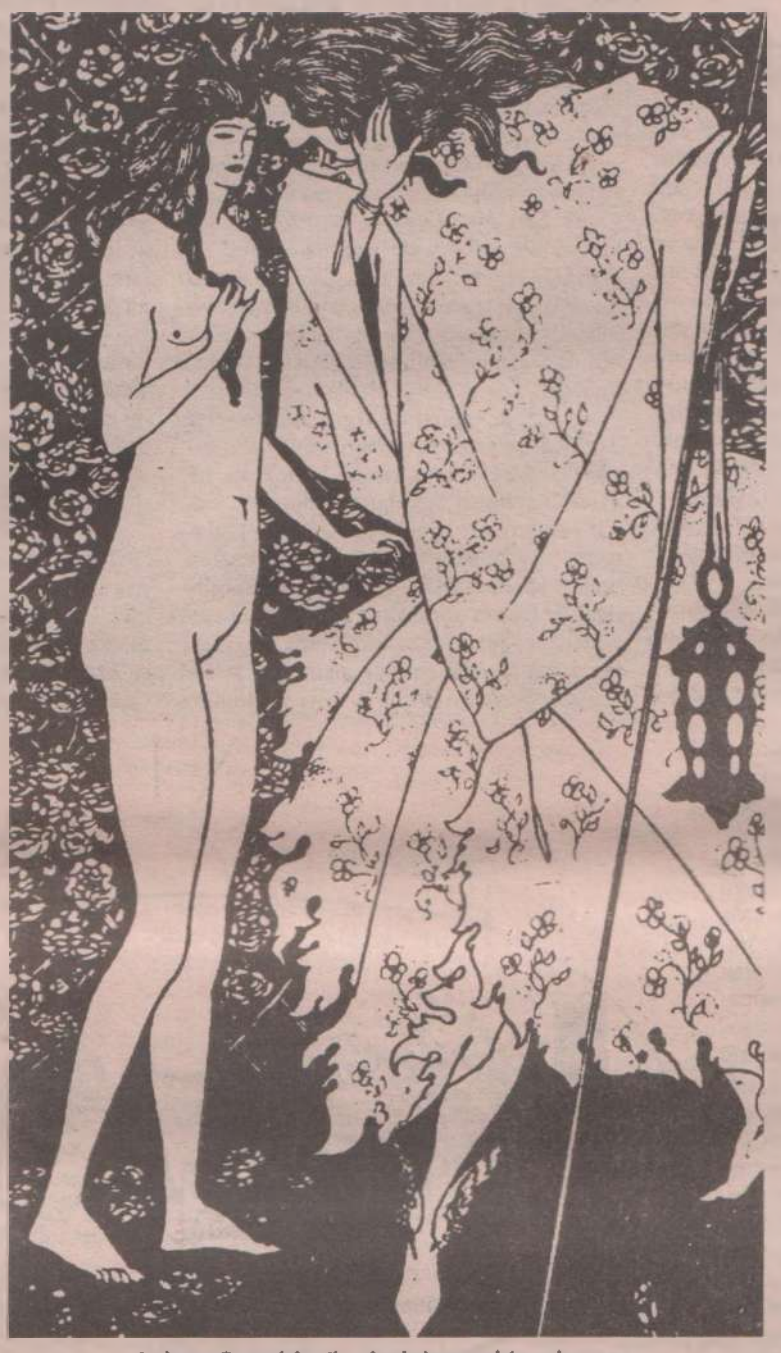

Aubrey Beardsley'in siyah beyaz bir çalışması.

LeGuin'in kendi sözleriyle doğrudan söylemediği ise kadın ile erkeğin eşit olarak paylaştıkları alanı ararken veya böyle bir alan yaratmak için düşünürken, neden sadece cinsiyeti yok etme gereğini duyumsadığı ya da neden sadece cinsiyeti yok ettiğidir. Gerçeklik alanında neyin görülmesi gerektiğini göstermeye çalışırken, nasıl gerçekleştirilebileceği ve bunun araçlarının neler olabileceği konularını düşünce/işlem dışı bırakmaktadır (Bu kanalda bilgi üretmek de benim boynumun borcu olsun). **LeGuin** amaçlamış olsun veya olmasın, önceki yazımda betimlemeye çalıştığım *Ufukdışı Alan*'a androjen insanı oturtmuştur.

MERHABA POZİTİVİZM; CANIN CEHENNEME!

LeGuin'in betimlediği gerçeklik alanı, Pozitivizm'in sağladığı görme yeteneği ile kavranabilecek bir gerçeklik değildir. Çünkü yaşanan gerçeklik sadece fiili/aktüel olma durumundan ibaret, bu kadar yalınkat değildir. Gerçekliğin fiili/aktüel olmayan yüzünü ise pozitivist felsefe göremez; göremediklerini de betimleyip, açıklayamaz.

Sanırım, **LeGuin**'i androjen insana vardıran hareket noktası şudur (s.199, Genli Ai, Therem Harth'a (Estraven) sohbet sırasında söyler): "Sanırım bir insanın hayatındaki en önemli şey, tek başına en belirleyici etken erkek veya kadın olarak doğmak. Çoğu toplumda insanın beklentilerini, etkinliğini, bakış açısını, etiğini, tavırlarını bu belirliyor, hemen hemen her şeyini."

LeGuin bizlere "düşünün" diyor. "Herkes herşeyi becerebilir. Basit gibi geliyor bu, ama psikolojik etkileri saymakla bitmez. Onyedi ile otuzbeş yaş arasındaki herkesin.. 'çocuk bakımına bağlanabilir' durumda olması, aslında burada hiç kimsenin, kadınların başka yerlerde olabileceği gibi çocuk bakımına -psikolojik ve fiziksel olarak- sıkı sıkıya bağlanmadığı anlamına geliyor. Zahmet ve ayrıcalık oldukça eşit paylaşılıyor, herkes aynı riske veya seçim hakkına sahip. Bu yüzden de burada hiç kimse başka yerlerdeki özgür erkekler kadar özgür değil." (s.88)

Yani kimsenin köle olmadığı yerde, efendinin de bulunamayacağı gerçeği gibi. Özgür erkek yoksa, köle insan da yoktur, ya da özgür kadın olmasına da gerek kalmaz.

Şimdi, "özgür insan değil, özgür toplum" söyleminin daha iyi anlaşılacağını düşünüyorum. **LeGuin** "düşünün" demeyi sürdürür: "İnsanlık güçlü ve zayıf, koruyucu/korunan, hükmeden/hükmedilen, sahip olan/sahip olunan, aktif/pasif diye ikiye bölünmemiş" (s.88). "Bir insan sadece insan olarak dikkate alınır ve değerlendirilir, ürkütücü bir deneyim bu" (s.89). "Toplumsal-cinsel etkileşim kalıplarımızın hiçbiri yok burada. Onlar bu oyunu oynayamazlar. Onlar birbirlerini kadın ya da erkek olarak görmezler. Bizler için tahayyül edilemez bir şey bu. Yeni doğmuş bir bebek hakkında ilk sorduğumuz soru nedir?" (s.88). *Kış Gezegeni*'nde ".. insan düşünüşünü belirleyen o düalizm eğilimi tümüyle azalmış ya da değişmiş durumda"dır (s.88). Karşılıklı istemeyince cinsellik yoktur; bir suç türü tecavüz yoktur; bir kurum olarak fuhuş yoktur; günümüzün Milli Eğitiminde olduğu gibi cinsiyetçi eğitim ilkesi yoktur. **LeGuin**, androjen insan çözümü ile, "Toplumsal Cinsiyet" kavramının varlık nedenini ve eylem alanlarını kurutmuştur.

Merhaba Pozitivizm; canın cehenneme..

YILMAZ ÖNER VE OLASILIKÇI DETERMİNİZM

LeGuin, **M. Yılmaz Öner**'i okumuş olabilir mi.. Bilemem. Ancak, Fransız ve İtalyan edebiyatı okumuş olan, Rönesans Edebiyatı üzerine uzmanlaşan birinin, Avrupa'nın düşünce tarihi ile yakın bağının bulunması doğaldır. **Öner** 1971'de Almanya'da doktora yazan, 50'li yıllardan bugüne Avrupa mekanı ile iletişim içinde yaşayan bir filozof olduğuna göre, **LeGuin**'in **Öner**'i okumuş olma olasılığı potansiyel olarak yüksektir. Ayrıca, **Öner**'i de kendi felsefesine yönlendiren düşün öncülerini ortak okumuş da olabilirler. **LeGuin**, gerçekliğin, algılama, kavrama ve betimleme eylemleri açısından çok önemli olan farklı ve ayrı düzlemlerine zihinsel olmasa bile, sezgisel olarak ulaşmıştır.

M. Yılmaz Öner ise, elbette sezgisel destekli, zihinsel çalışması ile gerçekliği tanımlama ve açıklama bilincini oluşturan pozitivizmi bilim evreninden süpürecek güçte olan kendi felsefesini, prodeterminizmi, yani (probabilist) olasılıkçı determinizmi kurmuştur. **Aydın Çubukçu**'nun da yazdığı gibi, **Öner**, kendine özgü bir felsefe ve buna uygun bir dil geliştirmiş, yani bir sistem kurabilmiş olan tek filozofumuzdur (Türkiye **M. Yılmaz Öner** ile övünebilmeyi yakın tarihte başarabilir, inşallah..).

Peki.. nedir bu olasılıkçı determinizm.. gerçekliği nasıl tanımlar, betimler, açıklar.. **Öner**'in 1951'de başlayan çalışmala-

rındaki temel kaygı, zamanı yapısallaştırmak ya da "geleceği şimdiye veya şimdiki gerçekliğe indirgemek" ve özündeki "determinizm" arayışıdır. **Öner**'in "gelecek" dediği "henüz-şimdi-olmayan", herhangi bir şimdiki andaki "virtüel" (henüz-şimdi-fiili-olmayan) gerçeklikle aynı şeydir. Geleceği böylece şimdiye izdüşürmüş olur. Geleceğin bugüne vuran şavkı ya da şimdiye düşen izlerini, "virtüel gerçeklik" denen izdüşümlerini ayrı bir gerçeklik kategorisi olarak alır. 1951-1971 sürecinde, "geleceği öncelemek" ilkesini de uygulayarak matematiksel tasarımlarıyla, "zamanın gerek henüz-şimdi ve artık-şimdi 'olmayan' biçiminde gerekse şimdideşlik kavramı biçiminde ayrıntılı yapısal analizi sonunda", kendi determinizm ilkesine ulaşır. "Geleceği Önceleme" ilkesini, şimdiki anda mevcut virtüel gerçeklik düzeyine oturtmayı determinizm açısından daha tutarlı bulmaktadır. Çünkü determinizm eninde sonunda geleceğin değil, şimdiki an'ın sorunudur; yarın şimdiden, virtüel de olsa şimdi'nin gerçeklik düzleminde aranmalıdır. İşte Olasılıkçı Determinizm (Prodeterminizm), geleceği şimdiki virtüel gerçekliğe indirgemenin yöntemini öğreten bir felsefedir. Hemen burada, şimdi, **LeGuin**'in gelecek metaforunu kullanarak, şimdi'yi ve şimdi'nin gerçeğini anlatmayı amaçladığını anımsayalım. **LeGuin** ve **Adam Şenel** gibi utopya alanındaki devleri doğru anlayabilmek için önce dersimizi çalışmak zorundayız. Dersimiz ise: **M. Yılmaz Öner** ve O'nun felsefesi'dir. Çünkü bu devlerin sorun olarak tanımladıkları şeyler, gerçekliğin virtüel kapsamında/düzleminde/kategorisinde sorun olarak tanımlanabilen şeylerdir. Pozitivist Felsefe'nin ise bu alanı görecek gözü, aklı yoktur.

LEGUİN'İN "CİNSİYET SORUNU"NA ÇÖZÜMÜ

LeGuin, kitabında "Cinsiyet Sorunu" başlığı ile ayrı bir bölüm açmıştır. Bu başlık altında sorgulamak istediği, günümüz uygarlık bilincinin, 1) sürekli cinselliğin toplumsal kurumları nasıl etkilediği ve 2) sürekli cinsellikle insanların nasıl başa çıktıkları (s.120) gibi olası sorulara hangi yanıtları oluşturduğudur.

Elbette bu olası sorulara verilecek yanıtlar iki ayrı cinsiyet olduğu gerçekliğini de unutmayacaklardır.

LeGuin özel olarak açtığı bölümde (s.84-90) kendi yanıtını anlatmaktadır. Oluşturduğu "Gethen Toplumu gündelik işleyişi ve sürekliliği içinde cinsellikten yoksun bir toplum" gibi görünmesine karşın, toplum yaşamında cinselliğe fazlasıyla yer verilmektedir. Gethenliler'in cinsel fizyolojileri farklıdır. Bir Gethenli'deki cinsel çevrim ortalama 26-28 gün sürer. 21 ya da 22 gün kişi, cinselliği gizil olarak yaşadığı "somer" durumundadır. 18. güne doğru hipofiz bezinin etkinliğiyle hormonal değişimler başlar ve 22. ve 23. günde kişi "kemmer"e, "estrus"a girer.

LeGuin cinsel etkinlikteki karşılıklılık ilkesinin altını çizmektedir. Kemmer'in ilk evresinde kişi tümüyle androjen durumdadır. Cinsiyet ve cinsel güç yalıtılmış haldeyken edinilemez. Kemmer'in ilk evresindeki bir Gethenli, tek başına ya da kemmer devresinde olmayan birileriyle kaldığı taktirde birleşme yetisini kazanamaz. Bununla birlikte bu evrede cinsel itkiler aşırı güçlüdür ve tüm kişiliği denetler, öteki tüm itkileri kendine tabi kılar. Ancak kişi kemmer devresinde kendisine bir eş bulduğunda hormon salgısı artar ve bu, eşlerden birinde erkek ya da dişi hormonları baskın olana dek sürer. Jenital organ duruma göre büyür ya da küçülür, cinsel ilgi yoğunlaşır ve değişiklikten etkilenen öteki kişi karşı cinsel rolü üstlenir. Kemmer'in bu ikinci evresi, karşılıklı cinsiyet ve arzu oluşturma süreci tahminen iki ilâ yirmi saat arasında bir süreyi kapsamaktadır. Normal kişilerin kemmer'de şu veya bu cinsel role yönelik bir eğilimleri yoktur; erkek veya dişi olacaklarını bilemezler. Bu durum cinsiyetlerini seçemezler anlamındadır.

Kemmer'in son evresi iki ilâ beş gün sürer, bu evrede cinsel arzu ve eylem gücü en üst düzeye ulaşır ve oldukça ani bir biçimde de sona erer. Eğer gebelik oluşmamışsa kişi birkaç saat içinde somer evresine, yani androjen kimliğine döner ve yeni bir çevrim başlamaktadır.

Kişi, dişi rolünde ise ve gebe kalmışsa, hormon etkinliği kuşkusuz sürecektir. Gebelik dönemi 8.4 ay; emzirme dönemi 6 ilâ 8 aydır. Bu süre içinde kişi dişi olarak kalacaktır; göğüsler biraz daha irileşmiş ve pelvis çevresi genişlemiştir. Ancak emzirme bitimi "dişi" yeniden somer'e girer ve yine tam bir androjen olur.

Birbirini izleyen çevrimlerde farklı cinsiyetlerin kazanılması durumu fizyolojik bir alışkanlık oluşturmaz ve birkaç çocuk doğurmuş bir ana daha sonra başka çocukların da babası olabilmektedir.

Ve en önemlisi Gethen'in her yerinde soy, "tensel ebeveyn"den, yani "ana" kimliğini taşımış olan androjen'den gelir.

Okura not: Bu yazıyı yazmak için ancak son hafta oturabildiğimde, "Karanlığın Sol Eli" ile "Mülksüzler"i yeniden ele aldım ve o ana kadar yeteri netlikte göremediğim bir şeyin ayrımına vardım. **LeGuin**, "düşünce deneyleri"ni sistemleştirme çabası içindeydi. Akademik bir kariyeri olan ve gerçekliği açıklamak için sistem kurmaya çalışan bir kadının yarattığı zihinsel haz duygusu, beni çok heyecanlandırdı. Böyle bir heyecanı oldukça uzun bir süre yaşıyorum. Bu durumda **M. Piercy**'i ele almayı, O'nu **LeGuin**'in gölgesinde bırakırım kaygısıyla istemedim. **Piercy** gelecek yazının konusu olacak.

Türk Yazını'nda beni bu kertede heyecanlandıran üç kadın tanıyorum. Yine bir bütünsellik peşinde olan **Adalet Ağaoğlu** ve **Pınar Kür** ile bir başka bağlamda **Tezer Özlü**.

DİPNOT

1) Bu bağlamda Işık Soner'e dergimizin Ekim sayısındaki "Kadın ütopyaları" başlıklı ve büyük emek ürünü olan yazısı için teşekkür ediyorum. İzleyen sayılarda yayınlanan iki yazının anlaşılırlığı için, önce böyle kapsamlı bir incelemenin yapılması gerekiyordu. Böyle bir inceleme için hazırlanırken, Soner'in yazısının yayınlanmış olmasını mutlulukla yaşadım.

Türkiye basın tarihi ikiye ayrılır
Evrensel'den önce
Evrensel'den sonra

Hayatı yaratan çoğunluğun sesi basında özgürlüğün simgesi

EVRENSEL

Gazeteniz her gün bayilerde

Bilgeliğin sırları

İlhan VARDAR

Çocukluk düşlerim

"Şurada Hazreti Nuh zamanından beri gömülü kalmış taşlar var. Belki de tufandan önce de toprak altındaydılar. Babam da, babamın babası da benden önce çadırlarını burada kurdular, ama bu betimlemelerden hiçbir zaman haberleri olmadı. On iki yüzyıldan beri inananlar -Allah'a hamdolsun yalnız onlar gerçek bilgeliğe sahiptirler- bu ülkede oturmuşlardır. Fakat içlerinden hiçbiri de, onlardan önce gelenler de yeraltı sarayı diye bir şey duymamışlardır.

Şimdi bak!

Bir frenk günlerce uzaktaki ülkesinden geliyor, dosdoğru bu yere gidiyor, eline bir değnek alıyor, bir çizgi şuraya, bir çizgi buraya çiziyor. 'İşte' diyor, 'saray bu', 'orası da kapı' diyor. Bize de yaşantımız boyunca ayaklarımızın altında, bizim haberimiz olmadan yatan şeyleri gösteriyor.

Harika! Harika!

Sen bunları kitaplardan mı, sihirle mi, yoksa Peygamberimizden mi, öğrendin? Söyle, ey Behey!

Bilgeliğin sırlarını söyle bana!" (1)

ÇOCUKLUK DÜŞLERİ

İngiliz arkeoloğu **Layard**, 1845'lerde Mezopotamya'da Nemrut tepesinin altındaki Asur sarayının bulunduğu kazılar sırasında kendisine yardım eden **Şeyh Abdel-el-Rahman**'a bilgeliğin sırlarını verdi mi bilemiyorum. Ama bahçesinde hâlâ izleri bulunan son dönem bir kilisenin temelleri üzerinde inşa edilmiş doğduğum ev ve çevresindeki toprak üzerindeki tarihi kalıntılar arasında oynarken, 2. Paylaşım Savaşı sırasında cephe yerine, Kartaca savaşlarının geçtiği alana gelip "Yüzyıllardır ben yaşıyorum, Kartaca savaşında da buradaydım şimdi de" diyen Genaral **Patton** misali çağlar öncesine giderek, kendimi o çağların çocukları ile özleştirir, onların ayak izlerini, çağlar öncesi büyük taş kütlelerin üst üste harçsız olarak konulması ile yapılan kale surlarında çalışan işçilerin parmak izlerini arayarak, iyi bir arkeolog olup toprağın altındaki bilinmeyen değerleri de çıkarıp, bilgeliğin sırlarına bir gün bilim ile ulaşacağımı düşlerdim.

Bu düşlerde en büyük pay; kuşkusuz aydın bir imam olan dedem ve yine aydın bir imam olarak yetiştirdiği babamın sürgün yeri olan, 6. yüzyılda Bizanslılarca inşa edilmiş, "Küçük Ayasofya" olarak da adlandırılan ve 14. yüzyılda **Süleyman Paşa** tarafından camiye çevrilen kilisedir. Cemaati olmayan bir kilisede babam tek başına namazını kılarken; ben, karanlık odalara girer, camiye çevrildikten sonra duvarlarına kaplanan kalın sıvanın yer yer dökülmesi ile ortaya çıkan, doğal renklerinden hiçbir şey kaybetmemiş o güzelim freskleri zevkle izler, belki de bilinçsizce yapılan işlemin onları koruduğuna inanır ve sevinirdim.

Yine o çocukluk yıllarımda **Şeyh Abdel-el-Rahman**'ın betimlediği gibi onlarca frenk gelerek **Layard**'ın yaptığı gibi "işte şurada" diyemeden ellerinde fener, kilisenin en ücra köşelerinde bir şeyler aradılar. Kilisenin anahtarının babamda olması gelen turistlere refakat etmemi sağlamıştı. Rehbere ne aradıklarını sorduğumda "Meryem ve İsa tablosu" yanıtını aldım. Tabi ki bulamadılar. Çünkü onlar da daha bilgeliğin sınırlarında idiler. Turistler gittikten sonra ikindi namazı için gelen babama sorduğumda minberin üstünü göstererek; "İşte şurada bir Meryem ve İsa freski bulunuyor" cevabını aldım. Bilgeliğin sırlarını biliyorduk ama onları çıkarmasını ve korumasını bilmiyorduk.

Kazandere'nin doğal güzellikleri tehlike altında.

Yıllar sonra kilisenin tarihi değerinin anlaşılıp, restorasyona başlanmasının sevinci de kursağımda kalmıştı. Çünkü o kalın sıvaların üzerine bir de beton sıva atılması, "Meryem ve İsa" tablosu ile birlikte diğer tüm fresklerin daha derinlere gizlenerek insanların o güzelliklerden mahrum edilmesi demekti. Belki "Meryem ve İsa" tablosu bir söylence idi ama, artık onun gerçek olup olmadığını hiçbir zaman bilemeyecektik.

Sonraları, gençliğe adım attığımız yıllarda, kaçak sigara içtiğimiz o tarihi mekanların tarihi hakkında bölük pörçük de olsa bilgi edinmeye başladım. Kentin ismi üzerine anlatılan hikayelerden biri; Trak krallarından birinin kızının, bir savaşta göğsünden vurularak "Ah göğsüm" anlamında "Ah Bizyon" demesi ve buradan kentin adının Bizye olduğu ve sonradan Trak Kralı **Byzas**'a izafeten verildiğidir.

BİZYE'NİN TARİHİ

Dünya ve ülkemizin bunca sorunu çözümsüz dururken, bunlardan bize ne diyebilirsiniz. Benim için sevindirici ve üzücü iki nedeni var. Bu nedenler; tarihi, İstanbul'dan da eski, Istranca dağlarının eteklerindeki bu küçücük, yemyeşil uygarlıklar kentinin tarih zinciri içindeki eksik olan halkalarının geçtiğimiz günlerde gün ışığına çıkarılması ve 2600 yıllık komşusu olan İstanbul'un bu kente karşı vefasızlığı. Kentin tarihçesi kısaca şöyle:

Bizye'nin tarihi MÖ 3000-2500 yıllarında yöreye yerleşen Traklarla başlar. Kent, MÖ 513'te **Darius**'un, 440'ta Medler'in, 444'te Atinalıların ve 350'de **II. Filip**'in buyruğundadır.

MÖ 190'da Romalılar hakimdir. MÖ 72'de Roma idaresinde bir Trakya Krallığı kurulur. Bazı kaynaklar merkezi Bizye olan bu krallığı Odris Krallığı olarak anarlar. **Klavidus**, Romalılarla anlaşmışsa da, MS 46'da bu krallığa son vererek yöreyi topraklarına katar. Bu dönemde Bizye, Hıristiyanlığın yayılmaya başlaması ile birlikte piskoposluk merkezi haline getirilmiştir.

MS 338'de artık Bizanslılar hakimdir kente. Bugünkü isminin ilk defa Bizanslılar tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Kent, Avar ve Peçeneklerin istilalarından da nasibini alır. Yine de 1368'deki Osmanlı hakimiyetine kadar Bizanslılarda kalmıştır.

1912'de Bulgarların, 1920'de Yunanlıların eline geçen Bizye, 1 Kasım 1922'de Mudanya Mütakeresi ile Türkiye Cumhuriyeti topraklarına katılır.

İLK KAZILAR VE İLGİSİZLİK

Çeşitli uygarlıkların üst üste yaşandığı, kendisi küçük ama tarihi büyük bu kasabada ilk kazılar 1938'de **Arif Müfid Mansel** başkanlığındaki ekip tarafından başlatılır. Trak Krallığından kalan kırk höyükten dördü açılarak, önemli eserler çıkarılır. Daha sonraları yapılan 1962 ve 1982 yıllarındaki sondaj kazılarında ise MÖ 2000 yıllarına ait eserler bulunur. Yerüstü eserlere bakıldığında, çoğu Bizans döneminden kalmadır. Trak ve Bizans uygarlıkları dışında başka uygarlıklara ait eserlerin bulunamaması -Roma döneminden kalan önemsiz eserler dışında- bu önemli merkezde başka uygarlıkların yaşamadığının göstergesi gibidir.

Bu fikrin doğru olmadığının düşünmeme rağmen arkeolojiye olan merakımı rahmetli lise müdürümün dayatması yüzünden terkederek, bilgeliğin sırlarına ulaşmak için bir başka bilinmeyene, uzaya yöneldim. Ardından yaşam savaşı bu önemli tarihi kentdeki gelişmeleri ancak uzaktan takip edebilmeme neden oldu.

Bu tarihi merkezin öneminin anlaşılmaması, yerel yönetimlerin oy kaygısına düşmesinden ve halkımızın duyarsızlığındandır. Yapılan kazılar sırasında çıkan eserler bugün Edirne, İstanbul ve Ankara müzelerinde bulunmaktadır. Edirne'yi, İstanbul'u anlayabiliyorum da, bu eserlerin Ankara'ya taşınmasını hâlâ anlayabilmiş değilim. Berlin'deki Bergama sunağının peşini bırakmayan Bergama halkının duyarlılığının çok küçük bir kesri gösterilseydi, belki de bu tarihi merkezde bir müze kurulabilirdi. İlk gençliklerinde büyük şehirlerde okumaya giden yöre insanları, ilerici ve devrimci bir kimlik kazanarak yaşam savaşına atılıyor, bu özelliklerini bir kaç yıl koruduktan sonra, büyük bir özlemle doğdukları topraklara geri dönerek yörede görev yapmaya başlıyorlar. Yörenin avantajlarından yararlanarak palazlanan bu kesim, birer küçük burjuva olup tamamen apolitize oluyor ve Trakya halkına öncülük etmiyorlar. Kültürel bir olayda dahi sivil bir örgüt kuramamanın acılarını yaşamaktadır yöre...

20 küsur yıllık sağ iktidar egemenliğinde, bu merkezde kültürel gelişme olmazken, 1977 yılında iktidar olan sosyaldemokratlar zamanında başlayan, bilim dışı olduğuna inandığım bilinçsiz tarihi restorasyonlar, 1980 12 Eylül faşist diktası ile son buluyor. Ardından gelen yerel sağ iktidar, kanalizasyon ve su şebekesi yenileme çalışmaları sırasında tarihi kalıntılarda ve kentin yeşil dokusunda büyük tahribatlara neden oluyor.

1994 yılında sosyaldemokratlar yerel iktidarı bir kez daha alıyor, ancak tarihsel zincirin eksik halkasının bulunması bu iktidarın değil, bir rastlantının ve bir ineğin başarısı oluyor. İlginç değil mi?

TARİHSEL ZİNCİRİN EKSİK HALKALARI

1995 yazı hafta sonlarında yöreye git-

Bizye'deki son arkeolojik kazılarla antik tiy

süsleyen eski kilise.

tiğim zaman, Trakya Üniversitesi Arkeoloji öğrencisi gençlerin bölgede çeşitli araştırmalar yaptıklarını öğrendim. Üniversitenin buraya el atması, bilimsel çalışmalar yapılması sevindirici idi. Ancak, çalışmalar yıllardır yüzey araştırmaları ile geçiştirildiği ve ilerleme kaydedilmediği için umutsuzluk da taşıyordum.

Temmuz ortalarında yaptığım ziyarette babam, evimizin arka sokağındaki yine çocukluğumun oyun sahalarından biri olan Çömlek Tepede mermer merdivenlerin bulunduğunu söyledi. O an bunun bir antik tiyatro olabileceğini düşündüm, bu düşünce çocukluk heyecanımın depreşmesine ve sabahı zor etmeme neden oldu. Belki de zincirin halkaları tamamlanıyordu. Ertesi gün büyük bir çoşku ile kazı yerine gittiğimde yanılmadığımı anladım; komşumuzun bahçesinde bir antik tiyatro ve odeon gün ışığına çıkıyordu. İlk basamakları tahrip olmuştu. Bu durum çoşkumu engelleyemedi, bağırmak, bastığımız, oynadığımız yerin altında bir tarihin yattığını ve bizlerin bundan habersiz olduğunu tüm dünyaya duyurmak istiyordum.

Bir sonraki gün kazı merkezine giderek, kazı başkanına fotoğraf çekmek, bilgi edinmek ve bunu duyurmak istediğimi söyledim. Bunun bir prosedürü olduğu, bilimsel raporun Eylül ayında yayınlanacağı, Ağustos ayını beklememin iyi olacağı yanıtını aldım. Diğer yandan sen bilirsin diyerek kararı bana bırakıyordu. Ekiptekilere bilgi verilmesi için gerekli talimatı vererek, konuşma ve davranışları ile bilgi ve bilimin kimsenin tekelinde olmadığını, evrensel olduğunu gösterdi. Bunun için kendisine ve tüm kazı ekibine yürekten teşekkür etmek istiyorum.

Ertesi gün ekipten bunun bir Roma dönemi tiyatrosu olabileceğini, kazının bir sondaj kazısı olduğunu öğrendim.

Sözümde durdum, Eylül'ün ilk günlerinde bir akşam üzeri yine kazı alanındayım. Çekeceğim fotoğrafların güzel çıkmasını istiyorum. Vizörden baktığımda Romalıları görür gibi oluyorum. Güneşin tam karşıdan vurması gölgelere neden olduğu için ertesi sabah bir daha gelmeye karar veriyorum. Sabahın ilk ışıkları, güneş daha yükselmemiş. Koltuk şeklindeki mermere oturarak sigarımı yakıyor, bu keyfi yaşıyorum önce. Bir zamanlar Trakya genel valisi iken Roma'yı yakması ile ünlü İmparator **Neron**'un bu koltukta oturup oyun izlediğini düşünüyorum. Bu düşüncelere dalıp gitmişken, kalıntının ortaya çıkmasına neden olan inek yandaki ahırdan başını uzatıyor ve buraya geliş nedenimi düşünerek uygun bir poz arayıp onu tarihe mal etmek istiyorum. Dönüşte 30 yıllık muhtarımızdan, ineğin hikayesini bir kez daha dinliyorum.

AHIRI DAR GELEN İNEK!

Yaklaşık bir yıl kadar önce arsa sahibi, ineği için bahçesinin bir köşesinde ahır yapmak istiyor. Eğimli olan araziyi dozerle düzeltiyor, temel atmışken yerel yönetim inşaatı durduruyor. Arsa sahibi de temellerin üzerine derme çatma bir baraka yaparak en azından hayvanların yemini kış geçene kadar, yağmurdan koruyor. Yem azaldıkça, ineğin kafası arsayı düzeltme işlemi sırasında dozerin kırdığı koltuk şeklindeki taşa takılıyor ve çevresini eşelemeye başlıyor. Tepenin tarihi bir mekan olması, şiddetli yağmurlardan sonra yüzeyde dahi antik paraların bulunması, antik çağlarda darphane olduğu söylentileri, arsa sahibinin merakını artırıyor. Defineci mantığı ile kazı yaparken, bir yakını şikayette bulunup, baraka içindeki kazının bilimsel araştırmaya dönüşmesini sağlıyor. Çalışmalar olumlu sonuç verince sondaj kazısı başlıyor. Kazı ekibi burada çalışmalara devam ederken, merkeze 11 km uzaklıktaki bir höyüğün define avcıları tarafından açıldığı ihbarı geliyor. Ekibin bir bölümü, burada da kazı yaparak zengin bir Trak mezarını gün ışığına çıkarıp, koruma altına alıyor.

tronun mermer merdivenleri ortaya çıkarıldı.

YAĞMA VE TALAN DÜZENİ

Hikayeme devam etmek istiyorum: Çünkü bu küçük hikaye 12 Eylül cuntasına sırtını dayayarak, globalleşme, 2000'li yıllara geçiş adı altında **Turgut Özal** döneminde kurumsallaştırılan doğa ve insanı hiçe sayan yağma düzeninin, bu ülkeyi bu kadar kısa bir zamanda uçuruma götürmesinin göstergelerinden değil mi?

Yöre insanı, yıllardır İstanbul'u gözden çıkaran imar ve kentleşme politikalarından ders almayıp, aynı yanlış imar ve kentleşme politikalarının buralarda da sürdürülmesine göz yumuyor, sesini çıkarmıyor. Çeşitli kültürlerin mozayiği olan, Trak başkentinin en eski çekirdeğini oluşturan Çömlektepe Höyüğü'nün en az MÖ 3000 yıllarına indiği belirlendiği, höyükte 2000 yıllara ait eserler bulunduğu halde; 1. derece sit alanı olan bu yörenin -ki bana göre ova haricindeki tüm bölgenin 1. derece sit alanı olması gerekir- imara açılabilmesi için 3. derece sit alanına dönüştürülmeye çalışılması, hatta önceki yerel iktidar döneminde Çömlektepe Höyüğü'nün tarla olarak kullanılan kısımlarının parsellenip, planların yapılması ne kadar acı değil mi?

İSTANBUL'UN VEFASIZLIĞI

Yapmaktan, korumaktan ziyade yıkmaya eğilimli bir toplum oluşumuz, gözden çıkmış bir değeri kurtarmak adına, diğer değerleri yıkmaya çalışmamız yazımın ikinci nedeni.

Tarihe baktığımızda, iz bırakan uygarlıkların büyük bir çoğunluğunun su kenarlarında kurulmuş olduğunu görürüz.. Ne yazık ki su başlarını devlerin tutması, 20. yüzyılın şu son yıllarında, su ile insanının hâlâ hazırlanmamış olması, eldeki su havzalarını korumak yerine rant alanları peşinde koşulup, Koruma Kurulları ve sivil toplum örgütlerinin kararlarını hiçe sayıp, İstanbul'u biz kurtardık diyebilmek adına gerçekten kurtuluşun bu olmayacağının bilinmesine rağmen işin kolayına kaçılması, bu uygarlık kentlerinin tamamen yok olmasına neden olacaktır. Şimdiden binlerce dönüm orman alanını yok ederek devam eden bu proje, 4000-4500 yıllık uygarlıkların yeni yeni ortaya çıkarıldığı bu günlerde, doğa ve uygarlık katliamından başka bir şey değildir.

Yüzyıllar önce Tuna suyunu İstanbul'a getirmeye çalışan bir Bizans İmparatoru'nun, projenin son aşamasında, proje ne alemde diye soranlara "su köpek gibi ardımdan geliyor" demesi üzerine, yapılan tüm kanalların patlayarak, Trakya'nın derelerini oluşturduğu söylencesi hâlâ yörede anlatılır. Su, kendini hoyratça harcayanlardan intikamını almıştır.

Kazandere ve Pabuçdere'nin kurutulmasından sonra, kıyıları tamamen yokolmuş İstanbullu, artık Trakya'daki kıyılar dahil Karadeniz kıyılarında bile gidebileceği bir doğa alanı bulamayacaktır.

Kirlenmeye başlayan Papuçdere'den bir görünt0.

Midye (bugünkü ismi ile Kıyıköy) halkı başta olmak üzere, Vize ve Kırklareli halkının, sosyaldemokrat yerel yönetimlerin, belki de oluşturulacak sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde ve bu tahribatı kendi kentinde yaşamış İstanbul halkının desteği ile bu projenin hayata geçirilmemesi için mücadele etmesi gerekiyor. Bu nasıl başarılır bilemiyorum? Fakat bir Park Oteli, bir Gökova mücadelesi deneyimleri ortada. Bu konuda gerekli duyarlılığı ve desteği vermek insan olmanın gereğidir diye düşünüyorum.

Aklıma Nikaragua devrimi sırasında mücadele eden kadınlardan **Azucena del Rosario**'nun "demek istediğim biz yetişkinler çocuklarımıza özgür bir ülke verebilmiş olmalıydık, onlar bize değil" (2) sözleri takıldı.

Evet biz dünyayı çocuklarımızdan emanet almadık mı?

DİPNOTLAR

1) Tanrılar Mezarlar ve Bilginler, C. W. Ceram, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.
2) Sandino'nun Kızları.

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

İlkel insan ve konuşmanın evrimi

Prof. Dr. A. Nihat BOZCUK
Arş. Gör. Ergi D. ÖZSOY

İnsan, geçmişin bir bileşimidir. Omurgalı atalarımızın ilki olan balık, biz insanlara bir kalp, bir çift göz, ön ve arka uzuvlar (kol ve bacaklar), üç tane yarısirküler kanal, diş, karaciğer, pankreas, dalak, iki böbrek, kaburga, tiroid, bir omurga içinde omurilik, kemikten bir kafatası ve beş farklı kısımdan ibaret bir beyin iletti. Ardından, balıkların evrimsel izleyicisi amfibilerden iç kulağımızı, kulak zarımızı, kalpteki iki kulakçığı, iki akciğeri, dört öğemizin (uzuv) alt ve üst bölümlerini, el ve ayak kemiklerimizi, iki kürek kemiğini, iki köprücük kemiğini ve artık sadece basit bir koklama lobu olmayan bir ön-beyin aldık. Amfibilerden evrimleşen sürüngenlerden metanefrozu (farklı bir böbrek çeşidi), üreteri, akciğerimizdeki alveolleri, amniyotik zarı ve öncekinden daha ağırlıklı bir ön beyini devraldık. Memelilerle birlikte öbür özellikler geldi, kıl (saç), odaklama uzunluğu ayarlanabilen bir göz merceği, kulaktaki kemiksi üç yapı, sıcak kanlılık, kalpteki iki karıncık, süt bezleri, plasenta, bir vagina ve giderek büyüyen bir beynin tabakalı korteksi. Primatlardan, yani maymun benzeri canlılardan, öne bakan gözleri, uterusu, insan dişlerinin şeklini, serbest hareketli kolları, elleri, uzun bir gelişim dönemini ve önce görülenden çok daha fazla kıvrımlı bir beyini miras aldık.

Maymunların maymun-insana ve sonra insana dönüşmesini sağlayan son kalıtım dik duruş, her ikisi de dik duruşun sonucu olan kase biçimli bir pelvis ve daha düz bir böğür, yürüyecek ayaklar, daha büyük bacaklar, nispeten daha erken doğum (çünkü yeni yürüme pelvisi daha az müsait bir doğum kanalına sahipti), daha dik bir baş ve iyice genişlemiş bir beyin oldu. Doğum kanalının getirdiği kısıtlamaya karşın, doğum sonrası gelişim süresinin uzunluğu ve büyük bir başı kolaylıkla taşıyabilecek dik bir omurga, insansı maymunların ve maymunsu insanların beyinlerinin sürekli büyümesine yol açtı ve sonuçta tüm hayvanlar alemindeki en karışık ve muktedir bir sinir sistemine sahip olunmasını mümkün kıldı. Ancak, sinirsel gelişimdeki en önemli adım, omurga tarihinin başında, temel görüntünün ortaya çıkışıyla atıldı. Balıktan amfibiye, buradan sürüngene, sürüngenden memeliye, primata ve primattan maymuna ve nihayet insana giden beyin gelişimi sürecine bakılırsa, beyin önceden belirlenmiş takdir edilmiş (!) bir yapı arzediyor gibidir. Ancak, **Julian Huxley**'in dediği gibi, evrim, yağmurun gökyüzünden dökülmesi gibi bir amaçsızlık öğesi taşır. (1) Beynin plansız (amaçsız) doğuşu daha çok hayranlık verici özelliklerindendir.

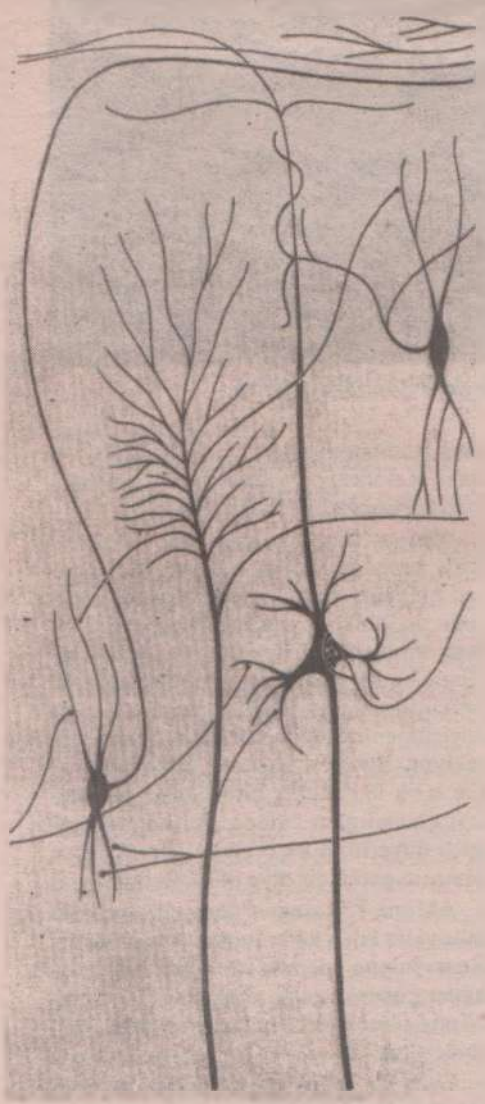

Beyin birbiri ile bağlantılı milyonlarca sinir hücresi içerir. Şekilde sadece birkaç sinir hücresi görülüyor.

İNSAN BEYNİNİN GELİŞİMİ

Pek çok tür şu ya da bu organını ya da organının bir kısmını ya da organlar sistemini büyültmüştür. Orangutanın kolları oldukça uzundur. Gorilin cüssesi (özellikle dişisinin) olağanüstü iridir. Mavi balina şimdiye dek varolan en büyük hayvandır. İnsanda az bir büyüklük artışı söz konusudur. Ancak asıl büyüme sinir dokusunda olmuştur. Karşılaştırılınca nispeten küçük ve ağırlığı daha hafif olan bu artışın sonucunda türümüz olağanüstü bir güç kazanmıştır. Öyleki, eşyanın tabiatını bozup, bu gezegenin üstündeki bizi doğuran yaşamı mahvetmek zor bir iş değildir. Bu küçük, önemli doku artışı yirmi yıl önce bile inanılanın aksine, çok hızlı olmamıştır. O zaman gün ışığına çıkarılmış bir kaç kalıntı herşeyin 500.000 yıl içinde gerçekleştiğine işaret ediyordu. Afrika'dan elde edilen bir sürü bulgu, zaman ölçümünü iyice tedbir altına almıştır. İnsan, goril ve şempanzenin yaklaşık 45 milyon yıl önce ortak bir atası olduğu söylenebilmektedir. Bu tarihten itibaren bir milyon yıl içinde insanın atalarının tamamen bipedal, iki ayaklı, hale geçtikleri kanıtlanmıştır. İki ayak üstünde yürüme el becerisi, alet yapımı ve beyin genişlemesi gibi öbür insan özelliklerinin müjdesini veriyordu. Dik yürüyen ilk insan günümüzün antropoid maymunlarından olasılıkla daha zeki değildi (ne yazık ki davranış fosilleşmiyor). Hominid zekasına dair tek ipucu artefaktlarda ve kraniyal kapasitede yatıyor. İnsanın dik durmaya başladığı dönemden günümüze insan yapımı hiçbir şey kalmamıştır. Kraniyal kapasitenin o zamanlar maymununkine denk olduğunu yani yaklaşık 500 cm^3 (modern insanınkinin üçte biri kadar) olduğunu biliyoruz.

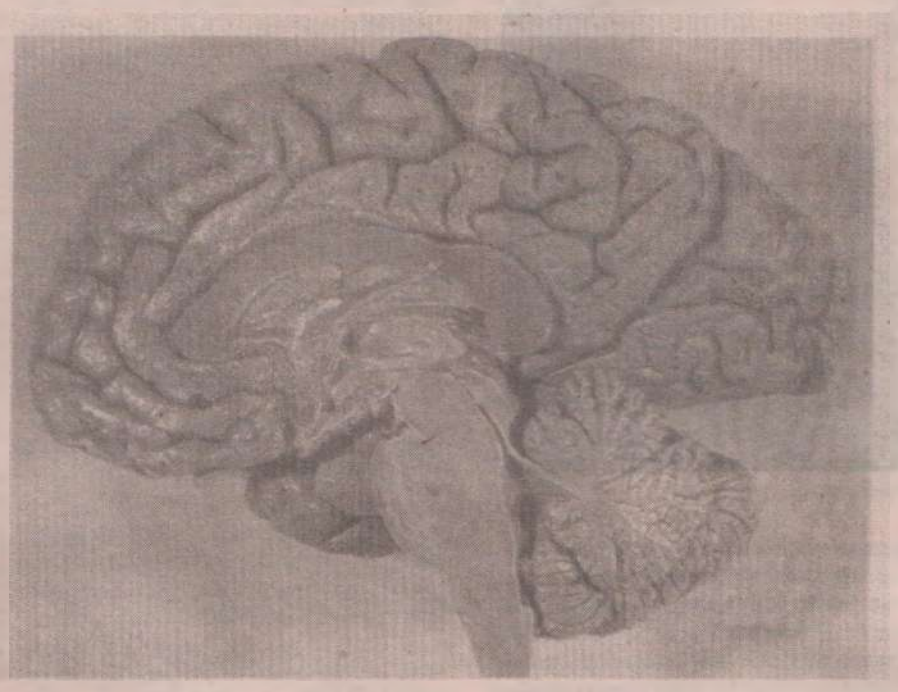

İnsan beyninin bir yarımküresinin yandan görünüşü.

Fosil kayıtlarda son yıllarda, Afrika, özellikle Doğu Afrika'da bulunanlar ile büyük artışlar olmuştur. 1960'ların ortalarında sadece 30 kadar fosil kalıntısı bulunmuşken 1970'lerin sonunda bu sayı 700'ü aşmıştır. Şimdi ise, Kuzey Afrika'da, toplananlarla birlikte tüm Afrika toplamı bini geçmiştir. Buna karşın 1000 kalıntının 4.5 milyon yıllık bir tablo çizmeye yetip yetmeyeceği tartışma konusu olmayı sürdürmektedir. Temel uyuşmazlık Australopitekinler (güney maymunları) üzerinedir. Bunlar, insanın gerçek atalarıyla aynı çevrede yaşayıp sonradan ölüp yok mu oldular, yoksa hominid evriminin tamamlayıcı parçası mı idiler? Tartışmanın sona ermesi pek çok kalıntının daha bulunabilmesine bağlı gözüküyor. Australopitekinler ayrı bir tür idiyseler hominid hattı 4.5 hatta 7 milyon yıl öncesinden başlamıştır.

Australopitekinlerin atalarımız olması durumunda bu süre gerçek hominid hattı için muhtemelen 3 milyon yıldır. Tartışma, yıllarca hızından bir şey yitirmeyecek gibidir, zira insanın öyküsü daima sıcak ilgi yaratır. İster 3 milyon ister 7 milyon yıl ya da başka bir zaman uzunluğu olsun, maymun-benzeri ve ölçüsünde bir beyin dönüşüme uğramıştır. Şempanzenin beyni 400 cm^3, gorilinki 500 cm^3'tür ve ilk Australopitekinlerinki 450 cm^3 kadardı. *Australopithecus robustus*'un 500 cm^3'lük bir beyni vardı. İlk alet yapıcı, elinden iş gelen *Homo habilis* 750 cm^3'lük beyine sahipti ve ondan 1,5 milyon yıl sonra sahneye çıkan *Homo erectus* alet yapıyor ve ateş kullanıyordu, beyin hacmi 900-1.100 cm^3'tü.

Bir sonraki sıçrayış Neanderthal adam ile gerçekleşti. Ölülerini bazan gömen, ağırca kemikli ve iri yaratıklar. Beyinleri günümüzün ortalama beyinlerinden büyüktü (1500 cm^3). *Homo neanderthalensis* belki de, bir parça daha zeki (günümüz insanından) idi. Ancak beyin büyüklüğü tek başına etken değildir. Aynı zamanda beynin kıvrımlaşma derecesi -ki bazen fosillerde bile rastlanır- ve beynin kendi sinirsel (nöron) organizasyonu (yaşayan bir beyinde dahi saptanamaz) çok önemlidir. Günümüzde bile bazı modern insanlarda, diğerlerinin iki katı büyüklüğe sahip oluş zekada belli bir etki meydana getirmekmektedir.

Üç milyon yıl kadar önce insan yapımı kaba aletlerin ortaya çıkışı, binlerce kuşağın ardından bunların artistik bir düzeye erişmesi ve neolitik toplulukların şahane çakmaktaşı aletleri insan evrimindeki göz kamaştırıcı özelliğe işaret ediyor. Ancak, alet yapımının tüm tarihi göz önüne alınırsa ilerleme hızının baş döndürücü niteliğinden bahsetmek zor. Bizler sadece şimdiye kalanlardan yargılara varabiliyoruz ve tüm tahta işi nesneler yok olmuş durumda. Üstelik zihinsel yeteneklerindeki sabit gelişime nazaran teknolojik ilerlemesinin yavaşlığı çok şaşırtıcı. Giderek daha büyük bir beyne sahip olduğu belli fakat geride, bunu kullandığına ya da gereksinim duyduğuna dair çok az ipucu bırakmış. *Homo sapiens* (modern insan)'ın etkin tarihi 30 bin yıl öncesine gidiyor. Ancak beyni sapiens düzeyine bundan onbinlerce sene önce ulaşmıştı. Sonra aniden sanatkarlık, kabartmalar, resimler ve külterel evrimdeki başlıca ilerlemeler ile kendine özgü duruma geliyor. Asıl teknolojik ilerleme Önceki 2 milyon yılda değil son 20.000 yılda gerçekleşiyor. Ve tabii ki, neolitik devrimden ve tarihin şafağından beri olagelen herşey -son 10.000 yıl- daha önceki her çeşit adımın önemini yitirmesine neden oluyor.

Şu çok önemli gerçek hiç unutulmamalı: Yakın atalarımızın bizimle zihinsel olarak eşit donatılmış olması. Bilindiği kadarıyla basit avcı -toplayıcı, ilk mağara adamı, neolitik tarımcı, sümerli yazıcı, günümüz çalışanı hepsi aynı beyine sahip olmuştur. Onları bize dönüştüren şey yalnızca kültürel olarak aldıklarımızdır yani kül-

türel kalıtımdır. **Julian Huxley**'in dediği gibi, "insan geleneğini soyaçekime kattığı" zaman bu olay gerçekleşmiştir.

KONUŞMANIN KÖKENİ

İleri evrimli tüm hayvanlar iletişim kurar, ancak bunların hiçbiri insanın yeteneğine yaklaşacak tarzda değildir. Tehlike çağırıları, homurtu, hırıltı şeklinde işaretler, tatmin sesleri ve bireysel gürültüler insan dili ile bir tutulamaz. Alman teolog **G. Herder**'ın (18. yüzyıl) dediği gibi "konuşma tek başına, insanı insan yapmıştır". Konuşma, kültür ve gelenek aktarımını basit hale getirmiştir. Konuşmanın ne zaman başladığına dair çok az bilgiye sahibiz. Anatomik açıdan (dil, gırtlak, damak) yüzbinlerce yıla ihtiyaç var. Büyük ve uygun lobların varolması koşuluyla nörolojik açıdan da aynı durum sözkonusudur. Konuşmanın ne zaman ortaya çıktığına dair kanılar, son derece yakın (Aurignacian) ve çok uzak (Homo başladığı zaman) dönemlere dek uzanır. İki ana argüman vardır. İlki, dilin eskiliğini kabul eder ve insan soyu ile konuşmanın birlikte evrimleştiğini ileri sürer. Beyin büyümesi, sessiz konuşma sanatı ve topluluklar arası ileri bir iletişimin avantajları hep beraber elde edilmişlerdir. Beyin büyüklük ve organizasyon bakımlarından geliştikçe, konuşmanın gelişimi de mümkün olmuştur. Bu birliktelik daha çok vukubuldukça insanın dünyadaki türler ile ayrılığı daha da açılmıştır. *Konuşmak insan olmak demektir*. Bu yüzden *İnsanlık konuşmanın başladığı zaman başlamıştır*.

İkincisi, konuşmanın başlangıcını neolitik dönemlere yerleştirir ve insanın kültürel evriminin birden bire vukubulma özelliği üstünde durur.

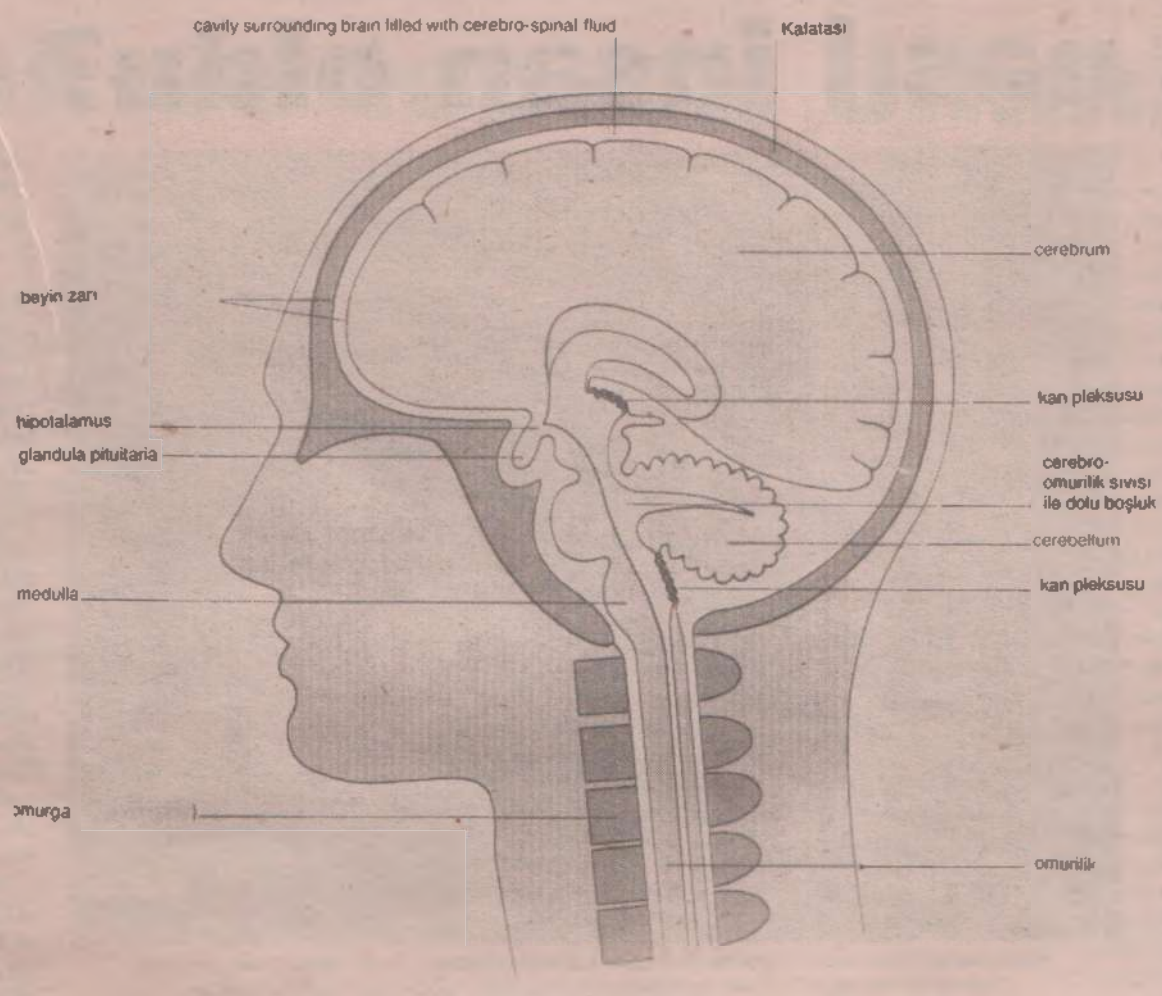

İnsan beyninin kısımları

İnsan ve beyninin gelişmesi hariç, yaklaşık yüzbin kuşak boyunca pek bir şey olmadı. Sonra aniden, bin kuşak kadar önce insanoğlu ileri atıldı, kendini öbür hayvanlardan ayırdı, eskiden rüyasını bile görmediği teknolojik ilerlemeler kaydetti ve şüphesiz ki *sapiens* idi. Önceleri bu adımı atmak mümkün olmuşsa neden o zaman atılmadı? Eğer konuşma eskiden vuku bulduysa neden diğer şeyler yakın zamanda vuku buldu? Kabiliyetlerimizin önünü açan neydi?

Her iki teori de caziptir. İkisi de pek çok başka çeşit soruların muhatabıdır. Primitif (ilkel) hominid'in, beyni üstünde işleyen ne gibi bir seçilim baskısı söz konusuydu? Ve ne tip bir güç, iletişim yeteneğini harekete geçiriyordu? İnsan insana temas (her şekilde) belki de uyarıcı vazifesi yapıyordu, ancak ne insanın olağandışı kavgacıl ne de barışçıl yönlerine dair tek bir kanıt yoktur. Daha doğrusu bu türden kanıtlar -örneğin, yarılmış Australopitekin kafatasları- her iki açıdan kullanılabilir. Ya kurbanlar kavga sırasında zalimce tahrip edilmişlerdir ya da beyinleri taşıdıklarına inanılan ruhani vasıfları yüzünden iştahla yenmiştir. Bildiğimiz tek şey gerçeği asla öğrenemeyecek oluşumuzdur.

Konuşmanın ortaya çıkışının, tıpkı bir çocuğun gelişimi gibi -ancak tabii ki onbinlerce yıla yayılmış şekilde- yavaş olup olmadığı bilinmemekte. Hayvanlar huyları, niyetleri ve reaksiyonları kaba şekilde kaydeder. Nesnelere isim, sıfat vermek ve eylem olarak belirlemek muhtemelen bir gramer vadediyordu. Fakat dildeki bu can alıcı adım çok eski zamanlarda atılamazdı. Kimbilir belki de olayların farklı bir sırası vardı. Ancak biliniyor ki isimden sıfata, sonra gramere geçiş çocuğun tercih ettiği sıradır: "köpek", "iyi köpek", "bana köpeğin iyisini" ver. Çocuk gelişimi aslında, konuşmanın gelişimine dair en iyi kılavuz olduğu kadar, eldeki tek kılavuzdur da.

Bir başka olasılık, dilin gelişmesinden önce insanların hatırı sayılır ölçüde işaret geliştirmiş olmalarıdır. Bu gün bile pek çok bilgiyi el, kol ve yüz hareketleri ile karşıdakine aktarabiliriz. En büyük sözlüklerde kelimelerden daha çok işaret bulunduğunu ortaya koyan araştırmalar vardır. Basit toplumlarda, karmaşık toplumların alt seviyelerinde konuşma dörtyüz kelimenin sınırlarını pek aşmamaktadır. Her çeşit mimik ve işaretin sayısı (bu toplumlarda ya da bizimkilerde) dörtyüzü kolaylıkla geçer. Hayvan iletişiminde olduğu gibi, bu tip işaretler, ayrıntılı durumlardan ziyade daha çok ruh halini ve tepkiyi yansıtır. Ve belki de -bu argümana göre- *Homo sapiens*'in patlarcasına evrimleşmesi işaretlerden kelimelere ne vakit geçilmişse o zaman gerçekleşmiştir.

Başka bir eski görüşe göre (2) düşünce konusunda şunu söyleyebiliyoruz: "Düşünce ve konuşmanın türeyişinin incelenmesiyle ortaya çıkan en önemli gerçek, bunların arasındaki ilişkinin birçok değişikliğe uğradığıdır. Düşüncedeki ilerleme ile konuşmadaki ilerleme birbirine paralel değildir. Bu ikisinin gelişme eğrileri tekrar tekrar kesişirler. Konuşma ve düşünce hayvanlarda farklı köklerden kaynaklanır ve farklı doğrultularda gelişir" Şu genellemelerin yapıldığı dikkat çekmektedir:

1. Düşünce ve konuşmanın türeyişsel (genetik) kökleri farklıdır.
2. Bu iki işlev farklı doğrultularda ve birbirinden bağımsız gelişmektedir.
3. Aralarında açık ve seçik, değişmez bir korrelasyon (bağlılaşım) yoktur.
4. İnsansı maymunların bazı bakımlardan insanınkine biraz benzeyen bir dilleri vardır.
5. Düşünce ve konuşmaya soygelişim (filogenik) açısından bakıldığında, düşüncenin gelişmesinde dil-öncesi bir aşamanın, konuşmanın gelişmesinde ise us (anlık)-öncesi bir aşamanın varlığı açıkça görülmektedir.

Konuşma bizi daha akıllı hale getirmez, fakat sözcükler yazıya dökülebildiğinde kültürel evrimimizin muhteşem bir destekçisi olmuştur. Bir zamanlar **Benjamin Franklin** insanı: "alet yapan hayvan" olarak tanımlamıştı. Öte yandan **L. Leakey** sonradan: "Alet yapımını veya insanı yeniden tanımlamalıyız" demiştir. Zamanla görüp anlayacağız.

KAYNAKLAR

1) The Mind, A. Smith, Penguen Books Ltd. Middlesex, England, 1984.
2) Düşünce ve Dil: L. S. Uygotsky, 1934, 1985 (Türkçesi), Kaynak Yayınları, İstanbul.
3) Biology For Life, M. B. V. Robert, Thomas Nelson and Sons Ltd. Edinburgh, UK. 1986.

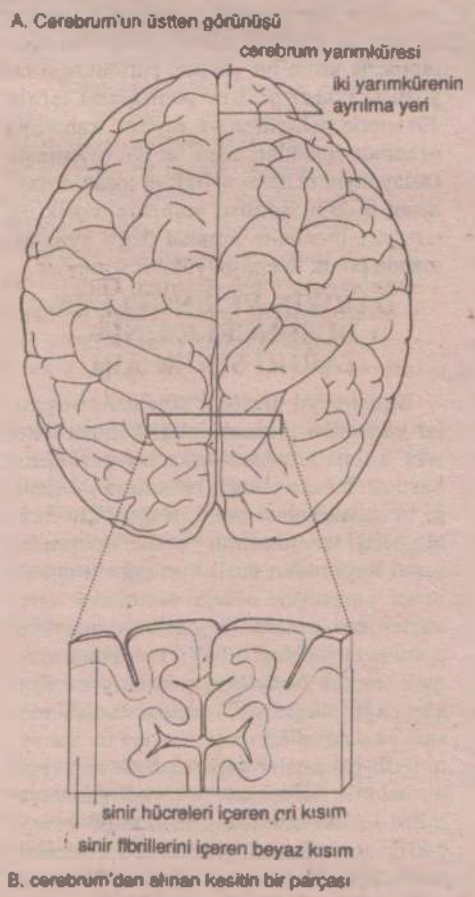

Cerebrum'un yapısı. Gri kısım katlanmalar göstermektedir. Sol yarım küre vücudun sağ kısmını kontrol etmektedir.

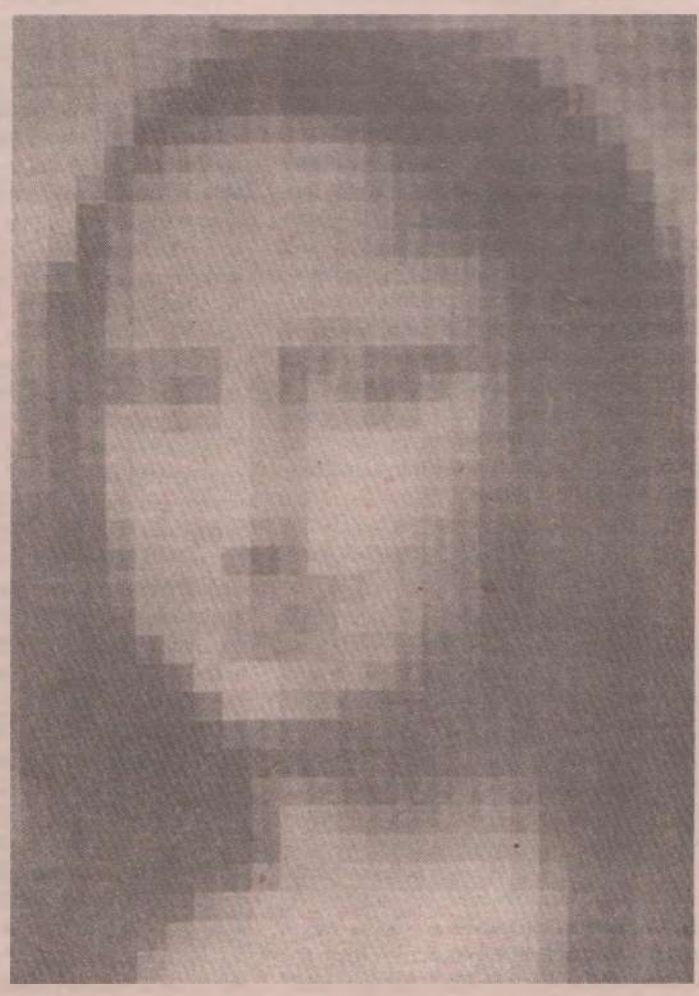

Sizce görüntüdeki kimdir?

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

İnsan nasıl insan oldu?

Mustafa TOPAL

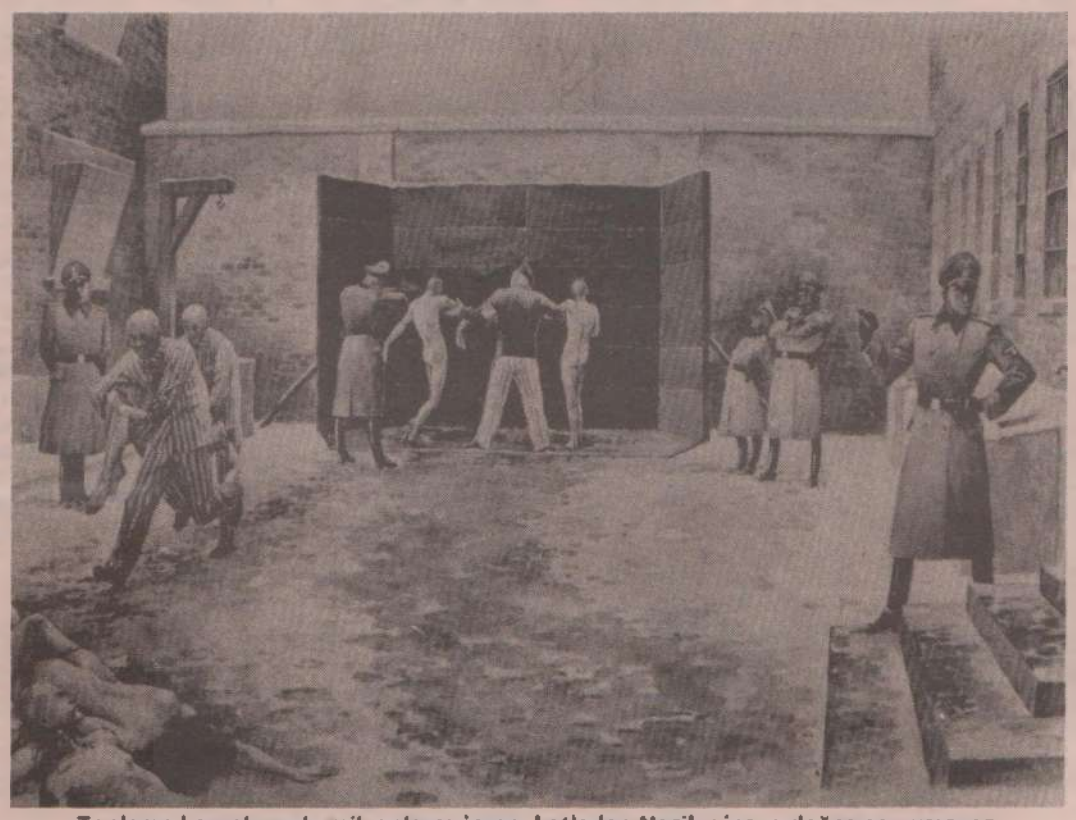

Toplama kamplarında milyonlarca insanı katleden Naziler insan doğasına uymayan "hastalıklı ve zayıf" ırkları temizleyerek insanlığı "yüceltme" peşindeydiler.

Tarihi binlerce yıl önceye dayanan insanın neliği üzerindeki tartışmalar başlıca iki koldan gelişmiştir. İnsanın doğuştan belli bir doğaya (öze) sahip olduğu, insanlar arasında bu verili doğaya bağlı olarak farklılıklar bulunduğunu öne süren doğalcı görüş birinci kolu oluştururken, bunun karşısında yer alan toplumcu görüş; insanın verili bir doğasından sözedilemeyeceğini, insanlar arasındaki farklılıkların aşılmaz farklılıklar değil çevresel ve toplumsal koşullardan kaynaklanan göreli farklılıklar olduğunu öne sürer. Kuşkusuz ayrıntılara girildiğinde bu ayrım birçok durumda anlamını yitirebilir. Tek başına alındığında bu iki görüşten hiçbirisine sığdırılamayacak gibi gözüken ara biçimlerden sözetmek mümkün. Ancak yine de tüm farklılıklarına karşın konuyla ilgili bütün görüşler sonuçta toplumsal yapıdaki yönetenlerle yönetilenler arasındaki çatışmada oynadıkları role göre bu iki görüşten birisinin yanında yer alırlar.

Doğalcı görüşe göre beşparmağın beşi bir olmaz. İnsanlar arasında eşitsizlik ve ayrım her zaman olacaktır. Çünkü insanlar doğaları bakımından farklıdırlar. Toplumun belli bir tarzda düzenlenmesiyle bu farklılıklar ortadan kaldırılamaz. Bu amaçla yapılacak müdahaleler başarısızlığa mahkumdurlar. Doğa ve toplum yasaları bu yapay müdahaleleri önünde sonunda boşa çıkartırlar (geçmişte eşitlikçi halk hareketlerinin ve devrimlerin yenilgisi buna örnek verilirdi. Son güçlü örnek ve "kanıt" olarak ise sosyalizmin çöküşünün altı çiziliyor.). O halde insan doğasına aykırı eşitlikçi ütopyalar peşinde koşmaktansa gerçekçi br tutumla insanlar arasındaki farklılıkları kabul ederek adaletli bir toplumsal düzen örgütlenmelidir. Platon tipi veya faşizan diktatörlük, burjuva demokrasisi, dinsel ilkelere dayalı toplum önerileri vb. hep bu görüşün doğal sonuçlarıdır. Toplumcu görüşe göre ise uygun bir toplumsal örgütlenme ile insanlar arasında aşılmaz ayrım noktalarının bulunmadığı gösterilebilir. İnsanın değişmez bir doğası olmadığına göre bütün sorun uygun çevre ve toplumsal koşulların yaratılıp yaratılamayacağıdır. Değişik sosyalist ve komünist öğretiler, anarşizm, bazı dini öğretiler vb. bu görüş üzerinde temellenmiştir.

ÖJENİZM VE ÜSTÜN IRK TEORİSİ

Görüldüğü gibi insanın neliği konusu gerçeğin peşindeki saf bilimsel ve felsefi merakın tatmininin ötesinde, mevcut toplumu olduğu gibi sürdürmeyi, kısmen değiştirmeyi ya da tümüyle yenilemeyi hedefleyen toplumsal-politik hareketler açısından da büyük bir önem taşıyor. Ancak yukarda yapılan ayrımdan hareketle statükocu ve gerici toplumsal güçlerin ideolojik hammaddesini oluşturan doğalcı görüşü tümüyle olumsuzlayarak yenilikçi ve ilerici toplumsal güçlerin ideolojik hammaddesini oluşturan toplumcu görüşü tümüyle olumlamak sığ bir yaklaşım olacaktır. Bu türden bir şematizm düşünsel ürünleri maddesel süreçlerin basit ve mekanik bir yansıması olarak ele alan metafizik bir yaklaşımdır. Bu türden kolaycı genellemeleri çürüten bir çok örnek vermek mümkün. İnsanın neliği konusunda her iki görüş tarzına ilişkin olarak gündeme gelen teorik savrulmaların önemli toplumsal-politik sonuçlar doğurduğu biliniyor.

İnsanın neliği konusunda devrimsel bir adım gerçekleştirmesine karşın biyolojik indirgemeci ve metafizik yaklaşımı nedeniyle doğalcı görüşler savunan **Darwin**, bu açıdan çarpıcı bir örnektir. İnsanı basitçe biyolojik hayvan olarak ele alan **Darwin**'in bazı hatalı çıkarımları kendisinden sonra gelişen Sosyal Darwinizme ve onun üzerinden kuzeni **Francis Galton**'un eugenics (öjenizm) teorisine yol açtı. İnsan ve öteki memeli türleri arasındaki fiziksel yapı ve fizyolojik davranışlar açısından temelde pek farklılık olmadığını açıkça savunan **Darwin**, insanın kültürel ve ahlaki yaşamı için de doğal seçilimin geçerli olduğunu öne sürdü. Ona göre yurtsever insanların çoğalması ile yurtseverlik doğal seçilim yoluyla sonraki kuşaklara geçebilirdi.

Yine **Darwin**'e göre nüfus esasta aşağı sınıflardaki çoğalmayla yenileniyordu. Bu durum ise insan soyunun niteliklerini düşürüyordu. **Darwin**'in bu türden bilimdışı kurgularından yola çıkan **Galton**, öjenizm denilen bir teori ortaya attı. **Lamarck**'ın kazanılmış yeteneklerin kalıtımsal aktarımı ilkesini kabul eden **Galton**'a göre öjenizm ırkların ıslahını sağlayacak ve yeni sağlıklı bir insan soyu yaratacak bilimsel bir disiplindi. Öjenizmi mantıksal sonucuna ulaştıranlar ise **Gabineau**, **Chamberlain** ve **Rosenberg** gibi sözde düşünürler oldu. Bu insanların çabalarıyla inşa edilen faşizmin üstün ırk teorisinin sonuçları biliniyor. Toplama kamplarında milyonlarca insanı katleden Naziler insan doğasına uymayan "hastalıklı ve zayıf" ırkları temizleyerek insanlığı "yüceltme" peşindeydiler. Böylece masum bir doğalcı teori insanlık tarihinin en acımasız kıyımlarından birine ideolojik kaynaklık etmiş oluyordu.

LYSENKO ÖRNEĞİ

Öte yandan ciddi toplumsal-politik olumsuzluklara yolaçma yalnızca doğalcı görüşten kaynaklanmıyor. Bu konuda toplumcu görüşün yolaçtığı olumsuzluklara da birçok örnek vermek mümkün. Rus popülizminin radikal temsilcilerinden **Pyotr Tkaçyev** kitlelerin kendi çabalarıyla kendilerini kurtarma yeteneğine sahip olmadıklarını, bunu devrimci öncünün yapabileceğini, bu iş için gerekirse yaşı 45'in üzerindeki herkesin öldürülebileceğini söylemişti. Rus ve İspanyol devrimlerindeki aşırılıklar, **Stalin**'in "temizlik" kampanyaları, Pol-pot yönetiminin yüzbinlerce insanı sosyalizm adına öldürmesi vb. bu konudaki diğer örnekler arasında sayılabilir. Bu örneklerin tartışmalı olgular olduğu iddiasına karşılık çok daha somut Lysenko örneği verilebilir. 1940'lı yıllarda **Stalin** tarafından Sovyet tarımının başına getirilen tarım uzmanı **Lysenko**, doğalcı görüşün en akıldışı sonuçlara nasıl evrilebileceğinin canlı bir örneği olmuştu. **Lamarck**'ın izinde "besin ve çalışmayla elde edilen niteliklerin yavruya geçmesi mümkündür" diyen **Engels**'e ve çevrenin değiştirilmesiyle yeni bitki türlerinin elde edilebileceğini öne süren Sovyet tarımbilimci **Micurin**'e dayanan **Lysenko**, gen diye bir kalıtım maddesinin olmadığını öne sürerek genetik bilimini bir burjuva aldatmaca olarak mahkum ettirdi. SSCB'de genetik bilimini savunan biliminsanlarının binlercesi kovuşturmaya uğradı, bir kısmı sürgüne yollanıp hapse tıkıldı. **Lysenko** ve yandaşlarına göre kalıtım; beslenme, çevre, eğitim gibi dış koşulların düzenlenmesiyle sonraki kuşaklara geçebilir, böylece yeni canlı türleri elde edilebilirdi. Sonuçta **Lysenko** Sovyet tarımına verdiği büyük zararlar kadar Sovyet genetik bilimini onyıllarca engelleyen adam ünvanını da elde etti.

Lysenko

Bu kısa bilgilerden de kolayca anlaşılabileceği gibi insanın neliği ve **Darwin**'den sonra gündeme gelen insanın nasıl insan olduğu konusu bilim ve felsefeyi olduğu kadar ideolojik-politik öğretileri ve hareketleri de yakından ilgilendirmekte. Reel sosyalizmin çöküşü ve ardından sosyalizmi kurma deneyiminin başarısız olmasının nedenlerini arama sürecinde ortaya çıkan tartışma konularından birisinin Marksizmin insan anlayışı olması elbette bir rastlantı değildi. Marksizmin insanın neliği üzerindeki anlayışının bugünkü bilimsel bilgilerle çelişip çelişmediği marksist uygulamaların değerlendirilmesinde gözönünde tutulan önemli bir etkendi. Aynı durum Hitler faşizminin üstün ırk iddialarının bilim karşısındaki konumu açısından da geçerli olmuştu. Irkçı teorinin bilimsel bilgilerle kesin bir şekilde çürütülmesi faşizmin askeri-politik yenilgisini teorik düzlemde pekiştiren ve faşizmi kamuoyu nezdinde mahkum eden bir rol oynamıştı. Dolayısıyla insanın neliği ve insanın nasıl insan olduğu konusu yalnızca teorik bir tartışma-inceleme konusu değil aynı zamanda pratik önemi büyük bir sorundur.

DARWİN VE ENGELS'İN DÜŞÜNCELERİNİN TARİHİ SINIRLARI

Binlerce yıl üzerinde amansız tartışmalar yürütülen insanın neliği konusu **Darwin**'le birlikte bambaşka bir görünüme kavuşarak esasta doğal bilimlerin incelediği bir konu haline geldi. Bugün için insanın neliği tartışmasının canalıcı noktası insanın hayvandan nasıl ayrıldığı ve insanı insan yapanın ne olduğu sorunudur. Geçmişten farklı olarak bugün insanın evrimi konusunu inceleyip belli sonuçlara ulaşmak tek tek bireylerin çabalarıyla mümkün değil. Geçmişte herhangi bir biliminsanı ya da düşünürün tek başına bu konuyla ilgili çalışmalar yaparak belli değerlendirmelerde bulunması pek yadırganmayabilirdi. Ama onlarca yeni bilimin ortaya çıktığı ve bilimsel bilgilerin son derece özelleşip uzmanlaştığı günümüzde artık bu mümkün değil. Herhangi bir fosilden elde edilen tek bir dişi inceleyip bu dişin sahibinin cinsini, ne tür bitki ve hayvanlar yediğini, yaşını, nezaman yaşadığını vb. tespit etmek için farklı bilim alanlarından

Friedrich Engels

uzmanların çalışmalarına gereksinim vardır. Paleoantropolog, paleozoolog, paleobotanist, moleküler kimyacı, kristallograf, parçacık fizikcisi, dilbilimci, diyetisyen, etnograf, genetikçi vb. gibi birçok uzmanın eşgüdümlü çalışmaları olmaksızın bu konuda hiçbir ilerleme sağlamak mümkün değil. Ancak tüm bu uzmanlar ordusunun çabalarına karşın insanın türeyişiyle ilgili mevcut bilimsel bilgiler sonuca ulaşmış, bütünsel bir açıklama ortaya çıkartılabilmiş değil. Kuşkusuz **Lamarck**, **Darwin**, **Haeckel** ve **Engels**'in yaşadıkları dönemle kıyaslanmayacak düzeyde ayrıntılı bilgilere sahibiz. Ama yine de insanın türeyişini herkesi ikna edecek düzeyde hiçbir kurguya yer vermeden açıklayan tutarlı bir bilimsel açıklama henüz ortada yok. Hal böyleyken bu konuyla ilgili bütün soruların yanıtlarının verilmiş olduğu izlenimini yaymanın bilimsel hiçbir anlamının olmadığını görmek gerekiyor. İşin garibi bu türden iddiaları ortaya atanlar günümüz bilimine değil 100 sene öncesinin sınırlı bilgilerine dayanılarak yapılan açıklamalara dayanıyorlar. Örneğin, **Darwin**, **Lamarck** ve **Haeckel**'e dayanarak onların görüşlerinin başarılı bir sentezini yapan **Engels**'in konuyla ilgili makalesini Türkçe'de yeniden yayımlayanlar sunuş yazısında şunları yazıyorlar:

"Günümüz koşullarında... 'Evrim kuramı' (Darwin) ve 'Maymundan insanlaşma sürecine geçişte çalışmanın payı' (Engels) gibi yapıtlar klasikleşmiş ve bir anlamda üzerlerinde yapılan tartışmalar bitmiştir."

(Felsefe Dergisi, 1988/3, İstanbul)

Bu söylenenler doğru değil!

Bugün biyolojide geçerli bilimsel teoriler, **Lamarck**, **Darwin**, **Haeckel** ve hatta genetiğin kurucusu **Mendel**'in görüşlerinin önemli bir kısmını reddediyor. Dolayısıyla bu biliminsanlarına dayanan, en önemlisi genetikten ve **Mendel**'den habersiz **Engels**'in görüşlerinin eksiksiz olması mümkün değil. Herşeyden önce **Engels**'in makalesinin başlığı bile işin başında **Engels**'in önemli bir hatasını açığa vuruyor. Bilindiği gibi insan maymunun evrimleşmesiyle insan olmamıştır. Maymun denilen simianlar, insanın da dahil olduğu memelilerin bir takımı olan primatların antropoid altakımının familyalarından birine aittirler. (1) Dolayısıyla maymun ve insanın evrimleri birbirinden tümüyle ayrı gelişmelerdir.

İkinci olarak, ilerde daha ayrıntılı ele alınacağı gibi **Engels**, insanın türeyişini açıklarken **Lamarck**'ın kazanılmış yeteneklerin aktarımı ilkesine dayanır. Oysa bu ilkenin yanlış olduğunu bugün biliyoruz.

Üçüncü olarak **Engels**'in dayandığı biliminsanları canlı organizmanın değişimini, bu değişimin hangi neden ve mekanizmalarla gerçekleştiğini açıklamışlardı. Ama onlar bu değişimin gerçekte nasıl mümkün olduğunu bilmiyorlardı. Örneğin **Darwin**, ne DNA'dan ne genlerden ne de genetikten haberdardı. Dolayısıyla **Darwin** doğal ayıklanma ile belli türlerin elenmesini ve belli türlerin çevreye uyumda avantaj sağlayarak soylarını sürdürmelerini açıklayabiliyor ama yeni türlerin nasıl ortaya çıktığını açıklayamıyordu. **Darwin**'in bu konudaki görüşleri yanlış ve kurgusal varsayımlardı. O karışımsal kalıtım (blending inheritance) dediği bir kalıtım mekanizması hayal etmişti. Pangient adını verdiği kalıtsal maddelerin kanda bulunduğunu ve yavruya kan aracılığıyla geçtiğini düşünmüştü. Karışımsal kalıtıma göre anne ve babadan gelen kalıtsal maddeler karışarak yavruyu oluşturacak bilgileri meydana getiriyordu. Bu görüşlerin tümü yanlıştı. Eğer **Darwin** haklı olsaydı 2-3 kuşak sonra hiçbir toplumda çeşitlilik kalmaz ve yeni türler ortaya çıkamazdı.

Bu durumda 100 yıl önceki sınırlı bilgilerle insanın evrimini açıklamaya çalışan **Engels**'in düşüncelerinde belli yanlışların olmasından doğal bir şey olamaz. Ama bu yanlışlar ne **Lamarck**, ne **Darwin** ve **Haeckel**'in ne de **Engels**'in değerine gölge düşürür. Onlar yaşadıkları dönemdeki gerici dogmalara ve boşinançlara karşı çıkarak düşünsel planda insanın evrimini kavramamız için gerekli devrimsel adımları atarak bilimin önünü açmışlardır.

EL-EMEK TEORİSİ

Bu kısa girişten sonra insanın evrimiyle ilgili probleme daha yakından gözatmakta yarar var. İnsanın nasıl insan olduğuna ilişkin olarak **Lamarck**, **Darwin**, **Haeckel**, **Engels** çizgisinde gelişen ve bugün marksistler kadar birçok biliminsanının da genel olarak kabul ettiği el-emek teorisi özetle şöyledir:

Zamanımızdan 15 milyon yıl önce (Miosen devrinin sonuna doğru) Doğu Afrika'daki otlaklar büyük ölçüde genişlerken soğuk nedeniyle ormanlar daraldı. Bu dönemde insanın atası olan Hominidler doğal yerleri olan ormanı terkederek yeryaşamına ayak uydurdular. Yiyecek aramak için uzun zaman dolaşma gereksinimi, ayağa kalkarak daha geniş bir çevreyi izleme gereksinimi ve yırtıcı etoburlara karşı savunma ve saldırı için silah (sopa, taş vb) kullanma gereksinimi gibi nedenlerin sonucu olarak Hominidler iki ayak üzerine kalkarak dik yürümeye başladılar. Böylece insanlaşma sürecinde belirleyici adım atılmış oldu. Çünkü dik yürüme Hominid atamızın ön ayaklarını yürüme işinden kurtarıp onlara farklı işlevler yüklemesine neden oldu. Böylece hiçbir hayvanda bulunmayan insanın eli ortaya çıktı. Elin ortaya çıkışı ve alet kullanmanın sonucu olarak insanın atalarının evriminde doğal ayıklanma alet kullanma determinationu altına girdi.

"Modern insanın yapısı alet kullanmaya dayanan hayat tarzıyla birlikte gelen doğal ayıklanma şartlarındaki değişikliğin sonucu olmalıdır. Kısa vadeli bakışta insanın yapısı davranışını mümkün kılar. Evrimci bakış açısından davranış ve yapı etkileşen bir karışım oluşturur, birindeki her değişiklik diğerini etkiler... Ayıklanma kafatası ve dişlerde değişimler meydana getirdiği gibi, çocuk bakımı, olgunlaşma ve cinsiyette de yeni sistemler ortaya çıkardı. Aletler, avlanma, ateş yakma, karmaşık toplum hayatı, konuşma ve beyin birlikte gelişerek yarım milyon yıl kadar önce Homo cinsini oluşturdu. Sonra beyin daha karmaşık toplum hayatının baskıları altında daha da gelişti ve 50 bin yıl kadar yakın bir zaman önce Homo sapiens ortaya çıktı." (Washburn) (Felsefe Arşivi, Sayı 24, İstanbul-1984)

Son yıllarda değişik bilim alanlarında sağlanan önemli bilgiler ışığında, kısaca özetlenen bu teoriyi gözden geçirmek gerekiyor. Çünkü bu haliyle bu teori tipik bir sağduyu teorisi (2) konumunda. Her sağduyu teorisinin sahip olduğu Achille topuğuna (3) başvurarak bu teoriyi inceleyelim.

El-emek teorisinin birinci açmazı "insanı el yarattı" diyerek işin başında çıkmaz bir yola girmesidir. Çünkü bu durumda akla hemen ikinci bir soru geliyor: Eli ne yarattı? Teoriye göre eli yaratan dik yürümedir. Nitekim ünlü paleontolog **Stephen Jay Gould** gibi birçok bilim insanı buradan hareketle "insan ayağa kalkarak insan oldu" diyorlar. İyi ama temel soru hâlâ yanıtsız. Şimdi sorumuzun yeni biçimi şöyle oluyor: İnsanı ayağa kaldıran nedir? Teorinin buna yanıtı şu: İklim koşulları değiştiği için Hominidler ağaçtan yere inmek zorunda kaldılar. O halde insanı yaratan miyosen döneminin sonunda başlayan kuraklık demek de mümkün.

Oysa biliminsanları ilk Hominidlerin ortaya çıktığı Doğu Afrika'daki Rift Vadisi topraklarını analiz ederek bölgede 15.5 milyon yıldır orman ve ot karışımının hemen hemen aynı olduğunu gösteren karbon kalıntıları saptadılar. (Bkz. *Cumhuriyet Bilim ve Teknik*, sayı 391) Dolayısıyla el-emek teorisinin kurgusal "kuraklık"' varsayımı boş çıkmış oluyor. Ama işin aslında bu o kadar önemli değil. Kuraklık varsayımı doğru olsa da, bu durum, Hominidlerin iki ayak üzerine neden kalktıklarını açıklamaz. Çünkü kuraklık nedeniyle ağaçlardan yere inenler yalnızca Hominidler olamazdı. Çünkü Hominidlerin besinlerinin diğer primatlardan, özellikle pongidae türlerden hiçbir farkı yoktur. O halde ağaçlarda yaşayan primat takımının 12 familyasına ait onlarca türün bireylerinin de yere inmiş olması gerekiyor. Dahası bugünkü pongidae türlerden goril ve orangutanların sık sık yere inerek ağaçların alt dallarından meyve topladıklarını, bu esnada sağda solda iki ayakla dolaştıklarını biliyoruz. Kuşkusuz başlangıçta Hominidler de tıpkı goril ve orangutanlar gibiydiler. İyi ama ne oldu da goril ve orangutanlar hep böyle kalırken insan ayağa kalktı? Bu canalıcı soruya **Herman Klaatsch**'ın verdiği yanıt oldukça ilginçti. **Klaatsch**'a göre pongidae türler de insanlaşmaya doğru adım attılar ama onlarınki "talihsiz bir çabaydı". Onlar evrimde yukarı çıkamadılar ve "ormanların koruyucu karanlığına geri çekildiler." Ne yazık ki bu "açıklama" temel soruyu tüketmiyor: Neden maymunlar başaramadı da Hominidler başardı?

El-emek teorisinin bu soruya verdiği yanıtları (uzun yürüme gereksinimi, düşmanlarına karşı savunma için sopa vb. kullanma gereksinimi, çevreyi daha iyi gözleme gereksinimi vb.) geçerli saymamamızın nedeni yalnızca bu gereksinimlerin diğer pongidae türler için de geçerli olması değil. Kuşkusuz bu önemli bir itiraz noktası ama en az bunun kadar önemli olan nokta şudur: Herhangi bir gereksinmenin bir organı yaratması ve böylelikle yeni bir türün ortaya çıkması olanaksızdır. Bu, kazanılmış niteliklerin kalıtımla aktarımını savunan Lamarkçı ilkedir ve yanlıştır. Bugün yeni canlı türlerinin ortaya çıkmasını açıklayan Bilimsel teoriler, **Darwin**, **Lamarck**, **Mendel** vb.nin görüşlerindeki eksiklikleri aşmış olan Yeni Darwincilik ve Yeni Mutasyonizmdir. Bugün biyoloji bilimi evrimde temel birim olarak ne bireyi ne de türü ele alıyor. Çünkü evrimsel uyum sağlama topluma özgü bir olgudur. Bireyler geçici varlıklardır, oysa toplum süreklidir. Toplumların sürekliliğini sağlayan ise türe ait biyolojik özellikleri kuşaktan kuşağa aktaran genlerdir. Genle-

Charles Darwin

☞

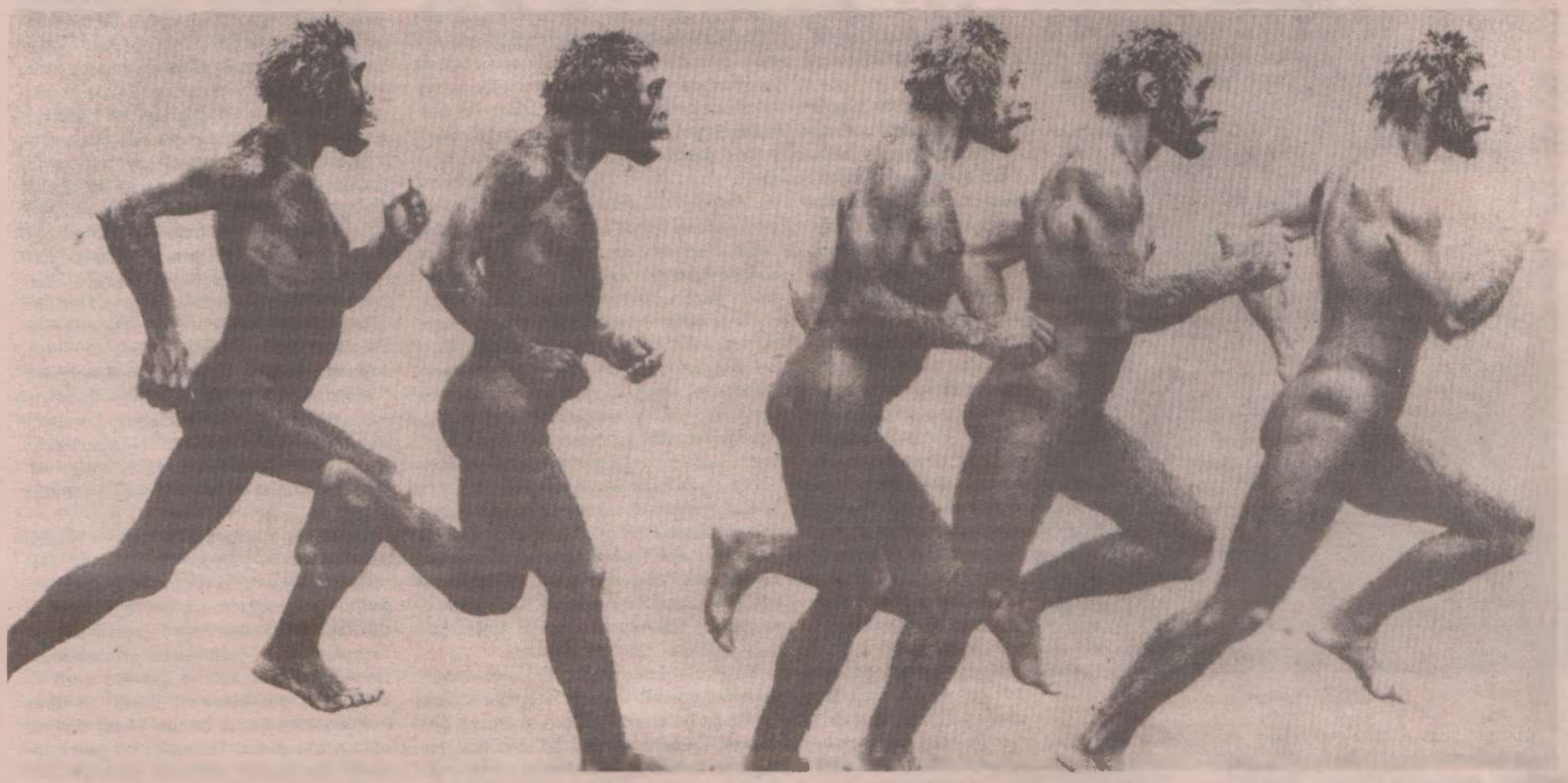

rin değişmesi ise rastlantısal olarak gündeme gelen mutasyonlarla gerçekleşir. Türleşmede, doğal ayıklanmadan çok, doğal ayıklanma karşısında nötr olan mutasyonlar rol oynar. Bilindiği gibi mutasyon kalıtsal maddede (yani gende) ani ve kalıcı değişimlerdir. DNA'nın kopyalanması sürecinde moleküldeki herhangi bir değişme kuşaktan kuşağa aktarılırsa buna mutasyon denir. Mutasyon tek başına evrimde zayıf bir güçtür. Ama bir toplumda genetik çeşitliliğin kaynağı olarak çok önemlidir. Bir toplumun evriminde mutasyon doğal seçilim ile etkileştiği oranda önemlidir. Yani toplum içindeki bireyler arasında gözlenen farklılıklar ancak zamanla toplumlar arası farklara dönüşür. Kısacası evrim tüm türlerin toplumlarında sürüp giden bir olgudur. Dolayısıyla insanın evrimini açıklarken herhangi bir organ ya da işleve dayanmak yanlıştır. **Engels**'in sözleri bu açıdan ilginç:

"Elin gelişmesinin organizmanın diğer bölümlerinde saptanabilen dolaysız etkileri çok daha önemlidir... Çalışmanın yetkinleşmesiyle insanlar birbirlerine söyleyecek bir şeylerin bulunduğu düzeye geldiler. Bu gereksinim kendi organını yarattı. Maymunun gelişmemiş gırtlağı, modülasyonlar etkisiyle daha yetkin modülasyonlar üretebilmek için yavaş yavaş fakat güvenceli biçimde gelişti. (...) İlk kez çalışma ve sonra, onunla birlikte konuşma maymun beynini etkileyen en belirgin dürtüdür ve bunların etkisiyle beyin tüm benzerliğine karşın çok daha büyük ve çok daha gelişmiş insan beynine doğru zamanla evrimleşir."

Nasıl gerçekleştiği açıklanamayan dik yürümeyle birlikte elin ortaya çıkışı, konuşma, beynin gelişimi vb... hep birbirini açıklayan kurgular olarak devreye giriyor. Kuşkusuz insanın evrimi açısından bu söylenenlerin belli bir doğruluk payı var. Sürecin nasıl ilerlediğine, mekanizmaların nasıl yürüdüğüne ilişkin bilgi veriyor ama, esas açıklamayı yapamıyor. Bu tıpkı yağmurun soğuktan yağdığını söyleyen birinin açıklamasına benziyor. Gerçekten de soğuk olmasa yağmur yağmaz. Ama bu "açıklamayla" sorun çözümlenmiyor elbette. Kuşkusuz dik yürüme olmasa insan evrimleşmezdi. Keza aynı şey el-emek için de geçerli. El olmadan Hominidin insana dönüşmesi olanaksızdı. Ne var ki bir bütün olarak el-emek teorisinin insanın nasıl insan olduğunu açıklayamadığı da bir gerçek.

Bu eksiklik yalnızca el-emek teorisi için geçerli değil tabii ki. Değişik dönemlerde birçok düşünür, insanı şu ya da bu özelliğiyle açıklamıştır. İnsanın çevresine uyum yeteneği, doğumun erken olması, düşüncesi, dili, tarım yapması vb. kuşkusuz bunların her biri en az el-emek kadar önemli ve her birisinin eksikliği evrimi aksatabilirdi. Ama yine bunlardan herhangi birisine dayanarak insanı insan yapan şudur denemez. Bu türden indirgemeci yaklaşımlar bugün genelde kabul edilmiyor. İnsanı insan yapan şeyin şu ya da bu özellik değil birbiriyle ilişkili birçok etmenin bütünü olduğu, bunların tümünü de kültürün yarattığı söyleniyor. Bu yeni yaklaşıma göre insanın insan olması yalnızca biyolojik bir evrim değil, aynı zamanda kültürel bir evrimdir de. İnsanın Homo erectus (dik yürüyen), homo faber (alet yapan), Homo linguna (konuşan), Homo symbolis (soyutlayabilen), Homo curiosus (araştıran) ve Homo sapiens (akıl sahibi) olduğu doğrudur. Çünkü bu özellikler, insandaki bütünlük ve yetkinliğiyle hiçbir hayvanda görülmüyor. İşte insanı insan yapan bu özelliklerin tümünü oluşturan kültürdür. Doğanın tüm oluşturduklarına karşı insan tarafından oluşturulan herşey demek olan kültür olmadan insan insan olamazdı. İnsan kendisini yaratan biricik kültür varlığıdır. Ancak bugün genel kabul gören bütün bu açıklamalar temel soruyu yine de açıklamıyor. Temel soruyu şimdi şöyle ifade etmek mümkün? Neden hiçbir hayvan değil de yalnızca insan bir kültür varlığı olabildi? Kültürü ne yarattı?

Görüldüğü gibi tekrar **Darwin** ve **Engels**'in başladığı noktaya geldik. İnsanı hayvandan ayırdeden ilk dürtüyü (ya da fiskeyi) ona bir ruh ya da akıl bahşeden Tanrı'ya bağlayarak sorunu halletmek mümkün. Bu durumda Hominidlerin ayağa kalkmaları, alet kullanmaları, konuşmaları vb. çok kolay bir şekilde açıklanabilir. Ama aklı başında hiçbir biliminsanı bilimsel bir incelemeye elle tutulmayan doğaüstü metafizik bir gücü ya da kavramı sokamaz. Dolayısıyla açıklamayı somut bilimsel verilerle yapmaktan başka bir çaremiz yok.

KUSURUN DOĞURDUĞU AVANTAJ

Her ne kadar insanın evrimi biyolojik ve kültürel bir evrim olmuşsa da sürecin başında ilk dürtünün salt biyolojik bir etmen olduğu açıktır. Henüz hayvandan hiçbir farkı olmayan ilk Hominid atanın işin başında insana özgü hiçbir kültürel etkinliğinden sözedilemezdi. O halde insan evriminin ilk basamaklarında her türden amaçtan, belirlenmiş niyetten ve bilinçli çabadan uzak durarak açıklama aramak zorundayız. Evrimin mantığı da bize bunu dayatıyor zaten. Evrimin biricik ilerleme ilkesi her zaman önünde hazır bulduğu malzemeyle çalışmaktır. Evrim önündeki malzemeyi hataları, sevapları, kusurları ve yanlışlarıyla, nasılsa öyle kabul eder. Doğanın bütün başarıları, değişik türden hata ve kusurların belirlediği başlangıç koşullarıyla biyolojik ihtiyaçlar arasında kurduğu uzlaşmaların sonucudur. Ünlü biliminsanı **H. V. Ditfurth**'un haklı olarak dediği gibi "Biz, bütün öteki canlılar gibi, şu halimizle, önceden tasarlanmış bir planın sonucu olmayıp sürekli olarak ve ancak ortaya çıktıktan sonra düzeltilen kusurların ürünüyüz."

Evrimde hata ve kusurlar -bütün teknolojik sistemlerden farklı bir tutumla- o zamana kadar izlenegelmiş ve bu kusurlara yol açmış yolun tümden terkedilmesiyle ve yepyeni yöntemlerin devreye sokulmasıyla giderilmezler. Çünkü evrimin böyle çalışabilmesi, yeni yollar deneyip başka yöntemlere başvurabilmesi ancak belli bir amaç ve plan önceden varsa mümkün olabilir. Biyolojik gelişmenin bu türden hedefler tanımadığı ise açıktır. Biyolojik gelişmede ortaya çıkan kusur ve hatalar, gelişmeyi sınırlayan etmenler ayıklanarak ortadan kaldırılamaz. Bunların ortaya çıkmasını önleyemeyen evrim, bunlardan yararlanma yoluna gider. Bunun başarılamadığı durumda ise evrim o andaki girişimlerine son verip deneyimi durdurur. Bu, sözkonusu türün yok olması anlamına gelir.

Bu söylenenlerin insanın evrimi bilmecesiyle ilişkisi kabaca şöyle ifade edilebilir: Ortak primat atadan farklılaşmaya başlayan ilk Hominidin insanlaşması sürecinin başında hiçbir bilinçli tercih, niyet ve çaba rol oynamış olamaz. Yiyecek bulmak için ağaçtan onlarca primat yere indi ama onların içinden bir tanesi insanlaşma yoluna girdi. Bu ilk Hominidin kardeşlerinden farklı bir genetik özellikle donanmış olması gerekiyor. Türü açısından bir kusur olan genetik mutasyon (ya da mutasyonlar) bu Hominidin geleceğini belirledi. İlk Hominidin bu kusurunu evrim bir avantaja çevirerek bu kusurdan yararlandı. Böylece Hominid atamız insanlaşma yolunda ilk adımı atmış oldu. Bu nokta, dik yürüme ve onun sonucu olarak elin ortaya çıkışını insanlaşma sürecinin başlatıcısı olarak kabul eden teorilerin aşılmaz bir engelidir. Çünkü ne dik yürüme ne de elin ortaya çıkışı basit birer mutasyonun sonucu olamayacak denli karmaşık ve çok uzun zamanda gerçekleşen morfolojik değişikliklerdir.

Konuyu daha iyi inceleyebilmek için insanın evrimiyle ilgili bazı konularla ilgili en son elde edilmiş bilgilere gözatmakta yarar var. Bunları da bir sonraki yazımızda ele alacağız.

DİPNOTLAR

1) Primatlar üçüncü zamanın başlarında, yani 65-70 milyon yıl önce karada yaşayan memelilerden ağaç yaşamına uyum sağlayarak evrimleştiler. Primat takım prosimie (fareye benzeyen soreks gibi keseli memeliler) ve antropoid alttakımlarına ayrılır. Antropoid alttakımı ise hominidler (insangiller) ve ponfidie (goril, şempanze, orangutan vb.) familyalarına ayrılır. Antropoid ve pongidae ortak atadan 6-7 milyon yıl önce ayrıldılar ve insan Hominidlerin onlarca türünden -hepsi yokolmuştur- yalnızca birisinden türedi. Darwin ve Engels'in bunları bilmelerine olanak yoktu tabii ki...

2) Sağduyu teorisinin özellikleri şunlardır: 1- Temelde görünen olgulara ve dolaysız duyu verilerine dayandığı için sığ ve yüzeysel olma. 2- Düşük bir nedensellik tutarsız açıklamalar ve metafizik kavramlarla mevcut sorunları "açıklama", 3- Belli amaçlara hizmet eden kurgusal yanlar içerdiği için ölçme, sınama ve kesinleştirmeye gelmeme.

3) Sağduyu teorisinin Achille topuğu onun görmezden geldiği ve yanılamaktan kaçındığı can alıcı önemdeki sorulardır.

Bu dünyayı dikkuyruklayıp mı saklasak, dikkuyruklamayıp mı?

Güneşin AYDEMİR

Dikkuyruk adını hepiniz duymuşsunuzdur. Hele hele Isparta'da yapılan havaalanı ile birlikte gündeme gelen Burdur Gölü ve gölün yok olacak gözüyle bakılan doğal özelliklerini basında yakından izlemişseniz...

Ancak ben burada ne Burdur Gölü'nü ne de Isparta Havaalanını size anlatacağım. Anlatmak istediklerim oldukça farklı. Size önce "gerçekler"den daha sonra da üniversitede aldığım biyoloji eğitimi ve sağduyumu kullanarak vardığım "doğrular"dan sözetmek istiyorum.

Dikkuyruklar ve doğadaki yerleri

Dikkuyruk olarak adlandırdığımız kuş, sistematik bilimi içerisinde "Oxyura leucocephala" olarak anılıyor. Ayrıca kazlar ve kuğularla beraber ördeklerin içinde bulunduğu Anatidae grubunda yer alan bir Batı Palearktik kuşu. Yani yayılımı Avrupa'dan Pakistan'a kadar uzanıyor.

Türkiye bu kuş için oldukça önemli, çünkü Avrupa populasyonunun yüzde 75'i, önemli tehditler altında bulunan Burdur Gölü'nde kışı geçiriyor. Bu noktada Burdur Gölü, bizlerin dikkuyruklarla beraber uzun süre yaşayabilmemiz için büyük bir öneme sahip.

Dikkuyruk, içinde bulunduğu "Oxyura" genusunu (sistematikte genus yani cins, türden daha geniş bir grubu ifade eder) Oxyura jamaikensis (henüz Türkiye'de olmadığı için Türkçe bir adı yok) ile paylaşıyor. Bu türün doğal yayılım alanı ise Amerika kıtasının kuzey kısmı.

Bundan bir süre önce birbirine yakın akraba olan bu iki türün doğal populasyonları ayrı kıtalarda yaşıyordu. Eğer insanoğlu Oxyura jamaikensis'i Avrupa kıtasına getirme sevdasına düşmeseydi, daha uzun bir süre de ayrı yaşayacaktı. Anlaşılan bu yılanın insana yedireceği daha çok elma var!

Akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğini...

Peki Oxyura jamaikensis Avrupa'ya geldi de ne oldu? Öncelikle İspanya ve İngiltere'deki sulak alanlara yayılmaya ve dikkuyrukla rekabet etmeye, üstüne üstlük dikkuyrukla çiftleşip, üreyebilen hibrit yavrular meydana getirmeye başladı. Böylece dikkuyruk'un yaşam alanı doğal olarak daraldı ve genleri populasyon içinde seyrelmeye, azalmaya başladı. Yaşam alanının daraltılması, yok edilmesi ve av baskısı gibi insan kaynaklı, yapay tehditlere bir de doğalı eklenmiş oldu. Sonuçta dikkuyruk populasyonlarında ciddi azalmalar meydana geldi, onu ayrı bir tür yapan özellikler kaybolmaya başladı. Durum böyle olunca, korumacı bilimadamlarının etekleri tutuştu ve bir türün daha yok olmaması için çözüm arayışına giriştiler.

Çözümler

Yapılan çalışmalar sonucunda, O. jamaikensis'in p pulasyonunun bir şekilde kontrol altına alınması gerektiği ortaya çıktı ve bu da, kuşların ve hibritlerinin "eğitimli avcı timleri" tarafından vurulması yoluyla yapılacaktı. Merak ve endişe duyanlara ise bu durumu destekleyen sebepler şöyle sıralandı:

- Dikkuyruk, Batı Palearktik'te yaşayan ve nesli tehlike altında olan bir türdür.

Dikkuyruk

- O. Jamaikensis, Amerika'da yaşar ve nesli herhangi bir tehlike altında değildir. Avrupa'da bulunma sebebi tamamen yapay bir temele dayanmaktadır.

- Dikkuyruk'un azalmasındaki en önemli etkenlerden biri O. jamaikensis'dir

- O halde, dünyadan bir türün daha fazla yok olmasını engellemek için yapılacak olan en son şeyin yapılması, yani O. jamaikensislerin ekosistemdeki sayılarının azaltılarak dikkuyruklar üzerindeki baskının yok edilmesi gerekmektedir.

Böylece, İngiltere ve İspanya'da bu kıtaya istemeyerek getirilmiş olan bu kuşlar vurulmaya başlandı. Üstelik de doğayı korumak ve türlerin sayısını sabit tutmak gibi oldukça masum bir sebeple...

Doğa gerekeni yapacaktır

Bu olayda görebildiğim en azından iki hata var. Birincisi başka bir alana ait bir canlıyı ait olmadığı bir alana götürmek, ikincisi ise yaşamsal faaliyetlerini sürdürmeye çalışan bir canlıyı ortadan kaldırmaya çalışmak, doğayı korumakla kontrol etmek arasındaki ince çizgiyi aşmak. Bir hatanın başka bir hatayla ortadan kaldırılmaya çalışılması da cabası.

Eğer dikkuyruklar yok oluyorlarsa, onların yokoluşunu hazırlayan sebeplerin en masumu O. jamaikensislerdir. Her canlı gibi onların da hayatta kalmaya ve bulundukları ekosisteme etki etmeye hakları vardır. Bu varolmanın kuralı ve gereğidir. Bütün verilerin ve olayların ışığında eğer dikkuyrukların yok olmaları O. jamaikensis gibi doğal bir sebebe dayanıyorsa yok olmalıdırlar ve bu son kaçınılmazdır. Bu sonu elleriyle hazırlayan insan ise dikkuyruku kaybetmek pahasına bu yükü üstlenmelidir.

Üstlenmelidir önermesiyle seyirci kalınması gerektiğini savunmuyorum. Tersine, insan kendi üzerine düşeni ve yapması gerekeni yapmalıdır. Çevre sorunları, hükümetler bazında ele alınmalı ve somut, ortak çalışmalarla çözülmelidir. Hükümetler; hiçbir zaman uygulanmayacak anlaşmalara imza atmanın yanında Burdur Gölü'nü koruyacak, avcılığı kontrol altına alacak, bir ekosistemi yokedecek bütün faktörlerin etkisinin mümkün olduğunca aza indirilmesini sağlayacak politikalar üretmelidir. Bunlardan da önemlisi, katılımın internet bazında olduğu günümüzde, toplumsal düzeyin en önemli göstergesi olan ve çabalarını doğayı korumak adını veren "gönüllü çevre kuruluşlarını" desteklemeli, onlara kulak vermeli ve onların iyi niyetinden şüphe etmemelidir.

Dikkuyrukların sayılarının günden güne azaldığını bizzat görüyorum, tıpkı onları doğadan soyutlamanın çok zor olduğunu bildiğim gibi. Bu dünyada onlarla beraber yaşamak istiyorum ama bunu doğanın seçme hakkı olarak görüyorum.

ağaçkakan

bakmayın İzmir'de boy verdiğine
kökü Avrupa'da, Amerika'dadır...

sel gider sistem kalır

Eki: Karadeniz Dosyası

Y. Savaş EMEK; sel gider sistem kalır. * **Akın ATAUZ**; ekolojik felaketler. * **Dr. Fikriye İNANÇ BAŞ, Dr. İ. Melih BAŞ**; endüstri-psikoloji-ekoloji üçgeni. * **Prof. Dr. Şenel ERGİN**; nüfusun öteki yarısı: türk erkeği kadın sevmiyor mu.." **Murat BJEDUĞ**; mesel. * **Burçay ANGER**; doğa ve korku.. * **Nejat BİRDOĞAN**; anadolu aleviliğinde doğa kutsallığı..* **Remziye ERYILMAZ**; güzel ve onurlu bir teşekkür. *Günseli TAMKOÇ; post-modern dünyada eğitim.*Murat BJEDUĞ; cilalı bir portre: sezen aksu..* **Sevgi Özcan GÜVEN**; saksıda ağaç olmak (2). * **Serdar ÇEKİNMEZ**; yeni dünya düzeninde birey ve bireye yeşil bakış. * **Metin ERTEN**; yerel yönetimler ve çevre. *Galip BARAN; nasıl bir çevrecilik..* **Şafak Ahmet DENİZ**; ekolojist ya da çevreci hareket yol ayrımında. * **Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği**; ormanlarımızı kurtaralım..* **Mehmet Nuri YAVUZ**; çift teker üzerine söyleşi. * **Noyan ÖZKAN**; çanakkale'de köprü yapımına hayır. * **Serhat ÖZBAY**; anti-nükleer bisiklet turu. * **nükleer karşıtı sinoplu gizem.. * Arif KÜNAR**; akkuyu'nun ardından. * **Fatma ÖZDEMİR**; gorleben'e nükleer atıkların nakledilmesi. * **Gülnur ŞENOCAK**; yenilenebilir enerji kaynakları. * **Dr. İ. Sabri GÜMÜŞ**; prof. dr. ahmed yüksel özemre ve radyasyon. * **Nesrin TİMUR**; karadeniz'in eko-politik durumu. * **Mehmet TÜFEKÇİ**; doğu karadeniz bölgesinin çevre sorunları. * **Noyan ÖZKAN**; akçakoca'ya ne oldu? * **Emet DEĞİRMENCİ**; karadeniz'in oluşumu ve iki kirlilik yolu. * **Yücel ÇAĞLAR**; bir yeri mesela karadeniz'i korumak. * **Refik MARAŞOĞLU**; çırpınıyor karadeniz. * **Sıla AYDIN**; siyanürlü altın şimdi de artvin'de. * **Mürsel ERGİN**; karadeniz değil karadelik. * **Hale ÖZEN**; sinop'a düşen gölge. * **Dr. David G. AUBREY**; karadeniz'deki hidrojen sülfidin öyküsü. * **Ms. Merlwether WİLSON**; karadeniz kıyı sulak alanlarının korunması. * **Prof. Yuvinaly P. ZAİTSEV**; karadeniz'in davetsiz misafirleri. * **kakkarazi**

Akkuyu 1996..

50 km.lik insan zinciri nükleer maceraya bir son verelim!

Abone Koşulları: 500.000TL., Yurtdışı abone: 75 DM, Abone Bedelini: Y. Savaş Emek, İş bankası Alsancak şubesi (3401) 0567959 no.lu ya da Y. Kredi Bankası Güzelyalı Şubesi, (240) 300 140684. hesaplara veya S.Semra Dinler, 684 172 no.lu posta çeki hesabına gönderdikten sonra, makbuzun fotokopisi ile birlikte: Ağaçkakan dergisi, Pk 53, Konak 35252, İzmir adresine gönderebilirsiniz. Tel: 0 232 422 52 40 faks: 0232 224 11 41

(*) Tek dergi istekleri için 100000TL.posta pulu gönderilmesi.

27. Sayı Çıktı!

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

Özgür düşünmenin hukuk ve devlet felsefesi[1]

Doç. Dr. Hayrettin ÖKÇESİZ (*)

İnsan Hakları Beyannamesi Fransız Devrimi'nin ateşi içinde doğdu (Delacroix'nın ünlü tablosu).

Bildirimde özgür düşünmenin ileri düzeyde gerçekleşebileceğini varsaydığımız bir hukuk ve devlet düzeninin felsefi temellerinden sözetmek istiyorum. Bu çerçevede ilk olarak özgür düşünmenin insandaki yerini, ardından benim de katıldığım ve buradaki amaca uygun bir hukuk ve devlet felsefesini, bu felsefenin doğal sonucu sayılmak gereken "hukuk devleti"nin özgür düşünmeye olanak sağlayan kurumsal araçlarını ve son olarak böyle bir hukuk ve devlet düzeninde aykırı düşünmenin koşullarını irdelemeyi amaçlıyorum.

ÖZGÜR DÜŞÜNMENİN İNSANDAKİ YERİ

Engellenmemek insan bireyi için de bir tutkudur. Çıplak gözle bakıldığında özgürlük ilk önce, engellenmemektir. Özgürlük bir tutkudur. Tutkudur, çünkü gereksinmelerimizin en başta gelenidir. Ancak Freud'un yaşam ölüm güdüleri arasındaki ilişkiye kıyasla, öylesine arzulanan özgürlüğün karşısına kölelik arzusunu, gönüllü kulluğu da koyabiliriz. Bu arzunun özü *Mephistopheles*'in şu sözlerinde gizlidir:

"Ben sürekli yadsıyan ruhum. Ve bunun için de haklıyım. Çünkü meydana gelen her şey yok olmaya değerdir. Bu yüzden hiçbir şey ortaya çıkmasa daha iyi olurdu. İşte günah, yıkım, kısaca kötülük dediğiniz her şey benim asıl özümdür." (2)

Binlerce yıldan beri siyasi iktidarların özgürlüğün yaratıcılığına olan husumetleri, açık ya da gizli köleliğin kurumlarının oluşmasına ve gelişmesine ön ayak olmaları **Kant**'ı da çileden çıkarır. Direnme hakkını, devrimin doğal hukuktan kaynaklanabilecek herhangi bir meşruluğunu asla kabul etmeyen bu filozof, kanlı Fransız Devrimini coşkuyla karşılar. "İtiraf ediyorum ki" der, "Akıllı adamların kullandıkları şu ifadede kendi yönümü bulamıyorum: herhangi bir halk özgürlük için olgun değilmiş; bir feodal beyin serfleri özgürlük için henüz olgun değilmiş; giderek, insanlar aslında henüz inanç özgürlüğü için yeterince olgun değilmiş. Ama böyle bir önkoşulla özgürlük gelmez. Çünkü insan önceden özgürlük ortamına yerleşmeden özgürlük için olgunlaşamaz ki." (3)

Özgürlüğün karşısında, meydana gelen herşeyin yok olmaya da değer olduğu engin, karanlık bir hiçlik var. Özgürlükçü düzenlerde özgürlüklerin sınırlarının da gerekliliğini bitmez tükenmez çabalarla tartışırken, bu sınırları, rengini bu hiçlikten alan bir karakalemle çizdiğimizi sürekli anımsamalıyız. Kural, herkese eşit ve daha çok özgürlük olmalıdır. Bizim bu yola koyulmamızı sağlayacak ilk çağrı bütün postmodern yeltenmelere rağmen yine *sapere aude*'dir. (4)

Düşünme yeteneğimizi bütün olanaklarıyla kullanmamızın gereksizliğini içeren bir savı ciddiye alabilir miyiz? Düşünme yeteneğimizi körleten, düşünmemizin ürünlerini gizlememizi salık veren ve ancak belirli koşullarda dile getirmemize gözyuman bir toplum düzenini ama, herşeyden daha çok ciddiye almalıyız. Az ya da çok, bu tür toplumsal ve siyasal koşullarla çevrelendiğimizi kanıtlayacak pek çok gösterge vardır. En sinsice olanları insanı korkularından ya da tutkulu özlemlerinden yakalayanlardır. Bu koşullarda insan bireyi kendi kendisi olabilmek yerine istendiği gibi olmaya zorlanmaktadır. Bu durumu sosyologlar sosyalleşme diyerek meşru gösterebilirler. Eğer bu sosyalleştirme çabaları sorumsuzluk içerisinde, korkak, ürkek, ama aynı zamanda şımarık ve sömürgen bireyli, üniformalı bir sürü yaşamını üretiyorsa, saptayacağımız ilk nedensel olgu yetkin düşünmenin bu süreç içerisinde çoktan iğdiş edilmiş olduğudur. Toplum insanın kurdu olmuşsa, bunun ayırdına varan birey, kendisiyle birlikte diğerlerini de aklını kullanmaya cesaretlendirecektir. Ülkemizdeki düşünce suçu kalıpları nedeniyle ağızlarını açmayanlar ile, Fransız hükümetinin ardı arkası kesilmeyen nükleer silah denemeleri karşısında susup kalan Avrupalı citoyenler arasında büyükçe bir fark yoktur. Bizi rahatımız yerine onurumuzdan vazgeçmeye yönlendiren etkenlerin "düşünce"sizliklerimizle beslendiğini söylemeliyim.

Öte yandan, yaşamımızda belki en doyurucu, en güzel şey düşüncenin kendini sürekli oluşturabilmesidir. Her türlü belirlenmişliğe karşın, bu belirlenimlerin de düşünüldüğü düşünmemizin kendisi bizi, içerisinde bulunduğumuz ezeli ve ebedi kısır döngünün üzerine çıkarmaktadır. Bu bakımdan, düşünmek varlığımızın yalnızca kanıtı değildir. Düşünmek, şu ya da bu biçimde emin olduğumuz varlığımızın en başta gelen koşuludur.

İnsanın onurlu bütünlüğünü üç alt bütünlüğe, yani dirimsel, tinsel ve duyunçsal bütünlüklere ayırarak şemalaştırmama izin verilirse (5), düşünme etkinliğinin insan bireyinin yaşamındaki yeri daha da belirginleşecektir. Bu bütünlük alanları birbirlerini etkilemek ve birbirlerinden etkilenmek bakımından bileşik kaplar gibidir. Herhangi birindeki gerileme ve olumsuzluk diğerlerinde kesinlikle doğrudan sonuçlar doğurur. Herbirinin bütünlüğünde görülecek bozulmaya, bu bütünlüklerin yöneldikleri hedefler bakımından etki gücüne sahip koşullar neden olur. Örneğin, beslenmede yetersizlik, hastalık, olumsuzlaşan çevre koşulları, indoktrinasyon, siyasi baskı ve terör, grup üyelerinin duyunçsal gelişmeyi önleyici tutumları gibi etkenler bütünlük alanına göre; biyolojik varlığın sürdürülememesi, hakikat değerine yönelememek ve bilgi üretememek, sorumluluk hissedememek gibi derecesi değişebilen sonuçlara yolaçar. Özgür ve yetkin düşünme bu bütünlükleri hedeflerine ulaştırabilmek için gerekli koşulları bulup gerçekleştirmede en interaktif ve intersubjektif yetenektir. İnsan bireyi, özgür ve yetkin düşünebilmesiyle elde edeceği bu başarısı karşısında toplumsal ve siyasal, bilinçli bilinçsiz birçok engel bulacaktır.

Bireyin bu üç bütünlüğünde korunup gelişebilmesi için özellikle hukuk ve devlet düzen tasarımları bakımından anlamlı üç temel gereksiniminden de sözetmek istiyorum: Bunlar özgürlük, güvenlik ve eşitliktir. (6) Her hukuk ve devlet düzeninde özgürlük ve güvenlik belirli bir eşitlik anlayışı içerisinde dağıtılmıştır. Kavga hep, özgürlük ve güvenlik dağıtılırken izlenen eşitlik düşüncelerine karşı olagelmiştir. Hiyerarşik toplumlarda ne katmanlar arası eşitlik, ne de bir katmanın üyelerinin diğer katmanların üyeleri karşısında eşitliği sözkonusudur. Eşitlik bir katmanın kendi üyeleri arasındadır. Burada yaygın olarak özgür ve yetkin düşünmenin ne denli güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu hiyerarşik yapıda aşağılara inildikçe özgürlük ve güvenlik sağlayan araç değerler nitelik ve nicelik bakımından azalırken, bunlardan eşit olarak yararlanacak insan sayısı geometrik olarak artmaktadır. Bu çelişkinin doruk noktası batıda, iyice palazlanmış olan burjuvazi ile işçileşerek büsbütün yoksullaşmış köylülerdi. Batının demokratik sosyal hukuk devleti tasarımını geliştirerek kurtulduğu bu çelişki, bugün kuzey-güney ülkeleri arasında yaşanmaktadır. Özgür ve yetkin düşünme olanakları çoğunlukla gelişmiş endüstri ülkelerinin elinde bulunmaktadır. İnsanlık bu krizden de bir çözüm tarzı bularak çıkacaktır. Bu kez sanki daha şanslıdır. Çünkü elinde temel insan hakları ve özgürlükleri adı verilen ve dünya toplumlarının ortak argüman olarak kullandıkları güçlü bir manivela bulunmaktadır.

İnsana tinsel bütünlüğünü sağlayacak olan özgür ve yetkin düşünmenin gerçekleşebilmesi için başta gelen koşullardan birisi olan dışavurum bakımından dilsel olanak, en sık ve en yaygın biçimde kullanılanıdır. Yetkin düşünmenin gerçekleşmesini önleyecek doğrudan ve dolaylı elbette birçok engel vardır. Bu engellerin başında dilegetirme özgürlüğünü sınırlayan pozitif hukuk normları gelmektedir. Yasa koyucular özgürlükleri sınırlamak için yeterince neden bulabildikleri gibi, sınırlayabilmek için de yeterince ölçüt üretebilmektedirler. Özgürlüklerin zarar vermek amacıyla kullanılması olası ise, bu amacın önüne geçilmesi de gerekli görülebilir. Ancak pek olağan görünen bu mantık, insanlara birtakım yasaklarla tinsel bütünlüklerini bozacak biçimde zarar vermenin meşruluğu sonucuna götürmemelidir. Önce şunu söylemeliyim: Yetkinleşme sürecinin önüne yerleştirilen her engel bu süreci yavaşlatır, bozar ya da saptırır. Hukuksal anlamda bu, kişiye verilebilecek ve evrensel adalet tasarımımızla doğrudan çelişen çok önemli bir zarardır. *Neminem laedere* (7) içerik bakımından adalet tanımlarının belki en somutudur. Düşünme yeteneğimizin yetkinleşmesinde gereksinim duyduğumuz maddi olanaklara ulaşabilmekte, önce engel olunmaması sonra da bunları birbirimize doğrudan ya da sosyal, siyasi, iktisadi kurumlar yoluyla sürekli sağlamamız gereklidir. İlke, kıt ve sınırlanmış olan bu olanakların olabildiğince artırılmasıdır. Bu talep karşısında en yakın ve en doğrudan uygulanan bir uluslararası hukuk normu olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin düşünce özgürlüğüne ilişkin 10. maddesinin içerdiği bütün sınırlama ölçütlerini ideal çözümler olarak göremiyorum. Aksine daha sınırlayıcı *de facto* oluşumlara cevaz verici birer sıçrama tahtası olarak anlıyorum.

Dilimizde zaman ve anlam özelliklerine göre dokuz türde karşımıza çıkan eylem kipleri, eylemi anlatışlarına göre iki ana kümeye ayrılmaktadır. Bunlar bildir-

me ve dilek kipleridir. Bildirme kiplerinin hepsi zaman anlamlıdır (Bunlar di'li geçmiş zaman, miş'li geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman kipleridir). Dilek kipleri ise eylemin yapılmasına dilek ayırtıları katan kiplerdir (Bunlar da gereklik, istek, dilek-şart ve buyuru kipleridir). (8) Tinsel bütünlüğümüzün yöneldiği hakikat değeri, doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir önermelerde somutlaşmaktadır. Görülüyor ki, ancak bildirme kipleri bu özelliği doğrudan taşımaktadır. Dilek kipindeki bir tümcenin yanlışlığını ya da doğruluğunu aynı tümce yapısıyla kanıtlamamız elbette olanaksızdır. Yapısı bakımından yargılamaya değil, duyguya ve eyleme dönük olan bu tümceler ideal düşünce taşıyıcıları değildir. Sınırlamalar işte bu tür dilsel açıklamalar için bir anlam taşıyabilirler. Bildirme kipindeki bir tümcenin kurulmasını yasaklamak yerine, onun yanlışlanması olanaklarının en geniş biçimde tanınması, insanın toplumsal varoluşunun anlamına uygun düşen uygar bir tutumdur. Önermelerin yanlışlanabilmesi için onların önce dile getirilmeleri gereklidir. Çağdaş insan tasarımımızda onun hakikat değerine yönelmişliği ögesi varsa, onu bu değere ulaşmaktan herhangi bir nedenle alıkoymak asla kamusal bir yarar olarak açıklanamaz. Düşüncelerin açıklanması öylesine kamu yararınadır ki, onların ayrıca birtakım kamu yararı mülahazalarıyla sınırlandırılması açık bir çelişki oluşturur.

İnsanın dirimsel, tinsel ve duyunçsal bütünlüklerinin kapsayıcı bütünlüğü olan özerk onur bütünlüğünün dışa yansıması, bildirme kipi, dilek kipi ve eyleme olanakları ile gerçekleşmektedir. Eyleme en yakın tümce tarzı dilek kipinde olanıdır. Ayrıca özellikle bildirme kipindeki tümcelerle eylemler arasında hukuksal anlamda doğrudan bir nedensellik bağı kurmak da olanaksızdır. Bu nedensellik bağının dilek kipindeki tümceler bakımından da kesinliği tartışılailir olmakla birlikte, düşünce özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların ancak bu tampon bölge olan dilek kipi tarzı tümcelerde dikkate alınması daha uygun görünmektedir. Düşüncelerin suç sayılan fiillere doğrudan yol açtığını ileri sürmek pek kolay değildir. Faili suça iteleyen o kadar özne-toplumsal ve somut başka nedenler vardır ki, bunların içerisinde yalnızca söyleneni sorumlu tutmak çok iyiniyetli ya da akıllıca bir bakış olamaz. Düşünceyi suç yapan bu yangından ilk kurtarılacak olanlar bildirme kipindeki sözlerimizdir. Hangi yasaklar ya da izinler karşısında olursa olsun, düşünen insan zaten aykırı düşünmeleri ile bir sivil itaatsiz olmayı göze almakta ve istemektedir.

Düşünce özgürlüğüne siyasal-kamusal anlamda getirilecek olan sınırlamalarda bildirme kiplerinin ayrık tutulması gereğini ileri sürerken, gerçek kişilerin kişiliklerine yönelik sözlerle verilen zararlardan dolayı oluşturulan suç ve zarar giderim kalıplarında bu ayırıma gerek olmadığını söylemeliyim. Buna göre ilgili hukuk alanlarındaki temel ilkeler elbette bildirme kipleri için de geçerli olacaktır.

ÖZGÜR DÜŞÜNMENİN HUKUK VE DEVLET FELSEFESİ

Özgür düşünmenin devleti, demokratik, sosyal, hukuk ve kültür devletidir. Bu tarz bir devlet düzeni tiplemesine, devletsel hukuka ölçüt alınabilecek ve burada özetle vermeye çalışacağım bir "hukuk idesi" tasarımıyla ulaşılabileceğini söyleyebilirim.

Kaufmann, "Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları" adlı yapıtında şunları söylüyor: "Hukuk idesinden neyi anlamamız gerektiği hâlâ belirsiz. Gerçek ya da yalnızca ideal bir şey mi? Bir belit, bir varsayım, bir temel norm, düzenleyici bir ilke ya da hukukun aşkın bir koşulu mudur? Bana öyle geliyor ki, hukuk idesini çok fazla yükseğe asmamalıdır. Aksine üç türlü biçimiyle insan idesinin bir sureti olarak kavramalıdır: yani özerk bir varlık (hukukun biçimlendiricisi) olarak; kendi dünyasının (ve aynı zamanda hukukun da) amacı olarak ve heteronom (hukuka tabi) bir varlık olarak insan" (9) Ona göre insan birincil, hukuk idesi ikincil bir konumda yer almaktadır.

Radbruch-Kaufmann hukuk idesi şemasının (10) üç temel ögesi vardır. Bunlar eşitlik, amaca uygunluk ve hukuk güvenliğidir. Hukuk idesinin eşitlik yani formal yanında insan, onur taşıyıcısı, özerk bir kişi olarak yer almaktadır. Amaca uygunluk yani içeriksel yanında insan, hukukun somut tarihsel, insan haklarıyla belirlenmiş amacını oluşturmaktadır. Hukuk güvenliği yani işlevsel yanında ise insan, hukuk normlarının muhatabı, bağımlı varlık durumundadır. Kölelerin eşitliğinde ve güvenliğinde; baskıcı, totaliter, faşizan rejimlerin hukuk düzenlerinin formal eşitlik ve hukuk güvenliği ögelerinde, burada söylemek istediğimiz hukuk idesinin izlerini bulamıyorsak, bunun nedeni o ortam ve düzenlerin oldukça farklı bir insan tasarımından hareket etmeleridir.

Hukuk idesi her hukukun idesi olmamak için, amaca uygunluk boyutunda belirli bir insan tasarımını içermelidir. Hukuk idesinin amaca uygunluk boyutu öte yandan *bonum commune* ile özdeşleştirilerek, içeriksel etik'e yönlendirilmektedir. Neyin somut durumlarda kamusal yararı oluşturduğunu, genel bir kamu yararı kavramı ve amacıyla elbette bilemeyiz. **I. Tammelo**'nun negatif yararcılık anlayışı da (11), sonuna dek gidildiğinde pozitif yararcılığın sakıncalarına ulaşmaktadır. Çoğunluk-azınlık ilişkisine dayalı bu yararcılık anlayışında da yine birşeyler uğruna feda edilen bir azınlık bulunabilmektedir. Kamu yararı, **Rawls**'un yaklaşımında olduğu gibi (12) yansız ve bütün insan bireylerine istisnasız dağıtılabilen bir ortak iyiliği dile getirmelidir. Bu ortak iyilik bugün pozitif hukuklara az ya da çok yansımış olan temel insan hakları ve özgürlükleridir. Çoğunluğun kendi yararına, kamu yararı adıyla bu haklarda ve özgürlüklerde bireyi mağdur etmesine bu çerçevede izin vermek olanaksızdır. İnsan bireyinin dirimsel, tinsel ve duyunçsal bütünlüklerinin sanki sinir sistemi gibi görülebilecek olan; özgürlük, güvenlik ve eşitlik gereksinimlerini tatmin etmenin normatif düzenlemesini deyimleyen temel insan hakları ve özgürlükleri, yararcı bir bakışın değil, insanı bu temelde nihai amaç olarak gören bir kamu yararı amacının içerisini doldurabilirler.

İnsanın temel haklarının ve özgürlüklerinin çağdaş hukuk devleti düşüncesinin çekirdeğini oluşturduğunu biliyoruz. Görülüyor ki, yukarıda özetle ele aldığım hukuk idesi açıklaması, formal, işlevsel ve içeriksel bakımlardan biçimsel ve maddi hukuk devleti tiplemelerini birlikte kapsamaktadır. Çağdaş "yasa" kavramı ancak böyle bir hukuk idesi ve hukuk devleti anlayışı ile açıklanabilir. Böyle bir yasa kavramı modern toplumun hareket kaynağıdır. İnsanın yücelmesini temel alan bu hukuk ve devlet anlayışına göre kurulmak istenen bir hukuk devlet düzeninde yasalar bu amacın tersinin gerçekleşmesine hizmet ediyorlarsa, ortada çok vahim bir yanlış anlama, cılız bir hukuk kültürü ya da soğukkanlı bir insan kıyımı vardır.

Özgür düşünce tarih boyu baskılarla karşılaştı (William Blake'nin bir tablosu).

Devlete, insan onurunun bir açımlaması olan bu üç bütünlüğün kurulması ve sürdürülebilmesi için herkesin eşit ve yeterli özgürlük ve güvenlik olanaklarıyla donatılmasına yönelmekten başka, daha geçerli bir varlık nedeni tanınabilir mi?

ÖZGÜR DÜŞÜNMENİN HUKUK DEVLETİ ARAÇLARI

Çağdaş Hukuk Devleti idesi ve pozitif hukuk devleti yapılanmaları özgür düşünme için -başka devlet ve hukuk düzeni tasarımları karşısında- çok önemli araçsal olanaklar taşımaktadır. Çağdaş hukuk devleti tasarımının temel ögeleri sırayla şunlardır: (13)

- Devlet gücü anayasayla meşrulaştırılmış olmalı; yani devlet anayasal olmalıdır.
- Temel hak ve özgürlükler bireyi devlet gücüne karşı korumalıdır.
- Güçler ayrılığı ilkesiyle; yetkilerin bölünmesi ve dağıtılması yoluyla devlet gücü dizginlenmiş ve sınırlanmış olmaktadır.
- Yasallık ilkesi bütün devlet edimlerinin yasayla bağlanmasını gerekli kılar; devlet gücünün tezahürleri ölçülebilir ve önceden görülebilir olmalıdır.
- Bütün yurttaşların eşit muamele görmesi gerekir.
- Bağımsız mahkemeler aracılığıyla yurttaşa kamusal ve yönetsel hukuklarda da hak arama ve kanun yollarının açık olduğu güvencesi verilmektedir.
- Hukuk devleti memurlarını ve yönetimini eylem ve işlemlerinden sorumlu tutmaktadır. Yasaya ve Anayasaya aykırılıklardan dolayı verilen zararların giderimi kurallarını içermektedir.
- Yönetimde olduğu gibi yasamada da hukuk devleti amaç/araç ilişkisinde oranlılık ilkesine uyar.
- Yurttaşların demokratik katılım hakları da hukuk devletinin bir parçasıdır.

Bütün bu özelliklerin özgür düşünmeye en yüksek düzeyde verimli bir ortam hazırlayabilmesi için manivela etkisinde bir temel ilkesini anımsatmak istiyorum; *in dubio pro libertate* - kuşkulu durumlarda özgürlüklerden yana olmak. Bu ilke özellikle düşünce özgürlüğünün koruyucu meleğidir.

Özgür ve yetkin düşünmeye hukuk devletinde ikinci çok önemli ilkesel destek bağımsız mahkemelerdir. Yargıçların bağımsızlığı ve tarafsızlığıdır. Hukuk devletinin yargıcından yurttaşların beklemeye hakları olduğu başka temel bir özellik daha vardır: "filozof yargıç" olmaları... Onların hukuk devletinin, temel insan haklarının ve özgürlüklerinin tüm felsefi ve sosyalbilimsel boyutlarını enine boyuna irdelemiş ve kendi özgün görüşlerine ulaşmış olmaları gereklidir. **Eflatun**'un filozof yöneticilerinin ancak bir ütopyada yaşayabildikleri bu gerçeklik dünyasında yargıçlar halkın deyişiyle peygamber postunda otururlar. Halkın böylesine yücelttiği bu kamu görevi, yargıca olağanüstü bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yargıç idealtipi pozitif hukuksal bir beklenti olarak *Mecelle*'de (1869) de yer almıştı. (14) Buna göre diğer nitelikleri yanında Hâkim, hakîmdir yani bilgindir, felsefecidir ("hâkim hakîm, fehîm -anlayışlı, akıllı-, müstakîm - doğru - ve emin - korkusuz, güvenilen-, mekîn - ağırbaşlı-, metîn - dayanıklı - olmalıdır" md. 1792). Anayasamızın 138. maddesinde bağımsız yargıçlar hukuka uygun olarak vicdani kanaatlerine göre hüküm verirler.

Anlaşılıyor ki, yargıçlardan ilk önce hukuku bilmeleri bekleniyor. Hukuku bilmenin gök ve yeryüzü haritası ise hukuk felsefesidir. Özgür düşünmenin hukukunun ancak özgür ve yetkin düşünen, yani filozof yargıçlarca anlaşılıp korunabileceğini çıkarsayabiliriz.

Hukuk devletinin biraz önce saydığım özellikleri, temel insan hakları ve özgürlüklerine bağlılık dışında, biçimsel nitelik-

☞

tedir. Hukuk ve hukuk devleti ideleri bu yanlarıyla her türlü içeriğin yasa normu olabileceği katı bir pozitivizmle dahi örtüşebilecektir. Hukuk idesinin amaca uygunluk ögesinin kamu yararının gerçekleştirilmesi olarak alınması bu sonucu değiştiremez. Şu halde hem hukuk idesinin, hem de hukuk devleti tasarımının düşünce özgürlüğü bakımından anlam ve değer kazandığı nokta, aydınlanmacı, hümanist çerçevede belirli bir insan idesinin temel haklar ve özgürlükler bütünü biçiminde, hukukun ve devletin amacı olarak, pozitif hukuka geçmiş olmasıdır. Özgür düşünmenin hukuk devletindeki maddi olanaklarından şu halde başta geleni, bu yolla hukuken tanınmış düşünsel haklar ve özgürlüklerdir. Bu özgürlükler tüm öteki özgürlükler gibi ancak biçimsel hukuk devleti ilkeleri aracılığıyla gerçekleşebilme mekanizmasına sahip olmaktadır.

HUKUK DEVLETİNDE AYKIRI DÜŞÜNMEK

Aykırı düşünebilmeye en çok olanak sağlayan pozitif hukuk ve devlet yapılanması ancak hukuk devletlerinde görülebilir. Fakat hukuk devletleri arasında sundukları bu olanaklar açısından, ait bulundukları toplumun kültürel ve iktisadi koşullarına göre, önemli farklılıklar bulunduğu gözlemlenebilir. Yani hukuk devletlerinin düşünsel özgürlükleri sağlamada gösterebildikleri performansın zaman ve yer boyutlarında normatif ve olgusal bir derecelendirilmesi yapılabilir. Bu konuda bize empirik hukuk sosyolojisi önemli yardımlarda bulunabilir. (15)

Özgürlükleri sağlamayı ve korumayı devlet gücünün ölçütü saydıktan sonra, siyasi iktidarın bağsız koşulsuz bir yasa koyma yetkisini elbette kabul edemeyiz. **Hobbes**'un ünlü sözünü tersyüz ederek, burada o zaman şunu söyleyebiliriz: *Veritas, non auctoritas facit legem* (16) - yasayı yapan devlet gücü değil, onun doğruluğudur. Hukuk Devletlerinde yasaların Özgürlük kalitesinden söz etmek hiç yanlış olmaz. Kendisini hukuk devleti olarak niteleyen bir devlet, bu özelliği ile bu tümcenin egemenliği altına girdiğini de bilmelidir. Bu arzusuyla artık hizmet-i hükûmet temellendirmesi rafa kalkmıştır. Aykırı düşünmek siyasi iktidarın başetmesi gereken bir ihanet değildir. Yasanın doğruluk değerini saptamakta kamusal yaşamın ivedilikle gereksinim duyduğu yöntemsel bir önkoşuldur. **Habermas**'ın söylem kuramında konsense ulaşmanın geçerli yolu olarak tasarlanan ideal konuşma ortamı (17) aslında aykırı düşünmek üzerine kuruludur.

Pieter Paul Rubens'in bir tablosu

Ama şunu da söylemeliyim ki, safi bir hukuk devletine dünyanın hiçbir yerinde rastlayamayız. Bu, siyasi iktidarın *de facto* başka ölçütlerinin varlıklarını sürdürdüklerini gösterir. Buna göre devlet aykırı düşünmeyi olanaksızlaştıran ya da zorlaştıran suç kalıpları koyuyorsa, özgür düşünmenin gereksinim duyduğu hukuk ve devlet düzeninin gerçekleşmesinde en doğrudan etkiyi ve katkıyı yapacak ve yurttaşı önemli bir yanılsamadan, hukuk devletinin daha çok bir düzen olduğu yanılsamasından kurtaracak bir davranış modelinden söz etmelidir: Bu, sivil itaatsizliktir.

Sokrates tutumu diyebileceğimiz bilinçli bir yurttaşlık davranışıyla, özgür düşünmenin önkoşulu olan hukuk devletinin önce siyasi sistemin tekelinden ve denetiminden çıkarılabileceğini; sonra global sistemin hukuk devleti toplumu olarak nitelenmesine olanak verecek biçimde siyasi iktidarın ve toplumdaki başkaca güç odaklarının -temel insan haklarının ve özgürlüklerinin gerçekleşmesine hizmet edebilecekleri tarzda- evcilleştirilebileceğini söyleyebilirim. Devletin toplumu yasaya ve yasaklara boğması, yani aşırı hukuklaşma karşısında, giderek edilgenleşen ve uysal itaatli uyruk durumuna düşen insan bireyi, gelişmiş bir hukuk devleti kültürü ile özgür düşünen ve sorumluluk yüklenen bir özne niteliğine yeniden kavuşabilir. Bu hukuk kültürünün devindirici gerçeği, **Kaufmann**'ın deyimiyle, "hukukun özünün direnme hakkı" olduğudur. (18) Tinsel bütünlüğünün sağladığı özgür, yetkin ve aykırı düşünebilme ile insan, duyunçsal bütünlüğünün tanıdığı direnme hakkı arasındaki doğal bağı koruduğunda, ister istemez Sokrates tutumunun öznesi olmaktadır. Hukuku koyan şu halde artık devlet değil, aksine bu kişidir. Bir hukuk devleti düzeninde aykırı düşünmek, o toplumda hukukun ve devletin kendisine göre biçimlenecek bir insan idesinin oluşumunu sürekli kılmaktır.

Son olarak, düşüncenin özgürce dile getirilmesinin pozitif hukuk düzeni ile çatıştığı yerde ortaya çıkan suç eyleminin, yasallık-meşruluk ilişkisinde, yasaya aykırı ama ahlaken meşru görülebilen sivil itaatsizlik eylemleri bakımından kısaca bir nitelemesini yapmak istiyorum: Bildirme kipindeki bir düşüncenin yasaya aykırı da olsa -gerçek kişilere zarar vermemesi koşuluyla- hukuk etiğine aykırı olamayacağını buradaki sözlerimle temellendirmeye çalıştım. Hukuk devletinde, bildirme kipindeki bir düşüncenin yasaya aykırı olarak dile getirilmesi dolaysız türde bir sivil itaatsizlik örneğidir. Dilek kipindeki ifadeler bakımından sivil itaatsizlik ancak; düşünsel yasakları hukuk devletinin içerdiği üstün değerler uğruna, kamuya açık olarak çiğneyen, bu sırada üçüncü kişilerin daha üstün bir hakkına tecavüz etmeyen ve barışçıl yani şiddet içermeyen yöntemlerle gerçekleştirilen edimler biçiminde olanaklıdır. (19) Dilek kipindeki ifadelerle gerçekleşen bir yasaya aykırılık bu açıklamalara göre yalnızca dolaylı sivil itaatsizlik tipini oluşturabilecektir.

Sözlerimi Nasyonal Sosyalizmin görgü tanığı **Horkheimer**'ın şu sözüyle bitiriyorum:

"Sözde kendisinden kaynaklandığı şeyler için bile olsa, düşüncenin hesaba çekildiği yerde barbarlığın başladığı sınır yer alır" (20)

(*) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

DİPNOTLAR

1) Bu makale, yayına hazırladığım ve AFA Yayıncılık AŞ'nin yayınladığı Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-HFSA ile Goethe-Institut İstanbul ve İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin 5-9 Aralık 1995 tarihleri arasında İstanbul'da düzenledikleri "Düşünce Özgürlüğü" konulu uluslararası sempozyumda sunulan bildirinin tam metnidir. Ayrıca, sempozyumun diğer bildirileri ve tartışmalarıyla birlikte HFSA'nın beşinci kitabında da yayımlanacaktır.

2) Johann Wolfgang von Goethe, Die Faustdichtungen, yayına hazırlayan: Ernst Beutler, Münih 1977, s.184.

3) Immanuel Kant, Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft (1793), by. Immanuel Kant, Die Metaphysik der Sitten. Werkausgabe cilt VIII, yayına hazırlayan: Wilhelm Weischedel, 3. baskı, Frankfurt/M 1979, s.862. Ayrıca Bkz.: Iring Fetscher, Immanuel Kant und die Französische Revolution, B.y.:Materialien zu Kants Rechtsphilosophie, yayına hazırlayan: Zwi Batcscha, Frankfurt/M 1976, s.272 vd.

4) "Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster!": I. Kant, "Aydınlanma Nedir?" Sorusuna Yanıt, 1784, b.y.: I. Kant, Seçilmiş Yazılar, çeviren: Nejat Bozkurt, İstanbul 1988, s.213.

5) Krş. Hayrettin Ökçesiz, Bir "Bilim Hukuku"nun Temellerini Arayış, b.y.: Cumhuriyet Bilim Teknik, Sayı 418, 88 Nisan 1995, s.11.

6) Krş. aynı yazar, Sivil İtaatsizlik, İstanbul 1994, s.98 vd. Lampe'nin hukuk antropolojisi hukukun temellendirilmesi bakımından ilginç bir zemin oluşturmaktadır. İnsanın ana gereksinimleri onda da önemli bir çıkış noktasıdır. Bkz. Ernst-Joachim Lampe, Rechtsanthropologie. Eine Strukturanalyse des Menschen im Recht, 1. Cilt: Individualstrukturen in der Rechtsordnung, Berlin 1970; aynı yazar, Grenzen des Rechtspositivismus. Eine rechtsanthropologische Untersuchung, Berlin 1988.

7) Iuris praecepta sunt haec: honeste vivcere, alterum non laedere, suum cuique tribuere - Hukukun üç yönergesi vardır: Şerefli yaşamak, başkalarını rencide etmemek (başkalarına zarar vermemek) ve herkesin hakkını teslim ve kabul etmek (herkese payına düşeni vermek): Digesta 1, 1, 10 §1 (Pseude-Ulpian)

8) Tahir Nejat Gencan, Dilbilgisi, Ankara 1979, s.295.

9) Arthur Kaufmann, Grundprobleme der Rechtsphilosophie. Eine Einführung in das rechtsphilsophische Denken, Münih 1994. s.139 vd.

10) A.g.y. s.141 vd.

11) Ilmar Tammelo, Gerechtigkeit und negative Vorsehung, b.y.: Rene Marcic / I. Tammelo, Naturrecht und Gerechtigkeit. Eine Einführung in die Grundprobleme, 1989, s.323; I. Tammelo, Ungerechtigkeit als Grenzsituation, b.y.: 61. Schopenhauer-Jahrbuch, 1980 s.30 vd. ve Bkz. Kaufmann s.160 vd. ve orada zikredilen öteki literatür.

12) Kaufmann, s.161; John Rawls, Eine Theorie der Gerechtigkeit, Frankfurt/M 1979

13) Ökçesiz, a.g.y. s.96 ve 154.

14) Ahmet Akgündüz, Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı, Diyarbakır 1986, s.764.

15) Yaşayan Hukuk Devleti'nin görgül yöntemlerle ölçülmesi ve böyle bir skalanın oluşturulması çabasının Almanya ve Türkiye'deki ilk çalışması, 1994 Kasımında Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi-HFSA ile Alman Kültür Merkezi'nin birlikte gerçekleştirdiği "Hukuki Olgular Araştırması ve Hukuk Devleti- Hukuk Devleti Uygulaması ve Görgül Araştırılmasının Bilimsel Temelleri" konulu sempozyumdur. Bu sempozyumun bildirileri ve tartışmaları HFSA'nın üçüncü kitabında yakında yayımlanacaktır.

16) Auctoritas, non veritas facit legem, bkz. Thomas Hobbes, Leviathan, 26. başlık, 2. Latince yazım. 1668.

17) Jürgen Habermas, Wahrheitstheorien, b.y.: Wirklichkeit und Reflexion, W.Schulz'a armağan, yayına hazırlayan: H. Fahrenbach, Pfullingen 1973, s. 211-265, s.255 vd.

18) Kaufmann, Gedanken zum Widerstandsrecht. Ansprache anlaesslich der Ermordung von Martin Luther King, b.y.: A.Kaufmann, Vom Ungehorsam gegen die Obrigkeit. Aspekte des Widerstandsrechts von der antiken Tyrannis bis zum Unrechtsstaats unserer Zeit, vom leidenden Gehorsam bis zum zivilen Ungehorsam im Modernen Rechtsstaat, Heidelberg 1991, s.6.

19) Sivil itaatsizlik tanımları ve burada benimsediğim tanım için bkz. Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, s.104 vd., ve s.130.

20) Max Horkleimer'in bu sözüne Almanya'daki bir yayınevinin kataloğunda rastladım (Fischer Taschenbücher, Gesamtverzeichnis von November '94 bis April 95, s.105).

Türkiye'de bugün bilim yapılabilir mi?

Dr. Ümit SAYIN

Türkiye'de bugün bilim yapılıp yapılamayacağını tartışırken öncelikle bilimin ne olduğunu ele almakta yarar var. Bilim; tutarlı, tekrarlanabilir, deneysel ve ilk başka öne sürülen hipotezi irdeleyebilen yöntemler kullanarak doğadaki gerçekleri bulma; doğanın ve insanın yapısını ortaya çıkarabilme; doğadaki olayları açıklayabilme sanatıdır. Bilim, insanın yapısını, doğa-insan ilişkisini incelerken ve açıklarken, ispata dayanan, tekrarlanabilir, akılcı, matematiksel yöntemler kullanır. Bilim, doğaüstü güçlere, dogmalara inanmaz, metafizik ve mistik alan bilim için "yok"tur. Bilim, varlığını bulduğunu iddia ettiği nesneleri veya bunların etkilerini elindeki aletlerle aynı koşullarda defalarca göstermek zorundadır.

Örneğin *graviton* isimli parçacık, bilim için bugün hipotetik olarak vardır, henüz bulunmamış olması birgün bulunmayacağını göstermez, ama bugün bilim için graviton yoktur. Aynı şekilde hipotetik bir *"Maxwell Şeytanı"* canlı hücrelerin membranlarında (hücre zarı) oturmuş, yaşamın gerçekleşmesi için entropinin artışının ters yönünde inorganik maddenin akışını yönetiyor olabilir. Ama Maxwell Şeytanı bilim için yoktur; bilim hiçbir hipotezini kurarken Maxwell Şeytanı'nın varlığını varsayamaz. Maxwell Şeytanı'nın varlığını ispatlamak için sadece kuyruğundan bir parça göstermek yetmez. Maxwell Şeytanı'nın kendisini sahneye çıkartmak şarttır. Aksi taktirde Maxwell Şeytanı bilim için hiçbir zaman var olmayacaktır.

Aynı biçimde bilim bir inanç sisteminin, dinin veya totaliter bir siyasi yapının dogmalarını da kabul edemez. Örneğin, yeni bir mesihin geleceği, insanları kurtaracağı hipotezi bilim için geçerli değildir. Bilim elle tutulabilir, kendi aksiyomatik sistemi içinde bu aksiyomlarla ispatlanabilir gerçekleri ele alır ve edindiği yeni bilgileri bu sistem içinde irdeleyerek yeni gerçeklere ulaşır. Bilimin başarısı da burada yatmaktadır.

BİLGİ ÜRETEBİLMENİN KOŞULLARI

Türkiye'de bilim yapılıp yapılamayacağını sorgulamadan önce, bilime daha doğrusu dünya bilimine katkısı olabilecek bilgiyi üretebilecek altyapıyı ele almak ve Türkiye'de bu altyapının olup olmadığını sorgulamak gerekir. Bir ülkede, dünya bilimine katkı yapabilecek bilginin üretilebilmesinin koşulları şöyle özetlenebilir:

1) Bilimin en önemli yapıtaşı insandır. Bilgiyi öğrenip yenisini üretebilecek bilimsel düşünce yapısına sahip insanlar olmadan bilim üretilemez. Öte yandan ülkede, bilim insanının ve ürettiği bilginin güvencesini sağlayabilen bir toplumsal sistem olmalıdır.

2) Bilimin üretilebilmesi için en önemli koşullardan biri, gerek biliminsanlarının, gerekse devletin ekonomik sorunlarının olmaması; bilgi üretimine gereken ekonomik desteğin sağlanabilmesidir.

3) Bilim üretecek ülkelerin teknoloji üretecek teknolojiyi de üretebiliyor olmaları çok önemli bir koşuldur. Kendi kendine yetebilir olmak, bir ülkedeki bağımsız bilgi üretiminin ana şartıdır.

4) Bilgiyi üretebilecek kurumlar, üniversiteler, devletin araştırma kurumları ve özel sektörün kurmuş olduğu araştırma kurumlarıdır. Öncelikle üniversiteler, bilgiyi üreten, geliştiren ve varolan bilim ve teknolojiyi öğreten kurumlardır.

5) Toplumsal kalıtım, bilgi üreten bir toplum için çok önemli bir önkoşuldur. Toplumsal kalıtım, genetik yolla değil, toplumun, bireyleri kültür içinde yüzyıllarca şartlamasıyla ve öğrenilerek gelişir. Örneğin insanların kitap okumayı sevmesi toplumsal kalıtımın bir ürünüdür. Bilim üretebilen toplumların ortak özellikleri, özgür, demokratik düşünce yapısının ve toplum içindeki eğitilmişlik düzeyinin gelişmiş olmasıdır.

6) Bilim dili bugün İngilizcedir. Bilgi üretmek isteyen bir toplum, bilimle uğraşan insanlarına İngilizce öğretmek zorundadır. Çeviri ile bilim değirmeni dönmez.

7) Bilgi üreten toplumlarda biliminsanının her türlü bilgiye özgürce ve ucuz bir biçimde ulaşması mümkündür.

8) Bilgi üreten toplumlarda, biliminsanının eğitim ve bilgi düzeyi belli bir standartın üzerinedir. Bu standartı geçemeyenler bilgi üretemezler. Bilgi üretebilen toplumlar, eğitilmiş insanlarının yeteneklerini maksimum düzeyde kullanırlar.

Bilgi üreten ülkelerin temel özelliklerini artırmak mümkün. Ama bilgi üretebilmek ve bilim yapabilmek için yukarıdaki niteliklerin hangisini ne derece sağlıyoruz bunu irdelemek, kanımca bugün Türkiye'de neden bilim yapılamayacağını açık bir şekilde ortaya koyar. Bu, Türkiye'de hiçbir zaman bilim yapılamaz veya Türk insanı bilim yapamaz biçiminde algılanmamalıdır, çok başarılı biliminsanlarımız var ve yurtdışında epey iyi yerdeler. Türk insanı olarak çok yetenekli olduğumuza inanıyorum; ama yeteneklileri harcamak konusunda da çok yetenekliyiz!

TÜRKİYE'NİN KOŞULLARI

Türkiye'nin durumuna kısaca göz atalım:

Bilimin en önemli yapıtaşı olan insan faktörü Türkiye'de tamamen gözardı edilmektedir Bilgi üreten insana verilen değer gittikçe azalmaktadır. Bilim insanının ise hiçbir saygınlığı veya değeri yoktur. Yurtdışına doktora yapmak için yollanan öğrencilerin düzeyi ve başarısı da gittikçe düşmektedir. Bir örnek: ABD'de karşılaştığım Milli Eğitim Bakanlığı bazı doktora öğrencileri, Türk derneği olarak "toplu yağmur duasına" çıkılmasını cidden ciddiyet toplantıda savunmuşlar, yemekli bir toplantıda içki içiliyor diye ortalığı birbirine katmışlardır!

Üniversitelerimiz, bilim üretmek şöyle dursun, dışarda üretilen bilgiyi Türkiye'ye nakledip öğrencilere sunmaktan bile acizdirler. Bazı üniversitelerimizi medreseye dönüştürmek için bir rahle ve yer minderi eksiktir! Bundan 60 yıl önce, Atatürk döneminde üniversitelerin ve eğitim kurumlarının şimdikinden çok daha iyi durumda olduğunu bizzat yabancılar bile rapor etmişlerdir. Bir binanın kapısına "üniversite" yazarak üniversite açılabileceğini düşünebilen bir zihniyet eğitim dünyamızı yönlendirmektedir.

Türkiye'de biliminsanı kendini var etmekten, korumaktan aciz durumdadır. Bilimle uğraşmaya çalışanların ekonomik standartları oldukça düşüktür. Yakında bilimle uğraşan üniversite hocaları geçinebilmek için üniversite koridorlarında kravat, çorap, başörtü ve Kuran-ı Kerim satmak zorunda kalacaklardır!

Bilime ayrılan para gittikçe azalmaktadır. Kâğıt ve kitap pahalılaşmakta, okuma-yazma düzeyi düşmektedir. Neredeyse, gençleri okumaya teşvik etmek için genel kültür ansiklopedileri bile Teksas-Tommiks biçiminde yayımlanmak zorunda kalacaktır!

Türkiye'de üniversiteler çağdaş anlamda bilgi üretememekte ve bilgiyi nakledememektedir. Sosyal hayattaki mafyaların benzerleri bilim hayatına da sızmıştır. Öğretim üyelerinin düzeyi konusunda yaygın kuşkular vardır. Doçentlik ve uzmanlık sınavlarında garip bir kulis yapısı devreye girmekte, kişinin kaderini bilimsel düzeyi değil, bu kulis yapısı belirlemektedir. Jüri sistemi artık iflas etmiştir.

Türkiye'de biliminsanının bilgiye ulaşması çok zor ve zahmetlidir. Ve en önemlisi, Türkiye'de bugün demokratik, bağımsız ve laik düşünce yapısı büyük bir tehdit altındadır. Bütün bunlar gözönüne alındığında; Türkiye'de kesinlikle bilim üretilemez demiyelim ama, şunu söyleyebiliriz: Türkiye'de bilim üretmek çok zordur, hatta bazı kurumlarda imkansızdır.

İslam şeriatı ile bilim yapılamaz

İlhan ARSEL

Sayın İlhan Arsel'in okuyacağınız yazısı, Dr. Ümit Sayın'a gönderilmiş bir mektuptur. Arsel mektubunu, Ümit Sayın'ın üst sütunlarda okuduğunuz "Türkiye'de bugün bilim yapılabilir mi?" başlıklı makalesi üzerine yazmıştır. İlhan Arsel'in ve Ümit Sayın'ın izinleri ile yayımlıyoruz.

Aydın ve "Aydın" adlı kitabımla ilgili dava, üç yıla yakın bir süre sonra beraat'la sonuçlandı. Bilgisiz ve her bakımdan yetersiz ve fakat şeriâtçılığa hevesli bir savcı ve bir yargıç, hukuk ve ahlâk ilkelerini hiçe saymaktan kaçınmayıp bir din adamı'nın fetvasıyla bu kitabımı toplatmışlardı. Amaçları şeriât'ı eleştiren bilimsel bir kitabı okutmamaktı. Neyse ki "reddi hâkim" talebimin Ağır Ceza Mahkemesi tarafından kabul edilmesi sonucunda davaya bakmakta olan yargıç işten uzaklaştırıldı.

Adalet duygusuna ve meslekî şeref ve haysiyet bilincine sahip, bilgili, faziletli, dürüst nice savcı ve yargıçlarımızın Türk adalet sistemine en güvenilir bir temel sağladığından kimsenin kuşkusu olamaz. Onların varlığı sayesindedir ki bu ülke'nin adâlet sistemi şimdilik ayakta durabilmekte. Ancak ne var ki, sayıları az da olsa, şeriât özlemi içerisinde fikir özgürlüğümüze musallat olarak adâlet mekanizmasını utanç duvarına çevirenler de var.

"Türkiye'de bugün bilim yapılabilir mi?" başlıklı yazınızı okudum. Yararlı bir tartışma ortamı yaratması beklenir. Konuyu *Aydın ve "Aydın"* adlı kitabımda incelemiş ve din adamı'nın fetvasiyle kitap toplatılan bir toplumda ilim yapılamayacağını vurgulamıştım. Anlatmaya çalıştığım şu olmuştu ki "Milletlerin tüm felâketlerinin nedeni akılsızlıklarıdır" ve bu akılsızlığı oluşturan şeylerin başında "kutsal" diye bilinen kitaplar ve kaynaklar gelir. Fakat bu kaynaklar içerisinde İslâm şeriât'ı kadar düşünme gücünü kısırlaştırmada başarılı olanı yoktur. Şeriât'ın genellikle ülkel toplumlar tarafından benimsendiği ve bu toplumları gelişemez kıldığı bir gerçektir. Bundan dolayı değil midir ki 19. yüzyılın tanınmış bir tarihçisi, Avrupa'nın birbirinden geri iki ülkesini (yani Rusya ile Osmanlı devletini) kıyaslarken, Rusya için şu ya da bu şekilde gelişme olanağı ve ihtimali olduğunu söylerken Osmanlı devleti için böyle bir umud'dan söz edilemeyeceğini belirtirdi. Bunun nedenini izâh ederken Osmanlı toplumunun şeriât'a bağlı olduğunu söyler ve böylesine bir düzene bağlı insanlardan fikirsel gelişme beklenemeyeceğini eklerdi. Zaman, bu sözlerdeki kehâneti ortaya vurmuştur. 19. yüzyıl'ın ortalarında aynı gerilikteki bu iki toplumdan Rusya, 20. yüzyılın ortalarında, yani yüz yıl sonra, yeryüzünün iki "süper" devletinden biri durumuna girerken, diğeri, yani Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın hasta adamı" olarak can vermiştir.

Yine söz konusu kitabımda belirttiğim gibi, İslâm dünyasının ünlü düşünürler ve bilimadamları yetiştirdiği söylenir ve örneğin **ar-Râzî, Farabî, İbn Sina, İbn Rüşt, İba Halduo** gibi (ya da benzeri) nice örnekler verilir. Oysa ki bu simaların hiçbirisi Kur'ân'dan kaynaklanarak yapıt vermiş değillerdir. Her ne kadar Kur'ân'a bağlı imiş gibi görünmekle beraber, gerçekte eski Yunan'dan feyz alarak ilim yapabilmişlerdir. Yaparken de belli etmeden, Kur'ân'a aykırı ve Kur'ân verilerine ters yönde iş görmüşlerdir. Eğer Kur'ân'ı dışlayamamış ve ilmi sadece Kur'ân'da aramaya kalkmış olsalardı "müneccim başılıktan" ileri gidemezlerdi. **Farabi** ve **İbn Sina** ve diğerleri, eski Yunan'ın fikir zirvelerini, örneğin **Aristo**'yu yüzlerce kez okuduklarını söylemekle övünürlerdi. "Paylasuf al Arab" diye ün salan **al-Kindi** (ölümü MS 819), **Aristo**'yu başına taç etmişti. Arab dilinde yazılmış en büyük Tıp Ansiklopedisi olarak kabul edilen *Hâvi* adlı yapıtın yazarı **al-Razi** (MS 865-932): "Kutsal sayılan kitaplar (ilim açısından) değersiz kitaplardır. **Eflatun, Aristo, Euclid, Hippocrates** gibi eski (bilginlerin) yazıları insanlığa çok daha yararlı olmuştur" demiştir. **İbn Sina** (MS 980-1037), tıp alanında şöhret yapan *al-Şifâ* adlı kitabının hemen her satırını, eski Yunan'ın tıp bilginlerinin (örneğin Galen'in) görüşleriyle pekiştirmiştir. **al-Cahiz** (MS 776-869), *Kitap al-Hayavan* adlı ünlü yapıtında, İslâm uygarlığının eski Yunan'ın bilim kaynaklarına dayalı olarak ortaya çıktığını anlatmak üzere vaktiyle şöyle konuşmuştur: "Eğer ebedî bilmetlerle dolu eski Yunan kaynaklarına sahib olmasaydık ve eğer bu yapıtlarla korunan ve bize aktarılan, geçmişi önümüze koyan ve başkaca hiçbir şekilde bilmemize imkân bulunmayan bilim dünyasından habersiz kalsaydık, şimdi eriştiğimiz her bilgi'den yoksun olurduk. Eğer eski Yunan bilimleriyle zenginleşmemiş ve bu kaynakları temel edinmemiş olsaydık, bilgi hamulemiz son derece zavallı kertede kalır ve sınırsız güçlüklere uğrardık. Ya eğer sadece kendi kaynaklarımızın ve kendi çaba'larımızın sonuçlarıyla yetinme zorunluğunda kalsaydık, bilgi dağarcığımız gerçekten kısır kalır ve bu yüzden bilimsel uygarlık girişimini yitirmiş olurduk..."

Bu gerçeği yansıtan sadece **al-Cahiz** değildir; onun gibi daha niceleri aynı görüşte olmuşlardır. Kapalı bir dil ile anlatmak istedikleri şudur ki şeriât verileriyle ilim kafası yaratmak mümkün değildir ve İslâmda uygarlık dönemi, İslâm şeriâtına (örneğin Kur'ân'a) dayalı olarak değil fakat eski Yunan kaynaklarından yararlanmak sayesinde oluşmuş bir sonuçtur.

Anadolu bozkırında bir bilim çiçeği: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Otuz yıl olmuş. Denizden kopmuş onsekiz yaşında bir delikanlının, ılık bir eylül sabahı Bahçelievler'den Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne yürüyüşünü anımsıyorum. Okula nasıl gidileceğini bilememiştim. O yıllarda tenha bir cadde olan Eskişehir yolundan usul usul, güz güneşinin okşadığı bozkır toprağını koklaya koklaya yürüyüp gitmiştim. Okulun tenhalığı, sessizliği, düzeni büyülemişti beni. Şimdi müze olan küçücük binada kaydımı yaptırmıştım.

ORTA VE DOĞU

İngilizce. Galiba İstanbul'dan kopup gelmemin ardında yatan en büyük neden oydu. Bu dille önüme yeni ufukların açılacağına inanıyordum. Orta okul ve lisede yeterince öğrenemediğim bu dili, kavramak, yaşamak istiyordum.

İngilizce bana hep bozkır rüzgarlarıyla geldi. Anadolu'nun bağrından. Kurumuş ot kokularıyla. Kırk ikindi yağmurlarıyla. Türkülerle geldi. Bir kış gecesi, üstü açık bir kamyonetle Balgat'taki Amerikan üssüne gitmiştik. Hazırlık öğrencisiydim. Amerikalı öğrenciler bize tiyatro oynayacaklardı. Kış gecesi, gökyüzü açıktı. Dondurucu ayazda, üşüyüp büzüldüğümüz paltolarımızın üstüne solgun ışınlarını gönderiyordu ay. Topraktaki karın aydınlığında İngilizceyle aralamaya çalıştığım dünyaya meraklı bir mahzun çocuk olarak bakıyordum. Orta ve Doğu'da okuduğumu düşünüyordum. Ortada. Dünyanın, gerçekliğin, bilginin, bilimin ortasında. Araştırmanın, sorgulamanın, öğrenmenin ortasında. Aradığım hakikatin ortaya çıkacağına inanarak. Üste tiyatro oyununu seyrediyor; çok azını anlayabildiğim için bilgisizliğime üzülüyordum. Üzüntüm hâlâ sürmektedir.

Şimdi, yalnız ortada değil, doğuda da olduğumu düşünmekteyim. Doğan güneşe yakın. Doğan bilgiye, düşünceye. Ben okulumda öğrenmenin heyecanını yaşadım. Şimdiki Mimarlık Fakültesinin odalarına kurulmuş kütüphanesine girdiğimde duyduğum heyecanı bugün bile yaşamaktayım. Yepyeni bir üniversiteydi. Taze güçlerin, tükenmemiş heyecanların doktoralarını yeni bitirmiş gençlerin coşkuyla koşup geldikleri araştırma aşkıyla çalışacakları bir üniversite. Yeni bir mimâri, yeni bir ruh. Doğudaydım. Güneşe yakın. Orta Doğu'da. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde.

Belki sözlerime kızacak meslektaşlarım olacaktır: Orta Doğu bana hep bir "Üniversite" gibi geldi, "Teknik" üniversite gibi değil. İstanbul'da Teknik Üniversite'de okuyan arkadaşlarımdan biliyordum: Kantinde oturur, sürekli derslerden konuşurlardı. Beyoğlu yakınlarındaydı. Oralara uzanan, kendini kaptıranlar oluyordu. Ufuklarının darlığı beni şaşırtıyordu.

Orta ve Doğu'yu yaşadığım kendi üniversitemin, kentin uzağında, bozkırın ortasında renkli bir kültürel ortamı vardı. O sıralar mimâri binada balolar verilirdi. Sosyetenin, o döneme göre cesur kızların, çılgın delikanlıların davranışlarını, beynini felsefe hızarına kaptırmış şaşkın bir dışarlıklı delikanlı olarak izlerdim. Tiyatro çalışmaları, folklor gösterileri, siyasi, bilimsel, kültürel tartışmalar, kuru bir mühendis olmaktan korkan benim gibi biri için, ruh zenginliği yaratan etkinliklerdi.

Üniversitem farklıydı, inanmıştım. Diktiğim kavak ve çam ağaçlarına yüklemiştim umudumu. Bu ağaçlar büyüdükçe, bu topraklarda bilgi ve düşünce de gelişecekti. Ne kadar çok kaçılacak, yapayalnız kalarak düşünceye dalınacak yeri vardı okulumun. Çalmaya çabaladığım melodikamla dibine oturduğum çam ağacı, yapayalnız bir delikanlının bir türlü çıkarmaya beceremediği güzel seslere özlem duyarak, yapraklarının anteniyle bozkır rüzgarlarını dinlemişti.

Okulum yüreğimdi benim. Derinleştirmeye çabaladığım iç dünyamdı. Sökmeye uğraştığım İngilizce felsefe kitapları, cambazlıklarla dolu integraller, türevler, denklemlerdi. Kentten uzaklığı büyülüyordu beni. Kaçıp sığınıyordum okula. Okul öğrencilerin sığınmayı istedikleri, içinde varolmaktan sevinç duydukları bir yer olmalıydı. Şanslıydım. Okulumu bulmuştum. Yalnızlığımı. Sığınağımı. Kovuğumu. Henüz ondaki büyülü doğayı keşfedememiştim. Bunun için yirmi yıl daha geçmesi gerekiyordu.

ANADOLUDAKİ ORTADOĞU: BOZKIRDA BİR GEMİYDİ ÜNİVERSİTEM

Neydi o yıllarda, benim için Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin gizi? Hem Anadolu hem Amerika. İngilizcem ve Karacaoğlan, Yunus, Pir Sultan. Matematik ve Fizik. Hem fen hem edebiyat. Hem sanat hem bilim hem felsefe. Sarhoştum gençliğimde. Gönlüm bu üniversitede oluştu.

Duygularımla konuştuğumu, işin hep olumlu yanlarına baktığımı söyleyeceksiniz. Neyleyeyim ki ben öyleyim. Mantığı ve matematiği duygularımla öğrendim, eğer öğrenebildiysem. Fiziği bir şiir gibi kuşandım. Matematik ve fizik yönünden şanslıydım. Bir elektrik mühendisliği öğrencisi olarak matematik derslerini **Orhan Alisbab**'la, yazık ki şimdi adını unuttuğum çılgın bir Amerikalı matematikçiden alıyordum. **Orhan Alisbab** beni çok etkilemişti. Ufkunun genişliği, mizah duygusu ve kişiliği ile. Amerikalı matematikçiden bugünlerde "modern matematik" denilen matematiği öğrenmiştim.

Fizik hocamız çılgın, sorumlu, dolu bir Danimarkalıydı. **Nazım**'dan Türkçe olarak okuduğu dizeleri beni yakmıştı: "Sen yanmazsan, ben yanmazsam, biz yanmazsak/Nasıl çıkar karanlıklar aydınlığa?" İlk oyumu yurtlarda kurulan sandıkta **Aybar**'ın partisine vermiştim.

O yıllarda, yazık ki şimdilerde pek göremediğim, Anadolu vardı Orta Doğu'da. Anadolu çocukları Urfa'dan, Maraş'tan, Konya'dan, Sivas'tan. Benim gibi İstanbul'dan gelenlerin sayısı azdı, sanıyorum Anadolu'daki, bilgi okyanusunda bir fenerdi, üniversitem. Koşup geldiler, bozkıra. Ankara'ya. Kampus'a. Kulüpler kurdular, tartıştılar. 1968'den önceleri. Merak. Arama. Araştırma. Coşku. Mizah. İroni. Anadolu'nun bağrında yeni bir bilgi ağacı büyüyordu. Arap, Pakistanlı, Afrikalı, İranlı öğrenciler. Orta Doğu Anadolu'da. Anadolu Orta Doğu'da. Amerika Orta Doğu'da.

Hangi siyasal, ekonomik, askeri amaçlarla kurulmuşsa kurulsun, bu Anadolu üniversitesinde eşsiz bir öğrenci potansiyeli vardı. Yalnız ben değildim, felsefenin ve edebiyatın vurgununu yemiş mühendislik öğrencisi. Nice sessiz, araştırıcı, pırıl pırıl zekalar vardı. Ben 1967'den başlıyarak *Soyut*, *Yordam* gibi gençlere açık edebiyat dergilerinde yazmaya başladım. *Yordam*'ın yazı kurulunda çalıştım. Zamanım derslerin dışında sürekli edebiyat okumalarıyla geçiyordu. Felsefe, toplumbilim, ruhbilim, dilbilim, mantık, tarih, antropoloji okuyordum. Almanca çalışıyordum. Şimdi karım olan çılgın bir kız başımı döndürüyordu.

Üniversitemi hep Anadolu üniversitesi olarak gördüm. Bozkır üniversitesi. Benim üniversitem, kim hangi amaçla, nasıl yönetirse yönetsin, benim için hep *bozkırda bir gemiydi*. Deniz çocuğuydum ben. Bodur çamların gölgesine uzandığımda bozkırdaki dalgaların sesini duyuyordum. Anadolu'daki insanımın binlerce yıllık çığlıklarını duyuyordum. Bu toprağa, bu insana borcum vardı benim. Hazırlık sonrası ilk yılım, nice sancılarla geçti. Felsefe okumak için üniversitemi bırakıp, Avrupa'ya gitmek istiyordum. Mühendislik eğitiminden yavaş yavaş soğumaya başlamıştım. Kimi hocalar bana sığ, dar kafalı papağanlar gibi görünüyordu. Kaçıp gidecektim. Derslerim, fizik dersinin dışında kötüydü.

Sonra, baktım ki sınıfımı geçivermişim. Vazgeçmiştim gitmekten. Bozkırdaki gemimden ayrılmayacaktım. Nasıl olsa geçiyordum sınıflarımı. Boş zamanlarımda derslere giriyor, çok az ders çalışıyordum. Bozkır düşüncesi vaktimi alıyordu. Geminin birçok kamarası vardı. Merak ediyordum.

Geniş arazide, yürüyor, yıldızlara bakıyor, sabahlara dek kendi kendimle konuşuyordum. Yapılacak işlerim çoktu. İşte bu düşünme, araştırma olanağını bana üniversitedeki ortam sağladı. Potansiyelimi, yeteneklerimi, kendimi gerçekleştirme çabalarımda, yaşadığım entelektüel özgürlük önemliydi. Hiçbir zaman papağan, ezberci bir öğrenci olmadım. Elektrik mühendisliğindeki ilk yılım (2.sınıf!), düşünme alışkanlıklarımın sarsıntıya uğradığı bir yıldı. O yıl ilk kez mantık dersi aldım (**Cemal Yıldırım**'dan!). Sanırım dersin en yüksek notlarından biriyle başarılı oldum. Gemi tam yol gidiyordu. Meslek derslerinin yarattığı ürküntüden giderek sıyrıldım. Sevmeye başladım. Ortalarda, sıradan bir öğrenciydim.

Avrupa gençliğinin sarsıldığı yıllardır. Sarsıldım. Sarsıldık. Boykotlar başladı. Tartışmalar. Eğitimden yakınmalar. Hocaları sigaya çektik. Hepsi uslu uslu karşımıza geçip, çekinmeden hesap verdiler. (Sevgili **Yılmaz Tokat** hocamızın, "system theory"nin neden gerekli olduğunu anlatmaya çalışmasını hiç unutamam!)

Gemim, dünyayı değiştirmeye çalışan yolcularla, tayfalarla doluydu. Dünyayı anlamaya çabalayan benim gibi biri için dünyayı değiştirme özlemi anlamlıydı. Gerekliydi. Dünyayı değiştirmeye çabalarken, değiştik, hepimiz. Dünya da, belki istediğimiz yönde olmasa da, değişti, gitti.

DEVRİM DENEN MUCİZE

Yurt pencerelerinden çığlıklar yükseliyordu. Yakılan kağıtlar, pencerelerden aşağı bırakılıyor, silah sesleri duyuluyordu. O yıllar dört öğrenci yurdu vardı ODTÜ'de, yanılmıyorsam. Üçüncü yurtta kalıyordum, "koç" yurdunda, 505 numaralı odada. Arada bir, akşam saatlerinde oluşan "toplu çılgınlık krizi" yaşanıyordu, bütün yurtlarda. Açık pencerelerden sarkan öğrenciler, bağırıp çağırıyor; sonuna dek açılmış radyo ve teyplerden yükselen gürültüyle bozkır inliyordu. Yan odaların birinde duran, ikinci dünya savaşından kalma "piyade tüfeği" gökyüzüne doğrultulup ateşleniyordu. Kurşun, yirmili yaşlardaki delikanlıların isyanı olarak tırmanıyordu yukarılara. Ama bir yüksekliğe kadar. Nedense, yerçekimi vardı; düşüyordu tüm cisimler.

Devrimi bekliyorduk. Birgün gelecek bizi kurtaracaktı. Kaprisli sevgililerimizden, parasızlığımızdan, sevgisizliğimizden, babalarımızla olan kavgalarımızdan. Devrim; büyülü bir sözcüktü. Gelince cümle eksikliklerimiz bitecekti. Tüm yüreğimizle inanıyorduk buna.

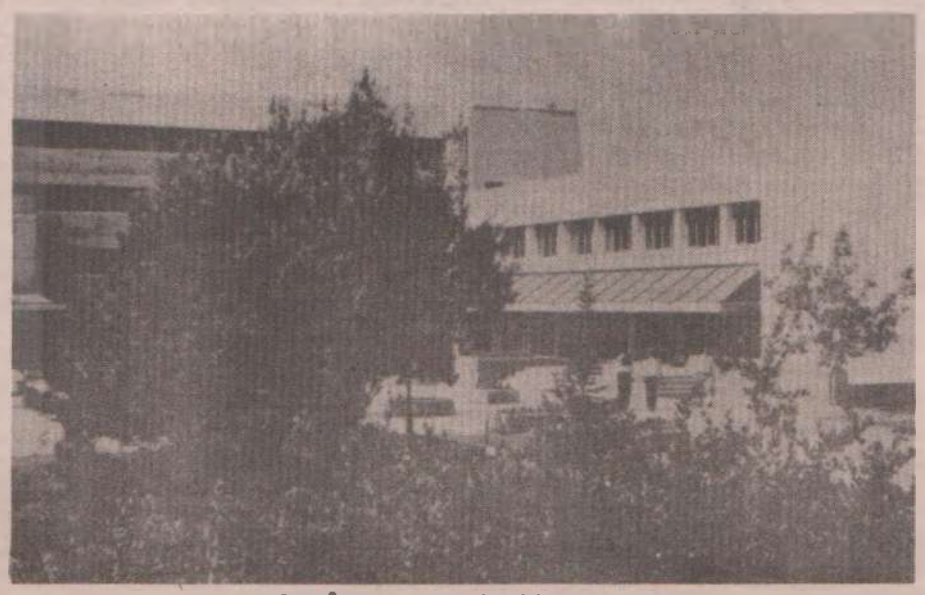

ODTÜ Kampüsü'nden bir görünüş

Dünyayı değişirebileceğimize inanıyorduk. Güçlü olduğumuza. Dünyayla ilgiliydik çünkü. Tüm dünyadan sorumlu duyuyorduk kendimizi. Tüm insanlıktan. Mazlumların hakkını korumak, zalimleri ortadan kaldırmaktı görevimiz. Küçük çıkarların, bireyci kaçışların yeri yoktu, devrimcilikte. Devrimci yiğitti.

"Yahu şu, samanyolu nasıl oluştu, Allahaşkına?" Çimenlere uzanmış, geceleyin yıldızları seyrediyorduk. Yanımdaki arkadaşım yanıtlamıştı: "Marx'ın kitabına bakmak gerek!"

Ne zaman olacaktı devrim? Ne yapmalıydı? Geceleri devrim ateşleri yakılıyor, şarkılar, türküler söyleniyordu.

Anadolu'dan gelen genç insanlar o zamanlar polisin, jandarmanın giremediği üniversite topraklarında, ütopyalarını yaşamaya çalışıyorlardı. Rektörlük, tüm üniversite "işgal" ediliyor, üniversite kurtarılıyordu.

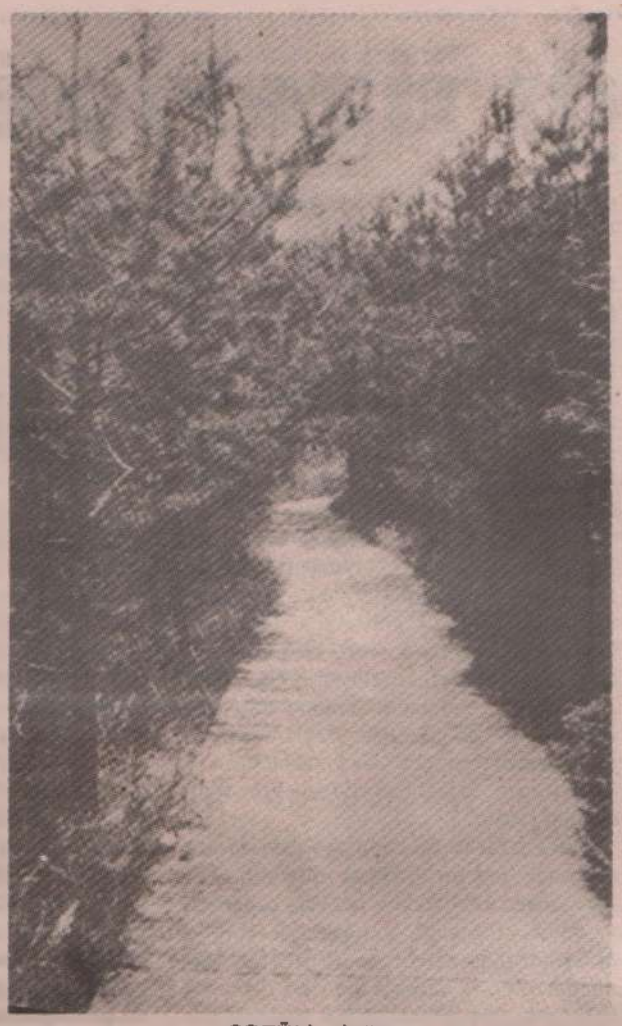

ODTÜ'de doğa.

İsyana saygım vardı. Gerek ülkemizde gerekse dünyada isyan edilecek çok haksızlıklar, sömürüler, hırsızlıklar oluyordu. İsyanın aklın uzağında, yeterince örgütlenmeden, halkla bütünleşmeden, halkı tanımadan yapılmaması gerektiğini düşünüyordum.

Yaralıydım. Dünyanın hâlinden. Arkadaşlarımın isyan biçimlerinden. Sustum ve yazdım. Şiir ve şiirimsiler. Edebiyat eleştirileri. Öyküler. Denemeler. Yazmazsam ölecektim. Boğulacaktım. Bozkırdaki gemideydim. Üniversitemde. İkide bir öğrenimin aksadığı, jandarmanın işgal ettiği. Öğrenimin kesilmesi işime yarıyordu. Okuyor ve yazıyordum. Orta Doğu bana, yaşanan olumsuzluklarla da olsa, düşünme, araştırma olanağı sunuyordu yine. Devrimci arkadaşlarımdan dünyaya sahip çıkmayı öğrenmiştim. Marx okumaları yetersizdi. Marksist düşüncenin temellerine inilmediği için, teorinin eksik kaldığını düşünüyordum.

Okulumdaki ağaçlar büyüyordu. Bu arada ben, şimdi hocası olduğum mantık dersinden kalıyor, bir yıl kaybediyordum. Okulu bitirdiğimde yirmi dört yaşımdaydım. Evlenecektim. Paraya ihtiyacım vardı. Çalışmalıydım. Bir yıl yüksek lisans derslerine giriyor, felsefeci hocalarımdan dersler alıyordum.

Sonunda felsefe gemisine binmek için bozkırdaki gemiden okulumdan ayrıldım. Spor sahasında bugün bile okunabilen "devrim" yazısının önünden, biraz mahzun, biraz yoksul, düşünceli geçip gittim. Sekiz yıl uğramadım okuluma. İstanbul'da felsefe okudum. Tez yazdım. Hep özledim okulumu. Sığınmak istedim ona. Bozkırdaki toprağa. Toprakta açan o hırpalanmış, narin çiçeğe.

YAĞMURDA ÇIRILÇIPLAK: ORTA DOĞUDAKİ DOĞA

Bozkırda gemideydim. Ama okyanusu görememiştim. Doğayı. Orta Doğu'daki doğayı seksenlerden sonra keşfettim. Bir dost bana, ağaçları, göğü, çiçekleri gösterdi. Doğayı görmek için düşüncelerin, kitapların, müziğin içinden geçmeliymişim.

Bir diğer dostum, ormanların arasından koşmayı öğretti. Seksenli yıllardı. İstanbul'dan okuluma yeniden dönmüştüm. İğreti de olsa bir odam vardı. Hocaydım. Gemide, bir kamaradan görüyordum okyanusu. Bilgiyi. İnsanları. Doğayı.

Soluk soluğa, çam ağaçlarının arasından, kıvrıla kıvrıla tepelere ulaşan yollarda, koştum durdum. Her mevsim. Yazın kurumuş otların kokusunu duydum. Serin kavakların altında yatarken. Odamdan çıkıyor, doğaya dokunuveriyordum. O denli yakındı bana. Kağıtlar, kitaplar, notlarım birdenbire yitiyor; kendimi bir yaz ikindisinde, yalnızca bir şortla, kimi zaman yalınayak koşarken buluyordum. Dünyam apansız değişiyordu. Masaya, kağıtlara, ders notlarına, akademik dedikodulara mahkum değildim. Kafamdaki özgürlük, bedensel özgürlüğümle birlikte oluşuyordu. Dünyada kaç üniversitede, bir felsefe kitabını en çetrefil tartışmasında bırakıp, yağan yağmur altında (kimselerin görmediğine emin olduğum ıssız topraklarda!) çırılçıplak koşma olanağı vardır? Ormana girip yitiyordum. Arkalarda bir yerde vadiden akan pırıl pırıl dereye eğilip su içebiliyordum. Sabah ve öğleden sonrası derslerimin arasında ortadan yok olup, sessiz serin çimenlerin üzerinde pırıl pırıl göğe bakıp düşünüyordum. Yapay koltuk ve sandalyelerin sıkıcı havasından, dipdiri doğaya kaçıyordum. Lastiklerimle toprağa vurdukça, önümden uçup giden kelebeğe dokunmak istiyor, uzaklarda bir yerlerde ürkek bir tavşanın görünüp kaybolan görüntüsüne şaşırıyordum. Yorulup, terli bedenimle toprağa uzandığımda, yanımdan bir yılanın kayıp geçtiğini duyuyordum. Çamların rüzgardaki uğultusunu. Orta Doğu'daki yaz çarpıcı, düşündürücüydü. Bozkırın alçak gönüllü, kendini kolay kolay ele vermez doğası, giderek gizlerini açıyordu önüme.

İkindi. İğde ağaçları. Kuşlar. Çimenlerin üstünde dönerek insanları ıslatan afacan fıskiyeler.

Şimdilerde, tepelere koşmaktan korkuyorum. Ummadığım yerlere binalar yapılıyor. Ankara'nın içinde, bir milli park olması gereken, bu bozkır okyanusuna gözler dikilmiş. Bir yerlerini budamak, yollar geçirmek, "tesisler" yapmak istiyorlar. Onlar çırılçıplak doğada koşabilmenin coşkusunu hiç yaşamamış olsalar gerek. Deve dikenlerine, kirpilere, baharda yapraklarını mahçup mahçup dalgalandıran gelinciklere hiç dokunmadılar belki. Doğayı, planlarda, bürolarda, hayallerinde yaşayanlar, koskoca ODTÜ toprağını, üzerindeki zengin flora ve faunayı görmezden gelerek, maketlerin ardından seyrediyorlar. Küstah, yakışıksız, kaba binalardan alınan kârlarla, bu nazik bozkır çiçeğini hırpaladıklarını bilmiyorlar. Bir üniversite doğayla, çevreyle ilişkisiyle belli olur. Bilkent'e bina yığınlarından giriyorsunuz. Tüylerim diken diken oluyor. Açıklık, boşluktan hiç hoşlanmıyorlar. Nerede açıklık varsa oraya bir bina dikmek gerekir diye düşünüyorlar. Arazimizi dolduramazsak, "boş" kalıyor diye, elimizden alırlarmış.

Bozkırdaki gemim, bilim çiçeğim hoyrat düşüncelerden korkma. Geçmişte de hırpalandın. Sanırım, sendeki doğayı, sendeki gizi anlayan çıkacaktır.

Kafamızdaki, gönlümüzdeki ODTÜ'yü tartışmak, nasıl bir ODTÜ istediğimizi sorgulamak zorundayız. Doğayı öldürüp, tıka basa binalarla dolu üniversite mi istiyoruz?

Kenti kampüse taşımak mı amacımız? Özgür düşünebilmenin, kafa ve kalp özgürlüğünün, yaşadığımız çevre ve mekanla ilgisi büyük. O zaman, ODTÜ'de yerleşimin nasıl yapılacağı, doğanın nasıl korunacağı ya da yok edileceği sorularına verdiğimiz yanıtlar bilime, kültüre bakışımızı ele veren tutumlarımız.

Bu gönlümü kararttan sorularla, bir ODTÜ sonbaharını soluyorum. Herhalde en güzel mevsimi okulun. Ağaç yapraklarındaki renk cümbüşü, yazın ardından kalabalıklaşan yollarına yansıyor; öğrenci telaşı sarıyor gemiyi. Yıllarca gemide okuyup, yalnızca ders çalıştığı için gemiyi göremeyen öğrencilere, hoca ve yöneticilere, gemiyi nasıl anlatmalı ki? Çiçeği yalnızca vazoda görenlere; sulama ve toprağını değiştirme zahmetine girmemek için, evlerine aslına çok benzeyen yapma çiçekler koyanlara gemiyi nasıl anlatmalı ki?

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni bilim, kültür ve doğa aşkıyla dolu geleceğin insanına emanet ediyorum.

ODTÜ
Doç. Dr. Olcay Birgül Eğitim Vakfı ve
Ankara Fen Lisesi İşbirliği ile

10 -15 YAŞ GRUBU İÇİN

● EĞLENCELİ ZEKA OYUNLARI
● EKOLOJİ VE DOĞA KEŞİF GEZİLERİ
● AKDENİZ FOKLARI KORUMA PROJESİ
● KİRLİLİK ÖLÇEN DÜZENEKLER
● TEMİZ ENERJİ KAYNAKLARI
● ALİAĞA PETROL RAFİNERİSİ GEZİSİ
● BERGAMA VE ANTİK KENTLER TARİHİ
● ANTİK TİYATROLARDA AKUSTİK
● BELGESEL FİLM VE DİA GÖSTERİLERİ
● DRAMA ● MÜZİK ● SPOR

KONULARINDA DENEY, GEZİ VE GÖZLEME DAYALI
8 GÜNLÜK FOÇA KIŞ BİLİM KAMPI

Foça Kış Bilim Kampı

22-29 OCAK 1996
KAYITLAR
2-20 OCAK 1996

Bilimce A.Ş.
KIBRIS SOKAK 28/1 06690
A.AYRANCI-ANKARA
TEL: 468 83 04 - 468 83 05 FAX: 468 83 06

ODTÜ
Doç. Dr. Olcay Birgül Eğitim Vakfı ve
Ankara Fen Lisesi İşbirliği ile

8 - 13 YAŞ GRUBU İÇİN

● EĞLENCELİ MATEMATİK
● ARKEOLOJİ ● DOĞA GÖZLEM
● EKOLOJİ ● BİTKİLER ve EROZYON
● SERİ ÜRETİM ● SÜT ve MAYALANMA
● RADYO ● MÜZİK ● SPOR

KONULARINDA SABAHLARI DENEYLER,
ÖĞLEDEN SONRA TEKNİK GEZİLER YAPARAK,
HEM EĞLENECEK HEM DE ÖĞRENMENİN
KEYFİNİ BİRLİKTE ÇIKARACAĞIZ...

Kış Bilim Okulu

PROGRAM
Hafta içi Hergün 9:30 -17:00

22 OCAK-2 ŞUBAT 1996
KAYITLAR
2-20 OCAK 1996

Bilimce A.Ş.
KIBRIS SOKAK 28/1 06690
A.AYRANCI-ANKARA
TEL: 468 83 04 - 468 83 05 FAX: 468 83 06

BİLİM VE ÜTOPYA
Ocak 1996

Fikir düşmanlığı üzerine

Hüseyin BATUHAN

Bir felsefeci olarak eskiden beri en çok hayretimi uyandıran şeylerden biri, insanların inanç ve fikir ayrılıklarından ötürü birbirlerine düşman olabilmeleri, üstelik bu türlü düşmanlıkların çıkar çatışmasından doğan düşmanlıklardan çok daha derin, sürekli ve yıkıcı olduğunu gözlemek olmuştur. Biz felsefeciler hiçbir fikrin gökten inmediğini, dolayısıyla tartışmaya açık olduğunu bildiğimiz için, bize en aykırı gibi gelen fikirlere de anlayış ve hoşgörüyle bakmak gerektiğini düşünür, dolayısıyla hiç onaylamadığımız fikirleri üretenlere bile düşmanlık beslemeyi aklımızdan geçirmeyiz. Nitekim, ta eski Yunan'dan bu yana, filozoflar ve bilimadamları arasında bazan çok şiddetli tartışmalar olmuştur, ama birbirini "suçlama", hatta "kınama" olayına rastlanmamıştır. Bizim bildiğimiz, fikir uyuşmazlığı taraflara ancak "eleştiri" hakkı verir, üstelik eleştirinin nezaket sınırlarını bile aşmaması beklenir, kendini kaybedip bu sınırı aşanlara da pek iyi gözle bakılmaz. Nasıl yeni bir fikir ürettiği iddiasında olan kişi fikrinin doğru olduğunu başkalarına kabul ettirmek için onların öne sürebilecekleri her türlü itirazı tatmin edecek (yani onların "şüphe"lerini dağıtacak) kanıtlar göstermekle yükümlü ise (onus probandi), eleştirici konumunda olan kişi de öne sürülen fikri *hangi gerekçelerle* "doğru" bulmadığını belirtmek zorundadır. Eleştiri ancak doğrunun bulunması, bilemediniz, yanılmadan kaçınılması için başvurulan bir çaredir, fikrin sahibini küçük düşürmek veya kendi üstünlüğünü kanıtlama vesilesi değil.

Yalnız dediğim gibi, bu söylediklerimin son amaçları "doğru"yu ortaya çıkarmak olan filozoflarla bilimadamları için geçerli. Gerçi bazen bunlar arasından da onaylamadıkları fikirlerinden ötürü meslektaşlarına karşı işi "şahsiyata dökenler" (argumentum ad hominem) çıkıyor, ancak ben şimdiye kadar karşısındakine "düşmanca" bir tavır takınanına rastlamadım. Nitekim fikir dünyasının *görgü kuralları* böyle bir tavrı hoş karşılamıyor.

Her başkalık insanda genellikle antipatiye yol açar. Bizim gibi duymayan, düşünmeyen ve davranmayan kişilere karşı duyduğumuz bu antipati herhalde kendimizi fazla beğenmemizden ileri geliyor. Ancak, biraz zeki ve kültürlü insanlar bu duygularını genellikle "eleştiri" şeklinde dile getirirken, bunu yaparken de amaçlarının bir kusuru, bir yanlışı veya uygunsuz bir davranışı "düzeltmek" olduğunu vurgulamaya çalışırlar. Sözün kısası, eleştiride son amaç *güzeli, doğruyu* ve *iyiyi* ortaya çıkarmaktır.

YOBAZLIK VE BAĞNAZLIK

Buna karşılık, bazı insanlarda en küçük bir başkalık düşmanlığa, hatta bazen sınırsız bir düşmanlığa yol açabiliyor. Acaba neden?

Dikkat edilirse, fikir düşmanlığına başta *din* olmak üzere, en çok bazı *politik* ideolojilerde, bir de basit insanların ahlâk anlayışlarında rastlandığı görülür. Tarihte din ve mezhep ayrılıklarının ne acımasız kovuşturmalara, hatta ne korkunç savaşlara yol açtığını biliyoruz. Bu yüzyılın ilk yarısında, Nazizm, Faşizm ve Komünizm gibi *totaliter* ideolojilerin bu düşmanlığın en insanlık dışı örneklerini sergilediğini de biliyoruz. Bazen ahlâki inançlar da sınırsız bir kin ve nefret duygusunun uyanmasına neden olabiliyor. Bunun da en acı örneği, birkaç yıl önce Fransa'da yerleşmiş bir Türk ailesinin -erkek arkadaşlarıyla gezip tozuyor diye- kendi özkızlarını ağabeylerine boğdurtmaları olayı!

Her üç örnek de biraz yakından incelenirse, "fikir düşmanlığı"nın başlıca iki nedenden kaynaklandığı görülür: 1) Söz konusu fikirlerin genellikle *insan davranışlarını etkilemeye yönelik inançlar* 'dan oluşması; 2) Bazı insanlarda aşırı derecede gelişmiş bir "hükmetme" tutkusunun varoluşu.

Gerek dinlerin, gerek politik ideolojilerin, gerekse ahlâk öğretilerinin insan davranışlarını etkilemek amacıyla ortaya konmuş *inanç* sistemleri olduğunu biliyoruz. Oysa inançlar hiçbir zaman *tek başlarına* doğruluğu garanti edemezler; doğruluğu gözlemsel, deneysel veya mantıksal yöntemlerle belgelenemeyen inançlar bu nedenle "bilgi" katına yükselemezler. Nitekim, başta büyük dinler olmak üzere, ne politik ideolojiler, ne de ahlâk öğretileri bu nedenle hiçbir zaman *bilgi* niteliği kazanamamışlardır. Kazanmaları da mümkün değildir, zira son amaçları insanlara "doğru" yolu göstermek olan bu öğretilere büyük ölçüde insanın "özlemleri" karışır; oysa özlemler insandan insana değişen duygulardır, dolayısıyla yeni bir din, bir ideoloji veya ahlâk öğretisi ortaya koyan kişi ister istemez kendi duygusal tercihlerini dile getirecektir. Dünyada yüzlerce değişik din, ideoloji ve ahlâk öğretisi olması da bundandır.

Ancak bu inanç sistemlerini veya öğretileri ortaya koyanlar onların "doğru" olduğu iddiasındadırlar, dolayısıyla herkesin onları kabul etmekle yükümlü olduğunu varsayarlar. Yeni bir din kuran bir peygamberin bu iddiasını pekiştirmek için öne sürdüğü, daha doğrusu sürebileceği tek gerekçe insanlara müjdelediği doğruların kendisine Tanrı tarafından "açıklanmış" (revelation) olduğudur. İyi de, bu gerekçenin "geçerli" olduğu ne malum? Genellikle bir inancı başka bir inançla pekiştirmek mümkün değildir. Ancak din kurucularının elinde başka bir çare olmadığı için, öne sürdükleri bu inanılması daha güç gerekçenin doğru olup olmadığını kimse kurcalamasın diye inanacakları "cennet" vaatleriyle kandırma, inanmayacakları ise "cehennem" azabıyla korkutma yolunu tutarlar.

Sanırım, büyük dinlerin insanları "iyiler" (cennetlikler) ve "kötüler" (cehennemlikler) diye iki öbeğe ayırmaları inananların inanmayanları, hatta dini inançları biraz değişik biçimde yorumlayanları "düşman" diye bellemeleri için yeterli bir neden oluşturmuştur. Bu bakımdan bu dinlerin daha işin başında "fikir düşmanlığı"na elverişli bir zemin hazırladıkları söylenebilir. Nitekim, İsa'nın "Birbirinizi seviniz" türünden uyarıları Hıristiyanlığı kabul edenlerin yalnız dinsizlere karşı değil, başka dinden olanlara karşı da "düşman" gözüyle bakmalarını önleyememiştir.

Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, belli bir dine inanmış ve bağlanmış olan *herkesin* kendi inancını paylaşmayanlara düşman kesilmesi gerekmez. Burada inanan kişinin mizacı, zekâsı, bilgi ve kültür düzeyi, ama belki de daha çok, o dine bağlanışının psikolojik gerekçeleri işe karışır. Örneğin sevecen, barışsever, geniş kültürlü bir insan o dine kendi iç huzurunu güçlendirmek amacıyla bağlanmışsa, üstelik o dinin insanlar arasında sevgi ve barışı sağlamada olumlu bir rol oynayabileceğine inanıyorsa, onun türdeşlerine karşı salt aynı inançları paylaşmıyorlar diye düşmanca bir tavır alması söz konusu olamaz. Nitekim, insani yardım kuruluşlarının öncüleri genellikle bu anlamda "dindar ruhlu" insanlar arasından çıkmıştır. Bunlar arasında insanların iyiliği için yalnız rahatlarını ve servetlerini değil, hayatlarını bile feda edenler çoktur.

Burada bir başka yanılgıya daha kısaca değinmek isterim. Bazıları -birisinin *akıldışı* inançlara, ötekinin temelde sağduyuya ve akla dayandığı gerekçesiyle- *din* ile *bilim* arasında neredeyse *doğal* bir düşmanlık olduğu kanısındadırlar. Oysa en ünlü filozof ve bilimadamları arasında pek çok dindar kişi olduğu gibi, din adamları arasında da pek çok kendini felsefeye ve bilime adamış kişi vardır. Öte yandan, "fikir" veya "bilim" üretimi işine kendini vermiş olanların koyu dindar da olsalar, "fikir düşmanı" olmaları mümkün değildir. Bunlar onaylamadıkları fikirleri bazen şiddetle eleştirirler, ancak *eleştiri* bir düşmanlık belirtisi değil, daha çok doğruyu bulma tutkusunun ürünüdür. Fikir düşmanlığı ancak ve ancak kendileri fikir üretmeyen, dolayısıyla bilgiye değer vermeyen, bütün düşünsel sermayeleri benimsedikleri dini dogmalardan ibaret olan kişilerin harcıdır. Bu tür insanlar bu dogmaları -genellikle çocukken- "beyin yıkama" yöntemiyle edinmişlerdir, bu nedenle onların doğru olup olmadıklarını sorgulamak şöyle dursun, böyle bir işe girişmeyi "günâh" sayarlar. Kendilerinden bile esirgedikleri bu hakkı başkalarından haydi haydi esirgeyecekleri apaçık değil mi? Sözün kısası, "fikir düşmanlığı" daha çok "yobaz" diye nitelendirdiğimiz, *inanç* ile *fikir* arasındaki ayrımı bile kavramaktan aciz, basit ve bilgisiz insanlarda rastlanan bir duygu.

Burada hemen genellikle halkın sergilediği dindarlığın da fikir düşmanlığına yol açmadığını vurgulamak isterim. Bilindiği gibi, basit, kültürsüz insanların ezici çoğunluğu çocuklukta gerek taklit, gerekse telkin yoluyla içinde doğup büyüdükleri toplumun dini inançlarını -tıpkı toplumda geçerli görgü ve ahlak kuralları gibi- benimserler. Ancak bu onlarda yabancı din ve mezheplerden olanlara, hatta düpedüz "dinsizler"e karşı bir düşmanlık duygusunun uyanmasına yol açmaz. Basit insanlar bir tür "kimlik cüzdanı" dindarlıklarından; nasıl bilgi edinmeye pek heves etmezlerse, kendilerine belletilmiş olan dini inançların da girdi-çıktısını pek araştırmaz ve bazı dini pratikleri daha çok ahlâki bir görev saydıkları için yerine getirirler. Halkın yobazlardan en önemli ayrımı dini inançları vesilesiyle başkalarına hükmetmeye kalkmamalarıdır. Bu anlamda halkın dinde "hoşgörülü" olduğu söylenebilir.

Böylece fikir düşmanlığı diye birşey tanımayan iki tür dindar ortaya çıkıyor: Dinî inançlarını sadece kendi iç huzurları için "manevi" bir güç kaynağı olarak algılayan filozof ve bilimadamları; bir de içinde yaşadıkları toplumun dinî inançlarını geleneklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören sıradan insanlar. Bundan da anlaşılacağı gibi, fikir düşmanlığı daha çok bağlandıkları inançların herkesin harfiyen paylaşması gereken "tanrısal", dolayısıyla "tartışılmaz" doğrular olduğunu sanan insanlarda rastlanan bir nitelik. Bunlar arasında bu inançları paylaşmayanları her ne pahasına olursa olsun yola getirmeye kalkışan "hükmetme tutkunu" dindarlara "bağnaz" diyoruz. Bağnazın yobazdan farkı din konusunda çok daha "bilgili" olması. Ancak bu bilgi *ilahiyat, fıkıh, tefsir* gibi konularla sınırlıdır ve çoğu zaman "bilimsel" dediğimiz türden bilgiye düşmandır. Yobazlar ise bu tür bağnazların kışkırttığı piyonlardır.

Türkiye'yi tehdit eden en büyük tehlike köktendincilik.

Hükmetme tutkusunun en aşırı türüne herkesin kendi duygu, düşünce ve davranışlarını taklit etmesini isteyen diktatör ruhlu insanlarda rastlıyoruz. Bu tipin benim tanıdığım en korkunç örneği de Jean Calvin. Nitekim, sonradan "Calvin'cilik"adlı bir protestan mezhebinin kurucusu olan bu bağnaz adam yalnız dinî lider olarak atandığı Cenevre kenti yurttaşlarını son derece sıkı bir ahlâki ve dinî disiplin altına almakla yetinmeyecek, hıristiyan

dininin kendisininkinden birazcık farklı yorumunu yapmaya cüret edenleri, işledikleri bu "bağışlanamaz" suçtan ötürü hafif ateşte yakıracaktı. Kısa sürede yaktırdığı 27 kişi arasında ünlü ilahiyatçı, filozof ve bilgin **Miguel Serveto** da vardı. **Calvin** kendi yorumunun Tanrı'nın ilham ve buyruğunu dile getirdiğinden o derece emindi ki, kendisi de vaktiyle Katolik kilisesinin kovuşturmasından kaçıp İsviçre'ye sığındığı halde, başkalarının da kendisinden farklı düşünmeye hakkı olabileceğini aklının ucundan bile geçirmiyordu.

Küçücük çocukların ilkel yöntemlerle eğitildiği Kuran kursları bütün ülkeyi sardı.

DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ VE "FİKİR SUÇU" KAVRAMI

"Fikir suçu" kavramının ve onun neredeyse doğal bir sonucu olan fikir düşmanlığının ilkin din alanında ortaya çıktığını görüyoruz. Ancak buna insan *davranışlarını* etkilemeye yönelik başka inanç sistemleri, örneğin *politik ideolojiler*, hatta *ahlak öğretileri* de yolaçabilir. 18. yüzyılda Batı'da "Aydınlanmacı" filozofların uzun çabaları sonunda "fikir suçu" kavramının bağnaz din adamlarının kendi manevi egemenliklerini sürdürmek için başvurdukları bir "aldatmaca" olduğu anlaşılmış, inanç ve düşünceleri yüzünden hiç kimsenin suçlu tutulamayacağı ilkesi ileri Batı toplumlarında geçerlik ve işlerlik kazanmıştı. Böylece *düşünme*'yi sınırlandıracak olan her türlü engel kaldırılmış oluyordu. Herhangi bir dinî inancı paylaşıp paylaşmamak, bu arada tümüyle "dinsiz" olmak bireyin özgür seçimine bırakılıyordu. Aydınlanmacı filozoflara göre toplumsal birlik, dirlik ve barışı sağlamak için herhangi bir dinî, politik, hatta ahlakî öğretinin herkes tarafından benimsenmesi gerekmiyordu; bunun için kişinin kişiye zarar vermesini önleyecek *hukuk* yasaları yeterliydi, üstelik bu yasalar da uzun tartışmalardan sonra milletvekillerinin çoğunluğunun oyuyla saptanmalıydı.

"Düşünme özgürlüğü" kişinin her inancını, düşüncesini, her özlemini hiçbir kaygı ve korkuya kapılmadan dile getirebilmesi demektir. (1) Bunun doğal bir sonucu, kimsenin kimseye kendi inanç ve düşüncelerini zorla kabul ettirmeye kalkmaması, dolayısıyla her kim tarafından öne sürülmüş olursa olsun, her inanç ve düşüncenin "tartışmaya açık" olmasıdır. Felsefe ile bilimde -yani teorik sorunların incelenmesinde- bu oldum olası geçerli bir kuraldı, bildiğiniz gibi. Bu kuralın her türlü toplumsal-*pratik* sorunlara da uygulanması bence çok önemli bir gelişme. Pratik sorunlarda işe *duygusal tercihler* (değer yargıları) karıştığı için, bu tür sorunların çözümü bazen aşılması imkansız gibi görünen ek güçlükler çıkarır. Aslında bu, demokrasilerin "Achilles topuğu"nu (en zayıf noktasını) oluştururlarsa da, pratik sorunların yetkili kişilerce tartışılıp karara bağlanması, soruna değişik açılardan bakılmasını, dolayısıyla değişik kişisel tercihlerin dile getirilmesini sağladığı için, varılacak çözümün yanlış çıkma ihtimalini azaltacaktır. Kaldı ki, demokrasilerde yanlış olduğu anlaşılan bir çözümü hemen bırakıp -gene tartışarak- doğrusunu araştırmak imkanı vardır.

Aslında demokrasilerde *pratik* sorunların çözümü için başvurulan yöntemle *teorik* sorunların çözümünde uygulanan yöntem arasında pek bir ayrım yoktur. Her iki durumda da önerilen çözümler enine boyuna tartışılır ve içlerinden çoğunluğun "doğru" bulduğu çözüm kabul edilir. Aradaki tek önemli fark teorik problemlerin tartışılmasında sadece objektif dediğimiz (yani duygusal tercihlerin işe karışmadığı) belgelerin gözönünde bulundurulması, buna karşılık pratik problemlerin tartışılmasında bu sonunculara da yer verilmesidir. Ancak burada da *çoğunluğun* tercihi ağır basar, böylece keyfilikten elden geldiğince kaçınılmış olur.

Felsefe tarihinde demokrasi fikrine en şiddetle karşı çıkan **Platon** olmuştur. Ona göre *pratik* (politik, ahlâki, ekonomik) sorunların da tıpkı *teorik* (matematik, fizik) sorunlar gibi bir *bilimi*, dolayısıyla bir *bileni* olması gerekir. Bu da hayatını bu sorunlara adamış olan filozoftur. Sıradan insanlar veya halk-bilgiye karşı ilgisiz oldukları için, onlardan bilgi sahibi olmaları beklenemez, dolayısıyla sosyal sorunların çözümünü onların oyuna bırakmak bir geminin yönetimini (kaptanlık görevini) muçoların eline teslim etmekten farksızdır, dolayısıyla toplum gemisini bilgeler (filozoflar) yönetmelidir.

Platon'un bu görüşü kendilerinde üstün bir bilme yeteneği vehmeden hükmetme tutkunu kişilere çok çekici gelmiş, kendilerini "Tanrının sözcüsü" sanan din adamları gibi, bunlar da iktidar dümenini tekellerine almışlardır. Herşeyin doğrusunu sadece onlar bilir, dolayısıyla herkes onların buyruklarına harfiyen boyun eğmek zorundadır, eğmeyenler "toplum düşmanı" sayılıp etkisizleştirilir, yani "elenir". Bu sözlerimden 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Faşizm, Nazizm ve Komünizm gibi toptancı ideolojileri kastettiğimi anlamış olmalısınız. Dünyaya "cenneti" getireceklerini vadeden bu diktatörlükler ilkin büyük dinlerin uydurmuş olduğu "fikir suçu" kavramını hortlatıp belki şimdiye kadar bu dinlerin kurbanlarından çok daha fazla sayıda insanı -salt hükmetme arzularına karşı çıktıkları için- bazen en insanlık-dışı yöntemlerle yok etmişlerdir. Kendini-beğenmişliğin en kaba belirtisi hükmetme tutkusu olsa gerek; düşmanlık duygusunu en çok kamçılayan da anlaşılan bu tutkuya boyun eğmeme arzusu! Bu gibilerin azabı çok korkunç oluyor.

BÜYÜK TEHLİKE: KÖKTENDİNCİLİK

Demokratik yaşam biçiminin 20. yüzyılda karşılaştığı en büyük tehlike şüphesiz andığımız totaliter ideolojilerdi. Bunlardan ilk ikisi milyonlarca insanın hayatına malolan kıyasıya bir savaş sonunda, üçüncüsü ise kendi içindeki çelişkiler nedeniyle tarih sahnesinden çekilmiş bulunuyor. Ancak insanlığın "ebedi barış" düşü gerçekleşmiş olmaktan hâlâ uzak. Bu defa da dünya barışını, bir yandan bölgesel, etnik düşmanlıklar, öte yandan *köktendincilik* denen akımlar tehdit etmeğe başladı. İran'da, Pakistan'da ve Cezayir'de ortaya çıkan "İslam köktendinciliği" özellikle bizim demokrasimiz için ciddi bir tehdit oluşturuyor. Bunların birçok bakımdan "geri kalmış" ülkeler oluşu dikkat çekici. Bu ülkelerin "ayak takımı" diyebileceğimiz kesimi, aşağılık duyusunun kamçıladığı bir hınçla, Batı kültürüne, dolayısıyla bu kültürün belki en yararlı ürünü olan "demokrasi"ye düşman. Bunlar akıllarınca komünist ülkelerin bile demokrasiyi benimsediği bir dönemde, tarihin gidişini tersine çevirip, bundan ondört yüzyıl önce çölde yaşayan ilkel bir Arap kavmi için düşünülmüş bir düzen olan "şeriatı" geri getirecekler! Bilim ve teknolojinin itici gücüyle bütün sosyal yapının, hayat şartlarının ve değer yargılarının hızla değiştiği günümüzde, hâlâ statik bir din anlayışının herhangi bir toplumda kök salabileceğini ummak ancak tam bir tarih körlüğüyle açıklanabilecek bir vehimdir. Tarih bilincinden ve gerçeklik duygusundan tümüyle yoksun olduğu anlaşılan "köktendinciler"in yakın bir gelecekte hüsrana uğrayacakları bence şüphe götürmez, ancak bir çok insana boşyere kan kusturacakları da yadsınamaz.

Nitekim Türkiye de dahil bir çok İslam ülkesinde demokratik sistemi yıkıp *şeriat* düzenini hortlatmaya and içmiş fanatikler yalnız dine karşı olanları değil, laikliği yani "vicdan özürlüğü"nü savunanları da birer birer temizlemeye kararlı görünüyorlar. Samimi bir müslüman olan **Bahriye Üçok**, dürüst bir fikir adamı olan **Muammer Aksoy**, değerli gazeteci **Çetin Emeç** ve bütün "suçu" İslam dininin bazı bilinmeyen yönlerini Kur'ana, Hadislere ve en saygın İslam ilahiyatçılarının görüşlerine dayanarak açıklamak olan **Turan Dursun**'u alçakça katletmeleri, **Aziz Nesin**'i linç etmeye kalkmaları, bunu başaramayınca da 37 genç sanatçı ve yazarı diri diri yakmaları bizde dini terörün *Calvin*'in Cenevre'sini aratmayacak boyutlara ulaştığını gösteriyor. Hani Kur'an'a göre dinde zorlama yoktu? Düşünün ki, bu tip olaylar Hıristiyanlığın en karanlık dönemlerinde bile görülmüş veya duyulmuş şeyler değil. O zamanlar en tehlikeli görülen "sapkınlar" önce saygın din otoritelerinden kurulu bir mahkeme önüne çıkarılır, kendilerine suçları bildirildikten sonra savunma hakkı tanınır, hatta pişmanlık bildirme fırsatı verilir ancak suçlu bulundukları halde "tövbekâr" olmamakta ayak direnenler ölüm cezasına çarptırılır, ama cezanın yerine getirilmesi işlemi yine de sivil otoriteye bırakılırdı. İşte adı zihinlerde çok kötü çağrışımlar uyandıran "Engizisyon" mahkemeleri hukuk kurallarının dışına çıkmamaya özen gösterirlerdi. Nasıl bilimde yeterince belgelenmemiş bir iddia "doğru" sayılmazsa adalet alanında da suçu kanıtlanamayan kişi cezalandırılamazdı. Oysa, ne görüyoruz, 20 . yüzyılın sonuna yaklaştığımız bir sırada her canı isteyen terörist eline silahı veya bombayı alıp "dinsiz" avına çıkabiliyor! Kendilerine sorarsanız katletme emrini "Tanrı"dan alıyorlar. En baş düşmanları da "aydınlar", zira biliyorlar ki bunlar demokrasiden ve laiklikten hiçbir zaman vazgeçmeyeceklerdir, zira aydın için düşünme özgürlüğü canlılar için hava ve su kadar gereklidir.

Bugün kanımca, Türkiye'yi tehdit eden en büyük tehlike bu gözü dönmüş *köktendincilik*, zira tarihteki çeşitli örneklerden çıkarabildiğim kadarıyla, hiçbir düşmanlık fikir düşmanlığı kadar derin, sürekli ve inatçı değil. Köktendinciliğin genellikle aydınları hedef alması, şu bakımdan kaygı verici: aydınlar çoğunlukla "barışçı" yaradılıştadırlar, kavgadan hoşlanmadıkları için de "militan" bir azınlıkla başa çıkamazlar. Kaldı ki ellerinde tek silah olan "ikna" gücünü de köktendincileri insafa davet için kullanmaları hemen hemen imkansız. Bu nedenle herşeyden önce politikacıların aydınlara sahip çıkması şart, zira demokrasiyi ancak onlar yaşatabilir. Aydınlara sahip çıkmak ise ancak "aydınlanma"ya yönelik bir eğitim sistemini güçlendirmekle mümkündür. Bu da şimdiye kadar yobazlığa prim veren "dinci" politikadan hemen vazgeçmeyi gerektirir. Bugün demokrasimizi asıl tehdit eden, demokratik yoldan iktidara geldiklerinde "şeriat"a döneceklerini pervasızca dile getiren ve çeşitli yöntemlerle iktidara doğru koşan dinci bir parti değil, binlerce Kur'an kursu, yüzlerce İmam-Hatip okulları açarak, öteki okullara öğretimi tam sekiz yıl süren "zorunlu" din dersleri koyarak, devletin en sorumlu makamlarına bir sürü gizli şeriat heveslisi doldurarak bu partinin yolunu kapatacaklarını sanan kurnaz politikacılardır. Özellikle "müslüman" bir ülkede demokrasinin yaşama şansı herşeyden çok laikliğin, dolayısıyla "düşünme özgürlüğü"nün güvence altına alınmasıyla mümkündür. Nitekim bunun sağlanamadığı bütün İslam ülkelerinde iktidar ya şimdiden şeriatçıların eline geçmiştir, ya da geçmek üzeredir. Halk arasında düşmanlık tohumları eken herhangi bir görüş ve öğretinin egemen olduğu bir toplumda demokrasinin yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle, eğer dedikleri gibi demokrasiden yana iseler, bugüne kadar halkın dini duygularını istismar etmeyi bir "oy kazanma" yöntemi olarak kullanmış olan politikacılarımızın bir an önce akıllarını başlarına devşirip Atatürk ilkelerine dönmeleri gerekmektedir. Elbet Türkiye'nin de bir gün "Cezayirleşme"sini istemiyorlarsa!

DİPNOT

1) Bence "düşünme özgürlüğü"nün bir başka anlamı daha var: O da bağımsız düşünebilmek, yani neye inanabileceğine, neye inanmaması gerektiğine kişinin kendi başına karar verebilmesidir. Bu ise sıkı rasyonel düşünme kurallarını *bilen* ve *uygulayabilen* kişilerin harcıdır. İnsanların ezici çoğunluğu fikir ve inançlarını başkalarından devşirirler; bu anlamda özgür değildirler.

Hiç Merak Ettiniz mi?

- Neden bir cisim üzerine ışık gönderildiğinde duvarda göl gesi oluyor?
- Gökkuşağı neden oluşuyor?
- Büyüteç cisimleri nasıl büyütüyor?
- İzciler mercekle nasıl ateş yakıyor?
- Sudaki ve aynadaki görüntünüzü neye borçlusunuz?
- Neden sudaki ayaklarımız bize daha yakın?
- Güneş almayan çiçeğiniz neden soluyor?

Eğer güneşten bize ulaşan ışık olmasaydı, dünya üzerindeki yaşam son bulurdu. Bitkiler besin üretip, büyüyebilmek için, güneş ışığına ihtiyaç duyarlar. Bizler ve diğer canlılar yaşamak için besine yani bitkilere ihtiyaç duyarız.

Güneşten bize ulaşan beyaz ışık içinde değişik renkte bir yığın ışık barındırır. Bunlar gökkuşağının içinde gördüğünüz renklerdir. Etrafınızda gördüğünüz cisimlerin renkleri, sizin gözünüze hangi rengi yansıttığına bağlıdır. Gözünüzün arkasında bulunan özel bir katman, sizin dünyayı renkli görmenizi sağlar.

Gözümüzün nasıl gördüğünü öğrenmek, bilimadamlarına mikroskop, fotoğrafmakinesi, kamera, teleskop lazer gibi aygıtları geliştirmekte yardımcı olmuştur.

İŞTE IŞIK İLE İLGİLİ DENEYLERİMİZ

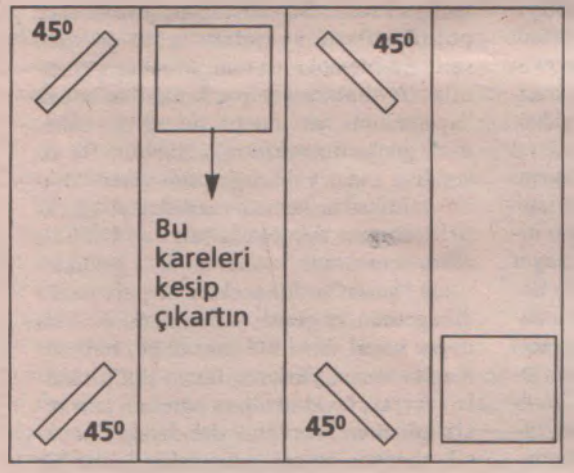

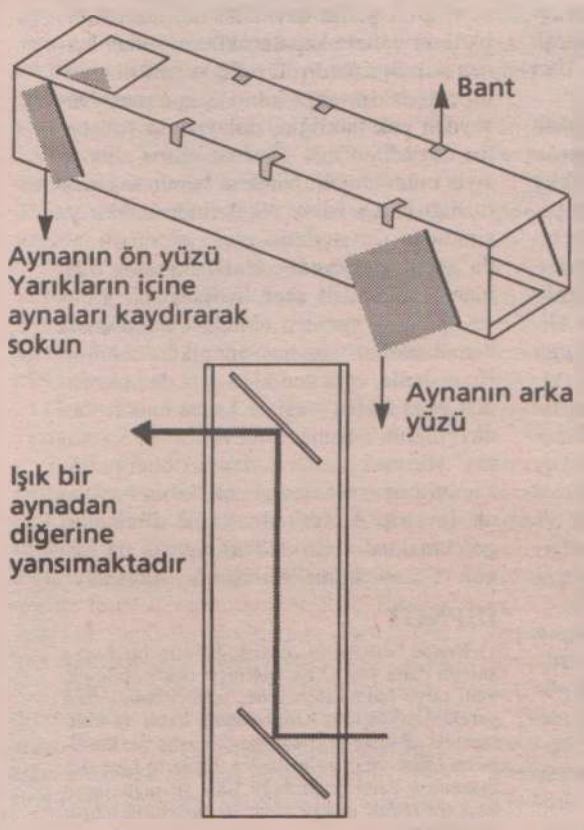

Deney adı:

Periskop yapalım

Malzeme:

İnce uzun karton süt kutusu (tercihen 1 litrelik "mis süt" kutusu), makas, yapıştırıcı bant, süt kutusunun içine sığabilecek büyüklükte iki ayna (kutunuz "mis süt" kutusu ise 7x10 cm^2).

Yapılışı:

1. Kutunun bir yüzüne, üst köşelerinden birine 45 derece açılı ve aynanın sıkıca girebileceği uzunlukta bir yarık açın.

2. Aynı yüzün alt tarafına, açtığınız yarığa paralel ikinci bir yarık açın.

3. Şimdi çalıştığınız yüzün tam karşısındaki yüze, açtığınız yarıklara paralel iki yarık daha açın.

4. Birbirine paralel ve karşılıklı olan dört yarık açmış oldunuz. Aynaları, yansıtıcı yüzleri birbirine dönük olacak şekilde, karşılıklı yarıkları kullanarak kutunun içinden geçirin ve yapıştırıcı bant ile sağlamlaştırın.

5. Kutunun boş kalan yüzlerinden birinin üst, diğerinin alt kenarına yakın bir yerine ve aynaların yansıtıcı yüzlerinin görülebileceği şekilde birer delik açın (2x2 cm^2 ebatlarında).

6. Artık basit bir periskobunuz var.

Neden böyle:

Işık aynaya geldiği açıda geri yansır. Eğer ışık aynaya 45 derecelik bir açıyla geldiyse, ters yöne yine 45 derecelik açıyla gider. Periskop bu prensibe göre üretilmiştir. Üst delikten gelen görüntü, üst aynadan yansıyarak yön değiştirir, alt aynaya gelir, yine geldiği açıya eşit açıyla yön değiştirir ve alt delikten görünür. Aynalar da düşeyle ve yatayla 45 derece açılı olarak yerleştirilmiştir.

Ansiklopedik bilgi için:

Aynalar, ışık, yansıma, periskop.

Meslek seçimine doğru

Astronomi ve Uzay Bilimleri

Bu bilim dalının var oluşunun kökeni insanların evrenin bilinmeyenlerine olan merakına dayanır. Günümüz teknolojisi evrendeki yıldızlar, galaksiler ve her türlü cismi yalnız ışıkla değil, radyo, ultraviyole, X ve gama ışınlarıyla gözlemek yoluyla, bunların özelliklerinin saptanmasını olanaklı kılmaktadır.

Fen Fakültelerine bağlı Astronomi ve Uzay Bilimleri bölümlerinde eğitim, teorik ve gözlemsel olarak iki şekildedir. Teorik eğitim sırasında astronomi de kullanılan aletlerin yanısıra gök cisimlerine ait bilgiler verilirken temel fizik ve matematik bilgileri de verilmektedir.

Ülkemizde son yıllarda gözlemsel alandaki gelişmeler, Astronomi ve Uzay Bilimlerinin daha somut olarak anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Gözlemsel astronominin temel alanı olan optik astronomi konusunda çalışacak olan Ulusal Gözlemevi Projesi önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Gözlemevi'nde ilk aşamada, biri 40 cm'lik diğeri 1.5 m'lik iki teleskop bulunması planlanmaktadır. Gözlemevi Türkiye'de en elverişli yer olduğu saptanan Antalya yöresindeki Beydağları'nın 2500 m'lik Bakırtepe Zirvesi'nde kurulacaktır.

Bu projeden ayrı olarak, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'nde gözlem programları halen sürdürülmektedir.

Yıldızların ve gök cisimlerinin yapı ve dinamiklerini araştıran astrofizik konusundaki gelişmeler ise Rusya Bilimler Akademisi'nin Uzay Araştırmaları Enstitüsü'nce atılacak Spektrum X-Gama uydusuyla hızlanmıştır. Böylece uzaydaki kara delikler, beyaz cüceler, galaksiler, nötron yıldızları incelenebilecek. Astronomi ve Uzay Bilimleri konusundaki büyük projeler konu üzerinde çalışılacak genç araştırmacıları gerekli kılmaktadır. Bu alan mezunları belki bugün üniversitenin dışında 'astronom' ünvanlarıyla çalışmasalarda açılacak gözlemevleri bu açığı kapatacaktır.

Deney adı:

Yükselen para

Malzeme:

Bir demir para, su ve büyükçe bir kap.

Yapılışı:

Kabın içine parayı koyun ve parayı göremeyeceğiniz bir noktadan kabın içine bakın. Kaba yavaş yavaş su doldurun. Şimdi parayı görebiliyor musunuz?

Neden böyle:

Işık saydam bir ortamdan diğer bir ortama geçerken kırılarak ilerler. Bu yüzden havadan suya baktığımızda suyun içindeki maddeleri gerçek uzaklıklarından daha yakında görürüz. Eğer sudan havaya bakarsak gerçek uzaklıktan daha uzakta görürüz.

Havadan geçerek suya giren ışık, kırıldığı noktada yüzeye dik inen bir çizgi (normal) olduğunu varsayarsak, bu çizgiye yaklaşarak kırılır. Su, havaya göre daha yoğun bir ortamdır, bu yüzden de ışığın hızı azalır.

Eğer ışık çok yoğun ortamdan az yoğun ortama geçiyorsa normalden uzaklaşarak kırılır. Yoğunlukları farklı maddelerin kırılmaları da farklıdır.

Ödüllü Sorular

Bu köşede her sayımızda 5 soru soracağız. Doğru yanıtlayanlar arasından 3 kişiye bir bilim kitabı yollayacağız. Soruların tümünü çözmeniz zorunlu değil. Gelen yanıtlara göre bir sıralama yapacağız. İşte sorular:

1) Boş bir odada birbirine tıpatıp benzeyen iki demir çubuk var. Yalnız biri mıknatıslanmış. Hangisi olduğunu nasıl anlarsınız?

2) "0" derecede bir kap suya bir kalıp buz atılıp sistemin ısısı değişmeden eritiliyor. Su seviyesi ne olur?

3) Bir sokak lambası ışığı altında sabit hızla yürüyen insanın gölgesinin hızı nasıl değişir?

4) 6 kibritten 4 adet eşkenar üçgen yapınız.

5) Kapalı bir arabanın içinde bir helyum balonu var. Araba fren yaptığında ileri mi geri mi hareket eder? Virajlarda ne olur?

Sevgili arkadaşlar; yanıtlarınızı "Bilim ve Ütopya Çocuk ve Bilim Köşesi, Yol sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat: 5, Mecidiyeköy/İstanbul" adresine Ocak ayının 23'üne kadar ulaştırmanız gerekiyor. Kazananlar ve doğru yanıtlar Şubat sayımızda yer alacak. Kolay gelsin.

Nasıl çalışıyor?

Fotoğraf makineniz gözümüz gibi çalışan bir makinedir. Önümüzdeki görüntüden yansıyan ışık, ışığı toplayıp dağıtan bir mercek sisteminden geçerek göz bebeğimizle aynı işi yapan, önceden bizim ışık miktarına göre ayarladığımız yada bazı makinelerden otomatik olarak ayarlanmış diyaframdan geçerek bir aynaya çarpıp ordan beş kenarlı bir prizmaya yansıtılır. Prizmanın bir seri köşesi tarafından yansıtılan ışık demeti gözünüze ulaşır. Deklanşöre basıldığında ayna katlanarak bir süre ışığın film üzerine düşmesini sağlar.

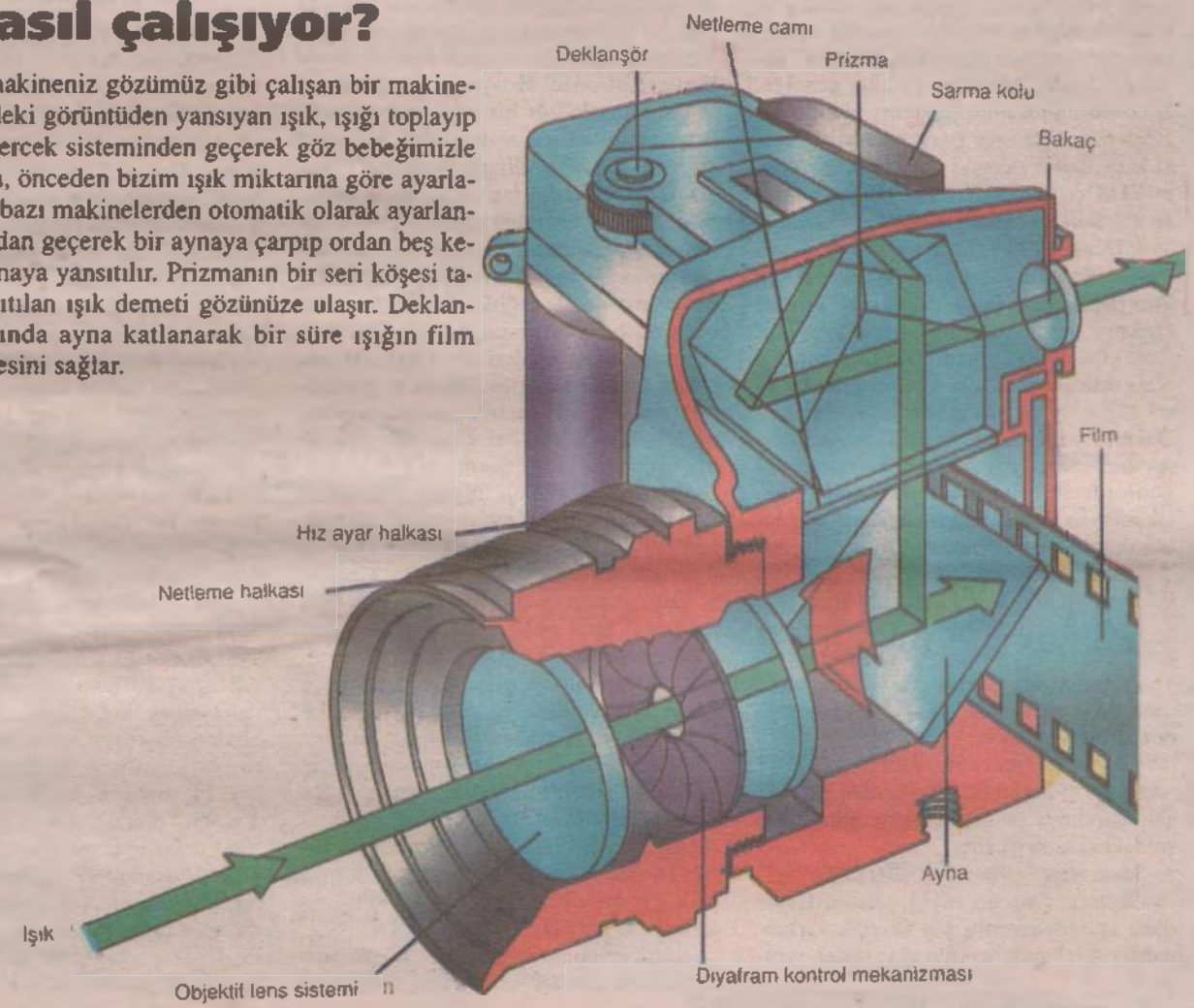

İlk fotoğraf makinesi

Gerçek fotoğrafçılığın gelişmediği 1870'lerde resim çekmek olanaksız ve çok pahalıydı. Fotoğrafın süratle ve aniden gelişmesine tutuşulan bir bahis neden oldu. San Fransiscolu **Leland Standford** adında bir milyonerin dörtnala koşan bir atın, koşu sırasındaki bir ayağına binen ağırlığın ne olacağını merak etmesiyle başladı herşey. O zamana kadar ressamlar atların çeşitli duruşlarını resimlemişlerdi. Ancak insan çıplak gözle dörtnala koşan bir atın ayaklarını seçemiyordu. **Marey**'in haklı olması olasılığını düşünen **Standford, Muybridge** adında bir İngiliz fotoğrafçı kiraladı. O zamanın parasıyla 50 bin dolar sarfedildi. Bir koşu yoluna 24 kişi, bir sinyale yerleştirilmek üzere ellerinde 24 fotoğraf levhasıyla hazır bekliyorlardı. Bu deney hız ve dakiklik istiyordu. Çünkü levhalar ancak ıslakken ışığa karşı duyarlıydılar. Birkaç dakika içinde kuruyorlardı. Levhalar yerleştirilince atlar serbest bırakıldı. Her kameranın önünden geçen at, kameraya bağlı bir ipi bacağıyla koparıyor ve bu arada da kameranın objektifindeki kepenk kapanarak atın resminin çekilmesi sağlanıyordu.

Sağda eski tip objektifi değişebilen bir fotoğraf makinesi.

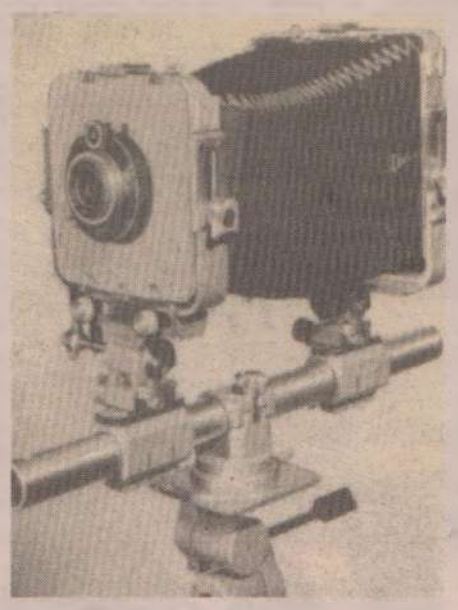

Biliyor muydunuz?

- Yuvarlak, yumuşak, video kamerası gibi davranın organınız hangisidir? Tabii ki gözleriniz. Halen hiçbir yerde gözlerimiz kadar iyi çalışan bir kamera icat edilmedi. Çünkü hiçbir kamera gözlerimiz gibi bir insan beynine bağlı çalışmıyor.
- "Ne güzel mavi gözlerin var" dediğinizde aslında demek istediğinizin "Ne güzel mavi irislerin var" olduğunu,
- "Göz bebeğim" dediğiniz de gözünüze gelen ışığı kısılıp, büyüyerek kontrol eden bir objektifi kasteddiğinizi,
- Retinanızın doktorunuzun bıçak darbesi kullanmadan kan damarlarınızı görebildiği tek yer olduğunu,
- Gözünüzde 128 milyon kas hücresi olduğunu ve bunların beyninize elektrik sinyalleri gönderdiğini,
- Arkadaşınıza "bugün senin köpeğini gördüm" derken demek istediğinizin, "köpeğinden yansıyan ışık göz bebeğinizden girip, retinanızın üzerine düştüğü" olduğunu biliyor muydunuz?
- Hiç bir büyüteç ya da gözlük camıyla ateş yakıldığını gördünüz mü? Peki niçin güneş gözlüklerimiz olmadan güneşe bakamayız? Gözlerimizde de birer lens olabilir mi?
- Sabah gözlerinizi açtığınızda, siz tembel tembel esnerken, gözlerinizi üç önemli iş beklemektedir. Işığı toplamak, önümüzdeki herşeyi görüntülemek ve beyninize mesaj göndermek.

Niçin iki gözünüz var? Hiç düşündünüz mü?

- Tek gözünüzü kapadığınızda cisimlerin birbirine olan uzaklıkları hakkında birşey söyleyebiliyor musunuz?

"Çocuk ve Bilim" sayfası, BİLİMCE A.Ş'nin katkılarıyla hazırlanmaktadır
Bilimce Bilimsel Etkinlikler A.Ş. Kıbrıs Sok. 28/1 A. Ayrancı/ Ankara Tel: (0312) 468 83 04 - 468 83 05 Fax: (0312) 468 83 06

Düşük doz "yararlı" radyasyon!

Dr. Rennan PEKÜNLÜ

Bilim ve Ütopya'nın Kasım 1995 tarihli 17. sayısında, "Düşük dozda radyasyon yararlı" başlıklı bir yazı yayımlandı. Bu yazının amacı; "okuyucuya radyasyonun etkileri konusunda, günümüzde kabul gören görüşlerin geçerliliğini tekrar düşünme fırsatı vermek, 'bilimde hiçbir doğrunun değişmez değildir' ilkesiyle belirtilen, bilimin eleştiriye açık olma özelliğini bir kez daha vurgulamaktır" olarak sunuluyor.

"Günümüzde kabul gören görüşlerin geçerliliğini düşünme fırsatı vermek" amacıyla yola çıkan yazar, ne yazık ki yalnızca bir tek görüşü sunmuş, diğerinin varlığını gözardı etmiştir. Şu anda okuduğunuz yazının amacı da, radyasyon konusunda yaygın olarak onanan bir başka görüşü sunarak, ilgili yazıda eksik kalmış olan bütünselliği oluşturma çabası olacaktır.

HANGİ "BÜYÜKLERİMİZ" AKLANIYOR?

Yazının değerli yazarı, yazısının birinci tümcesinde, "Uzun süreden beri yürütülen epidolojik çalışmaların ve deneysel bulguların günümüzdeki değerlendirmesi, 'radyasyonun azı yararlıdır' diyen büyüklerimizi haklı çıkartacak özellikte" diyerek, Türkiye gündemine ne denli uzak olduğunu sergiliyor. Radyasyon olayının içinde olduğu anlaşılan yazarın bu tümcesi, dönemin sorumsuz yetkilileri olan **Kenan Evren, Turgut Özal, Ahmet Yüksel Özemre, İhsan Doğramacı, Kemal Karhan** vb. aklamaktan başka bir işe yaramaz. Oysa ki bu sorumsuzlar, bırakın aklanmayı, neden oldukları acıların hesabını henüz vermediler.

Yazar, adı geçen sorumsuz kişilerin yalnızca Çernobil felaketinin hemen ertesinde verdikleri açıklamaları anımsıyor. 1992 yılı sonuyla 1993 yılı başındaki gelişmeleri nasıl unutabiliriz? Dönemin Sanayi ve Ticaret Bakanı **Cahit Aral**, önce *Milliyet* gazetesinin sonra da tüm basının manşetlerine, hem de tüm sayfada çıkmıştı: "Türkiye'den Özür Dilerim!" Açıklamasının bir bölümündeyse, "Felaketi öğrendiğimiz zaman çok geç kalmıştık. Türk halkı için üzgünüm" diyordu. Aynı sorumsuz kişi,12 Haziran 1986 tarihinde- Radyasyon Güvenlik Komitesi Başkanı sıfatıyla, "Dinine imanına inanan Türkiye'de radyasyon var demez" derken yalan söylemiş ve yasakçı davranmıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, radyasyonlu olduğu belirlenen fındıkların Sovyetler Birliği'ne satıldığını açıklamış ve "Bundan dolayı hiçbir üzüntü duymuyorum. Çünkü bu kirliliğe yolaçan onlardı." diyebilme haysiyetsizliğini göstermişti. Acaba bu "büyüğümüz"(!) mü aklanıyor?

Aynı günlerde, 28 Ağustos 1986 tarih ve **Kemal Karhan** imzalı YÖK genelgesi, "Türkiye Radyasyon Güvenliği Komitesi'nin bilgisi ve izni dışında herhangi bir yayın yapılmaması, ayrıca elde edilmiş ve edilecek bilgi ve belgelerin sadece sözkonusu komiteye gönderilmesi gereğini" dayatıyordu. Bu tehditkar yasakçı genelge, birçok biliminsanının yapmış olduğu ölçümleri ve tehlikeye işaret eden sonuçlarını kamudan gizlemeyi amaçlıyordu. Yoksa YÖK'çü "büyüklerimiz" (!) **Doğramacı, Karhan** mı aklanıyor?

3 Ocak 1993 tarihli yazısında sayın **Yalçın Pekşen**, "Zamanın Türkiye Atom Enerjisi Kurum Başkanı **Ahmet Yüksel Özemre** şimdi 'susturulduğunu' söylüyor. Onu kimse susturmadı. Tersine kendisi olayı örtbas etmek için elinden geleni yaptı" diyor. Aynı yazısında sayın **Pekşen, Özemre**'ye sorduğu bir dizi soruya ve bu sorulara aldığı yanıtlara da yer veriyor. O günlerde ibret ve hayretle okumuştuk. Okumayan veya anımsamayanlar için bir kez daha aktaralım.

"*Soru*: Ama şimdi 86 yılının çaylarını dökecek yer arıyoruz ve bulamıyoruz.

Özemre: O da doğrudur... 87 senesi çay rekoltesinin 86'ya nispetle daha az radyasyon ihtiva ettiği anlaşılınca, 86'dan kalma daha fazla radyasyonlu çayı halka vermenin de manası yoktur.

Soru: Ama zararsızdı diyorsunuz?..

Özemre: Zararsız... Bu çaydan en yüksek aktiviteye sahpi olanını getirin, 5 yaşındaki kızıma içiririm.

Soru: Niye imha ediyorsunuz öyleyse?

Özemre: Onu da söylüyorum... Halka daha az radyasyonlu çay vermek varken, daha yüksek radyasyonlu çayı neden verelim?

Soru: Peki Ahmet Bey, o zaman yani Çernobil kazası olduğunda halka 'çay için' diyeceğinize, 'içmeyin' deseydiniz, hiç radyasyon almasalardı, daha iyi olmaz mıydı?

Özemre: Ben inanıyorum ki millet yine içerdi..."

Yoksa bu mantık yoksunu "büyüğümüz" (!) mü aklanıyor?

"OTORİTELER" SORUNU

Türkiye'de kişi kültünün yüksek olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Şeyhlere, şıhlara, hacılara, hocalara, vb. tapınma oranının yüksek olduğu Türkiye'de, bilimsel otoriteye karşı da ne yazık ki eleştirel olmayan bir saygınlık vardır. Bu gerçeği çok iyi kullanan sayın yazar yazısına, Birleşmiş Milletler Atomik Radyasyonun Etkileri Bilimsel Komitesi'nin 1994 yılında yayımladığı bir raporla başlıyor. Böylece okuyucular önceden bilimsel otoritenin ağırlığı altında "eziliyor"! Ancak okuyucularımızdan en az birisi karşınıza, "Kendi üzerinde dinsel ve/veya bilimsel otorite tanımıyorum" savsözüyle çıkıyor sayın yazar! Bu savsöz, anlamsız bir isyana değil, sağlıklı bir kuşkuya ve eleştirel bir yaklaşıma davetiyedir. BM raporuna karşı birileri de, Fizik dalında Nobel Ödüllü **Hannes Alfven**'in görüşünü sunabilir. Alfven, bilimsel çalışmalarına Nükleer Fizikle başlamıştır. Günümüzdeyse, laboratuvar ve iyonosferik/manyetosferik plazma çalışmalarıyla ilgilenmektedir. Alfven, günümüzde nükleer endüstriye karşı etkin olarak savaşan bireylerden biridir. Üstelik, tam da nükleer yandaşlarının aramadığı türden bir bilimadamı: hem nükleer fizikçi, hem de nükleer enerji kaynağına sağlıklı bir seçenek oluşturabilecek plazma enerjisini çok iyi bilen bir biliminsanı! Vatandaşı olduğu İsveç'te, İsveç hükümetinin nükleer silah ve nükleer endüstri konusundaki politikasını şiddetle eleştiren, bu yüzden baskıya bir tepki olarak ülkesini terketmek zorunda kalan bir biliminsanıdır. Eğer sorun bilimsel otorite ise, Birleşmiş Milletler Komitesi'nde Nobel ödüllü kaç fizikçi var acaba?

Şunu unutmamalıyız ki, "düşük doz radyasyon yandaşı" olarak ileri sürülebilecek "otorite" sayısı, "Düşük doz radyasyon karşıtı otorite" sayısına daima eşit olacaktır. BM raporuna karşı **Thomas Mancuso** raporu çıkarılabilir. Bu raporda Dr. Mancuso, Amerika'nın en büyük nükleer reaktörleri olan Oak Ridge ve Hanford'da çalışan işçiler arasında kansere bağlı ölüm oranında yüzde 6-7 artış olduğunu gösteriyor. Üstelik bu çalışma, aynı popülasyon üzerinde daha önce çalışmış ve benzer bir sonuca ulaşmış olan **Milhalm**'ın sonuçlarını yadsımak amacıyla ABD Atom Enerjisi Komisyonu'nca desteklenmiş bir araştırmaydı!

SIRA RADYASYON HAPLARINDA MI?

"Otoritelerin" söylediğini kuşkusuz dinleyeceğiz. Ancak kendi gözlemlerimize de değer vereceğiz. Diş doktorum dişimin, göğüs hastalıkları uzmanım ciğerlerimin, vb. röntgenini çekerken büyük bir panik içinde kurşun-çimento karışımı "Majino hattı" duvarlarının gerisine kaçışıyorlar! Yoksa kullanılan radyasyon yararlı dozda değil mi? Siz sayın yazar, yılda bir ay "radyasyon iznine" çıkmıyor musunuz? Yoksa çalıştığınız ortamdaki düşük doz "yararlı" radyasyondan uzaklaşmanızı, "radyasyonsuz bir ortama giderek kansere yakalanma riskini arttırıyor" diye mi yorumlayacağız? Nükleer reaktörlerde çalışan işçiler niçin Apollo astronotları gibi giyiniyorlar?

Dozu kaçırdım galiba! Düşük doz radyasyon ve "yararlarına" dönmek istiyorum. Çin ve Hindistan'daki doğal radyasyona açık kalmış olan popülasyon üzerine yapılan çalışmalarla, laboratuvarda denek hayvanları üzerine yapılan çalışamaların aynı istatistiğe atılmasının ne denli doğru olacağını bilemiyorum. Yaşam, çevreden gelebilecek tüm zararları dikkate almadan böylesi bir evrim macerasına herhalde girişmezdi. İnsan ve diğer tüm canlıların bağışıklık dizgeleri sanırım bunun için var. Yaşam, "doğal" olarak adlandırılan "düşük" doz radyasyonun tehlikelerine karşı gerekli donanımı sağlamadan işe girişmezdi. Laboratuvardaysa siz, bu "doğal" dozun üstünde bir dozu dışardan müdahale ile denek hayvanınıza veriyorsunuz. Şimdi fareler ve parameciumlar için "yararlılığı"

Yararlı radyasyon teorisinin ülkemizdeki savunucuları olan "büyüklerimiz"

Kenan Evren

Turgut Özal

İhsan Doğramacı

Cahit Aral

Nükleer karşıtı gösterilerden.

saptanan "düşük" doz radyasyonun insanlar için de yararlı olduğunu söylüyorsanız ve doğal olan ile dışardan "zerkedilmesi" gerekeni ayrı tutuyorsanız, ilaç sanayiinde bundan sonraki aşamanın radyasyon hapları, hap yutmakta zorlananlar için şurupları veya fitilleri üretilme aşaması olacağını mı anlatmak istiyorsunuz?

RADYASYON ALMADA "FIRSAT EŞİTLİĞİ"!

Yazının bir paragrafında, "İyonize edici radyasyonun bir eşik dozu geçmedikçe zararlı olmadığı, hatta yararlı olduğu konusundaki bilgiler bu tür geniş halk kitlelerini kapsayan, epidomolojik çalışamaların sonuçlarından çıkarılmıştır. İşte birkaç örnek; Kanada'da yürütülen bir çalışmada, nükleer santral işçileri arasında kansere bağlı ölümlerin, ulusal ortalamaların yüzde 58 oranında altında olduğu saptandı. Bunun bir nedeni, nükleer santral işçilerinin işe başvuru sırasında çok sıkı sağlık denetiminden geçirilerek seçilmiş olması olabilir. Ancak bulgular aynı tür sağlık denetiminden geçirilen diğer endüstri alanlarında çalışan işçilerdeki kanser ölümleri ile karşılaştırıldığında, sonuç yine değişmemekteydi. Yani nükleer santralde çalışıyor olmak işçileri kanser olma şanssızlığından korumuştu" diyorsunuz!! Bunun üzerine ben de iki tane ünlem işareti atıyorum! Tam tersi sonuca işaret eden **Mancuso** ve **Milham** raporlarına ne diyorsunuz?

Bu paragrafın bana düşündürdüklerini şöyle sıralamak istiyorum:

1) Sağlıklı oldukları işe başvuru sırasında başlarından geçen "Çok sıkı bir sağlık denetiminden" sonra anlaşılan bu işçilerin -biraz daha düşük doz yararlı radyasyon alınca- kansere yakalanma riski azalıyor. Riskin azalma nedeni, DNA'lardaki hasarı onaran enzimlerin ortaya çıkışı olarak sunuluyor. Bu durumda, sağlıklı nesiller yetiştirmek isteyen ulusların izleyeceği poitikalardan biri, bol bol nükleer santral kurup -sağlık denetimini sıklaştırıp- nüfusun olabildiğince çoğunu buralarda "istihdam" etmek olmalıdır. Ancak bu projeye parasal kaynaklar yetmeyebilir. O zaman yetkililer, santraldeki dozu içeren çiğneme ve yutma hapları veya fitillerini veya şuruplarını piyasaya sürmelidir ki, nükleer santrallerde çalışma şansı bulamayanlar da "fırsat eşitliğini" böylece yakalamış olsun!

2) Adı geçen enzimler, yalnızca düşük doz radyasyon alındığında ortaya çıkıyor. Görevleri, DNA'ların hasar onarım mekanizmalarının yetmezliğini gidermek. Kısacası, canlıyı, karşılaşabileceği yüksek doz radyasyona karşı korumak. Peki ama eğer canlı yüksek doz radyasyona açık kalma tehlikesini ortadan kaldırabilirse, düşük doz radyasyona ne gerek var? Gerek var, çünkü yukarıda da değinildiği gibi, nükleer endüstri yandaşları, insan neslini, "kaçınılmaz" olan (!) 'yüksek doz radyasyon toplumuna' hazırlamaya çalışıyor. Yaşamküremizi önce kanserojen maddelerle dolduruyor, sonra da 'çivi çiviyi söker' mantığıyla sağlığımızı aynı kanserojen maddelerle onarmaya çalışıyoruz.

BİLİMİNSANININ ZAYIFLAMASI

3) Sunulan BM raporunun -konuyla ilgili sonuçlar, *Bilim ve Ütopya* dergisindeki yer darlığı gerekçesiyle eksik aktarılmadıysa- kısa sürede aşırı kâr hırsına kapılmış olan nükleer endüstri tekellerince hazırlatılmış bir rapor olduğu konusunda ciddi kuşkular beslemenin yanlış olduğunu sanmıyorum. Daha böyle bir endüstriye sahip olmadığımız halde, Cumhurbaşkanımızdan Başbakanımıza, Sanayi ve Teknoloji Bakanımızdan YÖK Başkanına dek herkesin, benzer sahte raporlarla halkı kandırdığına, birçok masum yavrunun lösemi koğuşlarında acı çekmesine, daha belleklerden silinemeyecek denli yakın geçmişimizde birlikte tanık olduk. Biliminsanlarının böylesi raporları yazabilecek denli zayıflayabileceğine şaşmamak gerekir. İnsanlar parayla, akademik olanaklarının ellerinden alınabileceği tehditleriyle ve daha birçok nedenlerle zayıf düşürülebilir. Ama **Alfven** gibi örnekler de var. Alfven, 1967 yılında kendisine yapılan baskıyı anımsıyor: "Nükleer reaktör projesini desteklemediğim takdirde gelirimin büyük oranlarda kesileceğini söylediler". İsveç hükümetine satın alınamayacağını açıkca belirten **Alfven**'e hem Sovyetler'den hem de Amerikan üniversitelerinden kürsü teklifleri gelir. İki ay Sovyetler'de kalan **Alfven** Amerika'ya göçer.

KAPİTALİZMİN AŞIRI KAR HIRSI

Biliminsanlarının açgözlü tekelciler, kısa görüşlü bürokratlar ve hırslı politikacılarla başetmesi oldukça zordur. Bu baskı grupları raporlarını şöyle ya da böyle yazdırabiliyorlar. Aslında bu raporların altında kızıl bir şerit gibi yatan ileti şu:

"İnsanlık nükleer enerjiye bağımlı. Bundan hiç kurtuluş yok. Ancak bu endüstrinin tehlikeleri ayyuka çıktı. İnsan neslinin dayanıklı olabilmesi için yüksek doz radyasyona dayanıklı olmalı. Ama nasıl? Sunalım farelerle parameciuma sonuçlarını; bu yaratıklar üzerine yapılan çalışmalarda, düşük doz radyasyonun DNA'ların onarımı için gerekli olan enzimlerin ortaya çıkmasına yardımcı olduğu kanıtlandı. Eh! Zamanla da insanları, fare ve parameciumlardan farklı olmadıklarına inandırırız, böylece sektörümüzün devamını ve aşırı kârlarımızı güvenceye almış oluruz. Şimdi sıra bu düşünceye yandaş bulmakta. Bunu da halkın saygı duyduğu bilimsel bir kuruluşa yaptıralım."

Senaryo tamam! BM Barış Gücü'nün Bosna'da neler yapabildiğini birlikte gördük. Eminim, sağlık alanındaki "duyarlılığı" da benzer boyutlardadır! Yakında eczanelerin camlarında grip aşısı reklamlarının yanında "radyasyon aşısı" reklamları da yeralırsa şaşmayalım!

NÜKLEER ENERJİYE MAHKUM DEĞİLİZ

Nükleer yandaşı çabaların kökeninde yatan sağduyu yoksunu yumakta, tekelci kapitalizmin kısa sürede aşırı kâr hırsı; bazı biliminsanlarının zayıflığı; bürokratların kısa görüşlülüğü ve nükleer enerjiden başka enerji kaynağı olmayacağı yönündeki son bilgi saplantısı bir kördüğüme dönüşmüştür. Nükleer enerji, insanlığın kullanmaya mahkum olduğu son enerji kaynağı değildir. Bu enerji türüne seçenek oluşturabilecek enerji kaynakları bir başka yazının konusu olabilir. Burada şunları söylemekle yetinelim: Kamu sağlığının radyoaktif atıkların kansere ve genetik mütasyona neden olan etkilerinden korunabileceği kanıtlanmadıkça nükleer enerji üretimine geçilmemeliydi. Nükleer endüstride çalışan mühendis ve fizikçiler, nükleer atık sorununun henüz çözülmediği gerçeğini onamaktadır. Ancak kamuya yönelik açıklamalarında, kendilerine ve gelişen teknolojiye güvenmemizi istiyorlar. Son çare bulununcaya dek, düşük doz yararlı radyasyon ile direnç kazanmaya bakmamızı salık veriyorlar. İşte düşük doz radyasyonun yararı: İnsan neslini, kaçınılmaz olarak açık kalacağı yüksek doz zararlı radyasyona karşı koruyacak olan enzimleri geliştirmesinde yardımcı olmak! Hayır, teşekkür ederim!

Bu kandırmacaya verilecek olan bilimsel yanıtla sağduyusal yanıtın birbirinden çok farklı olduğunu sanmıyorum. O nedenle yazımı, sağduyusal yanıtı bence en güzel biçimlendirmiş olan sayın **Orhan Bursalı**'nın, 26 Aralık 1992 tarihli *Cumhuriyet Bilim Teknik*'deki satırlarıyla noktalıyorum:

"Radyasyon dozunun ne kadarının nasıl etkilediği konusunda 'serdedilen' bütün değerler ortalama değerlerdir ve bir insan prototipi için geçerlidir. Ama her insan için radyasyondan etkilenme eşiği farklıdır. Binbir kimyasala, çevre kirliliğine, zararlılara maruz kalmakta olan insanda kanser oluşumu için 'bardağı hangi damlanın taşıracağını' kimse bilemez. Radyasyon burada tartışmasız 'taşıran' damladır."

"insanlığın ortak orospusu"

ALTIN

senih özay

Bir Zen ustası yanında öğrencileri ile birlikte gezinirken tilkiden kaçan bir tavşanı gösterir ve şöyle der:
"Eski bir hikayeye göre tavşanlar tilkilerden daha hızlı koşarlar.
Hayır, diye itiraz eder öğrenci.
"Tilkiler daha hızlı koşarlar".
Ama tavşan tilkiden kurtulacak, der bu kez usta.
"Bundan nasıl bu kadar emin oluyorsunuz" diye sorar öğrenci.
"Çünkü tilki sabah kahvaltısı için, tavşan ise yaşamı için koşuyor."

Havran'dan, Bergama'dan başlayıp Eskişehir'den Artvin'e kadar Türkiye'nin 600'e yakın yerinde, yabancı şirketlerin, Siyanürlü altın arama girişimlerine karşı mücadele yürüten, Çevre Hareketi Avukatlarından Senih Özay ülkemizin doğasını, insanını, parasını, pulunu talan etmeye gelen Eurogold'ların, Cominco'ların bu heveslerine karşı dünya dostları için bir başucu kitabı hazırladı.
Artvin'den İzmir'e tüm doğaseverlere, emperyalist sevmezlere..
SOS AKDENİZ Yayınları arasından ÇIKTI!
İsteme Adresi: PK 53, Konak, 35252,İzmir,
Tel: (0232) 422 52 40
Faks: 224 11 41

Yediye ve onüçe bölünme (yanıt)

Ali NESİN

İkiye bölünme: Bir sayının (1) ikiye (tam olarak) bölünüp bölünmediğini anlamak oldukça kolaydır. Eğer sayının son rakamı ikiye bölünüyorsa, yani sayı 0, 2, 4, 6, 8 rakamlarından biriyle bitiyorsa, o zaman o sayı ikiye bölünür. Örneğin 121 ikiye bölünemez, öte yandan 124 ikiye bölünür.

İlkokul çocuklarının bile bildiği bu kuralı kanıtlayalım. Herhangi bir x sayısı ele alalım. x'in ikiye bölünüp bölünmediğini anlamak istiyorum. Tek basamaklı (0 da olabilir) öyle bir b sayısı vardır ki, belli bir a sayısı için, x'i $10a+b$ biçiminde yazabiliriz, yani

$$x = 10a+b$$

eşitliği geçerlidir. Örneğin,

25	=	2. 10+5;	a=2;	b=5
256	=	25. 10+6;	a=25	b=6
2561	=	256. 10+1;	a=256;	b=1

$x = 10a+b$ olduğundan ve 10 ikiye bölündüğünden, x'in ikiye bölünmesi için yeterli ve gerekli koşul b'nin ikiye bölünmesidir, yani b'nin 0, 2, 4, 6, 8 sayılarından biri olmasıdır. Ve b elbette x'in son rakamıdır...

Beşe bölünme: Bir sayının beşe bölünmesi için son rakamının ya 0 ya 5 olması gerekir. Bunu da herkes bilir.

Bu kuralın da kanıtı yukardaki gibidir: Sayımızı $10a+b$ olarak yazalım. Burda b, tek basamaklı bir sayıdır. 10 beşe bölündüğünden, sayımızın beşe bölünmesi için b'nin de beşe bölünmesi gerekmektedir, yani b ya 0 ya da 5 olmalıdır.

Dörde bölünme: Bir sayının dörde bölünüp bölünmediğini anlamak için son iki basamağa bakılır. Eğer son iki basamağı oluşturan sayı dörde bölünüyorsa o zaman sayımız da dörde bölünür. Örneğin 34527672 sayısı dörde bölünür, çünkü 72 dörde bölünür.

Neden bu böyledir? Yani neden bu kural geçerlidir? Kanıtlayalım. Tam sayımıza x diyelim. x'in dörde bölünüp bölünmediğini anlamak istiyorum. En fazla iki basamaklı öyle bir b sayısı vardır ki, belli bir a sayısı için,

$$x = 100a+b$$

eşitliği geçerlidir. Örneğin,

26	=	100. 0+ 26;	a=0;	b=26
548	=	100. 5+ 48;	a=5;	b=48
5400	=	100. 54+ 0	a=5	b=0
42543	=	100. 425+43	a=5;	b=43

100 dörde bölündüğünden ve $x=100a+b$ olduğundan, x'in dörde bölünebilmesi için gerekli ve yeterli koşul, b'nin dörde bölünmesidir. Ve elbette b sayısı, x'in son iki basamağındaki rakamlardan oluşur. Yukardaki örneklerden yalnızca ikincisi ve üçüncüsü (yani 548 ve 5400) dörde bölünür.

Sekize ve onaltıya bölünme: Bir sayının sekize bölünüp bölünmediğini anlamak için son üç rakama bakılır. Eğer son üç rakamın oluşturduğu sayı sekize bölünüyorsa, sayı da sekize bölünür. Örneğin 34527816 sayısı dörde bölünür, çünkü 816 sekize bölünür.

Bu kuralın neden geçerli olduğunu okur anlamıştır sanırım: 1000'in sekize tam olarak bölünmesinden kaynaklanır.

Bir sayının onaltıya bölünüp bölünmediğini anlamak için son dört rakama bakılır. Eğer son dört rakamın oluşturduğu sayı onaltıya bölünüyorsa sayı da onaltıya bölünür. Örneğin 34521632 sayısı onaltıya bölünür, çünkü 1632 onaltıya bölünür.

Üçe, dokuza ve onbire bölünme: Bir sayının üçe bölünüp bölünmediğini anlamak için rakamlarının toplamının üçe bölünmesi gerekir. Bu da bilinen bir kuraldır. Örneğin 76821 üçe bölünür, çünkü,

7+6+8+2+1=24

sayısı üçe bölünür.

Bir sayının dokuza bölünüp bölünmediğini anlamak için rakamlarının toplamının dokuza bölünmesi gerekir. Örneğin 768213 dokuza bölünür, çünkü,

7+6+8+2+1+3=27

sayısı dokuza bölünür.

Bir sayının onbire bölünüp bölünmediğini anlamak için de bir kural vardır. Bir örnekle açıklayayım. Diyelim 728279618 sayısının onbire bölünüp bölünmediğini anlamak istiyoruz. Bu sayının rakamlarını bir toplayıp bir çıkarıyoruz:

7-2+8-2+7-9+6-1+8= 22

buluruz. Bu elde ettiğimiz sayı onbire bölündüğünden, 729279618 sayısı da onbire bölünür.

Üçe, dokuza ve onbire bölünme kurallarının neden geçerli olduklarını *Matematik ve Oyun* adlı kitabımın *Üçe, Dokuza ve Onbire Bölünebilme* başlıklı yazısında anlatmıştım.

Yediye ve Onüçe Bölünme: Yediye ve onüçe bölünme kuralları biraz daha az bilinir. Bu yazıda bu kuralları göreceğiz.

Aslında yediye ve onüçe bölünebilme kuralları aynıdır. Bir örnekle açıklayayım. 581976024 sayısını ele alalım. Bu sayı yediye/onüçe bölünür mü? Bu soruyu yanıtlamak için aşağıdaki işlemi yapalım:

581-976+024

Eğer çıkan sonuç yediye/onüçe bölünüyorsa, 581976024 sayısı da yediye/onüçe bölünür. İşlemi yapalım:

581-976+024= -371

Bulduğumuz -371 sayısı yediye bölünür (sonuç -53 çıkar) ama onüçe bölünmez. Demek ki, 581976024 sayısı yediye bölünür ama onüçe bölünemez.

Yediye ve onüçe bölünme kuralının neden doğru olduklarının gösterelim.

Nedenin püf noktası

$10^3+1 = 7\times143 = 13\times77$

eşitliklerindedir. Bu eşitlikler gibi aşağıdaki eşitlikler de geçerlidir:

10^3+1	=	7x143	=	13x77
10^6-1	=	7x142857	=	13x76923
10^9+1	=	7x142857143	=	13x76923077
$10^{12}-1$	=	7x142857142857	=	13x76923076923

Görüldüğü gibi, 10^{3n} biçiminde yazılan sayılar yediye ve onüçe bölünebilmeleri için ya bir eksik ya bir fazlalar. Bu sayılardan 1 çıkarırsak ya da 1 eklersek hem yediye hem de onüçe bölünecekler. Daha doğrusu eğer n tekse $10^{3n}+1$, eğer n çiftse $10^{3n}-1$ yediye ve onüçe bölünür. (2)

Şimdi 581976024 sayısının (örneğin) neden yediye bölündüğünü şöyle gösterebiliriz:

$581976024 = (581\times10^9)+(976\times10^6)+(24\times10^3)$
$= \{581\times(10^9+1)\}+\{976\times(10^6-1)\}+\{24\times(10^3+1)\}-581+976-24$

Demek ki, 581976024'ün yediye/onüçe bölünebilmesi için

-581+976-24

sayısının yediye/onüçe bölünebilmesi gerekir, çünkü,

$581\times10^9+1)$, $976\times(10^6-1)$, $24\times(10^3+1)$

sayılarının herbiri yediye/onüçe bölünür.

KAZANANLAR

Soruyu on yanıt geldi. Bunlardan altısı doğru (en azından doğru kanıtın nasıl olması gerektiğini anlamışlar), geri kalan üçü ya eksik ya yanlış. Doğru yanıt verenlerin adları şöyle: **Sait Arasan, Oğuz Atay, Volkan Dilber, Serkan Erdamar, Tanju Ertunç, Ekrem Öztop, Nami Yıldırım**. Adları koyu harflerle dizilen beş okura istedikleri kitaplar gönderilecek.

H. F. adlı okurum kuralın neden geçerli olduğunu anlamış ama ne kanıt vermiş, ne de kanıtın nasıl olabileceğini göstermiş. Bu yüzden kuraya katılamadı.

D. A. adlı okurum, yazıda gösterdiğim kuralın dışında ve benim bilmediğim bir kural göstermiş, ama ne yazık ki kuralı salt yediye bölünebilme için geçerli, onüç için geçerli değil. D.A.'nın yediye bölünebilmeyle ilgili kuralını, izin vermemezlik etmezse, bu yazıları içerecek kitabıma alacağım.

DİPNOTLAR

1) Bu yazıda, "sayı" sözcüğünü -2, -1, 0, 1, 2 gibi sayılar için kullanacağız.
2) Bunun neden böyle olduğunu Matematik ve Oyun adlı kitabımın Üçe, Dokuza ve Onbire Bölünebilme başlıklı yazısında anlatmıştım

Hiç kısalmadan kısalan yol

Ali NESİN

İki metrelik bir yol, hiç uzayıp kısalmadan, bir metrelik bir yola dönüşebilir mi? Bu yazıda yanıtın evet olduğunu göreceğiz. İki metrelik bir yol, hepimizin gözleri önünde, bir santimetre bile kısalmadan, bir metrelik bir yola dönüşecek.

Her kenarı 1 metre olan aşağıdaki eşkenar üçgene bir gözatın.

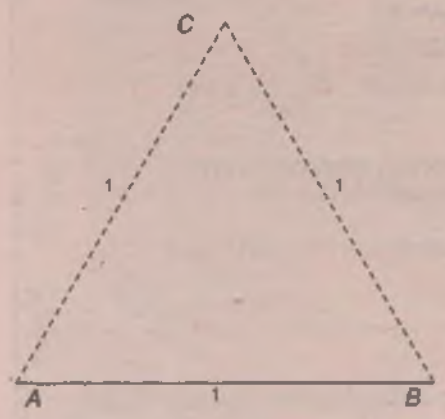

Bu üçgende A noktasıyla B noktası arasındaki uzaklık 1 metredir. Eğer A'dan B'ye gitmek için en kısa yol olan AB doğru parçasını seçecek olursak 1 metre yürürüz. Bunu aklımızda tutalım. Yazının sonunda bu uzaklığın aynı zamanda 2 metre olduğunu "kanıtlayacağım"! Bir yanlış yaparak elbet. Bu ay, okurdan bu yanlışı bulmasını istiyorum.

A'dan B'ye gitmek istiyoruz... Yukardaki gibi en kısa yolu seçeceğimize, üçgenin tepesine çıkarak, yani C'den dolaşarak gidelim. Yani önce dosdoğru C'ye gidelim, C'den de dosdoğru B'ye gidelim. Bu yolu seçtiğimizde yolumuz 2 metre olur, çünkü AC ve CB yolları birer metredir. Bu iki metrelik A-C-B yolu, hiç kısalmadan, bir metrelik A-B yolu olacak.

Şimdi A'dan B'ye gitmek için aşağıdaki zigzag yolu seçelim:

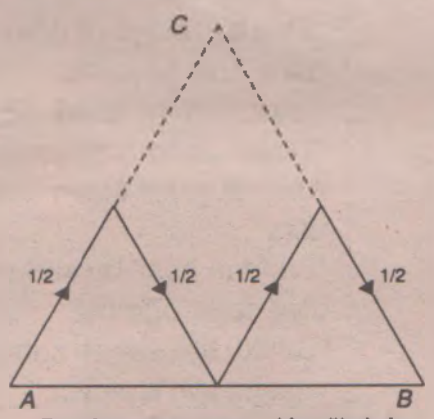

Dört kez yarım metre gideceğimizden, yolumuz gene 2 metre olur.

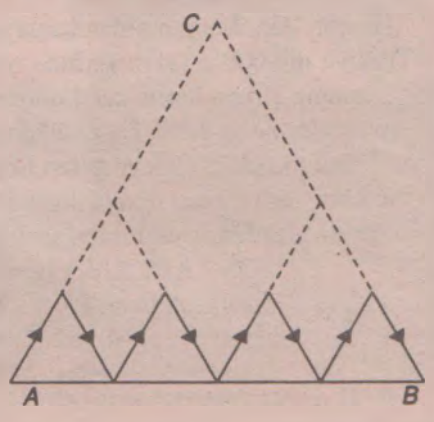

Ya yukardaki zigzagzigzag yolu izlersek?

Yukardaki yolu izlediğimizde de iki metre gideriz, çünkü sekiz kez 1/4 metre yol katetmek zorunda kalırız.

Aşağıdaki yola bakalım:

Bu yol da 2 metre, çünkü 16 kez 1/8 metre gidiyoruz.

Görüldüğü gibi yukardaki kırık yolların herbiri 2 metre.

Yollar gittikçe daha çok AB doğru parçasına yaklaşıyor, ama uzunlukları sabit (2 metre) kalıyor...

Yukarda yaptığımızı sonsuza dek sürdürebiliriz, yani kırık yolların sonsuzda limitini alabiliriz. Kırık yollar sonsuzda AB doğru parçası olur. Matematiksel bir deyişle kırık yollar AB doğru parçasına yakınsar. Ama kırık yolların uzunluğu hep iki metredir. Herbirinin uzunluğu iki metre olan yollar, nasıl olur da uzunluğu 1 metre olan bir yola yakınsayabilir? Yoksa 1, 2'ye mi eşittir? Değilse, iki metrelik bir yol, nasıl oldu da hiç kısalmadan bir metrelik bir yola dönüştü?

Burda neler olup bittiğini (hepimizin anlayabileceği bir dilde) açıklayabilir misiniz?

Doğru yanıtı bulanlar bulanlar arasında çekilecek kurada kazanan 5 kişiye "Matematik ve Oyun", "Matematik ve Korku", "Önermeler Mantığı" ve "Matematik ve Doğa" adlı kitaplarımdan biri armağan edilecektir.

Yanıtlar 20 Şubat tarihine kadar "Bilim ve Ütopya, Ödüllü Matematik Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy / İstanbul" adresine ulaşmalıdır. Yanıtlar ve kazananlar Bilim ve Ütopya'nın Mart 1996 tarihli sayısında yayımlanacaktır.

Augustin-Louis Cauchy

Prof. Dr. Şafak ALPAY

Tarihçiler 19. yüzyılı matematiğin özen ve titizlik çağı olarak anıyorlar. **Newton** ve **Leibniz** tarafından yaratılan Türev ve Integral Hesap (veya kısaca Calculus) izleyen 150 yıl boyunca öylesine hızlı gelişti ki, daha yavaş gelişmesi doğal olan mantıksal temel ve kuramsal yapı, bu hızı yakalayamadı. Bugün de uygulama alanı bulan matematik dallarında aynı olguyu izlemek olası. Kuşkusuz kanıta gereksinim duyuluyordu. Ancak sezgisel doğruların açıklanmasından öteye geçmeyen kimi kanıtlar her zaman kusursuz ve tam değildir. Örneğin gerçel değişkenli, gerçel değerli fonksiyonların ele alındığı Calculus'te ve özellikle de

$$a_0+a_1(x-x_0)+a_2(x-x_0)^2+\ldots+a_n(x-x_0)^n+\ldots$$

şeklinde betimlenen kuvvet serileri ile çalışılırken yapılan işlemlerin yasal olup olmadıkları düşünülmüyordu. Uygulamalarda elde edilen olağanüstü başarı, yapılan işlerin geçekliliği için yeterli ölçüt kabul ediliyordu. Eleştiriler yeni bir bakış açısını zorunlu kıldı ve giderek yerleşen özen, sonuçta önce Calculus'ün, çağın sonuna doğru da geometrinin yeniden kurulmasına yol açmıştır denebilir.

Calculus'ü sağlam kuramsal temeller üzerine oturtma girişimi daha 1727'de **Lagrange** (1736-1813) tarafından başlatılmıştı. **Lagrange, Brook Taylor** tarafından ileri sürülen kuvvet serileri yaklaşımını benimsemiş ve her fonksiyonun

$$f(x+h)-f(x)=ph+q(h^2/2!)+r(h^3/3!)+\ldots \quad (*)$$

gibi kuvvet serisi açılımı olduğunu varsayarak işe başlamıştı. (*) gösterimindeki p, q, r, ..., x değişkeninin fonksiyonlarıdırlar ve f'nin kendisinden elde ediliyorlardı. Yukarıdaki (*) gösteriminden elde edilen

$$[f(x+h)-f(x)]/h=p+V$$

eşitliğinde V geriye kalan terimlerin toplamını gösteriyordu. h sıfıra yaklaşırken, V de sıfıra yaklaşıyordu. **Lagrange**'ın yaklaşımındaki temel öğe f'in türevi olarak, (*) ifadesinde h'ın katsayısı olan p'yi almasıdır. Benzer şekilde f'in ikinci türevi olarak $h^2/2!$'in katsayısı, üçüncü türevi olarak $h^3/3!$'in katsayısı alınıyordu. **Lagrange** bu yaklaşımın Calculus'ü sonsuz küçükler, limit ve ne olduğu pek anlaşılamayan bir sürü kavramdan kurtaracağını ve Calculus'ün kuramının sonlu nesnelerin cebirsel incelenmesi ile kurulabileceğini ileri sürüyordu. Başlangıçta beğeni gören sav giderek eleştirilmeye başlandı. Çünkü kuvvet serileri de limit kavramına bağlı idiler ve bir fonksiyonun kuvvet serisi olarak yazılabilmesi için sonsuz kez türevlenebilir olması gerektiği anlaşılmıştı. Başka bir deyimle kuvvet serileri türevleri değil, türevler kuvvet serilerini bekliyorlardı. Üstelik kuvvet serileri bir fonksiyonu tek bir biçimde de belirlemiyorlardı. Örneğin;

$$f(x)=e^{-1/x^2},\ f(0)=0 \text{ ve } g(x)=e^{-x^2}+e^{-1/x^2},\ g(0)=0$$

fonksiyonları çok farklı olmalarına karşın x=0 noktasında aynı kuvvet serisine sahiptirler.

Halbuki gerekli kavram **D'Alembert**'in (1717-1783) geliştirdiği limit kavramı idi. Bununla yola çıkan **Cauchy**, hidrodinamik, elastisite, kısmi türevsel denklemler ve karmaşık fonksiyonlara yaptığı katkıların yanı sıra Calculus'ü yapı taşlarının aritmetik ve cebir olduğu yeni bir kuramsal yapıya kavuşturdu.

Augustin-Louis Cauchy

CAUCHY VE AKADEMİK ETİK

1805'de Paris'teki ünlü Politeknik'e giren **Cauchy** bir süre inşaat mühendisi olarak çalıştı. Bu sırada determinant ile yaptığı başarılı çalışmalar ve uygulamaları dikkat çekmişti. 1813'de hoca olarak girdiği Politeknik'te 1816'da profesör oldu. Aynı yıl bir akışkan yüzeyindeki dalgaların hareketini inceleyen çalışması ile Fransız Akademisinin ödülünü aldı. Ancak hak ettiği akademi üyeliğine üyelerin seçimi ile değil de kral fermanı ile atanmış olması onun, kısa süreli de olsa, saygınlık yitirmesine neden olmuştur. Örneğini gördüğümüz akademik etiğin bugün evrensel kabul görmüş olmasına karşın ülkemizde kimi zaman gözardı edilebiliyor olması hepimiz için yüz kızartıcıdır. **Kral Charles X**'a sadık olan **Cauchy** 1830'da tahtı ele geçiren **Louis-Philippe**'e bağlılık yemini etmemiş ve öğretici olmaktan çok hoşlandığı halde Fransa'yı terk ederek Turin ve Prag'da çalışmıştı. Bu sadakat Paris'e dönüşünde onun Politeknik'teki görevini geri almasına engel olmuş, bu işini ancak böylesine yeminlerin 1848'de kaldırılışından sonra geri alabilmiştir. Böylesi bir ayrıntıya giriş nedenim üniversitelerde bilimsel, idari ve mali özerkliğin tarih ve gündelik yaşamın zorunlu kıldığı bir gereksinim olduğunu örneklemek içindi. Üstelik, ortalama 1.5 yılda hükümetlerin değiştiği ve öğretim üyelerinden bir kısım öğrenciyi selamlamalarını bekleyen politikacıların olduğu ülkemizde böylesi önlemler çok daha yaşamsaldır sanıyorum.

Ekim ve Kasım aylarında ele aldığımız **Euler** gibi **Cauchy** de üretken bir araştırmacı idi. 789 basılı çalışmasının yanı sıra birbirinden önemli 8 kitap yazmıştı. 19. yüzyılın özen çağı olarak anılmasının nedeni özellikle **Cauchy**'nin özenli bir yazar olmasına bağlanır. Çağdaşı **Gauss** da onun kadar özenli ve dikkatli bir yazardı ama **Gauss** ürettiklerini yazmak için acele etmezdi. Diğer bir neden de **Gauss**'un öğretmenlikten hoşlanmamasına karşın **Cauchy**'nin üstün pedagojik gelenekleri olan Politeknik'te çalışmış olması ve bu kurumun geleneklerine bağlı olarak yazdığı üstün nitelikli kitaplardır denebilir. Üretken bir araştırmacı olan **Cauchy** kendi araştırmalarını yayınlamak için 1826-1835 yılları arasında özel bir dergi çıkartmıştı. Bu dergi Fransız Akademisinin 1835'de çıkartmağa başladığı haftalık *Comptes Rendus* dergisinin yayınlanmasına kadar devam etmiştir. Akademi, **Cauchy**'nin çalışmalarının basım giderlerini katlayarak artırması karşısında yayınlanacak araştırmaları dört sayfa ile (bu kural bugün de geçerlidir) kısıtlamak zorunda kalmıştı.

Türev ve Integral hesap bugün lise ve üniversitelerde okutuluyor. Şaşılası şey, bu kavramların büyük bir kısmının **Cauchy**'nin *Cours d'Analyse* (1821), *Resumedes lecons sur le Calcul Infinitesmall* (1823), *Lecons sur le Calcul differentiel* (1829) adlı kitaplarında ele aldığı biçimiyle yapılmasıdır. Özellikle sürekli fonksiyonlar onun katkısıdır. Karmaşık fonksiyonlara yaptığı katkılar burada ele alınmamalı ama Calculus'e yaptığı katkılar bu konuyu problem çözmeye yarayan bir takım teknik ve hilelerden kurtararak kesin tanım ve teoremlere sahip bir kuruma dönüştürmüştür.

Matematik Vakfı kuruldu

Ankara'da matematiğin gelişmesine katkıda bulunmak amacı ile vakıf kuruldu. Vakfın yapacağı ilk işler türev ve integral hesap konusunda yazılmış en iyi kitaplardan biri olan **Spivak**'ın *Calculus* kitabının Türkçesi ile yüksek lisans öğrencilerinin temel başvuru kitabı olacak **Tosun Terzioğlu**'nun *Fonksiyonel Analizin Yöntemleri* adlı yapıtının basımı olacak. Vakfın diğer bir işlevi de araştırmacıların gereksinim duyabilecekleri matematik kitaplarını sağlamak olacak. Bu olanaktan yararlanmak isteyen araştırmacıların istedikleri kitap ile ilgili bilgileri eksiksiz olarak "Matematik Vakfı ODTÜ, Ankara" adresine göndermeleri gerekiyor.

Türkiye'nin ilk kadın felsefecilerinden Prof. Dr. Bedia Akarsu

'Kimliğim mi; biraz Beethoven, biraz Ataç...'

Söyleşi:
Firdevs GÜMÜŞOĞLU

1920'li yıllar. İstanbul'da "sıradan" bir ailenin bütün bireyleri biraraya gelmiş. Büyükanne, anne, teyzeler ve çocukları evde kıraat yapıyorlar. Her gece olduğu gibi. O geceki okumayı yapacak olan büyük ağabey. Yüksek sesle, kitaba yaşam veriyor. Yanıbaşındaki küçük kız okuma yazma bilmediği halde heyecanla satırları takip ediyor. İşte o gece küçük kızın hayalinde bir sahne beliriyor. Zincire vurulmuş bir adam ve zehir içiyor. Biraz büyüdüğünde ağabeyine soruyor, o kitap hangisiydi diye. Bir türlü aklına başka ayrıntı gelmediği için, ağabey de anımsayamıyor. Küçük kız, okuduğu her kitapta zincire vurulu adamı bulmayı umut ediyor. Her gün bir kitap bitiriyor. O yıllarda, Milli Eğitim Bakanlığı'nın her hafta yayınladığı "büyük adamlar" adlı küçük boyutlu kitap dizilerini sabırsızlıkla bekliyor. Böylece, romanda mı öyküde mi olduğunu bilmediği zincire vurulu adamla karşılaşmayı umuyor. Yine bir gün eline bir çeviri kitap geçiyor. **Platon**'un Phaidon diyaloğu. Kitabın bir felsefe kitabı olduğunu bilmeden okuyor, hatta anlayıp anlamadığını bilmeden. Fakat kitabın sonuna doğru bir fark ediyor ki, ağabeyinin okuduğu bölüm. Zehiri içen zincirli adam, **Sokrates**. Çocukken merakla aradığı kitap karşısındadır. İşte; büyük ağabey o diyaloğu okumuştur, 1920 sonlarında. Ailenin en yaşlısından, okuma yazma bilmeyen küçük bireyine kadar bütün ailenin toplandığı kıraat saatlerinde.

Bu okuma serüveni sonucu, küçük kız başka "büyük adamlar"la da tanışır. Ononbir yaşlarında okulda onun üstlendiği ev ödevinin konusu **Beethoven**'ın yaşamıdır. Ansiklopedi ve diğer kitaplardan öğrendiği gerçek onun küçücük yüreğini isyanla doldurur. Müziğini çok sevdiği **Beethoven** işitme engellidir. Büyükannesinin sık sık yinelediği "Allah büyüktür, allah herkesi düşünür" sözlerine karşı, "o halde neden babam öldü, ben ne yapım ki allaha" sorusu bir iç konuşma olarak kafasında dolanır durur. **Beethoven**'ın duymamasını ikinci büyük haksızlık olarak algılar. Ve iç konuşma, yerini açık sorgulamaya bırakır. "Büyükanne o allah iyiydi de, niye sağır etti **Beethoven**'ı" diye soruverir. Büyükannenin tepkisi "tövbe yarabbim ne olacak bu kızın hali" biçiminde olur. O küçücük kız, bugünün emekli felsefe profesörü **Bedia Akarsu**'dur.

Prof. Dr. **Bedia Akarsu**, Türkiye aydınlanmasını soluyarak büyüyen bir kuşağın tüm özelliklerini taşıyor. Sıcacık bakan gözlerinde, çocukluğunun bağımsızlık ve özgüven simgesi sayılan; Sümerbank, Etibank gibi kuruluşlar ile KİT'lerin satılmasından söz ettiğimizde şimşekler çakıyor. "Satmak ne demek yağmaladılar! İnanmazsiniz içim sızlıyor" diyor. O, bu kuruluşları bağımsızlığın temeli olarak görüyor. Televizyonda demiryollarını "komünistlik" olarak tanımlayan **Özal**'a, Onuncu Yıl marşındaki şu dizelerle yanıt veriyor: "Demir ağlarla ördük/Anayurdu dört baştan"

Bedia Akarsu; Türkiye'de aydınlanmacı bir eğitim seferberliği başlatılmasını zorunlu görüyor. Yabancı dille eğitimin ancak sömürgelerde yapıldığını söylüyor. Yabancı dil öğretmeyle, yabancı dilde eğitimin farklı olduğunu düşünüyor.

SANATÇI AİLENİN FELSEFECİ KIZI

Bedia Akarsu'nun ailesi, anne tarafından sanatçılarla dolu. Büyükbabası, Osmanlı imparatorluğunda Avrupa'ya ilk kez okumaya gönderilen 17 "efendi"den birisi. Mühendishane-i Berri Hümayun'dan mezun. Tezhip ustası ve ressam. Onun babası ve büyükbabası ise hattat. O da ünlü kadın şair, **Fitnat Hanım**'ın oğlu.

Babası da Mühendishane'den mezun. Orası Topçu Mektebi olunca, bir süre subay olarak matematik öğretmenliği de yapar. Trablusgarp harbi, Balkan savaşı, Çanakkale Savaşı'ında **Atatürk**'le birlikte savaşır. Ardından da Kurtuluş Savaşı'na katılır. Anadolu'ya İstanbul'dan silah ve insan kaçıran Mim grubu içinde yer alır. Daha 1920 başlarında, eşine "göreceksin yakında cumhuriyet ilan edilecek" der. Ne yazık cumhuriyeti göremez. Otuzaltı yaşında hastalanır ve bir savaştan diğerine koşan bu genç insan yitirilir.

Bedia Akarsu'nun annesi de tipik bir cumhuriyet kadını. 1921'de doğan **Bedia Akarsu**, ne büyükannesini ne de annesini çarşaflı görmez. Cumhuriyetle birlikte annesi, teyzeleri şapka giyinirler. Annesi, üç çocuğunun iyi eğitim görmelerini, okumalarını ister. Desteğini hep sürdürür. Okumayı çok seven bu cumhuriyet kadını, küçük kızının ilkokula başladığı yıl açılan Millet Mektebi'ne başlar. Başarıyla bitirir.

Bedia Akarsu'nun kızkardeşi de genç yaşta yitirdiğimiz ünlü seramik sanatçısı **Mediha Akarsu**. İlk kez seramikten heykel yaptığı için eleştirilir "Seramikten heykel yapılır mı?" diye. Oysa başkaları da, sonradan onun açtığı yoldan gidecektir.

Bedia Akarsu'nun "bir baba gibiydi benim için" diye tanımladığı eniştesi ressam **Sami Yetik**. Sanatçı ailenin felsefeci kızı!

Bedia Akarsu,10 Kasım 1995'te İÜ Rektörlüğü'nün ilk kez verdiği Atatürk Ödülü'nün sahibi. İÜ Felsefe Bölüm Başkanlığı'ndan emekli.

Arkadaşımız Firdevs Gümüşoğlu Prof. Dr. Bedia Akarsu ile.

KİT'LER SATILINCA YÜREĞİM SIZLADI

- 1928'de ilkokula başladınız. Cumhuriyet devrimlerini yaşadınız. O yıllara dönerek, küçük bir çocuğun gözüyle devrimleri ve eğitim anlayışını anlatabilir misiniz?

- Çapa ilkokulunda okudum. İlkokulun hemen yanında kız muallim mektebi var. Son sınıf öğrencileri bizim üzerimizde o zamanın deyimiyle tatbikat yaparlardı. İnanır mısınız ben üniversiteye geldim, hatta üniversiteye geldikten yirmi yıl sonra bile, aynı testlerin uygulandığını gördüm. Şimdi uygulanmıyor, hiçbiri yapılmıyor. Bizim üzerimizde testler uygularlardı. Kocaman kağıtlar, levhalar hazırlarlardı. Bize soru sorar, cevap isterlerdi. Yazılı veya sözlü. Biz "ahlakımızı, zekamızı ölçüyorlar" diyorduk o yaşlarda. Düşünün bunlar 1920'lerde 30'larda oluyor. Ablalar ve abiler gelirler, bizlerle ilgilenirlerdi. Hocalarımız da tam cumhuriyet delisi. Zaten evde benim kulağım Mustafa Kemal'le ve Kurtuluş Savaşının birtakım anılarıyla doluydu. Babam erken ölmüş, annemden dinliyordum. Babam Kurtuluş Savaşı'nda Mim grubunda çalışmış. Mim grubunun başında **Kemal Paşa (Koçer)** varmış. Kendisi akrabamızdır. Mim grubu, Anadolu'ya insan ve silah kaçırmış, İngilizlerin elindeki silahları bile geceyarıları kayıklarla, filikalarla kaçırmışlar. O yüzden de hastalanmış. Zaten bütün ömrü savaşlarda geçmiş. Bizim kuşak bunları dinleyerek büyüdü. O zamanlar yerli malı haftaları yapılırdı. Yerli malı kullan denirdi. Galiba şu sıralarda yerli malı haftası içindeyiz.

- Evet. "Yerli malı kullan" ifadesinin önemi neydi o dönem?

- Övünüyorduk o zaman. Çantalarımız, önlüklerimiz, beyaz yakalarımız, ayakkabılarımız, ne alsak Sümerbank'tı. Sümerbank satışa çıkarıldığı zaman, KİT'ler, yüreğim sızladı. Hâlâ da sızlıyor! Çünkü bizim için bir simge olmuştu, Etibank ve Sümerbank. Birisi maden, öteki tekstil. Ve gerçekten Cumhuriyetin simgesidir bunlar. Bunlara el sürülemez, bana kalırsa. Ama ne yazık ki onlar da satışa çıkarıldı. Satılığa çıkarılmadılar, yağmalandılar bana sorarsanız. Haraç mezat satılığa çıkarıldılar. Ben kurulan fabrikalarımızın sevincini, sevincimizi hatırlıyorum. Bütün bunlar bizim, için çok şey yapıyoruz demekti. Onuncu yıl marşını göğsümü kabara kabara söylediğimi hatırlıyorum, hâlâ da söylerken çocukluğumun o günlerini hatırlarım.

Bugün Atatürkçülük bile çok kötü bir duruma düşürüldü. 10 Kasım'larda Cumhuriyet Bayramlarında televizyonda bir Atatürk, bir bayrak resmi. Ne kadar rahatsız oluyorum bilemezsiniz. Bu **Atatürk**'ten soğutmadır insanları. 10 Kasım'da hâlâ ağlarlar. Yıllar sonra arkadan ağlanmaz. Gerçi bugünlerde ağlanacak haldeyiz ama, **Atatürk** öldü diye değil. **Atatürk**'ün yolundan gidilmiyor, bu hale geldik diye ağlasınlar, ona diyeceğim yok.

Çıkıyor adamlar "parmakları kalem gibiydi, saçları şöyle sarıydı, şöyle yakışıklıydı". "**Atatürk**'ü çok seviyorum" diyenlere açıkçası kızıyorum. Yahu sevmeyin de anlayın! Ne demek sevmek. Büyük adam sevilmez, anlaşılır, büyük adama saygı duyulur. Sonra eleştiri yapanlar, hiçbiri okumuyor **Atatürk**'ü. Nutku okuyan yok. Oysa o Nutuk, ben her okuyuşta yeni bir şey keşfediyorum.

KİMLİK SORUNU

- 1920'ler ve 30'larda tümüyle başka bir hava yaratılmıştı. Yabancı hayranlığı, Tanzimat'ta yani Osmanlı'da bırakılmış, bunun yerine halka ve kendi kaynaklarına güven hakim kılınmaya çalışılmıştı.

- Gerçekten kendine güvenmişti insanlar. Atatürk'ün büyük yanı da buradadır. Halktaki potansiyeli, gizil gücü sezmişti. Büyük insanın tanımı da bir bakıma budur. Gizil gücü sezen, onu yürüten insan. Halka iyi şey verirseniz iyiyi hemen alır,

İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyeleri Sendikası Yönetim Kurulu (Kasım 1969) Soldan sağa: Burhan Aytuğ, Aydın Aybay, Aytekin Ataay, Bedia Akarsu, Ümit Doğanay, Kemal Bulutoğlu

ama devamlı kötüyü verirseniz ona ne diyebilirsiniz ki.

- Halka güven vardı diyebilir miyiz?

- Elbette. Halkımızda müthiş bir gizil güç var. Gerçekten. O zamanlar, halk memnundu her konuda. Halkın tam desteği vardı. **Atatürk** diktatörlük uyguladı deniyor, buna gerek yoktu ki. Annemin kuşağı.. Ben annemi çarşafla hiç hatırlamıyorum. Çünkü hemen değiştirmiş, hemen açılmış. Şapka giymiş. Millet Mektepleri açılınca annem, orayı bitirmiş. Geçen gün belgesini buldum. 1929'da mezun olmuş. Yani ben birinci sınıfa giderken o Millet Mektebi'ne gidiyormuş. Zaten annem okuma meraklısıydı, çok okurdu. Bizim evde çok okunurdu. Her akşam kıraat yapılırdı bizim evde.

Bugünkü eğitim sistemi çok yanlış, tamamen ezbere dayalı. Bize ezberletmez, düşündürürlerdi. Daha ilkokuldayken bize ödev verirlerdi, ama bugünkü gibi saçma sapan ödevler değil. Benim bir ödevim de **Beethoven**'ın yaşam öyküsüydü. Yaşam öykülerini seviyorum ya. Bunu ben mi aldım, hocam mı verdi, bilmiyorum. Ya dört, ya beşteydim.

Şimdi bir kimlik merakı var herkeste, kimlik arıyorlar. Hepimizin bir kimliği var elbette, aramaya gerek yok. Nedir benim kimliğim diye sorarsanız: biraz **Beethoven**, biraz **Balzac**, biraz **Yakup Kadri**, biraz **Dostoyevski**, biraz **Ataç**, **Atatürk**.. Ne bileyim yığınla sayayım size. Evrensel yani.

Aileler çocukları okumuyor diye şikayet ediyorlar, kendileri okuyor mu acaba. Gazete kupon için giriyor evlere. Bunlar yoktu bizim gençliğimizde. Benim ailem sıradan bir aileydi, herkesinki gibi. Akşamları kıraat yapılıyordu, şimdi kaç kişi bunu yapıyor çok merak ediyorum.

Bilgisayara karşı değilim, hele çocuklar için. Ama okumayı bırakmamalı. Çünkü bir insanın kafasını yapan dildir. Akıl dilden başka birşey değil zaten. Ama bugün dilimiz ne kadar bozuldu. Çocukluğumda dile önem veriliyordu. Daha ben ortaokuldayken öztürkçeye geçildi. Gerçi çok yavaş yavaş geçildi. Yazı devrimiyle dil devrimi o bakımdan birbirinden çok farklı. Yazı devrimi kısa bir sürede derhal uygulandı. Ama dil devrimi sekiz on yıl sürdü.

Atatürk Devrimi, Aydınlanma devrimidir düpedüz. **Atatürk**'ün aydınlanma felsefesini çok iyi bildiği, okuduğu kitaplardan, söylediklerinden belli. Medeni Bilgiler'deki tanımların çoğu, **Rousseau**'dan, **Voltaire**'den. Hatta dil bakımından **Humboldt**'u okumuş mu diye düşündüm, **Humboldt** üzerinde çalışırken. Bakıyorum bu fikirler **Atatürk**'te de var. Kültürle dilin bağlantısı olduğunu, dilin bir ulusu yapan en önemli bir unsur olduğunu. **Atatürk**'ün dile çok önem verişi dikkatimi çekti. Acaba hiç **Humboldt** okudu mu? Bilmiyorum. Galiba Almanca biliyormuş. Zaten bazı şeyleri merak edermiş, tarih konusunda örneğin. Dil yüzünden mi, tarihle ilgilendi; tarih yüzünden mi dile geçti.. Fakat bütün bunların çok evvelden düşünüldüğüne eminim.

ATATÜRK "MUCİZE" SÖZÜNÜ YASAKLAMIŞTI

Çocukken hatırladığım birşey de Kurtuluş Savaşı için "mucize" denmesiydi. Gerçekten de baktığımızda mucize gibi görülüyor, yoktan kağnıyla, çarıkla, hatta yalınayak savaş kazanılıyor. Karşıda koskocaman dünya devletleri. Ama mucize sözünü yasaklatmıştı **Atatürk** biliyor musunuz? Bir ara, bizim müdüre hanım devamlı **Atatürk**'ten ve Kurtuluş Savaşı'ndan söz eder, "mucize" derdi. Sonra kendi söyledi, **Mustafa Kemal** mucize denmesini istemiyor, artık kullanmayacağız bu lafı. Çünkü "mucize" deyince akıl dışı birşey kabul ediliyor. Allah bunu bize bahşetti, allah kurtardı gibi. Yine **Fatih Sultan Mehmet** İstanbul'u fethettiğinde - o zamanlar da yobazlar var- bu laflar söyleniyor, **Fatih** kılıcını kaldırıyor ve "bunun hakkını unutmayın" diyor! **Atatürk**, kılıç da demez, akıl der. Ben de "mucize" lafına karşıyım, aynı zamanda karizma lafına da karşıyım. Efendim **Atatürk**'ün karizması vardı deniyor. Karizma deyince, işin içine büyülü şeyler karışıyor.

MÜSLÜMANLIKTA REFORM YAPILAMAZ

Atatürk'ü dinde reform yapmadı diye eleştirirlerdi. Bir kere müslümanlıkta reform yapılamaz. Çünkü müsait değil. İkincisi, çok büyük bir devrim yaptı **Atatürk**. Dinin kendisinde değil, dini arındırarak yaptı. Laikliği getirmekle dini yobazların elinden kurtardı. Dikkat edin, **Atatürk** konuşmalarında hep hurafelere karşıyız der, hiçbir zaman dine karşıyız ya da inanca karşıyız demiyor. **Atatürk**'ün yaptığı laikliği getirmek oldu. Dini kaldırmadı. Yasak değildi. Camiye gidiyordu benim büyükannem arada sırada. Her zaman değil. Beni de götürüyordu.

- Müslümanlıkta reform yapılamaz dediniz. Biraz açar mısınız?

- **Luther** Hıristiyanlıkta reform yaptığında büyük bir yozlaşma vardı dinde. Söylediği yeniden İncil'e dönmekti. İncil kesinlikle dünya işine karışmaz. Devlete karışmaz, devletle ilgisi yok. Kilisesi vardır, teşkilatı vardır. Ama o teşkilat bozulmuştur, Luther, onun kaldırılmasını ister. İlk ortaya çıkışında kilise kaldırılsın ve İncil'e dönelim deniyordu. Bugün şeriatçılar öğrenmişler **Luther**'i. Bunların da istediği Kuran'a dönmek. Çünkü şeriat Kuran'ın içinde var. Dinde reform yapacağım diye Kuran'ın yarısını atabilir misiniz? Hayır atamazsınız. Kuran'da sık sık ayet var. Gelen ayetlerde hiçbir yerini değiştiremezsiniz deniyor. Nasıl değiştirirsin mirası, değiştiremezsin diyor. Onun için müslümanlıkta reform yapılamaz. Müslümanlığı olduğu gibi ya kabul edersin, ya da etmezsin. İkisinden biri. O zaman ne yapacaksın? **Atatürk**'ün yaptığını yapacaksın. Devrim orada işte. Zaten bizim insanımız hiçbir zaman şeriatı benimsememiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bile şeriat uygulanmamıştır tam anlamıyla. El kesme mi var, kadınları taşlama mı var. Hiçbir dönemde yok. Miras falan girmiş. Kaldı ki, Osmanlılar Tanzimattan sonra Mecelleyi bir hayli değiştirerek uygulamışlardı. Bir bakıma ileri bir adımdır, eskiye göre. Ama bu reform değildir. Ayrıca İslamiyette insanlar tanrının kulları, oysa Hıristiyanlıkta tanrının çocuklarıdır. Bu da önemli bir farktır. İslamiyet bunu kabul etmiyor tabi, cisimleştirmediği için.

Anadolu'da hâlâ şaman adetleri yürürlüktedir. Kaç göç de fazla yoktur, kasabalar ve şehirlerde olduğu gibi. Yani halkımız İslamiyetin yalnızca imanını, inanç tarafını almış aslında. Tanrıya inanıyor. Bizde hâlâ bir söz vardır "tanrıya kulun arasına girilmez" diye. Bu yüzden de İslamiyet'te aslında imam da yoktur. Halbuki Hıristiyanlıkta papaz giriyor işe. Sonuç olarak İslamiyet'te reform yapamazsınız, çünkü Kuran'ı değiştiremezsiniz. **Atatürk**'ün yaptığı gibi devlete karışamaz, eğitime karışamaz, hiçbir şeye karışamaz. O tamamen vicdan sorunudur.

GENÇ CUMHURİYETİN EĞİTİM ANLAYIŞI

- 30'lu, 40'lı yılların eğitim anlayışından söz edebilir misiniz biraz?

- **Atatürk** savaş sırasında bile eğitim şurasını toplamıştır. Bütün amacı ulusal eğitim, laik eğitimdir. Gelenek görenek eğitimi değil. Türkiye'ye düşünün ki, **Hindemith**'i getirtiyor. Dört defa gelmiş **Hindemith** 1935 ile 1937 arasında. Ve o her gelişinde rapor sunuyor. O raporlarla, **Karl Ebert** getiriliyor. Ankara'da konservatuar kuruluyor. O zamanlar **Cevat Dursunoğlu** talebe müfettişi, Berlin'de. **Furtwaengler**'le, ünlü orkestra şefi, onunla konuşuyor. Bakın kimlerle temas kuruluyor. Onlarla irtibat kurmak çok zordu o zamanlar. O, **Hindemith**'i tavsiye ediyor. **Hindemith** modern müziği yaratanlardan biri. Nazilere karşı.

1933'te Darülfünun'u kapıyorlar. **Atatürk**'e diyorlar ki, "burayı kapıyorsun ama kimi bulacaksın bunun yerine?". O da, "1928'den beri Avrupa'ya insan gönderiyoruz. Yüzlerce kişi gönderdik. Onlar doktora yapıp geliyorlar onları yerleştiririz" diyor. **Atatürk** onlara güveniyor. Bakın nasıl bir planlama yapılıyor. **Hitler**'in kovduğu ya da ona karşı olan ikiyüz Alman, hem de kalburüstü Alman geliyor.

Soldan sağa (Fazıl Hüsnü Dağlarca, Ceyhan Atıf Kansu, Macit Gökberk, Necati Cumalı, F. İz ve asistanı, Salah Birsel, S. Kudret Aksal, Bedia Akarsu, Tahsin Saraç (Şubat 1970)

Biz çok iyi eğitim gördük. İlkokuldan itibaren. Üniversiteye de geldik; von Aster, **Peters**, **Ritter** daha birçoklarının yanı sıra; Almanya'ya Fransa'ya eğitime gidip dönen, **Macit Gökberk**, **Takiyettin Mengüşoğlu**, **Mazhar Şefik İpşiroğlu**, **Şabri Esat**, **Vehbi Eralp**... Hocalarımız bunlardı. Biz onlarla yetiştik. Ne yazık ki bizden sonraki kuşaklar aynı talihe erişemedi. Hele 1946'dan sonra tam anlamıyla tersine dönüş oldu. Eğitim birliği konusu, 1946'dan beri değişmeye başladı. Çünkü 1946 ya da 1947'de din dersleri kondu. Arkadan İmam Hatip okulları açıldı. Yalnızca imam yetiştirmek için gereği kadar açılacaktı, şimdi ise normal lise haline geldi.

- 1945'den itibaren verilen tavizlerle bugüne gelindiğini söyleyebiliriz değil mi?

- Aslında, 1938'de yavaş yavaş başladı, ama kesin dönüş 1946'da gerçekleşti. **Hasan Ali** gibi çok büyük bir eğitimcimiz, çevirileri yapması bile yalnızca yeterli. Onu uzaklaştırıp yerine, **Reşat Şemsettin Sirer** gibi gerici biri getirildi. Zaten baş-

☞

Prof. Dr. Bedia Akarsu'nun başlıca yapıtları

- W. von Humboldt'ta Dil Kültür Bağlantısı (1955, 1984)
- Max Scheler'de Kişilik Problemi(1962)
- Modern Toplumda Kadın (1963)
- Ahlak Öğretileri I Mutluluk Ahlakı (1962)
- Ahlak Öğretileri II Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi (1968)
- Atatürk Devrimi ve Yorumları (1978)
- Çağdaş Felsefe Akımları(1979), Felsefe Terimleri Sözlüğü (1984)
- Atatürk Devrimi ve Temelleri(1995)
- Bedia Akarsu'nun ayrıca çeşitli dergi ve gazetelerde yazılarıyla çevirileri bulunmaktadır.

bakan da o sıralar **Şemsettin Günaltay**'dı. O da softa. Başbakan o, Milli Eğitim Bakanı **Reşat Şemsettin**. Bizler zaten 1938'de isyan haline geçiyorduk. **Atatürk**'ün resimleri duvarlardan indirildi okulumuzda, yerine **İnönü**'nün resimleri kondu. Başbakan İnönü, o zamanlar.

*- **İnönü**'nün bu gidişe katkısı oldu o zaman.*

- Hiç kuşkum yok. Şimdi kızdıracağım çok kişiyi. Çünkü Halk Partililerde İnönü hayranlığı var hâlâ. **İnönü**'nün çok büyük tarafları var, onu inkar etmiyorum elbette. Ama şu var ki **İnönü**, devrimle, **Atatürk**'ü ayırabileceğini zannetti. Bütün hatası orada. Yani **Atatürk**'ü sileyim, Atatürk hayranlığı bitsin, ama devrimler kalsın. Devrimleri bir yandan tuttu, bir yandan da İmam Hatip'ler onun zamanında açıldı. Hacca müsade onun zamanında çıktı. Hacca gidilmiyordu o güne dek.

TOPRAK DEVRİMİ MÜLKİYETİ KALDIRMAK DEMEKTİR

- Toprak reformu yapmak isteniyor, ama yapılamıyor.

- O tabi en güç olanı. Bir ara yapılmaya çalışıldı, toprak dağıltıldı. İki yıl geçmeden ağalar köylünün elinden aldılar o toprakları geri. Köylünün traktörü yok, bir şeyi yok, iki yüz dönüm arazi vermişsiniz ne yapacak onu. Eliyle kazamaz ya, hemen sattı. Böyle yapılmaz. Cumhuriyet döneminde yapılanların bütün hepsinin adı devrimdir. Yalnız toprak reformuna, reform deniyor. Bu bile anlamlı. Toprak devrimi demek mülkiyeti kaldırmak demektir. Reform ise biçimleri değiştirmektir. Toprak meselesinde devrim denemezdi.

GAP projesi düşüncesi de **Atatürk**'ündür. Otuz yıl önce bu proje yapılsaydı, **Atatürk**'ün yolunda yürünseydi böyle olmazdı. Özel sektör gitmez doğuya, hâlâ gitmiyor bakın. Devletin gitmesi şart, devletin kurması şart. Dediğim gibi otuz yıl önce gidilseydi, bugün ne Kürt problemi vardı, ne şeriat problemi. Adana'da bir süre çalıştım. Orada gezerken GAP'a da gittim gördüm. O Harran ovasını gördüğümde gözlerime inanamadım. Türkiye'de insanlar aç kalırsa, kötü yönetilmektendir. Portakal bahçelerimiz gitti, kirazlar gitti, enginarlar gitti, yakında Harran da gidecek korkarım.

- 1945'ten itibaren, Türkiye'de izlenen politikalarda emperyalist ülkelerin rolü ne sizce?

- Var elbette. Ama niçin kuvvetli olduğunuz zaman kimse birşey yapamıyor. Ben 1950'lerde Avrupa'ydım. Daha Türk derken, Atatürk diyorlardı. Türkler müthiş hayranlık topluyordu.

HALK "GÜZEL"DEN ANLAR

- Atatürk musikiyi bir ara yasakladı radyolardan demiştiniz. Neden?

- Bunun açıklamasını **Behçet Kemal**'den dinledim. Yüzde yüz doğru herhalde. **Atatürk** alaturkayı dinliyor ve seviyor. Rakı içerken kendisi dinliyor. Diyorlar ki "Siz halka yasakladınız. Kendiniz dinliyorsunuz." Tamam demiş, önündeki rakıyı işaret ederek. "Ben şu zıkkımı da seviyorum, halkıma tavsiye mi edeyim?".

Halk için, halka rağmen. Çocukluğumun anlayamadığım cümlesi. Sorardım öğretmenlerime küçükken. Nedir bu "rağmen"? Açıklarlardı; **Atatürk** yalnız halka rağmen değil, kendine rağmen de yapmıştır bazı devrimleri. Çünkü dediği gibi insanı uyutan bir şey bu. Tarih olmuş artık bu müzik. Bunda ilerlemenin mümkünü yok.

Soldan sağa: Nermi Uygur, Bedia Akarsu, Betül Çötüksöken, İsmail Tunalı, Müzehher Erim, Uluğ Nutku (Ekim 1984)

Bunu göremiyorlar. Tarih olarak saklarsınız. Bu tek sesli müzik bize ait değil. Bütün Avrupa tek sesli. Bu müzik de Bizans müziğidir üstelik. Ama Avrupa bunu aşmış. Rönesansla birlikte çok sesliye geçebilmiş. Devamlı gelişen bir şey. Biz tek seslide ısrar ediyoruz. Ve bunu ilerleteceğiz. Ve on tane keman koyarak zannediliyor ki çok sesli oldu. Çok sesli keman değil elbet. İşte halka rağmen denilen bu. Halk aslında iyiyi verdiniz mi öyle bir alıyor ki. Şimdi bu konuda da bir anı. Benim anım değil de, **Ruhi Su**'nun. Köye gidiyorlar bir kere. Tabi köy halkı ozanları etrafına almış. Huşu içinde dinliyorlar türkülerini. Arkadan "bey" demişler, "bize de öğret". Bakın ne kadar güzel. Yani köylü güzeli gördüğü zaman farkediyor ve onu istiyor.

Mersin Üniversitesi iki senedir felsefe günleri yapıyor. Bu yıl ben de gittim. Ertesi gün uzak bir yerde, dağ da, Uzuncaburç diye Zeus harabelerinin olduğu yere gittik. Çok nefis bir yer. İki saatte gidiliyor. 1200 metre yükseklikte. Köylüler geldi hep, başörtülü filan. Mersin'in opera ve bale orkestrası çok güzel bir konser verdi. Oraya bin kişiden fazla genç geldi ve bir tane bile başörtülü yoktu içlerinde. Düşünün oraya kadar bin kişi.18 otobüs vardı. Otobüslerle gitmek istiyorduk birlikte olmak için, bize yer kalmadı. Biz de otomobillerle gittik. Köyün muhtarı geldi yanıma, her zaman gelin dedi. "Bakın bizi kalkındırıyorsunuz." Ve orkestra batı müziği çalıyor. Ve onları dinliyor. Gelen topluluk çok güzel. Hep genç. Tertemiz ve uyanık bir gençlik. Bunları görünce ben nasıl umutlanmayım. Bu Anadolu da oluyor.

İyiyi verdiğiniz zaman, bu halk çok isteyerek sizi takip ediyor. **Atatürk**'ün büyüklüğü de burada. Halktaki gizil gücü biliyordu. Halka devamlı kötü şey veriyorsunuz. Zevki de bozuluyor. Bizim bile zevkimiz bozulabiliyor, dinleye dinleye.

Bütün bunları nasıl düzeltebiliriz? Bir potansiyel var. Halk en iyisini istiyor. 27 Mayıs'ı gördüm ben. Üç tane şehit vardı. Hükümet tarafından öldürülenler. Bize tren verdiler, Anıtkabir'e gömüleceklerdi. 24 saatte Ankara'ya gittik. Tamamen öğrenciler ve bazı hocalar vardı. Öğrenciler benim de gitmemi istediler, bu işin hoş tarafı. Yoksa bizim dekan benim gitmemi ister mi hiç. Baskı yaptılar ve ben de gidebildim. O zamanlar öğrenciye karşı gelemiyor kimse. Yol boyunca o köylüler titreyerek alkışlıyorlar. Yeniden Kurtuluş Savaşı günlerimize geldik diye. İnanmıyorum halk kötü şeyleri istesin.

NİÇİN FELSEFE?

- Felsefeyi nasıl seçtiniz ve hangi yıl girdiniz?

- 1939. Gerçekten felsefeye çok büyük ilgim vardı. O zamanlar bu kadar teknikleşmemiş, bu kadar maddileşmemiş galiba. "Yahu ne yapacaksın felsefeyi, sen akıllı bir kızsın" diyenler oldu. Ben bir de mimar olmayı düşünürdüm. Felsefeyle, mimarlık arasında bocalıyordum. Teknik üniversite kızları almıyordu, ayrıca mimarlık yoktu zannediyorum. Bir tek akademi vardı. Akademi de resim ağırlıklıydı. Resim sınavı yapıyorlardı. O da beni korkuttu. Felsefe gerçi çok ağır basıyordu. İlk sene tıp fakültesinin derslerine bile boş vakitlerimde giriyordum. **Mazhar Osman**'ın derslerine bile giriyordum. Hepsine girip çıkıyordum. Çok da ilginç oluyordu. Değiştirebilirim belki diyordum. İlk felsefeye girdiğimde biraz hayal kırıklığı oldu. O sıralar *İnsan* dergisi çıkıyordu. Ben bütün yazarlarına hayrandım. **Hilmi Ziya** hocam olacak, nasıl heyecanla dersine girdim. Fakat ilk dersine girdiğim zaman hoca önünde bir defter okuyor ve ben hiçbir şey anlamıyordum. Oysa dergilerdeki yazılarını anlıyorum. Yabancı kavramlar kullanıyor. Ne kadar üzüldüm. Fakat sonra **Von Aster**'in dersine girdim ve çok beğendim. Apaçık. Çok da iyi anlıyorum. Felsefede kalmaya karar verdim.

- Felsefede kız öğrenci oranı neydi o zamanlar?

- Kız öğrenci oranı daha çoktu. Ama kızlar daha yeni yeni. Fazla büyük mesleklere dağılmamışlar. **Macit Bey (Macit Gökberk)** diyordu ki kızların en iyileri buraya geliyor. Erkekler pek gelmek istemez. Ancak çok büyük ilgi duyanlar geliyordu. Felsefe bölümünün içinde; psikoloji, sosyoloji, sanat tarihi vardı. Ayrı bölümler değildi. Bizim sınıfta yedi kızla, üç dört erkekti o sene giren.

- Ama bölümün adı felsefeydi değil mi?

- Felsefe idi. Hatta diplomalarında felsefe mezunu diye görülüyor. Mesela şu anda psikolojideki bazı arkadaşlar felsefe mezunu gibi görünür. Biz girdiğimizde sistem yeni konmuştu. Sertifika sistemi. Ben felsefe yapacaksam, felsefe tarih ve umumi felsefeyi almak zorundaydım, ötekilerini de seçebiliyordum.

-Felsefe ilk mezununu ve ilk kız öğrenci mezununu ne zaman vermiş?

- Felsefe çok eski. Kız öğrenciler, galiba onlar 1928'de ilk mezunlarını vermiş. Üniversite olarak tabi 1933'de kuruluyor. Onlar Darülfünun mezunudur.

KADINLARA "AMAN AÇIK VERMEYİN" DERDİM

- Peki siz kadın olarak üniversite yaşamınızda güçlüklerle karşılaştınız mı?

- Şimdi tabi kadın olarak bazı güçlükler yok değil. Öğrenciyken veya asistanken bunu pek fark etmedim. Çünkü, bana yapılan pek çok şeyin erkek arkadaşlara da yapıldığını görüyordum. Ama hocayken şunu farkettim. Günün birinde **Necla Arat** hanım asistan alınacak. **İsmail Tunalı** onu asistan olarak almak istedi. Ad vermeyeyim hiç ummadığım hocalarımız, itiraz ettiler. Karşı çıktım. "Yarın evlenir, subayla nişanlı" dediler. Sizi ilgilendirmez dedim hocalarımıza. "Ya ayrılırsa, bu iş devamlılık ister" dediler. Ben de "ayrıldıktan sonra, erkekler de bırakmıyor mu, onlar evlenmiyor mu, bizim sorunumuz değil bu" dedim. Ben de doçentim o zamanlar. Hocalarıma söylüyorum bunları. Onlar da itiraz edemediler, iyi öğrenciydi çünkü **Necla Hanım**.

Bir açık vermeyin derdim, Necla'ya da başkalarına da. Kadın olduğunuz için, kadının en küçük kusuru büyütülürdü çünkü.

1963'de Almanya'dan Türkiye'deki kadının durumu üzerine bir konferans istediler. Bana sorular soruluyordu. "Siz kaç kişisiniz?" Bizim fakültede o zaman kadın olarak, 20 kişiydik. "Nasıl bütün Türkiye'de mi?" dediler. Hayır dedim, yine anlamadılar. "Bütün üniversitede mi?" dediler bu defa. Hayır edebiyat fakültesinde dedim. İnanamadılar. Bütün Almanya'da bu kadar kadın profesör yok. Ve hâlâ öyle

1992 Delphi Felsefe Semineri'ne giden Türkiye ekibi.

Almanya'da. Hâlâ engelliyorlar. Doktora bile yaptırmıyorlar. Bunun için kota bile kondu.

Oysa Türkiye'de kadın profesör sayısı oldukça fazla. Her alanda kadınlar varlık gösteriyor. Kadınlara haklar tepeden verildi deniyor, ama kadınlar bunu hak ettiler. Kanunla verildi ama benimsendi. Annem örtünmediği gibi, denize bile girerdi. Bize hiç garip gelmezdi. Onun kuşağı hemen uyum sağladı.

DEMOKRASİ İÇİNDE DEVRİM YAPILMAZ

Millet Mektepleri açıldığında kimse zorlamadı herhalde onları. Çünkü okumak istiyor. Gazete, kitap okumak istiyor. Dünyayla ilgili, politikayla ilgili, memleket meseleleriyle ilgili. Kurtuluş Savaşını yaşamış, görmüş. Annemlerden duyduğum en güzel şey, İstanbul'a ordunun ilk girişinde yaşadıkları sevinç. "Keşke ben de yaşasaydım" derdim.

Atatürk devrimi tutmadı diyenlere kesinlikle karşıyım. 1950'lerde sanıyorum Halkevi'nde bir toplantı vardı. **Süreyya Ağaoğlu** konuştu. Kadınlara hakların verilmesiyle ilgili olarak. "Biz zaten haklarımızı alacaktık, haklar verildiği için kadınlar bu halde" dedi. Çünkü Atatürk döneminin demokratik olmadığını düşünüyordu. Bu sözlere o kadar tepki gösterdim ki anlatamam. "Hanımefendi" dedim, "Demokrasi içinde devrim yapılamaz".

- Bugün de benzeri düşünceler var. Hatta, Kemalizmin Osmanlı'da başlayan kadın hareketini bastırdığına ilişkin.

- Oturup da beklenseydi, hâlâ bir çok hak için uğraşıyor olacaktık. Bu ve benzeri fikirler geçmişte de oldu şimdi de. Geçmişte de mandacılar vardı, **Halide Edip** ve birçokları gibi, bugün de var.

Devrimler tutmadı diyenlere tekrar dönersek, buna en iyi örnek Türkçemiz. Bugünün Türkçesini yasakladılar bir ara. Yasaklarken bile kendileri kullandı farkında olmayarak. Öylesine tutmuştur. Bugün Türkçe çevrilebilir mi Osmanlıcaya.

KADIN, YENİ YENİ UYANIYOR

- Düşünce tarihinde felsefe yapan, bilim yapan kadın az. Düşünce alanında kadın az.

- Gerçi her alanda kadın fazla değil. Felsefe oldukça soyut. Özellikle ilkel toplumlarda bu böyle. Hatta bilim bile çok sonra çıkmış. Yunan'da çıkmış diyoruz, halbuki Yunan'dan önce de bilim var. Ama gerçek bilim Yunan'da başlıyor. Bilim için bilim. Mezapotamya'da, Mısır da astronominin birdenbire ortaya çıkması, hep pratik nedenlerle. Oysa ilk defa Yunan'da **Thales**'le başlayan -o zamanlar felsefeyle bilim yanyana gidiyor- onların doğrudan doğruya ilk nedene yönelmeleri. Çok soyut. Bilimi bilim için yapmak, sırf merak için, neden, nereden, niçin sorulmuş. Bunları sorduğun anda insan daha bir soyuta geçiyor. Felsefe de böyle doğmuş zaten. Ama dediğim gibi felsefeyi başka türlü anlarsanız, çok daha evvel Hindistan da var, Türkiye'de var. Ama hep dinle karışık, ya da tamamen teknikle. Yani pratik faydadan dolayı uğraşıyorlar. Bilim sayılmaz daha. Peki soyut düşünceye kadın neden uzak. Bugün halen kadının pratik işlere aklı eriyor ama soyutlamaya aklı ermiyor deniyor. Bu biraz şununla bağlantılı sanırım: Kadının dünyaya açılamayışıyla, kadın hep pratik işlerle uğraşmış.

Bedia Akarsu, Ayşegül Arda, Pierret Duralı, Zahide Gökberk, Arda Denkel, Macit Gökberk, Teoman Duralı (1987)

- Peki engel neydi?

- İlk tarla dönemi var ya. İster istemez kadın sınırlanmış. Çok daha evvel kadın büyülü görülüyor. Kadın doğuruyor, kadın yaratıcı, kadın üstün. Kadının gebelik süresi dokuz ay, bakması çok daha fazla. İster istemez kadın evde, erkek ava çıkıyor. Kadın tarlada çalışıyor. Kadın hep içerde kalmış, içerde kalınca hep pratik işlerle ilgilenmiş. Evin düzeni, tarlanın düzeni ondan soruluyor. Çocukları büyüten o. Bütün bunlarla artık soyut düşünmeye vakti mi var? Bırakın da önce insan olduğumuzu ortaya koyalım ondan sonra da ne yapacağımız belli olur. **Simon De Beauvar** aşağı yukarı bunları yazdı. Ben de ondan etkilendim doğrusunu istersiniz. Yani yeni yeni ortaya çıktı kadın. Mesela kadın filozof gerçekten yok. Ama Yunan'da kadın o kadar aşağı görülüyor ki. Aslında kadının aşağı görülmesi en fazla Yunan'da. Çünkü aynı dönemde kadın, Türklerde aşağı görülmüyor. İslamiyet öncesi Türklerde.

- Göçebe yaşam tarzından kaynaklanmıyor mu?

- Doğru. Yerleşme düzeni ister istemez kadını eve bağlamış.

- Eski Yunan'da Hetereler var. Onların düşünmesi, şiir yazması, edebiyat yapması serbest. Onlar ayrı bir kategori gibi.

- Genelde Yunan toplumunda kadın vatandaş bile sayılmıyor. Demokrasi var güya. Bu kadar aşağı görülmüş. Hatta sevgiye bile layık değil. Çünkü birinci önerme doğru, sevgi eşitler arasında olur. Ama kadın o kadar aşağı ki, o yüzden Yunan toplumu erkeği över. Yunan'da, kadın hep hor görülmüş. Bazı istisnalar var elbet. Mesela **Antistenes**'in bir kızı var. Toplantılara filan katılıyor. Kız çok akıllıymış, ona müsade ediyorlar. Ama bir tane. Başka bir örnek de az.

- Günümüzde de bu engeleme sürüyor mu sizce?

- Hâlâ var. Mesela geçen gün okudum. Kadınların beyinlerinin daha küçük olmasından gelen bir eksiklik olduğunu ispatlamaya çalışan bilimadamları var. Bizde de var ve bir kaç defa yazdılar. Beyinleri müsait değil diyenler var. Tabi bunlar çok saçma. Bu küçüklüğe karşı en güzel örnek; **Einstein**. Einstein'ın beyni tartıldı. 800 gram çıktı. Kadın beyni kadar. Kaldı ki ineklerin öküzlerin beyni daha da büyük. Bugünkü kültür halen erkek kültürü. Bu kültür dünyası içinde kadının büyük katkısı olmamıştır. Ve biz buna girerken zaten erkek dünyası içinde giriyoruz. Eğer yapımız ayrı olsaydı anlayabilir miydik o kültürü. Kadının beyni ayrı da, ayrı bir matematik mi kuracak. Ayrı bir mantık mı kuracak. Gençliğimizde, bir kaç tane erkek var okulda. En büyük tartışmaları, kadınlarda filozof var mı biçimindeydi. Kendilerinin üstün olduğunu tarihten örnek vererek göstermeye çalışıyorlardı. Kadının dünyaya çıkışı kaç yıl? Birkaç yüz yıl bile değil. Daha kadın olma çabası içinde. İslamiyeti görüyorsunuz. İnsan saysa, kadını örtü içine sokar mı? Altı yaşında bizi dişi görüyorlar. Kafalarının içi müstehcen. Ahlak anlayışları da aynı. Geçenlerde biri erkek namussuz olmaz dedi. Çünkü neden? Erkek istediğini yapar. Zaten namus kadın demek ona göre. Bakıyorsunuz milletvekili olmuş, hâlâ namustan ne anlıyor. Üstelik her anlamda ahlaksızlığı da yapar. Gider seksen tane kadınla ilişki kurar. O namussuzluk olmaz. Ama toplum böyle. Oysa kadın aynı şeyi yapsa hemen namussuz oluyor. Bugün Türkiye haramilerin işgali altında. Nurullah Ataç Demokrat Parti'ye karşıydı. Çok da güzel bir söz bulmuştu; yirmi haramiler derdi. Çünkü onlar da yağmacıydı. "Kırk haramiler demiyorum, onların kahramanlığı vardı" derdi. "Bunlarda o da yok. Olsa olsa yirmi haramiler bunlar" diyordu. Bugün Türkiye binlerce haraminin işgali altında.

EN BÜYÜK KÖTÜLÜĞÜ KENAN EVREN YAPTI

- Dil çalışmalarınızdan söz eder misiniz?

Millet Mektebi mezuniyet belgesi: Bedia Akarsu'nun annesi Mürşide Ragıp Hanım'a ait.

- Türk Dil Kurumu'nun 35 yıl boyunca üyeliğini yaptım. 1983'de kapattılar. Biz dışarıda bırakıldık. Onlar bu yeni Anayasaya bir takım şeyler koyup Dil Kurumuyla birlikte, Atatürk'ün mirasını kaldırdılar. İnsan bağış bile yapmaktan çekiniyor bugün. Atatürk öyle sağlam bırakmış ki, -son dönemde as başkandım- o dönem içinde iki defa **İnönü** ve **Ecevit** elimizden almak için bizi mahkemeye bile verdiler. Onların gerekçesi şuydu: Halk Partisi çok parasız, malları ellerinden alındı. Çok da para bırakmış **Atatürk**. İş Bankası'nın üçte biri bu kurumlarındı aşağı yukarı. O parayı göz diktikleri için. Hatta **Ecevit** bile, CHP'nin başkanı olarak dava açtı. Kuru mülkiyetin sahibi CHP'ydi. Ama dokunamazlardı gelirlere. "Halk Partisi yıkılırsa sizi zaten yaşatmazlar, onun için biz yaşayalım ki kurum da yaşasın" diye gerekçe gösteriyorlardı. Ne olursa olsun biz bunu kabul etmiyoruz dedik. **Atatürk**'ün kalıtıdır dedik. Mahkemeleri kazandık. Hukuken kesinlikle bu kurumları kapatamazlardı. Ama hukuk dışı bir düzen geldi. Anayasaya koydu ve kurumu yok saydı. En garibi o. Bize ne yazı yazıldı atıldınız diye, ne başka birşey. Beşyüz tane üye yok sayıldı. **Atatürk**'ün kalıtını yok saydılar. Bu ne hukuka ve ne insan haklarına sığmayacak birşey. Hukukçularla konuşuyorum, bu hukuka aykırı diye. Anayasada referandum sonucu kabul edildiği için, birşey yapılamıyor. Ama ne referandumdu! Baskı altında yapılmış bir referandum. **Evren Paşa**'nın yaptığı kötülüğü Türkiye'de hiç kimse yapamamıştır. Atatürk'e ve devrime karşı olan insanlar dolduruldu her yere. Türkçe'ye karşı olan insanlar, yeniden Osmanlıcaya dönmek isteyenler.

Baştan beri kültür ve dille hep bağlantılıyım. Bu konuyu da bana **von Aster** vermişti. Ben ne yapacağımı bilemiyordum. Daha çok kültür ve dil konusu beni ilgilendiriyor deyince "o zaman **Humboldt**'u çalış" dedi. **Humboldt**'un adını duymamıştık daha. Felsefe tarihi içinde okutulmazdı. Bana bir kitap verdi. Onları oku dedi. Ve onun üzerine Almanca öğrenmeye iyice ağırlık verdim. Almancayı ilerlettim. Aslında bugün dil felsefesinin başında **Humboldt** gelir. Kurucusudur.

-Sizden önce dil Felsefesi ile ilgili Türkiye'de çalışmış insanlar var mıydı?

- İşin garibi hiç yok. Ankara'daki arkadaşlar dil ve Türkoloji bölümünde "senin kitaptan çok yararlanıyoruz" diyorlardı. Çünkü kitapta biraz tarihçesini de veriyorum dil felsefesinin. O zamana kadar hakkaten dil üzerine hiç kitap yoktu Türkçede.

"Atatürk uygarlığa değil, emperyalist Batı'ya karşı çıktı"

- Arslan Kaynardağ: ... Batılılaşma ile çağdaşlaşma arasında ayrılık var mıdır? Atatürk'ün bu iki sözcüğü kullandığını görüyoruz. O bunları ayrı anlamda mı eş anlamda mı, kullanıyordu? Sen "Batı" deyince tek bir Batı mı anlıyorsun? Batı ama hangi Batı?

- Bedia Akarsu: Atatürk'ün anladığı anlamda batılaşma çağdaşlaşmadan başka birşey değil. Batılaşma bir zihniyet değiştirmedir, ortaçağ düşünüşünden çağdaş düşünüşe geçmedir. Bilimsel düşünüşe yönelmedir. Bilimsel düşünüş, çağdaş düşünüş de, kuşku duyan, soru soran, eleştiren, araştıran, bulduğu doğrularla yetinmeyip yeniden araştıran, durmadan yeniden bir yerlere varmaya çalışan düşünme biçimidir. Çağdaş insan, akla uyan, her türlü inancı bir yana bırakıp araştıran, inceleyen, deneyin verilerini aklın ışığında değerlendiren aydın insandır... Atatürk'ün karşı olduğu uygar Batı değil, emperyalist Batı'dır. Emperyalist Batı ile savaşmış, ama batı uygarlığını benimsemiştir. Benimsediği de hiç kuşkusuz uygarlığın ve kültürün temeli olan özgürlük ve bağımsızlıktır, kişisel ve ulusal bağımsızlık."

(Felsefecilerle Söyleşiler, Arslan Kaynardağ, Elif Yayınları, İstanbul, 1986, s.188)

Merak Ettikleriniz 58

Kuantum teorisi nasıl ortaya çıktı?

*Bursa Özel Tip Cezaevi'nden okurumuz **Mehmet Salim**, "Kuantum teorisinin ortaya çıkışını ve gelişimini açıklayabilir misiniz?" diye soruyor. Bu konuyu geniş bir kapak paketi biçiminde hazırlıyoruz. Şimdilik okurumuza Prof. Dr. **Cemal Yıldırım**'ın dergimizin 14. sayısında çıkan "Bilimde çağdaş atılımlar" başlıklı makalesinin kuantum teorisi ile ilgili bölümünü sunmak istiyoruz.*

Kuantum teorisi, atom-altı düzeyde Newton mekaniğinin yetersiz olduğunu göstererek fizikte etkisi giderek büyüyen yüzyılımızın ikinci devrimini gerçekleştirir. Bu alanda ilk büyük adımı atan Alman Fizik bilgini **Max Planck** (1858-1947) çalıştığı alanda karşılaştığı bir soruna çözüm arayışındaydı, yoksa yol açtığı köklü devrimi öngörmüş değildi. Sorun kısaca şuydu: Klasik fiziğin, "Enerjinin Eşit-Bölünme Teoremi"ne göre, kor halindeki bir cisimden salınan radyasyonun, hemen tümüyle, dalga uzunluğu olası en kısa dalgalardan ibaret olması gerekiyordu. Bu küçük bir ısının bile son derece parlak bir ışık vermesi demekti. Öyle ki, vücut ısımızın bizi bir ampul gibi ışıtması beklenirdi. Radyasyon enerjisi sürekli bir akış olarak varsayıldığından, spektrumun kısa dalga (yüksek frekans) kesiminin alabildiğine geniş olması, hatta sınırsız uzaması gerekirdi. Başka bir deyişle dalga uzunluğunun giderek kısalmasıyla enerjinin sonsuza doğru artması söz konusuydu. Fizikçiler bu beklentiyi "mor ötesi katastrof" diye niteliyorlardı. Oysa deney sonuçları spektrumda çok değişik bir enerji dağılımı ortaya koymaktaydı. Bir kez, deney hiçbir maddenin, ne denli akkor haline getirilirse getirilsin, sonsuz enerji salacağını kanıtlamıyordu. Sonra, çıkan enerjinin büyük bir bölümünün orta dalga uzunluktaki kesimde olduğu görülüyordu. Yerleşik kuram ile deney sonuçları arasındaki tutarsızlık gözden kaçmayacak kadar açıktı. Sorun deneysel verilere dayalı hesaplamalarda bir hatadan kaynaklanmıyor idiyse, yerleşik kuramın yetersizliği söz konusu olmalıydı.

Planck'ın yetkin örnek olarak aldığı kara-cisim üzerinde yürüttüğü kuramsal çalışması 1900'de yayınlandı. Çalışmanın dayandığı temel düşünce şuydu: Madde her biri kendine özgü titreşim frekansına sahip ve bu frekansla radyasyon salan vibratörlerden ibarettir. Gerçi bu düşüncenin yürürlükteki kurama ters düşen yanı yoktu. Ne var ki, **Planck** aynı zamanda, vibratörlerin enerjiyi sürekli bir akıntı olarak değil, bir dizi kesik fışkırmalarla saldığı görüşünü de ileri sürmekteydi. Bu demekti ki, belli bir frekansdaki bir osilatörün saldığı veya aldığı enerji ancak tam birimler biçiminde olabilir; birim kesirleriyle olamazdı. **Planck**'ın çözüm arayışında başvurduğu istatistiksel yöntemin de, inceleme konusu ilişkilerin sayılabilir olmasını gerektirmesi, radyasyon enerjisinin bireysel bölümlerden oluştuğu varsayımını kaçınılmaz kılıyordu.

Max Planck

Önerilen çözüm basitti: Gözlem sonuçlarıyla bağdaşmayan sürekli akış varsayımından vazgeçmek! Ne var ki, şimdi oldukça açık ve mantıksal görünen bu çözümün o dönemde hemen benimsenmesi bir yana, akla yakınlığı bile kolayca düşünülemezdi. Doğanın sürekliliği bir hipotez ya da sıradan bir varsayım olmanın ötesinde, doğruluğu sorgulanmaz bir inançtı adeta. Newton mekaniği gibi **Maxwell**'in elektromanyetik teorisi de doğanın sürekliliğini içeriyordu. Nitekim elektromanyetik teoriyi deneysel olarak doğrulayan Alman Fizikçi **Hertz**, ışığın dalga teorisine değinerek, bu teoriyle fiziğin değişik kollarının sağlam, tutarlı bir bütünlük kazandığını belirtmekten geri kalmamıştı.

Yerleşik bir kuramı sorgulamak pek az bilimadamının göze alabildiği bir girişimdir. Doğrusu, başlangıçta **Planck**'ın, önerdiği çözümle devrimsel bir gelişmeyi başlattığının, dahası klasik fiziği sarstığının farkında olduğu söylenemez. O çözümüne deneysel verileri matematiksel olarak dile getiren masum bir formül gözüyle bakıyordu. Oysa, "kuantum" dediği bir enerji paketi ile bir dalga frekansı arasındaki ilişkiyi belirleyen denklemi (E=hxf) bilimde yeni dönemin temel taşıydı (Denklemde E bir kuantumun enerjisini, f dalga frekansını, h "planck sabiti" denen 6.6x10 $^{-27}$ erg.sn sayısını göstermektedir).

Kuantum teorisi çok geçmeden ışığın dalga teorisini de etkiledi. Nitekim, **Einstein**'ın 1905'de ortaya koyduğu "Fotoelektrik Etki" diye bilinen teorisiyle ışık da kuantum teorisinin kapsamına girdi. Böylece ısı, ışık, elektromanyetizma v.b. radyasyon türlerinin tümünün kuanta biçiminde verilip alındığı savı doğrulanmış oldu. Bu teori daha sonra **Bohr, Schrödinger, Heisenberg** vb. bilimadamlarının önemli katkılarıyla çağımızın fiziğine egemen kuantum mekaniğine dönüştü.

Bu arada radyoaktivite üzerindeki çalışmalar atomun iç yapısının karmaşıklığını ortaya koydu. Değişik atom türleri arasındaki fark şimdi "elektron" ve "proton" dediğimiz pozitif ve negatif yüklü elektrik parçacıklarıyla açıklanır. 1910-1914 arasında **Rutherford** ile **Bohr**, atomu ortasında pozitif yüklü ağır bir çekirdeğin (protonun) çevresinde negatif yüklü elektronların döndüğü gezegensel bir sistem biçiminde resmetmişlerdi. Ancak kuantum teorisi elektronların bireysel davranışlarını önlemeye olanak vermiyordu. Klasik fiziğin belirlenimciliğine atom-altı düzeyde yer yoktu. Elektronların davranışı çok sayıda gözleme dayanan istatistiksel olasılık olarak kestirilebilirdi ancak. Üstelik **Heisenberg**'ın belirlenmezcilik ilkesinde dile getirilen bir olanaksızlık vardı: Bir elektronun konum ve hızının birlikte saptanma olanaksızlığı. Konumun ölçümü hızın ölçümünü, hızın ölçümü konumun ölçümünü kesin olmaktan çıkarıyordu.

Başta **Einstein** olmak üzere, kimi seçkin fizikçilerin belirlenmezcilik ilkesini içlerine sindiremediklerini, hız ve konumun birlikte belirlenme olanaksızlığını ilkede değil, araştırma yöntemindeki yetersizlikten kaynaklanan geçici bir handikap saydıklarını biliyoruz. Ne var ki, aradan geçen yaklaşık yetmiş yıllık sürede, ölçme tekniklerindeki gelişmelere karşın belirlenmezcilik ilkesi bugün de geçerliğini korumaktadır. İlkenin kalıcı mı, yoksa geçici mi olduğunu ancak zaman gösterecektir.

Yapay zeka nedir?

*Manisa'dan yazan **Betül Karadağ**, yapay zeka kavramı ve bu konudaki çalışmaların ne düzeyde olduğuna dair bilgi istiyor. Bilim ve Ütopya, Aydınlık gazetesinin haftalık eki olarak çıktığı zamanlarda (5. ve 6. sayılarında) ODTÜ'de düzenlenen bir konferanstan hareketle yapay zeka konusunu geniş olarak işlemişti. Burada yer alan ve okurumuzun sorusuna yanıt niteliği taşıyan kısa özeti sunuyoruz.*

Yapay zeka, kökleri ile birlikte ele alınmak istendiğinde ilk bilgisayarların yapım ve tasarım aşamalarına, bir yönü ile "satranç oynuyabilen bir makina" hayallerine, bir yönü ile de kimi filozofların teknolojinin çerçevesi içinde görmek istedikleri "mekanik bir akıl modeli" tartışmalarına dayandırılabilir.

1948 yılında MIT (Massachusetts Institute of Technology) matematikçisi **Norbert Wiener**, derin etki uyandıracak olan "Cybernetics" adlı eserini yayımlamış, 1950 yılında **Alan M. Turing** makinaların "zeki" sayılabilmesi için, kendi adı ile anılacak olan bir ölçüt ileri sürmüştü. 1956 yılında ABD'nin Dortmouth Koleji'nde, içlerinde **Herbert Simon, Marvin Minsky, Allen Newell**'in de bulunduğu on ileri gelen bilgisayar araştırıcısının katıldığı bir konferans yapılmış, terim olarak "yapay zeka" ilk kez orada **John McCarthy** tarafından kullanılmıştır.

Terimin düzgün seçilip seçilmediği ve gerçekleşip gerçekleşemeyeceğinin yanında ne olduğu da tartışma konusu olmaktan çıkmadı. Yapay zeka kavramı, önceleri, insanlar yaptığı zaman "zeki" denen davranışları gösterebilen makina eylemleri için kullanıldı. Zamanla ve bu konudaki çalışmalar ilerledikçe, araştırıcılar arasında, makina zekasının insan zekasının yerini tutmaya çalışmasının bir zorunluk olmadığı da kabul görmeye başladı. Zeka, fonksiyonları ile tanımlanarak, makina bünyesinde uygun bir biçim ile gerçekleştirilmek istendi.

Yapay zekanın konuları arasında; doğal dil algılama, mantıksal çıkarımlar yapma, problem çözme ve arama, görüntü tanıma, bilgi gösterimi, görüntü işleme, öğrenme gibi başlıklar sayılabilir. Yapay sinir ağları vasıtası ile de yapay bir zeka ortaya çıkarılabileceği, son zamanların revaçta araştırma konuları arasındadır. Yapay zeka çalışmalarının en belirgin bir diğer kazanımı ise, "eğer... ise... 'dir" biçiminde özetlenebilecek çok sayıdaki kuralla oluşturulan uzman sistemlerdir.

Ruh nedir? İnsan ruhu bedensiz yaşamayı sürdürür mü?

*İstanbul'dan okurumuz **Halil Kunut**, köşemize "Ruh nedir? İnsan ruhu ebedi midir? Ölümden sonra ruh bedensiz yaşamayı sürdürür mü?" sorularını yöneltmiş. Yanıtları, Materyalist Felsefe Sözlüğü'nden yararlanarak veriyoruz:*

İlkel insanlar Ruh'u maddi bir şey (gölge, kan, soluk vb.) olarak kabul ediyorlardı. Ruh, bilincin değişik unsurlarıyla özdeşleşmişti. **Platon**, onu ezeli ve ebedi idea addeder. **Hegel** ise, Ruh'a, madde ile bağıntısı içinde espirinin aşağı ve duyumsal görüntüsü olarak bakar. **Hegel**'e göre Ruh, bağımsız ve bir başka dünyada da varolabilen, cisimsiz, ölümsüz, maddi olmayan bir güçtür. İdealist felsefede düalist doktrinler ise, Ruh'u bağımsız, fakat bedenle bir arada varolan bir şey olarak kabul ederler (**Descartes, Spencer, Wundt, James**).

Marksizm öncesi Materyalizm, Ruh'u bedene bağımlı ve bedene oranla ikincil bir şey olarak kabul eder ve Ruh'un faaliyetini mekanik süreçlere indirger. Bu tür materyalistler, çoğu kere bir evrensel ruhun varlığını kabule eğilimlidirler. İnsan ruhu, gerçek bilimsel tarzda, ilk defa diyalektik materyalizm tarafından açıklanmış ve zihinsel olguların deneysel yoldan incelenmesi ve objektif araştırma yöntemlerinin bulunması sonucunda Ruh hakkındaki yukarda özetlediğimiz bilimsel olmayan nosyonlar çürütülmüştür.

Diyalektik Materyalizm, Ruh'u (bilinç, düşünce, bilme, zihin...), nesnel dünyanın düşünsel imajlar biçimindeki yansıması olan, yüksek bir derecede organize olmuş maddenin (insan beyninin) bir ürünü olarak ele alır. Biyoloji ve psikolojideki gelişmelerin ışığında, "bedenden ayrı ve ebedi bir Ruh'un varlığı" düşüncesi tamamen çürütülmüştür.

Yayın Dünyası 59

Türkiye Tarihi-5: Bugünkü Türkiye (1980-1995)

"Türkiye Tarihi" adlı çalışma, **Oğuz Akkan** ile **Sina Akşin**'in 1980 yılında oluşturdukları bir tasarının ve uzunca bir hazırlık döneminin ürünü. "Türkiye Tarihi", 5 ciltten oluşuyor. Bugünkü Türkiye'yi, 1980-1995 arasını inceleyen beşinci cilt *Cem Yayınları*'ndan Eylül 1995'te çıktı. Bu ciltte, siyaset tarihini **Bülent Tanör**, iktisat tarihini **Korkut Boratav** ve düşünce tarihini **Sina Akşin** üstlenmişler.

Sina Akşin, "Türkiye Tarihi" adlı çalışmanın amacını şöyle açıklıyor:

"Türkiye'de okullarda ve üniversitelerde okutulan tarih genellikle yüzeysel bir tarihtir. Okullarda öğrenciler için tarih en çekilmez, ezbere dayalı, anlamsız ders durumundadır. Üniversite tarih bölümlerinin puanları, yani tarihçiliğe rağbet, çok düşüktür. Tarih, birçoğumuzun gözünde gerçeğin araştırılacağı, heyecan verici bir bilim dalı değil, kabul edilmiş belirli ideolojik ya da siyasal tutumları destekleyecek kanıtların derleneceği bir alandan ibaret r. İşte biz, bu kitabın, ülkemiz tarihçiliğini hal-i pur melalinden kurtarmaya belki mütevazi bir katkısı olur diye düşündük."

Ülkemizin oldukça çalkantı'ı bir dönemini inceleyen "Türkiye Tarihi-5", konuyla ilgilenenler için vazgeçilmez bir kaynak. Alanlarında uzman değerli araştırmacıların kaleme aldığı bu çalışma, en yakın geçmişin karmaşıklığına ışık tutuyor.

Feroz Ahmad'dan "Modern Türkiye'nin Oluşumu"

Geç Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye tarihi üzerine değerli çalışmalarından tanıdığımız **Feroz Ahmad**'ın "Modern Türkiye'nin Oluşumu" adlı son eseri, **Yavuz Alogan**'ın Türkçesiyle *Sarmal Yayınları*'ndan çıktı. **Feroz Ahmad** yapıtına ilişkin şunları söylüyor:

"20. yüzyılın başında Türk siyasal elitinin benimsediği 'oluşum' sözcüğüyle tanımlanabilecek bir süreç üzerinde durmak istiyordum. Türkiye, çoğu kez söylendiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden phonix gibi yükselmedi. Yabancı işgalcilere ve eski rejime karşı verdikleri ulusal mücadeleyi kazanan Kemalist elitin imgesi içinde 'oluştu'. Daha sonra elit gelişip olgunlaştıkça ve hem ülke içinden hem de ülke dışından gelen meydan okumaya karşı durdukça, ülkenin devam ediyor... Tarafsız bir hakem gibi davranarak toplumsal çatışmanın dışında ve üzerinde duran statik bir yargı olma anlayışını terk eden, toplumsal değişmeye tepki gösteren ordunun, dinamik bir kurum olarak oynadığı rolleri açıklamak gerektiğini düşünüyorum. Bu olgu, Türkiye'nin askeri yönetim altında olduğu 1980'lerin başından bu yana daha iyi anlaşıldı."

Feroz Ahmad'ın Osmanlının son dönemiyle Cumhuriyet Türkiyesi'nin önemli siyasal dönemeçlerinde ordunun rolünü araştırdığı son eseri okunmaya değer.

Noyan Özkan'ın "Doğa Koruma Rehberi"

Y. Savaş EMEK

Av. **Noyan Özkan**'ın "Doğu Koruma Rehberi" adlı kitabı *Nar Yayınları*'ndan çıktı. Ekoloji hareketine gönül vermiş olup da **Noyan Özkan**'ı tanımayan insan hemen hemen hiç yoktur. İster Karadeniz'de, ister Akdeniz'de olsun her hangi bir gönüllü kuruluş, ne zaman başı sıkışsa, bir dava açacak olsa, hukuki olarak ne yapabileceğini düşünse, hemen aklına **Noyan Özkan** gelir. İzmir Çevre Hareketi Avukatları'nın doğal üyesi olan **Noyan Özkan**, Çanakkale'de köprü yapımına karşı panele katılır. Akkuyu'da yapılan yürüyüşün en ön safındadır. Çeşme Yarımadası sit alanı olsun diye kamuoyu oluşturmak için yüzlerce faks çeker, nükleer santral kurulmasın diye alır valizini Sinop'a gider.

Ama insan her yere yetişemez. Hele böyle bir sistemde. Her gün bir yerlerden bir yıkım haberi gelir. Doğal yıkıma karşı ne yapmalı? Neler yapılabilir? Tamam sistem de; yapılabilecek hiçbir şey yok mu? İşte bu soruların yanıtını, doğaseverlere bu tip durumlarda neler yapabileceklerini en ince detaylarına kadar öğretkeleyerek anlatmış, **Noyan Özkan** ülkemizin bir rehberi. Ulusal, uluslararası, etkin, ilgili bütün gönüllü kuruluşların adresleri, telefonları bile var. Gerçekten de her doğaseverin elinin altında bulunması gereken bir başucu kitabı. Her gün, her dakika bir yenisi ile karşılaştığımız doğal yıkımlara karşı artık tek başınıza değilsiniz. Kitlesel bir gösteri düzenleyene kadar hiç değilse ne yapabileceğinizi biliyorsunuz. Eline sağlık **Noyan Özkan**.

Karadeniz'in Kirlenmesi ve Korunması Kongresi Bildirileri

17 Kasım 1995'de Trabzon'da toplanan "Karadeniz'in Kirlenmesi ve Korunması Kongresi"ne sunulan bildiriler, Kırsal Çevre ve Ormancılık Sorunları Araştırma Derneği tarafından kitaplaştırıldı. Ülkemizin değerli biliminsanlarının Karadeniz'de ve Karadeniz Bölgesi'nde yaşanan ekolojik tahribatın çeşitli boyutlarını bilimsel verilerle irdeledikleri ve çözüm önerilerini sundukları çalışma, çevre kirliliği konusuna duyarlı okurun mutlaka incelemesi gereken bir kitap. Umarız, ülkemizin doğal güzellikler açısından önde gelen bu yöresinin kurtarılmasına katkıda bulunabilir.

Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Özetleri

Türk Sosyal Bilimler Derneği tarafından 1-3 Kasım 1995 tarihinde ODTÜ'de düzenlenen Dördüncü Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'ne sunulan bildirilerin özetleri kitaplaştırıldı. 20 ayrı oturumda oldukça ilginç konuların tartışıldığı Ulusal ve Sosyal Bilimler Kongresi'ne 90 adet bildiri sunulmuştu.

Çetin Göksu'nun yeni kitabı: "Güneş Yeniden Doğuyor"

ODTÜ öğretim üyesi Doç. Dr. **Çetin Göksu**'nun "Güneş Yeniden Doğuyor" adlı kitabı, yaşama yeni bir bakış açısı getirmeye çalışan denemelerden oluşuyor. Yazar, yıllardır uğraştığı şehircilik, mimarlık ve enerji konularıyla elde ettiği bilgi birikimleriyle yeni bir deneye yönelmiş. Kendisiyle söyleştiğimiz **Göksu**, yeni çalışması hakkında özetle şu fikirleri ileri sürdü:

"Yaşamın ne olduğunu anlayabilmemiz için, onun içindeki özü, yaşamın özünü, yaşamın bu özden nasıl ortaya çıktığını, fışkırdığını bilmeliyiz. Kısaca söylemek gerekirse; yaşam 'özel bir enerji fenomenidir'. Bugünkü bilgi birikimleri, insanı madde olarak algılıyor ve tanımlıyor. Dinler ise metafizik bir tanım getiriyor ve 'ruh'la anlatmak istiyor. İki tanımda birçok yönüyle eksiktir. İnsan ne ruhtur ne de madde. Sadece bir 'enerji fenomeni'dir. Bu söylediğimiz bilimsel kanıtlara dayanıyor. Güneşten kesintisiz akan enerji, dünyanın özel koşullarında, özel bir oluşumu, yaşamı gerçekleştiren güç kaynağıdır. Yaşamın arkasında yatan güç kaynağı bildiğimiz, tanıdığımız güneşten başka bir şey değildir.

"Bir bilinç aydınlanmasına ihtiyacımız var. Çünkü insanlık, bugün kendi geliştirdiği fikirlerin kurbanı oluyor, kurduğu medeniyetin getirdiği bir yokoluşa sürükleniyor. İnsan kendisiyle birlikte bütün canlı dünyayı yoketmek tehlikesiyle karşı karşıya. İnsanın, safsatalardan kendini kurtarması ve özüne sahip çıkması gerekiyor. Kendi özü ise dediğimiz gibi doğayla, güneşle ilgilidir; doğadan insana akan enerjiyle ilgilidir."

Çetin Göksu'nun "Güneş Yeniden Doğuyor" adlı çalışması, insanları bir "Güneş bilinci" kazanmaya davet ediyor. Tartışılması gereken bir kitap.

Kitap isteme adresi: Ç. Göksu ODTÜ Ankara. Tel: 0312-2864720. Fax: 0312-2101250. Fiyatı: 200.000 TL.

Hazırlayan: Ayşe TURAK

Balık mezarlıkları

Purdue Üniversitesi'nden bir paleantolog olan **Zinsmeister**, Antartika'nın Seymour adasında fosil katmanlarının haritalarını çıkartırken, bir balık iskeleti yatağına rastladı. İskeletler 50 kilometrekareden daha büyük bir alana yayılmış durumdalar ve Cretaceous dönemin sonunu belirleyen iridyum açısından zengin katmanların hemen üstünde bulunuyorlar.

Bu iridyum katmanı, 65 milyon yıl önce bugünkü Meksika'nın Yucatan yarımadası kıyılarında dünyaya çarpan bir asteroidden kaynaklanıyor. Dinozorların ve birçok başka türün soyu bu dönemlerde yokolmuştu. Bilimadamları bu yokoluştan çarpışmanın sorumlu olup olmadığı konusunda farklı görüşler taşıyorlar. **Zinsmeister** de asteroid çarpışmasının dinozor çağını sona erdirdiğini düşünmüyor ve yanmış dinozor kemikleri katmanı bulunmadığını dile getiriyordu. Sözü edilen balık mezarlığını bulması, bu yaklaşımını değiştirmesine neden oldu. Ancak hâlâ Yucatan çarpışmasının bu dönemde bir çok türün yokolmasının tek nedeni olmadığını düşünüyor ve çarpışmanın, çevrenin zaten stres altında olduğu kötü bir döneme rastlamasının bu sonuca yol açtığını savunuyor.

(New Scientist. 11 Kasım 1995)

Beyinde hallüsinasyon devreleri

İngiltere'de yapılan bazı araştırmalar, şizofreni hastalarının varolmayan şeyleri görmelerine ve sesler duymalarına neden olan bir takım beyin devrelerinin varlığını ortaya koydu. Bu devrelerin aktive olmasına neden olan temel sorunun saptanması, hallüsinasyon tedavisinde ilerleme kaydedilmesine yardımcı olabilir.

Araştırmaya, bir takım sesler duyan altı şizofreni hastası katıldı. PET beyin-tarayıcının içinde yatan hastalardan, bir ses duydukları anda düğmeye basmaları istendi. Sonuçların analizi, hallüsinasyon sırasında beyin çekirdeğinin derinliklerindeki birbirine bağlı bazı bölgelerin ve yüzeydeki başka bölgelerin aktive olduğunu ortaya koydu.

Normalde çekirdek bölgeler duygu, düşünce ve algıların buluştuğu yerlerdir. Bu buluşma sonucunda kişinin o andaki ve geçmişteki deneyimleri birbirleriyle karşılaştırılır ve duygusal tepkilerle birleştirilir. Sağlıklı insanlar gerçek sesler duydukları zaman, beyin yüzeyinde benzer aktivite yapıları ortaya çıkar, ancak şizofreni hastalarına göre daha az sayıda çekirdek bölge aktive olur. Hastaların beynindeki bu aktivite sonucunda, beyin kendi gerçeğini yaratır ve buna inanır.

Şizofrenide kendileriyle konuşan sesler, özellikle de kötüleyen ya da tehdit eden mesajlar duymak, en yaygın görülen hallüsinasyonlardan biri. Araştırmaya katılan hastalar da, kendileriyle konuşan ve kendileri hakkında, "sen kötüsün" gibi şeyler söyleyen sesler duyuyorlardı.

New York (AP)

Afrika dağlarının zirvelerinde evrim kanıtları

Galapagos takımadalarında yaşayan türlerin, uyumsal evrimin en iyi örnekleri olduğunu bütün biyoloji öğrencileri bilir. Amerikalı bir botanikçi, Doğu Afrika'nın dağlarında bu örneklerin karadaki eşdeğerlerini buldu. **Eric Knox** ve İndiana Üniversitesi'ndeki danışmanı **Jeffrey Palmer**, ayçiçeği familyasından olan ve küçük palmiye ağaçlarını andıran dev Senecios türlerini inceliyorlardı. Bu bitkinin, Kilimanjaro, Kenya Dağı ve Doğu Afrika'daki diğer yüksek volkanik zirvelerin yüksek kısımlarında yaşayan 11 türü bulunuyor. Herhangi bir dağda üçten fazla tür bulunmuyor ve aynı dağdaki farklı türler farklı yüksekliklerde yaşıyorlar. Zirvelerin her birinde, daha yüksek kesimde yaşayan türlerin çok daha kalın bir sapın ucunda, sıkı bir yaprak demeti bulunuyor ve çiçek sapları daha alçaklarda yaşayan türlere göre büyük oluyor.

Botanikçiler uzun zamandır bu iki formun, evrimsel geçmişlerinde çok eskiden birbirlerinden ayrılmış soylar olduklarını düşünüyorlardı. Ancak **Knox** gerçek akrabalık yapısının çok farklı olduğunu buldu. Yakın akraba olan türlerin kloroplast DNA'larının da birbirlerine daha çok benzeyeceğini varsayarak, bu DNA'ları inceledi. Ortaya çıkan moleküler soyağacı, farklı dağların aynı yüksekliklerinde yaşayan türler görünüş olarak birbirlerine benzese bile, aynı dağda ama farklı yüksekliklerde yaşayan türlerin çok daha yakın akraba olduklarını ortaya koydu. Bu sonuçlara bakılırsa dev *Senecios* türlerinin evrimi sırasında, bireyler çok ender olarak yeni bir dağın yüksekliklerine ulaşabilmiş ve burada hızlı bir evrimleşme sonucunda farklı yüksekliklerdeki habitatlara uyum sağlamış. Bu soyağacının ortaya çıkardığı bir başka sonuç da, ilk bitkilerin Kilimanjaro'nun yüksekliklerinde ortaya çıkıp daha sonra diğer zirvelerin yamaçlarına yayıldığı şeklinde. Bu durumda evrimleşmenin çok hızlı olmuş olması gerekir, çünkü Kilimanjaro yalnızca bir milyon yaşında.

Galapagos ve Hawai takımadaları gibi okyanus adalarında benzer evrimsel patlamaların varlığı biliniyor. Örneğin Hawai adasının kendisi yalnızca yarım milyon yıl önceki volkanik aktiviteler sırasında okyanustan yükselerek oluştu, ama çok sayıda endemik tür barındırıyor. Doğu Afrika'daki dağlar da evrimsel adalar gibi davranabiliyorlar çünkü kendilerini çevreleyen alçak bölgelerde olduğundan çok farklı ekosistemler barındırıyorlar. **Knox**'un deyişiyle, "gökyüzünde bir takımada" oluşturuyorlar.

(New Scientist. 11 Kasım 1995)

Nötrino'ların kütleleri var

Fizik ve kozmolojide en önemli sorulardan bir tanesi, nötrino adı verilen parçacıkların kütlesi olup olmadığıdır. On ay kadar önce New Mexico'dan bazı biliminsanları, nötrinoların çok küçük ama gözardı edilemeyecek bir kütleleri olduğunu gösteren deneylerden sözetmeye başladılar. Uzun bir gecikmeden sonra bu konudaki rapor *Physical Review Letters* adlı derginin 2 Ekim sayısında yayınlandı. Los Alamos'da yapılan deneylerin sonucunun bu kadar geç yayınlanmasının bir nedeni, araştırma grubunun 40 üyesinden bir tanesinin sonuç raporuna karşı çıkmasından kaynaklandı. Dr. James E. Hill, deneyin kozmik ışınlar ve diğer dış etkiler tarafından ciddi bir biçimde kontamine olmuş olduğunu, ve nötrinoların kütleleri olsa bile deneyin bunu kanıtlamadığını savunuyordu. Bunun üzerinde diğer 39 araştırmacının tüm sonuçları yeniden gözden geçirmeleri gerekti ve sonuç olarak dergide Dr. Hill'in tezleri de aynı bir makale olarak yayınlandı.

Fizikçiler bu deneylerde, hızlandırıcı içindeki çarpışmalarda nötrinoların bir tür ile diğeri arasında gidip gelebildiğini gösteren belirtiler bulduklarını bildirdiler. Bu tür bir değişim, atom-altı parçacıkların, çok küçük de olsa bir kütleleri olduğunu ortaya koyuyor. Hesaplara göre bir nötrino, bir elektronun kütlesinin bir milyonda biri ile yüzbinde biri arasında bir kütleye sahip.

Nötrinolar Güneş'te patlayan yıldızlar ya da Süpernovalarda oluşuyorlar. Başka maddelerle çok ender olarak ilişkiye girdikleri için varlıklarının saptanmasına olanak bulunmadığı düşünülüyordu. 1950'de bir nükleer reaktörde nötrino oluşumunu ilk olarak gözlemleyen Dr. Frederick Reines, iki ay önce bu çalışmaları nedeniyle Nobel Fizik Ödülü'nü paylaştı.

Bu küçücük parçacıkların az da olsa bir kütlesi varsa, nötrinolar, "kayıp kütle"nin önemli bir kısmını oluşturabilirler. Kozmologlar, evrende bulunduğunu ve tüm kozmik kütlenin yüzde 90'ından fazlasını oluşturduğunu düşündükleri bu kütleyi uzun zamandan beri arıyorlardı.

(New York Times. 25 Ekim 1995)

Ölüm resifleri

Hong Kong, Çin ve Tayvan'ın lüks lokantalarında müşteriler, büyük bir akvaryumda yüzen parlak renkli resif balıkları arasından istediklerini seçiyor ve bir süre sonra pişmiş olarak önlerinde buluyorlar. Çok özel bir "yemek" olan bir tabak balık dudağının fiyatı 1000 dolar olabiliyor. Bu şekilde öldürülüp pişirilen resif balıkları o kadar popüler ki, lokantalar sürekli daha fazla canlı balık istiyorlar ve bu talep karşılanırken Güney Çin Denizi ve Batı Pasifik mercan resifleri yokediliyor. Güneydoğu Asya'daki aracılar her yıl binlerce ton canlı resif balığını, genellikle Hong Kong üzerinden bölgenin büyük şehirlerine gönderiyorlar. Bu büyük talebi karşılamak için birçok bölgede balıkçılar oltalarını bir yana bırakıp siyanür kullanmaya başladılar. Bu yöntem yalnızca balıkları değil, resifleri de öldürüyor.

Bölgedeki 16 ülkeyi temsil eden araştırmacıların raporuna göre, "Resif balıklarını yakalayan balıkçıların çoğunluğu yoksulluk sınırının altında yaşıyorlar. Tüccarlar genellikle yakalanan balıkların sayısını olduğundan düşük gösteriyor ya da hiç bildirmiyorlar. Balıkçılar yaptıkları iş konusunda şaştlacak derecede açıksözlüler ancak yukarılara doğru gidildikçe bir şey öğrenmek zorlaşıyor. Bunun nedeni, çok miktarda yasadışı etkinlik olmasının yanı sıra, birçok şirketin bulunması ve bunlardan her birinin kendi yaptıklarını diğerlerinden gizli tutmak istemesi."

Aracıların yılda 20-25.000 ton canlı balık alıp sattıkları hesaplanıyor. Ancak denizden alınan miktarın ne kadar olduğu konusunda hiçbir şey söylenemiyor. Ancak mercan resiflerdeki diğer türlere verilen zararın yanında, yakalananların miktarı önemsiz kalıyor. Balıkları yakalamak için kullanılan yöntem bütün diğer yaşam biçimlerini yok ediyor. Sodyum siyanür çözeltisi dolu bir şişeyle suya dalan balıkçılar, seçtikleri balığa zehiri püskürtüp, sersemleyen balığı yakalıyorlar. Eğer balık ölmezse, canlı balık tüccarlarına satılıyor. Zehir, büyük balıkları öldürmeyebiliyor ama resifte yaşayan omurgasızlar ve küçük balıklar yaşayamıyor. Ayrıca kullanılan miktarların çok daha azı (binde biri) mercanları öldürmeye yetiyor. Araştırmacıların söylediklerine göre, bazı resifler tamamen ölmüş durumda ve üzerlerinde hiçbir canlı yaşamıyor. Ayrıca bazıları 400 yaşında olan ve bir ev büyüklüğüne ulaşmış olan mercanları düşünürsek, yapılan kıyım şu anda durdurulsa bile, bu bölgede 25. yüzyıldan önce bu büyüklükte mercanların görülemeyeceği anlaşılır.

(New Scientist. 11 Kasım 1995)

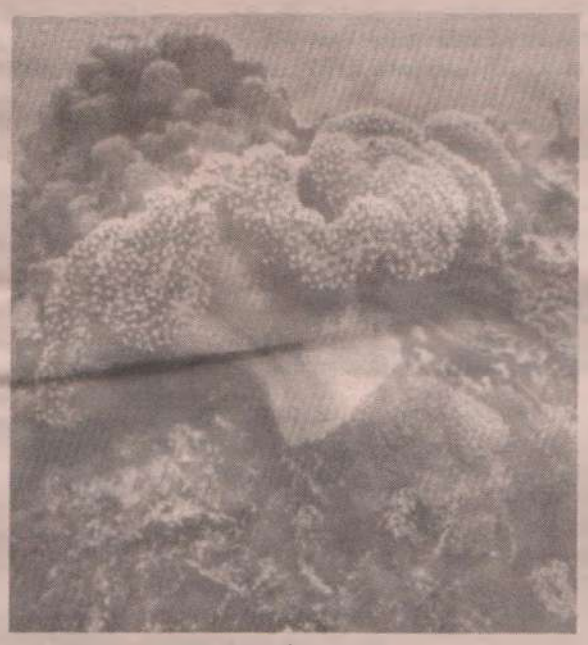

Yumuşak mercan

Hubble, yıldızların doğuşunu gösteriyor

Hubble Uzak Teleskobu'ndan alınan fotoğraflardaki dev toz ve soğuk gaz sütunları, yıldızların oluşumunu biliminsanlarının gözleri önüne seriyor. 1 trilyon kilometre uzunluğundaki bu gaz sütunlarının kenarlarında, her biri bizim güneş sistemimizden daha büyük olan ve içinde yıldızlar barındıran parmak benzeri uzantılar var. 1 Nisan'da çekilen fotoğraflar, çok yoğun hidrojen gazı küreleri içinde 50 kadar yıldızın oluşumunu gösteriyor. Hubble'ın yakaladığı bu oluşumlar aslında 7000 ışık yılı önce gerçekleşmiş olaylar.

Yıldızların içinde oluştuğu bulutlar o kadar yoğun oluyorlar ki kendi kütle çekimlerinin etkisinde kalıyorlar. Büyümekte olan genç yıldızlar çok miktarda enerji saçıyorlar. Özellikle büyük yıldızlar çok parlak ve çok sıcak olup, çok büyük miktarlarda yoğun morötesi ışın üretiyorlar. Bu ışınlar yıldızların çevresini ısıtarak burada bir açıklık oluşturuyorlar. Fotoğraflarda bu açıklıklar görülebiliyor. Milyonlarca yıl boyunca izlenebilseydi, bu açıklıkların giderek büyüdüğü gözlenebilir, bulut buharlaştıkça orada bulunan diğer şeyler görülebilirdi.

Hubble'ın çektiği fotoğraflar, daha oluşumunu tamamlamamış yıldızları gösteriyor. Oluşumları ilerledikçe yıldızların içinde nükleer yanma gerçekleşmeye başlar. Bundan sonra ise rüzgar oluşturup çevresinde bulunanları uzaklaştırmaya başlar. Bu rüzgarın çevresindeki bulutları dağıttığı ve başka madde oluşumunu önlediği düşünülüyor.

New York (AP)

Bilim Sözlüğü

Rüzgârlar

Rüzgârlar, atmosferin yeryüzüne yakın kesimlerinde; yerkürede ve atmosferde oluşan sıcaklık farkları ile meydana gelen hava akımları. Dünyadaki başlıca rüzgârları ve Türkiye'nin etkisi altında olduğu bazı yerel rüzgârları tanımlamaya çalıştık, bu sayımızda.

Alize rüzgârları: Astropik yüksek basınç kuşaklarından batıya ve ekvatora doğru esen rüzgârlardır. Bu rüzgârların doğduğu yüksek basınç kuşakları 30 derece kuzey ve 30 derece güney enlemleriyle dönenceler arası bölgedir. Alizeler, denizlerin üstünde karadakinden çok daha kuvvetli ve düzenli eserek gökyüzünün çoğu zaman açık olmasını sağlar. Bu nedenle alize rüzgârlarına açık olan adalar en gözde turizm merkezleridir. Alizelerin ortalama hızı saniyede 5-6 m. (saatte 17-20 km.) dolayındadır.

Bora: İtalya ve Hırvatistan'ın Adriyatik denizi kıyılarında kuzeydoğudan esen çok sert ve soğuk rüzgâr. Latince "boreas"tan gelen bora sözcüğü "kuzey rüzgârı" anlamında kullanılır. En çok kış aylarında esen bu rüzgâr, doğudan gelen soğuk hava kütlesinin, dağlara çarptıktan sonra ısınmaya zaman bulamadan hızla kıyılara doğru inmesiyle oluşur. Hızı çoğu kez satte 100 km'yi aşan bu rüzgârın insanları ve araçları devirdiği görülmüştür. Avrupa'nın Bulgaristan, Karadeniz Kıyıları ve Rusya'nın Kuzey Buz denizine komşu olan kesimlerindeki sert kuzeydoğu rüzgârlarına da bora adı verilir.

Fön: Almanca 'föhn'den türemiştir. Dağ sıralarının rüzgâraltı yamaçlarından aşağıya doğru esen sıcak, kuru ve sert rüzgârdır. Nemli havanın rüzgârüstü yamaçlar boyunca yükselmesiyle oluşur. Fön rüzgârları dünyanın çeşitli bölgelerinde yerel adlarla anılır.

Hamsin: Adı, her yıl yaklaşık elli günlük bir zaman aralığı içinde oluştuğundan, Arapçada elli anlamına gelen sözcükten türemiştir. Afrika'nın kuzey kesimlerinde ve Arabistan Yarımadasında, kış sonlarında ve bahar başlarında güneyden ya da güneydoğudan esen sıcak, kuru, tozlu rüzgâr. rüzgârın sıcaklığı çoğunlukla 40 derecenin üzerine çıkar ve kesintisiz olarak üç ya da dört gün eser. Hamsin, bir alçak basınç merkezinin Sahra çölü ya da Akdenizin güney kesimleri üzerinden doğuya doğru hareket etmesiyle oluşur.

Meltem: Satte 6-49 m. arasındaki hızlarda esen hava akımı. Yeryüzeyinde birbirine bitişik alanların gün içinde eşitsiz olarak ısınması ve soğumasına bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli bölgesel rüzgârlar da meltem tanımı içindedir. (örn; deniz meltemi, kara meltemi) En kuvvetli meltemler, sıcak, kuru ve açık hava koşullarında, güneş ışınımının en yoğun olduğu gündüz saatlerinde eser. Kara kütleleri denizlere oranla daha çabuk ısınır ve soğur. Bu nedenle gündüzleri denizlerden karaya (deniz meltemi), geceleri ise karadan denizlere (kara meltemi) doğru görece soğuk ve yoğun hava kütleleri akar. Vadi meltemi de, vadi tabanının hızla ısınması sonucunda tabandaki havanın genleşerek yamaçlardan yukarı doğru akması biçiminde ortaya çıkar. Geceleyin yamaçlar hızla soğur ve buralardaki soğuk ve yoğun hava kütleleri vadiye doğru akar (dağ meltemi).

Muson: Özellikle Asya ve Afrika'nın güneyinde, mevsimlere göre yön değiştirerek düzenli olarak yinelenen rüzgâr sistemidir. Arapça "mavsım" (mevsim) sözcüğünden gelen muson rüzgârlarına; Avustralya'nın kuzeyinde, Afrika'nın batısında ve Orta Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında rastlanır. Muson rüzgârları, kara ve denizlerin ısınıp soğumasındaki farktan ötürü bütün yaz mevsimi boyunca denizlerden karalara, kışın ise karalardan denize doğru eser. Yaz musonlarının etkisinde kalan kara parçaları dünyanın en fazla yağış alan bölgesini oluştururlar.

Mistral: Fransa'nın güneyinde, Rhône vadisinin aşağı kesimleri boyunca kuzeyden deniz kıyısına doğru esen soğuk, kuru ve şiddetli rüzgârdır. Bazen günlerce sürer ve hızı saate 100 km. yi geçer. Yüksekliği 2-3 km. ye ulaşır. En şiddetli olduğu ve en sık görüldüğü kış ve ilkbahar aylarında ekinlere büyük zarar verir. Fransa'nın orta kesimi üzerindeki alçak basınç merkezi arasındaki hava akımından doğan mistral'in yükseklerden kıyıya doğru gidildikçe artan şiddeti, dar Rhône Vadisi'nin içinden geçmesinden kaynaklanır.

Karayel: Kuzeybatıdan esen ve Marmara Denizi ve çevresiyle Karadeniz'de şiddetli ve sert etkisini gösteren rüzgârdır. Çoğunluk fırtına şeklinde esen karayel, soğuk mevsimde yağmur ve kar getirir.

Lodos: Türkiye'de güneybatı yönünden esen sıcak rüzgâr. Yunanca güney anlamına gelen "notos" sözcüğünden türetilmiştir. Doğu Akdeniz'deki güney rüzgârları, kara içleri ile çöllerden doğarak kara üzerinde estiklerinde kurak ve sıcaktır. Aynı rüzgârlar denizlerde doğar ya da deniz üzerinden geçerse sıcak ve nemli olarak eser. Lodosun Anadolu kıyılarındaki başlıca özelliği havayı ılıklaştırması ve yağmur getirmesidir. Kıyıda yağış bıraktığı zamanlarda, Anadolu içlerine sıcak ve kuru bir hava sokulur. Lodos kışın hava sıcaklığını olağan dışı biçimde yükseltir. Yerini soğuklara bıraktığından organizmanın direncini azaltarak hastalıklara yol açtığı ileri sürülür. Lodosun başağrısı yaptığı da bilinir. Yazın seyrek ve az şiddetli olarak esen lodosu bir durgunluk dönemi izler. Bu dönemde Marmara Bölgesi'ne yerleşen nemle yüklü ağır ve dayanılması güç havada yüksek sıcaklıklara neden olur.

Poyraz: Türkiye'de kuzeydoğudan esen soğuk rüzgâr. Yunanca "kuzeyden" ve "kuzey rüzgârı" anlamına gelen "boreas" sözcüğünden türemiştir. Özellikle İstanbul ve çevresindeki egemen rüzgârdır. Bu yörede, yılda 130 gün poyraz eser. Esme sıcaklığı ve rüzgârın şiddeti kış mevsiminde daha çoktur. Kış mevsiminde poyrazın oluşumu, soğuk kutupsal havanın Doğu Avrupa üzerine yerleşmesi, bu soğuk kara kütlesini kuşatan denizler üzerinde ise bir alçak basıncın bulunması ile ilgilidir. Böylece kuzey yönlü hava akımlarının ortaya çıkmasıyla oluşan poyraz, havanın belirgin biçimde soğumasına yol açar. Yaz mevsiminde ise, Asor yüksek basınç alanından Basra Körfezi alçak basınç alanına doğru ilerleyen hava akımının, Kuzey Yarıküre'deki hava akımlarının sağa sapması nedeniyle yön değiştirmiş bir parçası biçiminde ortaya çıkar. Yazın havayı serinleten poyraz, aynı zamanda bağıl nemi düşürerek ferahlatıcı bir etki yaratır.

Samyeli: Çoğunlukla güney ve güneydoğudan esen, sıcak ve kuru, tozlu ve bunaltıcı, bitkileri kavuran bir rüzgârdır. Doğu Akdeniz çevresindeki bölgelerde, yaklaşan alçak basınç alanlarına doğru eser, bu depresyon alanları yaklaştıkça şiddetlerini artırırlar. Bir veya bir kaç gün estikten sonra, serin ve yağışlı bir havaya yerlerini bırakırlar.

Yıldız: Kışın kuzeyden esen ve Karadeniz ile Marmara havzalarında şiddetini gösteren bir rüzgârdır. Soğuk, sert ve şiddetlidir. Yıldız da karayel ve poyraz gibi Doğu Avrupa üzerindeki yüksek basınç alanları ile bu soğuk kara kütlesini kuşatan denizler üzerindeki alçak basınç alanları arasında oluşan hava akımı nedeni ile meydana gelir.

Satranç 62

(Hazırlayan: Serdar Çelik)

Belgrad Turnuvası

Belgrad'da yapılan "Investbanka 95" turnuvasını (kategori 17) **Gelfand** ve **Kramnik** eş puanda birinci bitirdiler. Böylece **Kramnik**, Horgen'deki başarısına bir yenisini daha eklemiş oldu.

Kasparov va **Karpov**'un katılmadığı turnuvada sıralama şu şekilde.

1.-2. **Gelfand, Kramnik** 8 p 3. **Şirov** 6.5 p 4. **Topalov** 6 p 5.-6.-7. **Adams, İvançuk, Timman** 5.5 p 8. **Leko** 5 p 9. **Luyuboyeviç** 4.5 p 10.-11. **Belyavski, Lautier** 4 p 12. **Miladinoviç** 3.5 p.

Turnuvadan iki oyun:

İvançuk - Topalov

Sicilya Savunması

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. d4 cxd4 4. Axd4 Af6 5. Ac3 g6 6. Fe3 Fg7 7. f3 Ac6 8. Vd2 O-O 9. Fc4 Fd7 10. h4 Kc8 11. Fb3 h5 12. O-O-O Ae5 13. Fg5 Kc5 14. g4 hxg4 15. f4 Ac4 16. Ve2 Vc8 17. Fxf6 Fxf6 18. Ad5 Kxd5 19. exd5 b5 20. h5 g5 21. fxg5 Fxg5+ 22. Şb1 f5 23. Kd3 f4 24. Fxc4 Vxc4 0-1 (zaman)

Balyavski - İvançuk

Nimzo-Hint

1. d4 Af6 2. c4 e6 3. g3 c5 4. Af3 cxd4 5. Axd4 Fb4+ 6. Ac3 O-O 7. Fg2 d5 8. cxd5 Axd5 9. Vb3 Va5 10. Fd2 Ac6 11. Ac2 Fxc3 12. bxc3 Vc7 13. Va3 Ae5 14. Fxd5 exd5 15. Ff4 f6 16. O-O Vf7 17. Ae3 Fh3 18. Kfd1 g5 19. Fxe5 fxe5 20. f3 e4 21. Vc5 exf3 22. exf3 Kae8 23. Kxd5 h6 24. Ke5 Vxf3 25. Vc4+ Şg7 26. Kxe8 Kxe8 27. Vd4+ Şg6 28. Vd3+ Ke4 29. Ke1 Şh5 0-1

FIDE Geçici Rating Listesi açıklandı

Uluslararası Satranç Federasyonu (FIDE) Kasım 95 itibariyle geçici rating listelerini açıkladı. Yılda iki kez (1 Ocak ve 1 Temmuz) rating listesi çıkmasına karşın FIDE 3 ayda bir liste dışı ratingleri yayınlıyor. Bu listeye göre ilk on oyuncu şöyle sıralanıyor:

1. **Karpov** (Rusya) 2781 2. **Kasparov** (Rusya) 2777 3. **Kramnik** (Rusya) 2754 4. **İvançuk** (Ukrayna) 2749 5. **Kamski** (ABD) 2735 6. **Anand** (Hindistan) 2725 7. **Topalov** (Bulgaristan) 2697 8. **Şirov** (İspanya) 2687 9. **Gelfand** (Rusya) 2679 10. **J. Polgar** (Macaristan) 2676.

Listenin ilginç yanı, uzun zamandan beri **Karpov**'un **Kasparov**'u ilk kez geçmesi ve Macarların harika kızı **Polgar**'ın pekçok ünlü erkek oyuncuyu geride bırakarak onunculuğa yerleşmesi.

Satranç tarihinden

1928 Bad Kissingen turnuvası **Capablanca**'nın 1927'de **Alyebin** ile yaptığı dünya birinciliği ünvan maçından sonra oynadığı ilk turnuvaydı. Kaybettiği ünvanından sonra satranca küsmüş bir davranış sergileyen ünlü oyuncu, turnuvalara seyrek katılıyor ve gerçek gücünden uzak bir performans gösteriyordu. Bu turnuvada da benzer bir oyun gücü sergileyen **Capablanca** yine de ikinci olmuş ve turnuva birincisi **Bogolyubov**'u güzel bir oyunla yenmişti. 12 oyuncunun katıldığı turnuvanın ilk beş sıralaması şöyleydi:

1. Bogolyubov 8 p **2. Capablanca** 7 p **3.-4. Rubinstein, Euwe** 6.5 p **5. Nimzoviç** 6 p.

1935-37 Dünya Birincisi **Max Euwe**, bu turnuvada yıldızı parlayan oyunculardan biriydi. 10. turda **Yates**'e yenilmeseydi belki de turnuvayı önde bitirecekti. bitiş açısından oldukça güzel olan bu oyunu izleyelim:

Euwe - Yates

İspanyol Açılışı

1. e4 e5 2. Af3 Ac6 3. Fb5 a6 4. Fa4 Af6 5. O-O Fe7 6. Ve2 (normal hamle 6. Ke1'dir.) **6. ... b5!** (Eğer 6. ... O-O 7. Fxc6 dxc6 8. Axe5 var.) **7. Fb3 d6** (Burada 7. ... O-O! en iyi hamledir. Çünkü 8. c3 d5! 9. exd5 Axd5 10. Axe5 Af4! 11. Ve4 Axe5 12. Vxf4 Fd6 ve güçlü bir saldırı var. Beyaz 12. Vxa8 yapamazdı çünkü 12. ... Vd3 ve tehdit 13. ... Fh3) **8. a4! Kb8 9. c3 O-O 10. axb5 axb5 11. d4 exd4 12. Axd4 Axd4 13. cxd4 Ke8 14. Ff4** (Siyahın c7-c5 hamlesini önlemek için oynanmıştır. Burada 14. f3 de oynanabilir.) **14. ... Ff8 15. Ad2 Fb7 16. f3 Ad5! 17. Fg3** (17. Fxd5 Fxd5 18. Vd3 daha iyi.) **17. ... Vf6! 18. Fxd5 Fxd5 19. Vd3** (Bu konumda 19. ... Fb7 20. Kfc1'den sonra Beyaz açık üstün. Ancak!) **19. ... Fc4!! 20. Axc4 bxc4 21. Vxc4 Kxb2 22. Ka7 c5! 23. dxc5 dxc5 24. Kd1 Kb4! 25. Vd5 c4 26. Fd6 Fxd6 27. Vxd6 Kb1! 28. Kd7** (28. Vxf6 Kxd1+ veya 28. Vd2 Vb6+ var.) **28. ... Kxd1+ 29. Vxd1 c3 30. Vd4?**

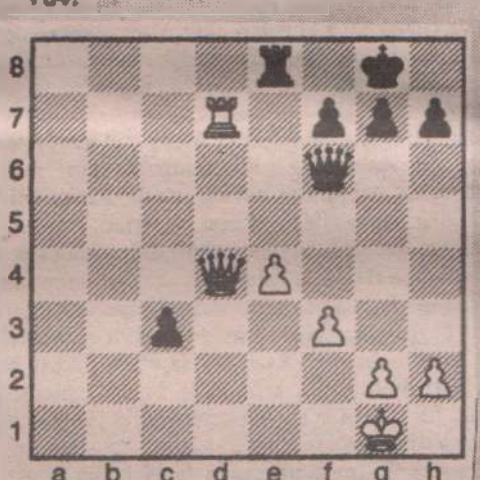

(Kritik durum. Siyahın yanıtını görmüyor. Oysa beyazın 30. Vc2 veya 30. Vb3 oynaması gerekiyordu. Olası devam yolları: 30. Vc2 Kc8 ve Beyaz oyunu tutabilir. Örnek 30. Vc2 Vb6+ 31. Şf1 Vb5+ 32. Vd3! var. Veya 30. Vb3 Kc8 31. Kc7!)

30. ... c2!! 31. Vc4 Vb6+ 32. Şf1 c1(V)!!. Ve Beyaz terk eder. Çünkü 33. Vxc1 Vb5+ ve sonra 34. ... Vxd7.

Türkiye Takımlar Ligi birincisi SGM

Türkiye Takımlar Ligi'nde Satranç Geliştirme Merkezi birinci oldu. 9 tur İsviçre yöntemiyle oynanan ligin son iki turu Ankara'da yapıldı. İlk onikiye giren takımlar gelecek yıl yapılacak olan 1. ligde oynamaya hak kazandılar:

1. Satranç Geliştirme Merkezi 40 p
2. Ankara Demirspor 35 p
3. Gambit Satranç Merkezi 33 p
4. Çanakkale Tarımspor 32.5 p
5. Samsun İl Karması 31.5 p
6. Kocaeli İl Karması 30.5 p
7. T.E.D. Koleji 29 p
8. Bursa İl Karması 29 p
9. Diyarbakır İl Karması 29 p
10. Kayseri Gençlikspor 28.5 p
11. Karayolları Genel Md.lüğü 28.5 p
12. Yapıspor 28 p
13. Ankara Üniversitesi 28 p

Onikinciliği paylaşan iki takım aralarında ek maç yaparak 1. ligde kalma savaşımı verecekler.

Karl Marx satrançta da usta

Bilimsel Sosyalizmin kurucusu **Karl Marx**, aynı zamanda çok iyi bir satranç ustasıydı. Seyrek oynamakla birlikte fırsat buldukça düşünce derinliğini bu oyunda da sergiliyordu. Aşağıdaki oyun Marx'ın Londra'da kütüphane çalışmaları dolayısıyla bulunduğu dönemde oynanmıştır. Şah Gambitinin en keskin devam yollarından olan Muzio Gambitini günümüz ustalarına taş çıkartırcasına büyük bir ustalıkla sergilediği aşağıdaki oyununu izleyelim.

K. Marx - S. Meyer

Londra, 1872

1. e4 e5 2. f4 exf4 3. Af3 g5 4. Fc4 g4 5. O-O gxf3 6. Vxf3 Vf6 7. e5! Vxe5 8. d3 Fh6 9. Ac3 Ae7 10. Fd2 Abc6 11. Kae1 Vf5 12. Ad5 Şd8 13. Fc3 Kg8 14. Ff6 Fg5 15. Fxg5 Vxg5 16. Axf4 Ae5 17. Ve4 d6 18. h4!! Vg4 19. Fxf7 Kf8 20. Fh5 Vg7 21. d4 A5c6 22. c3 a5 23. Ae6+ Fxe6 24. Kxf8+ Vxf8 25. Ve6 Ka6 26. Kf1 Vg7 27. Fg4 Ab8 28. Kf7 1-0

Kombinezon

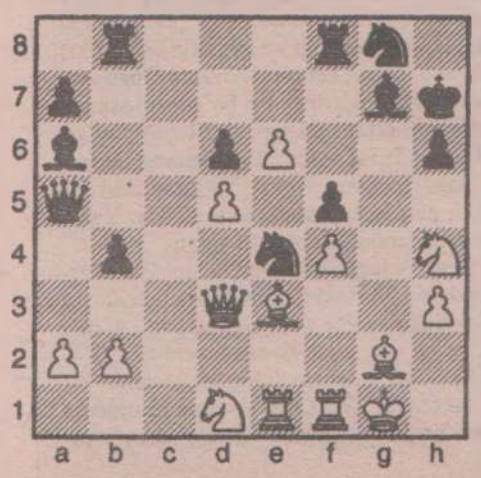

Beyaz oynar kazanır

Etüd

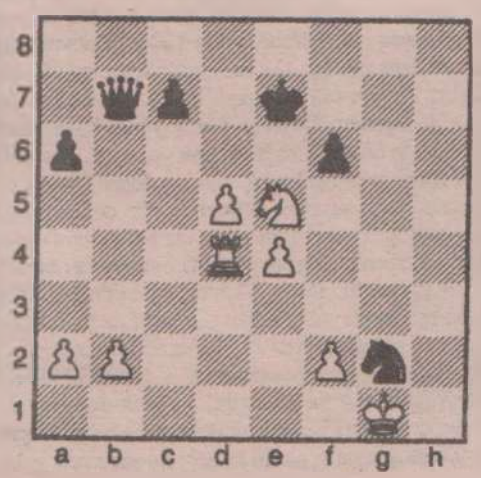

Beyaz oynar kazanır

Problem

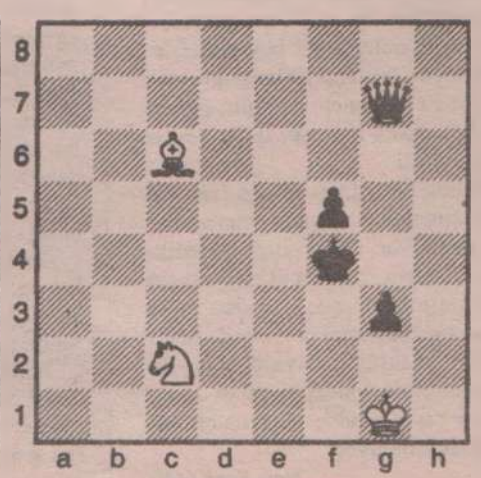

3 hamlede mat

Geçen sayının çözümleri

Kombinezon (Aleksandrov-Zayitsev, SSCB 1973):

1. Vxc7+!! Şxc7 2. Ab5+ Şb8 3. Kd8+ Kxd8 4. Ff4+ Ae5 5. Fxe5+ Şa8 6. Ac7+ Şb8 7. Axa6+ Şa8 8. Ac7+ Şb8 9. Ad5+ Şa8 10. Ab6+ axb6 11. Ka1 mat.

Etüd (V.-M. Platov):

1. Ff6 d4 2. Ae2! a1(V) 3. Ac1!! Va5 4. Fxd4+ Şxd4 5. Ab3+ ve **6. Axa5.**

Problem (H. von Gottschall):

1. Va8! (anahtar hamle) ve şimdi **1. ... c5 2. Vb8+ Şe7 3. Ac8** mat; **1. ... c5 2. Vb8+ Şc6 3. Fd7** mat; **1. ... Şc5 2. Va5+ Şd6 3. Ac8** mat; **1. ... Şc7 2. Ac4 c5 3. Vc8** mat; **1. ... Şe5 2. Vd8+ Şe4 3. Vd4** mat.

Bulmaca 63

Ödüllü Sözcük Bulmacası

(Hazırlayan: Levent Uluçer)

1996 yılında umutlarınızın, ütopyalarınızın gerçekleşmesi dileğiyle, merhaba!

Hayır, ben umutlandım, hani neredeyse bulmaca olayını bu sayıdan itibaren bırakıyordum ya, neyse ki gelen mektuplar beni sevindirdi. Toplam yanıt 19 tane, görüyorsunuz nerelerden nerelere geldik! Efendim, ilk üç ve Sayın **Güler İnal**'ın yanıtları;

1) **Güler İnal** / Aydın (429)
2) **Neşe Argun** / Sakarya (424)
3) **Alptekin Şimşek** / İstanbul (423)

1) Huzur; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanı, 27
2) TÜRK Kimliği; Bozkurt Güvenç'in araştırma ve inceleme kitabı, (18)
3) Çıplak ve Ölü; Tanım, (39)
4) CEVİZLİ Bahçe; Kemal Bilbasar'ın öykü kitabı (C joker),(24)
5) Grev; Tanım, (20)
6) VAN SCHUURMAN (Anna Maria); Hollandalı kadın yazar (50)
7) Sahaf; Tanım, (17)
8) Kızıl Kitap; Tanım, (34)
9) VARŞOVA'DA Türkoloji; Edward Tryjorski'nin tarih kitabı, (3)
10) VASITİ, Yahya Bin Mahmut el; El Hariri'nin ünlü Makamat'ını elde yazarak kopya etmiştir, (22)
11) Hanz Klotz; "Gotik, Rönesans ve Barok Çağları'nın Org Sanatı Üzerine" adlı kitabıyla yazın dalına da el atmış ünlü müzikbilimci, (41)
12) Ölümün Ağzı; Tanım, (42)
13) HUZUR Pansiyon; İrfan Yalçın'ın romanı, (2)
14) Kulleteyn; Tanım, (34)

Şimdi son üç ve sonuncu birincimiz **Hakan Şimşek**'in yanıtları;

1) **Hakan Şimşek** / İstanbul (319)
2) **Gökcan Erus** / Sakarya (324)
3) **Ahmet İnal** / Aydın (328)

1) ACABA Ne idi; Ömer Seyfettin'in kitabı, (9)
2) EPİK Tiyatro; Bertholt Brecht'in yapıtı, (10)
3) Çıplak ve Ölü; Tanım, (39)
4) Baraka; Burhan Günel'in kitabı, (15)
5) Grev; Tanım, (20)
6) Sabri Babacan; Tübitak Modern Matematik kitabınını yazarı, (33)
7) Sahaf; Tanım, (17)
8) Kızıl Kitap; Tanım, (34)
9) ALİ BABA ve Kırk Haramiler; Yılmaz Özek'in kitabı, (16)
10) KAPIDA Bir Gül Açtı; Suna Tanaltay'ın kitabı, (14)
11) Alaska Kid; Jack London'ın kitabı, (24)
12) Ölümün Ağzı; Tanım, (42)
13) Kaçak; Orhan Kemal'in kitabı, (12)
14) Kulleteyn; Tanım, (34)

Birincilerimiz **Güler İnal** ve **Hakan Şimşek** abonelik kazandılar. İkinciler ve üçüncüler ise kitap kazandılar. Manisa'dan **Baki Metin**, Antalya'dan **Nurhan** ve **Reşat Palaz**, Konya'dan **Dilek Şahin** ise kura ile kitap kazanan okurlarımız.

Gelelim mektuplara,

Sayın **Ayten** ve **Aydın Özakın** ne yazık ki eski kurallara göre bulmaca hazırladıklarından ötürü, ki geçen ay aynı özrü **Hikmet Uğurlu** yapmıştı, puanlamaya giremediler. **Aydın Özakın** birden fazla bulmaca tipleri de yapılmalı diye not düşmüş, 95 Milliyet Bulmaca Şampiyonu **S. S. Gören** de bana bu öneriyi söylemişti. En azından şimdilik bu öneriyi erteleyelim diyorum, eğer daha bol zaman bulabilirsem bu önerinizi göz ardı etmeyeceğim. Söke'den **Kenan Kara** ve **Güleç İnal** uyarılarınız için teşekkür ederim, ama bu son oldu, bakın nasıl özürleri hemen elemine ediyorum. Bu biraz gaddarca ama tabi ki sonuçta haklı olan sizlersiniz. **Gökcan Erus** bulmaca sayfasının sürdürülmesini dilemiş, peki, kabul ediyorum. İnanmıyorsunuz ama ben ciddi ciddi sürdürmemeyi düşünüyordum, zaten toplam sayı da iyice azaldı. **Hikmet Uğurlu** tüm bulmacaseverlerin yeni yılını kutluyor! Ayrıca kimi okuyucular ne yazık ki **Mao'nun Kızıl Kitap**'ını **Çelişkiler** kitabıyla karıştırmış bu da ne yazık ki puan eksilmelerine neden oldu. Ankara'dan **Dursun Çöçü**, "doğrusu, tematik bulmaca fikir aşamasındayken taraftar değildim ama iş pratiğe dökülünce bayağı hoş oldu" diyor, Sayın **Güler İnal** da aynı fikirde, e tabi... Joker harf kimi okuyucular tarafından beğenildiği gibi kimileri tarafından kuşkuyla karşılandı, bu joker harf işi devam etsin, bu bulmacada olmasa da başka bulmacada sizin de işinize yarayacak, inanın. Bir de bir soruyu boş bırakma bölümümüz var, ki bu da başlı başına olay, haliyle en az puana ulaşmak için bir soruyu boş bırakmak sizin yararınıza olacak. Ama birincimiz **Hakan Şimşek** de dahil hiç kimse açık gözlülük yapmadan bulmacayı emek vererek tamamlamış. Bu durumda kuralımızı biraz daha açtık. Lütfen kurallarımızı tekrar okuyarak bulmaca çözmeye başlayın, emeklere yazık olmasın. Gaddar Levent artık özürleri affetmiyor! Bu ayki bulmaca konumuz Spor, Sporcular ve Spor terimleri, yani sporla ilgili aklınıza ne geliyorsa. Geçen ayki kitap ödülümüz **Selçuk Baran**'ın **Tortu** adlı kitabıydı. Bu ay ödül olarak vereceğimiz kitap ise, **Perkins Gillman**'ın "Kadın ve Ekonomi"si.

PUANLAMALAR:

A, E = 1
I, İ = 2
O, Ö = 3
U, Ü = 4
B, C, D, K, = 3
Ç, F, N, P = 4
L, M, S, T = 5
G, H, R, Ş, Y = 6
Ğ, J, V, Z = 7
Q, W, X = 8

KURALLAR:

Bulmacamız konusaldır. Her ay değişik bir konuyla ilgili bulmacamız olacaktır. 1) Yukarıda görüldüğü gibi her harf puanlandırılmıştır. Bulmacada amaç, en çok sayı toplamı getiren sözcüğü kullanarak, genel toplamda *en çok* sayıya ulaşabilmektir. Ya da bu harflerin toplamında *en az* puan toplamına ulaşabilmektir. 2) Dikey ve yatay sütunlardaki karelere, tüm kareler doldurularak anlamlı birer sözcük yerleştirilmelidir. 3) Bir ya da birden fazla sütun istenirse boş bırakılabilir, yani o ayın konusuyla ilgili kullanmak istediğiniz bir sözcük diğer harflerle tam olarak çakışıp bulmacaya ya da puanlamanıza bir katkı sağlamıyorsa, ya da sizi zorluyorsa o sütunu ya da sütunları boş bırakabilirsiniz. 4) İlk önce numaralandırılmış sorular doğru olarak yapılmalıdır. Tersi durumda bulmacanız tümden geçersiz sayılacaktır. Fakat sorulan sorulardan yanlızca *bir tanesi* boş bırakılabilir ya da yanlış olduğu taktirde o sözcük puanlama dışında bırakılabilir. En az puanlamayı hedeflediyseniz, *sizin bulacağınız* tanımlamalarda bir sütunu boş bırakmak sizin yararınıza olacaktır. 5) Sözcükler anlamlı olduğu sürece ek alabilir (Ör: FALCI). 6) Aynı sözcüğün yinelenmesi, ancak değişik anlamları varsa olanaklıdır. 7) Sözcükler tersinden tanımlanamazlar (BACANAK, KANACAB gibi). 8) Kişi ad ya da soyadları, ya da her ikisi (Ör: MAO, MAO ZEDUNG, ZEDUNG), yapıt adları tümü ya da bölünerek (Ör: OYUNLARLA, YAŞAYANLAR; Oğuz Atay'ın bir kitabı) kullanılabilir. 9) DİSK, ODTÜ, CR, ZA, USA gibi kısaltmalar kullanılabilir. 10) Bilinen ansiklopedi ve sözlüklerin dışında kalan (Ör: Anabritannica, Derleme Sözlüğü, Türk ve Dünya Edebiyatçıları Ans.), eski ya da görece az bilinen kaynaklardan bulunmuş sözcükler, hangi kaynaktan bulunmuşsa kaynağın adı, yayınevi ve sayfa numarası ayraç içinde belirtilmelidir. 11) Kimi yabancı kökenli sözcüklerin Türkçe'deki yazılışları farklı olabilir. Yabancı sözcüğün yazılışı hangi kaynaktan alınmışsa kaynağın adı yazılmalıdır. En çok puan getiren sözcüğü kullanmak elbette sizin yararınızadır. Ya da en az puanı almayı hedeflediyseniz, en az puanı getiren sözcüğü kullanmak sizin yarınıza olacaktır. (Ör: ZEDUNG-ZEDONG) 12) Güllük Dağı, İstanbul Boğazı, İnsuyu Mağarası örneklerindeki Dağı, Boğazı, Mağarası tamlamaları sözcük puanlandırmalarına kabul edilmez. Bu durumda Güllük, İnsuyu gibi tamlanan sözcük kullanılmalıdır. 13) Özel adlar dışında (kişi, yer vb.) hiçbir yabancı sözcük kullanılmayacaktır. 14) Bulmaca çözümünde bir kez olmak üzere, bir harf joker olarak kullanılabilir. Yani yanlızca bir kez olmak üzere bir harf ekleyebilir ya da çıkarabilirsiniz. 15) Bulmacadaki her madde ya da kural, okurlardan gelecek tepkilere göre değiştirilebilir ya da eklemeler yapılabilir. Her türlü eleştiri ve önerilerinizi bekliyoruz. Puanlamalar arada bir değişecektir, lütfen her zaman puanlamanızı son ayın dergi puanlamasına göre yapın.

Derginizi kesmek istemiyorsanız, bulmacayı *fotokopi çekerek* ya da *ayrı bir kağıda* yazarak varsa telefon numaranızı da ekleyerek her ayın 23'üne kadar adresimize gönderiniz: "Bilim ve Ütopya Ödüllü Sözcük Bulmacası, Yol Sokak, Polat Celil Ağa İşhanı, Kat:5, Mecidiyeköy/İstanbul". Postadaki gecikmeleri göz önüne alarak yanıtlarınızı şu numaraya *faxlamayı* tercih ediniz: 0212-288 48 05. Eğer olası ise çektiğiniz faksın kontrolunu telefon açıp öğrenin. Sıralamada en çok puan toplamını alan ve en az puanı alan okurumuz abonelik kazanacaktır. Eğer mektubunda belirtirse abonelik yerine kitap da isteyebilir. En az puanı alan ve en çok puanı alan 2. ve 3. olan yarışmacılar kitap ödülü alacaktır. Ayrıca yanıt yollayanlardan kura ile tespit edeceğimiz kişi ya da kişilere (bu rakam toplam gelen bulmaca sayısına göre değişecektir) kitap armağan edeceğiz. Lütfen kendi puanlamanızı *dikkatli hesaplayınız*. Oldukça fazla yanıt geldiğinden ötürü bunları birer birer hesaplamama olanak yok. Eğer ilk üçe giremediyseniz (ki ilk üçer sıranın yanıtlarını bir bir kontrol ediyorum), sizin puanınız kendiliğinden puanlama dışı kalır.

Kolay gelsin!

İŞTE OCAK AYI BULMACAMIZ

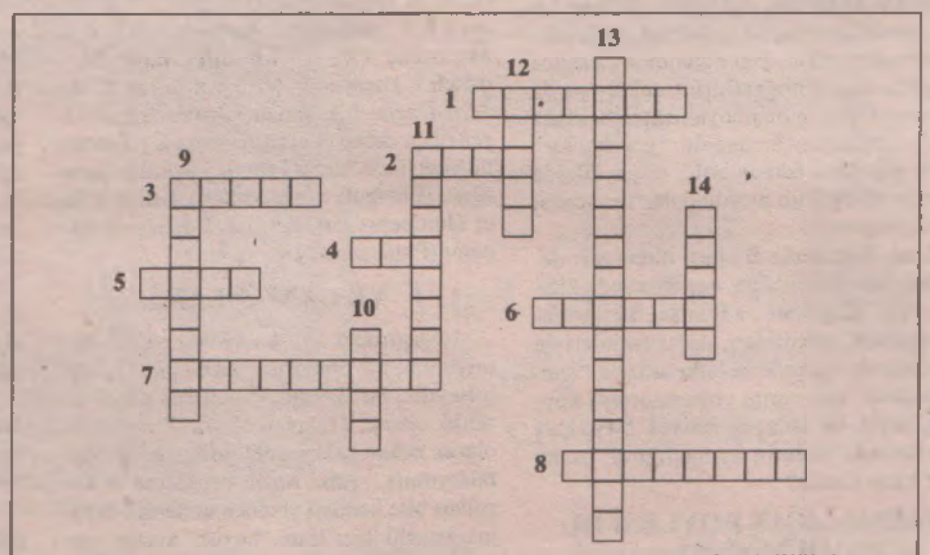

Konu: Spor

1) Kafa sporu.
2) 1908'de kurulmuş olan Uluslararası Amatör Yüzme Federasyonu'nun simgesi.
5) Gelmiş geçmiş en büyük futbolcu sayılan Brezilyalı sporcu.
7) Türkiye'de çağdaş spor gazeteciliği ve dergiciliğinin öncülerinden olmuş, 1919-29 yılları arasında İstanbul'da yayınlanmış spor gazetesi.
10) Yunan mitolojisinde adına olimpiyat oyunlarının düzenlendiği tanrı.
13) Dünyada ağırlığının beş katını kaldırabilen tek insan.

Ya hamsisi ve bir de kızılağaçları olmasaydı?

Yücel ÇAĞLAR

Çok merak ediyorum: Hamsi balığı ile kızılağaçları olmasaydı Karadeniz "Karadeniz" olabilir miydi? Bence olamazdı, inanın abartmıyorum: Eğer hamsi balığı olmasaydı Karadenizli yurttaşlarımız acından fındık kabuklarını bile yemek zorunda kalırdı. Bu "tez", belki tartışılabilir. Ama ya kızılağaçları olmasaydı? Kızılağaçları olmasaydı eğer, bugün Karadeniz Bölgesi'nde, deyim yerindeyse *"taş üzerinde taş kalmazdı"* Baksanıza, 1960'lı yılların başında 105 bin hektar genişliğinde olan kızılağaç ormanlarının 1980'lı yılların başında 23 bin hektara düşmesi nelere yol açıyor... Bugün Karadeniz Bölgesi'nin dağlık, hatta ovalık yerlerinde hâlâ yaşanabiliyorsa, bu, kıyıda köşede kalmış kızılağaçlarının *"yüzü suyu hürmetinedir"*, bilesiniz. İsterseniz bu noktada **İsmet Zeki Eyüpoğlu**'nun şu dizeleriyle bir parçacık soluklanalım:

" Kızılağaç iyilik tanrılarının ağacı
Suların sevgilisi kuraklığın korkusu
Bütün ağaçlar büker belini kurak
Kasar kavurur otları yaylımlarda
Sarı ninniler söyletir yeni yeşerir çimenlere
Gelir kızılağacın önünde diz çöker
Yürümez yargısı bilir ondan öte" (1)

DIŞI SİZİ İÇİ BENİ

Evet; dışı sizlere keyif veriyor değil mi? Sizi gidi kentsoylular sizi... Sizlerden de bu beklenir zaten. Ama, şu kadarcığını söyleyeyim size; her gördüğünüz yeşilliği ormanlık sanmayın. O gördüğünüz yemyeşil dağlar var ya, içinde öylesine büyük ekolojik yıkımlar yaşanıyor ki; bilebilseniz, şaşar kalırsınız; Bir yandan ormanları için için ölüyor, bir yandan da yaylaları eriyip gidiyor: Onca insanın nasıl ısınıp aşını pişirdiğini, hayvanlarını nerelerde beslediğini; mısır, çay ve fındık bahçelerini nereden bulduğunu; evlerini, hayvan barınaklarını nasıl yaptığını sanıyorsunuz, ormanları ve yaylaları yok ederek; evet evet, ormanları ve yaylaları. Üstelik yalnızca insanlar değil Karadeniz Bölgesi'ndeki ormanların başdüşmanı; bir de zararlı böcek ve mantarlar var. Tüm bunlar yetmiyormuşcasına, şimdilerde bir de *"doğa yürüyüşçüleri"* ortaya çıktı: Sırtlarında 15-20 kiloluk yükleriyle dolaşıp duran; gördüklerinin, ne olduğunu çoğunlukla bilmeden, daha acısı öğrenmek çabasına da girmeden fotoğraflarını çeken ya da alabalık yahut mıhlama yemekten başkaca dertleri olmayan kentsoylu *"garibanlar"* geçip gittikleri ormanlarda ve yaylalarda nelerin olduğunun ayırdındalar mı acaba; hiç sanmıyorum.

Ama, Karadeniz Bölgesi direniyor; denizinde hamsi balıkları, ormanlarında kızılağaçları, gürgenleri, kayınları, kestaneleri, meşeleri, göknarları, doğu ladinleriyle ve yüzlerce ağaççık ve bitki türüyle *"canlı"* kalmak için varını yoğunu ortaya koymuş, büyük bir savaşım veriyor. Neye karşı; elbetteki bizlerin aymazlığına; başka neye karşı olacak?

VARSILLIĞIN BÖYLESİ DE OLMAZ Kİ

Karadeniz Bölgesi'ndeki yaylalara uzananlar, Uzungöl'e çıkanlar, Kaçkarlar'ın tozunu atanlar; sözlerim size: Siz siz olun hiç olmaz ise bu yıl yapacağınız gezilere, yürüyüşlere bir botanikçi ve/veya biyolog da katın ve arada bir ona kulak verin. Verin ki, içinden, yanından geçtiklerinizle tanışabilesiniz. Karadeniz fıkraları ile yatıp Karadeniz fıkralarıyla kalkanlar; sizlere de bir çift sözüm var: Bir an olsun bu uyduruk söz salatalarından sıyrılıp da alıcı gözle bir bakıverin Karadeniz'e; Karadeniz'in bitki örtüsü çeşitliliğine. Anlata anlata bitiremeyeceksiniz; ne siz, ne de torunlarınız.

Bitki türü çeşidi hem dikey hem de yatay olarak öylesine değişiyor ki insan şaşırıyor: Biliyorsunuz, Karadeniz Bölgesi bitki örtüsü özellikleri yönünden iki alt bölgeye ayrılıyor: Genel olarak "Avrupa-Sibirya" özelliklerine sahip olan Bölgenin Ordu yakınlarındaki Melet Irmağı'nın doğusunu *"Colhica"* alt bölgesi oluşturmaktadır. **Rahim Anşin** bu alt Bölge'nin temel bitki örtüsünün "orman", "pseudomaki", "step" ve "Alpin" olarak dört kümede toplanabileceğini öne sürüyor. (2)

Kıyıdan dağlara, yaylalara doğru bir sıralamayla ele alındığında önce *"pseudomaki"* örtüsünü incelemek gerekiyor: Deniz kıyısından başlayıp, genel olarak 50 metre, ancak yer yer 200 metrelere, Çoruh Vadisi'nde ise 500 metre yükseltilere değin çıkabilen bu kuşakta, Akdeniz Bölgesi'ne özgü bitki örtüsü olarak tanıdığımız (ya da daha sonra tanıyacağımız) makiliklerden farklı türlerden ağaç ve ağaççıklar var: İşte kimi örnekler: Pembe çiçekli orman gülü ya da komar (Rhododendron *ponticum* L.) ve zifin (Rhododendron *luteum* Sweet), yabanıl fındık (Corylus *avellana* L.), kızılağaç [Alnus *glutinasa* (L) Gaertn. subsp. barbata (C.A.Mey) Yalt.], kızılcık (Cornus *sanguinea* L.), patlak (Staphylea *pinnata* L.), akçaağaç (Acer *cappadocicum* Gleditsch.), kocayemiş (Arbutus *unedo* L. ile A.*andrache* L.), şimşir (Buxus *sempervirens* L.), defne (Laurus *nobilis* L.) Sürmene yöresinde "cigar" adıyla da anılan barut ağacı (Frangula *alnus* Miller.), katran ardıcı (Juniperus *oxycedrus* L.) dahası fıstıkçamı (Pinus *pinea* L.).

VE ORMANLAR

"Oluştukları gibi koruyabilseydik!" demiyorum; hiç olmaz ise "adam gibi" işletebilseydik, bu ekolojik koşullarda şimdi insanlık olarak, Türkiyeli olarak, Karadenizli olarak nelere sahip olabilirdik; ah bir bilebilseydiniz... Ama, hayır; neredeyse bu koşulları bile kendini yeniden üretemez duruma getirdik biz: Hani "büyük" avcılar vardır, vurdukları hayvanların başlarını ya da postlarını duvarlarına asıp övünç duyan: Ormancı kimi dostlarımız tam da böylesi avcılar gibi, kestikleri anıtsal büyüklükteki ağaçların önünde resim çektirerek ya da en geniş çaplı kısımlarından çemberler kestirip işletmelerinin önüne koyarak nasıl da övünürlerdi; şimdi de övünsünler, görelim... Açık söyleyeyim; ben, Karadeniz Bölgesi'nin ekolojik koşullarında "orman", evet evet ormandan söz ediyorum ağaç tarlasından değil, yetiştiremeyen ormancıya *"ormancı"* demem. Ne yazık ki orman mühendisi dostlarımız bu bölgede "orman" yetiştiremiyor. Nerede "orman işletmeciliği" ya da köylülerin rastgele yararlanması olmuşsa orasını pembe ve sarı renkli orman gülleri (R. *ponticum* L.ile R. *luteum* Sweet), karayemiş (Laurocerasus *officinalis* Roemer), Sürmene dolaylarında "ligarba" ya da "likarba" adıyla anılan çayüzümü (Vaccinium *arctostaphylos* L.) ve eğreltiler kaplamış. Eksik olsun, yetmiyormuşcasına bir de kabuk böcekleri [ips *sexdentatus* (Börner), ips *acuminatus* (Gyll) *typographus* L.] ve özellikle de 1960'lı yılların sonunda ülkemize gelen *"dış mihraklı"* Dendroctanus *micans*'(Kugelann) dadanınca, şimdilerin ölçütleriyle "anıtsal" nitelikte yüzbinlerce ağaç, onbinlerce hektar ladin, göknar ve sarıçam ormanı göz göre göre ölüverdi. Daha da kötüsü, bu öldürüm şimdilerde de sürüyor. Durdurulamayacak bir öldürüm değil kuşkusuz, ama nerde o etkenlikte ormancılık düzeni...

Karadeniz Bölgesi'nde, alçaklardan yükseklere doğru tırmanmayı göze alır da 300-400 metrelerden 2200, hatta 2500 metrelere çıkabilirseniz, ama öyle, "laf olsun" diye yürüyen "trekkingçiler" gibi değil; görmeyi amaçlayarak; bakınız nelerle karşılaşabileceksiniz: Önce kızılağaç (Alnus *glutinosa* L.), yabanıl fındık (Corylus *avellana* L.), kestane (Castaeana *sativa* Mill.) ve gürgen türlerinin (Carpinus *betulus* L.; *C. orientalis* Mill.) ve 800 metreyi aştığınız zaman da yer yer kayınların (Fagus *orientalis*) oluşturduğu saf ve karışık ormanlarla sarmaş dolaş olacaksınız. Sonra, bir bakmışsınız ki kayınla birlikte akçaağaçların (Acer *trautvetteri* Medw.; A. *cappadocicum* Gleditsch. ile A. *platanoides* L.), doğu ladininin [pieca *orientalis* (L.) link], karaağaçların (Ulmus *glabra* Huds.); porsukların (Taxus *baccata* L.) ve kafkas ıhlamurunun (Tilia *rubra* DC. subsp. *caucasica*) ve meşelerin (Quercus *hartwissiana* Stev.) arasında dolaşıyorsunuz. Hele durun bakalım; birazcık daha yukarlara çıkabilirseniz o güzelim sarıçam (Pinus *sylvestris* L.) ve doğukaradeniz göknarı [Abies *nordmanniana* (Stev.) Spach. subsp. *nordmanniana*] ormanlarıyla da merhabalaşmış olursunuz. Bence, kârlı çıkan siz olursunuz.

EKİM VE GÜNER HOCALARIN KULAKLARI ÇINLASIN

Gazi Üniversitesi Biyoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. **Tuna Ekim** ile şimdilerde Bolu'daki Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nin Biyoloji Bölümü öğretim üyelerinden olan Prof. Dr. **Adil Güner**'in kulaklarını çınlatmanın tam da yeridir: Geldik, onların yaylalarına; yani 2200 metre ve daha yukarılarındaki supalpin ve alpin kuşaklara. Görünüşte yeşil ama neredeyse tümüyle ağaçsız olan bu yükseltideki bitki türü varsıllığı için benim birşeyler söyleyebilmem gerçekten de olanaksız; benim gücüm yetmez. Sözgelimi Çamlıhemşinli **Adil Güner Hoca**'nın yeter ama: Kulakları çınlasın; yanında bir de Prof. Dr. **Mehmet Koyuncu** ve Doç. Dr. **Hayri Duman** olursa; ömrünüz yetmez bu türleri öğrenmeye. Sahi; neden şöyle **Tuna, Adil, Mehmet** ve **Hayri** Hocalarla *"Karadeniz Bitkileriyle Tanışalım"* turu düzenleyebilecek denli akıllı birileri çıkmıyor ki; yazık...

"SEN NEYMİŞSİN BE ABİ!"

Artvin Borçka ilçesinin Camili Köyü dolaylarındaki 50 metre boyu, 5.45 metre çevresi ve yaklaşık 800 yaşı ile doğu ladini [Picea *orientalis* (L) Link] ve doğukaradeniz göknarı (Abies *nordmanniana* Stev.) ile 40 metre boyu, 7.37 metre çevresi ve yaklaşık 500 yıllık doğu kayını (Fagus *orientalis* Lipsky) karşısında bu sözü söylemeyecek bir kişi çıkabilir mi, bilemem. Peki, ya Gümüşhane'nin Torul ilçesi yakınlarındaki Sarp Harşit Vadisi'nin kuzeyindeki Örümcek ve Ayıgeliş sırtlarında yahut da Artvin'in Murgul Göktaş dolaylarında karşılaşabileceğiniz *"pehlivanları"* görünce ne diyeceksiniz, merak ediyorum: 2.80 metre çapında ve 30 metre boyundaki doğu kayınları ile 1.5 metre çap ve tam 15 metrelik boyu ile porsuk ağaçlarını görünce, bence **Nermi Uygur**'a hak vermeden edemeyeceksiniz: *"Böbürlenenleri ormana salıvermeli; kasılanları dağa tırmanmaya zorlamalı..."*

"MİLLİ PARK" DEĞİL "TABİATI KORUMA ALANI"

Tam dört tane milli park var Karadeniz Bölgesi'nde: Altındere vadisi (Trabzon: Sümela Manastırı), Kaçkar Dağları (Rize), Hatila Vadisi (Hani Artvin'de siyanürle altın çıkaracaklar ya orası işte.) ve Karagöl-Zahara (Artvin). Biliyorsunuz, bölgede bir de Uzungöl (Trabzon) Tabiat Parkı var. Bizdeki anlayış biçimiyle keşke milli park ya da tabiat parkı yapılmasaydı buraları: Gidip Uzungöl'ü görün, ne demek istediğimi daha iyi anlarsınız. Bence buraları "tabiatı koruma alanları" statüsüne kavuşturulmalı; tabiatı koruma alanları...

Evet; Karadeniz Bölgesi bir hamsisi, bir kızılağacı ve bir de kayın, ladin, göknar ormanlarının *"yüzü suyu hürmetine"* yaşanabilirliğini koruyor; ama, özellikle de kızılağaçlarının "yüzü suyu hürmetine" bilesiniz.

Karadeniz Bölgesi ile işimiz bitmedi bilesiniz. Gelecek yazıda da oralarda olacağız.

DİPNOTLAR

1) İsmet Zeki Eyüpoğlu'nun Geçit Kitabevi tarafından 1987 yılında Anadolu İnançlar/Anadolu Mitolojisi adıyla yayımlanan kitabından aktardım; keşke tümünü aktarabilseydim.

2) Bu bağlamda sunacağım bilgileri ağırlıkla, Rahim Anşin'in KTÜ Orman Fakültesi Dergisi'nin 1981 yılında yayımlanan 4. cildinin 1. sayısındaki "Doğu Karadeniz Bölgesi Sahil ve İç Kesimlerinde Yayılan Ana Vejetasyoni Tipleri" adlı incelemesinden aldım.